

KODEKS RODZINNY I OPIEKUŃCZY

Komentarz

redakcja naukowa Magdalena Habdas, Mariusz Fras

Katarzyna Bagan-Kurluta, Mariusz Fras, Joanna Guttzeit, Magdalena Habdas
Katarzyna Kamińska, Agnieszka Kawalko, Bogusława Kubica, Anna Moszyńska
Magdalena Olczyk, Aneta Pośpiech, Jolanta Sasiak, Anna Stawarska-Rippel
Paulina Twardoch, Barbara Wartenberg-Kempka, Piotr Wicherek
Hanna Witczak, Joanna Zajączkowska-Burtowy, Piotr Zakrzewski

KOMENTARZE

WYDANIE 2

KODEKS RODZINNY I OPIEKUŃCZY

Komentarz

redakcja naukowa Magdalena Habdas, Mariusz Fras

Katarzyna Bagan-Kurluta, Mariusz Fras, Joanna Guttzeit, Magdalena Habdas
Katarzyna Kamińska, Agnieszka Kawalko, Bogusława Kubica, Anna Moszyńska
Magdalena Olczyk, Aneta Pośpiech, Jolanta Sasiak, Anna Stawarska-Rippel
Paulina Twardoch, Barbara Wartenberg-Kempka, Piotr Wicherek
Hanna Witczak, Joanna Zajązkowska-Burtowy, Piotr Zakrzewski

KOMENTARZE

WYDANIE 2

Stan prawny na 1 września 2025 r.

Recenzent

Prof. dr hab. Ewa Bagińska

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne

Katarzyna Rybczyńska

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Poszczególne komentarze napisali:

Art. 1–9 – Magdalena Olczyk

Art. 10–22 – Anna Stawarska-Rippel

Art. 23–30 – Mariusz Fras

Art. 31 (z wyjątkiem pkt XIV), art. 33–46, 52 (z wyjątkiem pkt II), art. 53, 54 – Bogusława Kubica

Art. 31 (pkt XIV), art. 47–51⁵, art. 52 (pkt II) – Paulina Twardoch

Art. 55–57 – Barbara Wartenberg-Kempka

Art. 58–61 – Jolanta Sasiak

Art. 61¹–61⁶ – Magdalena Habdas

Art. 61⁷–86, 128–144¹ – Hanna Witczak, Agnieszka Kawalko

Międzynarodowe prawo rodzinne – Joanna Guttzeit

Art. 87–91, 98–105 – Piotr Wicherek

Art. 92–97, 106–112 – Aneta Pośpiech, Katarzyna Kamińska

Art. 112¹–113⁶ – Joanna Zajączkowska-Burtowy

Art. 114–127 – Katarzyna Bagan-Kurluta

Art. 145–177 – Piotr Zakrzewski

Art. 178–184 – Anna Moszyńska

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2025

ISBN 978-83-8390-859-5

2. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Zarządzania Prawami Autorskimi i Treściami

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. +48 692 477 076

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Przedmowa	13

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy

Tytuł I. Małżeństwo (art. 1–61 ⁶)	17
Dział I. Zawarcie małżeństwa (art. 1–22)	17
Dział II. Prawa i obowiązki małżonków (art. 23–30)	128
Dział III. Małżeńskie ustroje majątkowe (art. 31–54)	159
Rozdział I. Ustawowy ustrój majątkowy (art. 31–46)	161
Rozdział II. Umowne ustroje majątkowe (art. 47–51 ⁵)	255
Oddział 1. Przepisy ogólne (art. 47–47 ¹)	255
Oddział 2. Wspólność majątkowa (art. 48–50 ¹)	273
Oddział 3. Rozdzielność majątkowa (art. 51–51 ¹)	280
Oddział 4. Rozdzielność majątkowa z wyrównaniem dorobków (art. 51 ² –51 ⁵)	285
Rozdział III. Przymusowy ustrój majątkowy (art. 52–54)	296
Dział IV. Ustanie małżeństwa (art. 55–61)	313
Dział V. Separacja (art. 61 ¹ –61 ⁶)	560
Tytuł II. Pokrewieństwo i powinowactwo (art. 61 ⁷ –144 ¹)	588
Dział I. Przepisy ogólne (art. 61 ⁷ –61 ⁸)	588
Dział Ia. Rodzice i dzieci (art. 61 ⁹ –113 ⁶)	601
Rozdział I. Pochodzenie dziecka (art. 61 ⁹ –86)	609
Oddział 1. Macierzyństwo (art. 61 ⁹ –61 ¹⁶)	615
Oddział 2. Ojcostwo (art. 62–86)	647
Rozdział II. Stosunki między rodzicami a dziećmi (art. 87–113 ⁶)	756
Regulacje międzynarodowe i prawa prywatnego międzynarodowego z zakresu odpowiedzialności rodzicielskiej	756
Oddział 1. Przepisy ogólne (art. 87–91)	795
Oddział 2. Władza rodzicielska (art. 92–112)	819

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Przedmowa	13

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy

Tytuł I. Małżeństwo (art. 1–61 ⁶)	17
Dział I. Zawarcie małżeństwa (art. 1–22)	17
Dział II. Prawa i obowiązki małżonków (art. 23–30)	128
Dział III. Małżeńskie ustroje majątkowe (art. 31–54)	159
Rozdział I. Ustawowy ustrój majątkowy (art. 31–46)	161
Rozdział II. Umowne ustroje majątkowe (art. 47–51 ⁵)	255
Oddział 1. Przepisy ogólne (art. 47–47 ¹)	255
Oddział 2. Wspólność majątkowa (art. 48–50 ¹)	273
Oddział 3. Rozdzielność majątkowa (art. 51–51 ¹)	280
Oddział 4. Rozdzielność majątkowa z wyrównaniem dorobków (art. 51 ² –51 ⁵)	285
Rozdział III. Przymusowy ustrój majątkowy (art. 52–54)	296
Dział IV. Ustanie małżeństwa (art. 55–61)	313
Dział V. Separacja (art. 61 ¹ –61 ⁶)	560
Tytuł II. Pokrewieństwo i powinowactwo (art. 61 ⁷ –144 ¹)	588
Dział I. Przepisy ogólne (art. 61 ⁷ –61 ⁸)	588
Dział Ia. Rodzice i dzieci (art. 61 ⁹ –113 ⁶)	601
Rozdział I. Pochodzenie dziecka (art. 61 ⁹ –86)	609
Oddział 1. Macierzyństwo (art. 61 ⁹ –61 ¹⁶)	615
Oddział 2. Ojcostwo (art. 62–86)	647
Rozdział II. Stosunki między rodzicami a dziećmi (art. 87–113 ⁶)	756
Regulacje międzynarodowe i prawa prywatnego międzynarodowego z zakresu odpowiedzialności rodzicielskiej	756
Oddział 1. Przepisy ogólne (art. 87–91)	795
Oddział 2. Władza rodzicielska (art. 92–112)	819

Oddział 2a. Piecza zastępcza (art. 112 ¹ –112 ⁸)	960
Oddział 3. Kontakty z dzieckiem (art. 113–113 ⁶)	1019
Dział II. Przysposobienie (art. 114–127)	1095
Dział III. Obowiązek alimentacyjny (art. 128–144 ¹)	1235
Tytuł III. Opieka i kuratela (art. 145–184)	1359
Dział I. Opieka nad małoletnim (art. 145–174)	1359
Rozdział I. Ustanowienie opieki (art. 145–153)	1362
Rozdział II. Sprawowanie opieki (art. 154–164)	1395
Rozdział III. Nadzór nad sprawowaniem opieki (art. 165–168)	1439
Rozdział IV. Zwolnienie opiekuna i ustanie opieki (art. 169–174)	1447
Dział II. Opieka nad ubezwłasnowolnionym całkowicie (art. 175–177)	1461
Dział III. Kuratela (art. 178–184)	1467
Autorzy	1499

Wykaz skrótów

Akty normatywne

- ABGB – Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch – austriacki kodeks cywilny z 1.06.1811 r. (JGS Nr 946/1811)
- belg. k.c. – belgijski Kodeks cywilny
- belg. p.p.m. – belgijska ustawa o prawie prywatnym międzynarodowym (Kodeks prawa prywatnego międzynarodowego) z 2004 r.
- BGB – Bürgerliches Gesetzbuch – niemiecki Kodeks cywilny z 18.08.1896 r. (RGL. S. 195)
- braz. k.c. – brazylijski Kodeks cywilny
- chil. k.c. – chilijski Kodeks cywilny
- d.k.p.c. – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 1950 r. Nr 43, poz. 394 ze zm.) – nie obowiązuje
- EKPC – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
- franc. k.c. – francuski Kodeks cywilny
- hiszp. k.c. – hiszpański Kodeks cywilny
- k.c. – ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2025 r. poz. 1071 ze zm.)
- k.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383)
- k.k. z 1932 r. – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571 ze zm.) – nie obowiązuje
- k.k. z 1969 r. – ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.) – nie obowiązuje
- k.k.w. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2025 r. poz. 911)
- kolumb. k.c. – kolumbijski Kodeks cywilny
- Konkordat – Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie 28.07.1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
- konwencja haska – Konwencja o właściwości organów i prawie właściwym w zakresie ochrony małoletnich, sporządzona w Hadze 5.10.1961 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 106, poz. 519)
- konwencja haska – Konwencja dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę, sporządzona w Hadze 25.10.1980 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 108, poz. 528 ze sprost.)
- konwencja haska – Konwencja o jurysdykcji, prawie właściwym, uznawaniu, wykonywaniu i współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej oraz środków ochrony dzieci, sporządzona w Hadze 19.10.1996 r. (Dz.U. z 2010 r. Nr 172, poz. 1158)
- konwencja luksemburska – Europejska konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem, sporządzona w Luksemburgu 20.05.1980 r. (Dz.U. z 1996 r. Nr 31, poz. 134 ze sprost.)
- konwencja strasburska – Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci, sporządzona w Strasburgu 24.04.1967 r. (Dz.U. z 1999 r. Nr 99, poz. 1157)
- k.p. – ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2025 r. poz. 277 ze zm.)

- k.p.a. – ustawa z 14.06.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 572 ze zm.)
- k.p.c. – ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 1568 ze zm.)
- KPD – Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20.11.1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.)
- KPK – decretum Num. 48/84/P. Primas Poloniae z 4.12.1983 r. – Kodeks Prawa Kanonicznego
- k.p.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2025 r. poz. 46 ze zm.)
- KPP – Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 389)
- k.r.o. – ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.)
- k.r.o. z 1950 r. – ustawa z 27.06.1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz.U. z 1950 r. Nr 34, poz. 308 ze zm.) – nie obowiązuje
- k.s.h. – ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 18 ze zm.)
- niderl. k.c. – niderlandzki Kodeks cywilny
- nowelizacja z 17.06.2004 r. – ustawa z 17.06.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 162, poz. 1691)
- nowelizacja z 4.07.2019 r. – ustawa z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1469 ze zm.)
- o.p. – ustawa z 29.08.1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz.U. z 2025 r. poz. 111 ze zm.)
- p.a.s.c. – ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2025 r. poz. 594 ze zm.)
- p.a.s.c. z 1955 r. – dekret z 8.06.1955 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. Nr 25, poz. 151 ze zm.) – nie obowiązuje
- p.a.s.c. z 1986 r. – ustawa z 29.09.1986 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2011 r. Nr 212, poz. 1264 ze zm.) – nie obowiązuje
- p.p.m. – ustawa z 4.02.2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. z 2023 r. poz. 503)
- p.p.m. z 1965 r. – ustawa z 12.11.1965 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. Nr 46, poz. 290 ze zm.) – nie obowiązuje
- p.p.s.a. – ustawa z 30.08.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. z 2024 r. poz. 935 ze zm.)
- p.u.s.p. – ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 334 ze zm.)
- p.w.k.r.o. – ustawa z 25.02.1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. Nr 9, poz. 60)
- pr. adw. – ustawa z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2024 r. poz. 1564 ze zm.)
- pr. bank. – ustawa z 29.08.1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. z 2024 r. poz. 1646 ze zm.)
- pr. kons. – ustawa z 25.06.2015 r. – Prawo konsularne (Dz.U. z 2023 r. poz. 1329 ze zm.)
- pr. not. – ustawa z 14.02.1991 r. – Prawo o notariacie (Dz.U. z 2024 r. poz. 1001 ze zm.)
- pr. prok. – ustawa z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2024 r. poz. 390 ze zm.)
- pr. restr. – ustawa z 15.05.2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne (Dz.U. z 2024 r. poz. 1428 ze zm.)
- pr. spółdz. – ustawa z 16.09.1982 r. – Prawo spółdzielcze (Dz.U. z 2024 r. poz. 593)
- pr. up. – ustawa z 28.02.2003 r. – Prawo upadłościowe (Dz.U. z 2025 r. poz. 614 ze zm.)
- protokół haski z 2007 r. – Protokół z 23.11.2007 r. o prawie właściwym dla zobowiązań alimentacyjnych (Dz.Urz. UE L 331 z 2009 r., s. 19)
- reg. prok. – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7.04.2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz.U. z 2025 r. poz. 753)

- reg. sąd. – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 867 ze zm.)
- RODO – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z 27.04.2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz.Urz. UE L 119, s. 1, ze sprost.)
- rozporządzenie Bruksela II bis – rozporządzenie Rady (WE) nr 2201/2003 z 27.11.2003 r. dotyczące jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, uchylające rozporządzenie (WE) nr 1347/2000 (Dz.Urz. UE L 338, s. 1, ze zm.) – nie obowiązuje
- rozporządzenie Bruksela II ter – rozporządzenie Rady (UE) 2019/1111 z 25.06.2019 r. w sprawie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej oraz w sprawie uprowadzenia dziecka za granicę (Dz.Urz. UE L 178, s. 1, ze sprost.)
- rozporządzenie nr 4/2009 – rozporządzenie Rady (WE) nr 4/2009 z 18.12.2008 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń oraz współpracy w zakresie zobowiązań alimentacyjnych (Dz.Urz. UE L 7 z 2009 r., s. 1, ze zm.)
- rozporządzenie Rzym III – rozporządzenie Rady (UE) nr 1259/2010 z 20.12.2010 r. w sprawie wprowadzenia w życie wzmocnionej współpracy w dziedzinie prawa właściwego dla rozwodu i separacji prawnej (Dz.Urz. UE L 343, s. 10)
- rum. k.c. – rumuński Nowy Kodeks cywilny
- szwajc. k.c. – szwajcarski Kodeks cywilny
- szwajc. p.p.m. – szwajcarska federalna ustawa o prawie prywatnym międzynarodowym z 1987 r.
- TFUE – Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 47)
- TUE – Traktat o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 13)
- TWE – Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE C 321E z 2006 r., s. 1)
- u.e.r. – ustawa z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2024 r. poz. 1631 ze zm.)
- u.g.n. – ustawa z 21.08.1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2024 r. poz. 1145 ze zm.)
- u.k.s.c. – ustawa z 28.07.2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. z 2025 r. poz. 1228)
- u.k.w.h. – ustawa z 6.07.1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (Dz.U. z 2025 r. poz. 341)
- u.l.n. – ustawa z 25.06.2015 r. o leczeniu niepłodności (Dz.U. z 2020 r. poz. 442)
- u.o.f.f.e. – ustawa z 28.08.1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 1113 ze zm.)
- u.o.p.l. – ustawa z 21.06.2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 725)
- u.o.z.p. – ustawa z 19.08.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. z 2024 r. poz. 917)
- u.p.o.u.a. – ustawa z 7.09.2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz.U. z 2025 r. poz. 438 ze zm.)
- u.p.p.r. – ustawa z 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz.U. z 2024 r. poz. 1673)
- u.p.s. – ustawa z 12.03.2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. z 2025 r. poz. 1214 ze zm.)
- u.r.p. – ustawa z 6.07.1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 499 ze zm.)
- u.s.m. – ustawa z 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 558 ze zm.)

- ustawa o CEIDG – ustawa z 6.03.2018 r. o Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej i Punkcie Informacji dla Przedsiębiorcy (Dz.U. z 2022 r. poz. 541 ze zm.)
- ustawa o KRS – ustawa z 20.08.1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (Dz.U. z 2025 r. poz. 869)
- ustawa o RPO – ustawa z 15.07.1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz.U. z 2024 r. poz. 1264)
- u.w.l. – ustawa z 24.06.1994 r. o własności lokali (Dz.U. z 2021 r. poz. 1048 ze zm.)
- u.w.r. – ustawa z 9.06.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2025 r. poz. 49 ze zm.).
- u.z.i.n. – ustawa z 17.10.2008 r. o zmianie imienia i nazwiska (Dz.U. z 2021 r. poz. 1988)
- wenez. k.c. – wenezuelski Kodeks cywilny

Instytucje i organy orzekające

- CEIDG – Centralna Ewidencja i Informacja o Działalności Gospodarczej
- ETPC – Europejski Trybunał Praw Człowieka
- KRS – Krajowy Rejestr Sądowy
- NSA – Naczelny Sąd Administracyjny
- RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich
- SA – sąd apelacyjny
- SN – Sąd Najwyższy
- SO – sąd okręgowy
- SR – sąd rejonowy
- SW – sąd wojewódzki
- TK – Trybunał Konstytucyjny
- TS – Trybunał Sprawiedliwości
- WSA – wojewódzki sąd administracyjny
- ZUS – Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Czasopisma i publikatory

- BGBL – Bundesgesetzblatt (niemiecki Federalny Dziennik Ustaw)
- Biul.SAKA – Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach
- CBOSA – Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych
- DPP – Demokratyczny Przegląd Prawniczy
- Dz.U. – Dziennik Ustaw
- G.Prawna – Gazeta Prawna
- GSP – Gdańskie Studia Prawnicze
- GSP-PO – Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa
- HUDOC – portal orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (<https://hudoc.echr.coe.int>)
- JORF – Journal Officiel de la République Française
- KPPr. – Kwartalnik Prawa Prywatnego
- Legalis – System Informacji Prawnej Legalis
- LEX – System Informacji Prawnej LEX
- M. Praw. – Monitor Prawniczy
- M.P. – Monitor Polski
- NP – Nowe Prawo
- ONSA – Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
- ONSAiWSA – Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego i Wojewódzkich Sądów Administracyjnych
- OSA – Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych

- OSN – Orzecznictwo Sądu Najwyższego
- OSNAPiUS – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (1994–2003)
- OSN(C) – Orzecznictwo Sądu Najwyższego (Izba Cywilna)
- OSNC – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
- OSNCK – Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej
- OSNCP – Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (1963–1994)
- OSNC-ZD – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna – Zbiór Dodatkowy
- OSNKW – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa
- OSNPG – Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
- OSP – Orzecznictwo Sądów Polskich
- OSPiKA – Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
- OTK-A – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A
- PiM – Prawo i Medycyna
- PiP – Państwo i Prawo
- PN – Przegląd Notarialny
- POSAG – Przegląd Orzecznictwa Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
- POSP – Portal Orzeczeń Sądów Powszechnych
- Prok. i Pr. – Prokuratura i Prawo
- PS – Przegląd Sądowy
- RiP – Rodzina i Prawo
- RPEiS – Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
- St. Cyw. – Studia Cywilistyczne
- St. Praw. – Studia Prawnicze
- ZNUJ – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego

Inne

- a.s.c. – akta stanu cywilnego
- i.o.p. – interwencyjny ośrodek preadopcyjny
- IKE – indywidualne konto emerytalne
- koordynator p.z. – koordynator rodzinnej pieczy zastępczej
- organizator p.z. – organizator pieczy zastępczej
- OZSS – opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów
- PAS – Parental Alienation Syndrome (zespół alienacji rodzicielskiej)
- u.s.c. – urząd stanu cywilnego

Przedmowa

Prezentowany Komentarz do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego jest wynikiem pracy znamiennych przedstawicieli polskiej nauki i praktyki prawa, wyróżniających się dużym doświadczeniem oraz bogatym dorobkiem zawodowym i naukowym. Podjęcie prac nad publikacją stanowiło wspólną inicjatywę środowiska sędziowskiego oraz naukowego. Z tego powodu Redaktorzy i Autorzy niniejszego opracowania postawili sobie za cel napisanie komentarza do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, który pozwala na rzetelne przedstawienie instytucji prawa rodzinnego i opiekuńczego w sposób przydatny dla przedstawicieli zarówno nauki, jak i praktyki prawa.

Przystępując do opracowania Komentarza, Autorzy przyjęli założenie, że ma on być pomocą w rozwiązywaniu zagadnień spornych, jakie wyłaniają się na tle stosowania Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Z tego powodu poza niezbędnymi wyjaśnieniami teoretycznymi Twórcy publikacji wykorzystali bogaty dorobek judykatury i doktryny. Autorzy wyselekcjonowali najnowsze orzecznictwo sądów powszechnych i Sądu Najwyższego, bardzo istotne z punktu widzenia praktyki stosowania prawa, a także koncentrowali się na przedstawieniu sposobów interpretacji prawa w sytuacjach budzących wątpliwości i spory co do poprawnej wykładni obowiązujących przepisów. Nie pominięto także prawa unijnego ani orzecznictwa unijnego w zakresie, w jakim współkształtuje ono i wpływa na polski porządek prawny. W celu zaprezentowania prawidłowej wykładni aktualnie obowiązujących norm Autorzy przedstawili ewolucję regulacji ustawowej i towarzyszące jej zmiany poglądów doktryny i orzecznictwa. Zastosowane podejście umożliwiło przedstawienie Czytelnikom wyważonego i wszechstronnego Komentarza, stanowiącego wyjątkowe połączenie wiedzy teoretycznej z potrzebami praktyki.

Obecne jego wydanie uwzględnia stan prawny na dzień 1.09.2025 r. oraz projektowane i ogłoszone zmiany ustawodawstwa. W publikacji precyzyjnie opracowano kluczowe zmiany legislacyjne, umożliwiając Czytelnikowi odnalezienie właściwej interpretacji obowiązujących przepisów.

Zastosowana w Komentarzu szata graficzna, z jednolitym i przejrzystym, lecz nie nazbyt rozbudowanym podziałem zagadnień, ułatwi Czytelnikom odnalezienie interesujących ich rozważań. Ponadto w celu ułatwienia korzystania z dzieła wprowadzono system przypisów dolnych, które umożliwiają Czytelnikom zapoznanie się niejako z drugim nurtem rozważań ściśle powiązanych z główną treścią książki.

Wydawnictwo oraz Autorzy wyrażają przekonanie, że niniejszy Komentarz do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego będzie stanowił cenną pomoc zarówno dla praktyków prawa: sędziów, adwokatów, radców prawnych, notariuszy, komorników, prokuratorów, jak i przedstawicieli doktryny, pracowników naukowych oraz aplikantów zawodów prawniczych i studentów.

Każdy z Autorów osobiście decydował o zakresie i sposobie komentowania przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i odpowiada samodzielnie za wyrażane poglądy. Niemniej jednak Redaktorzy, współdziałając z Autorami, byli zgodni co do podstawowego założenia

przyświecającego opracowaniu publikacji. Ma ona przedstawiać komentowane zagadnienia, uwzględniając wymogi dociekliwości naukowej, jak również potrzeby praktyków prawa szukających odpowiedzi na pytania wynikające z niejednokrotnie bardzo skomplikowanych stanów faktycznych.

Niniejszym oddajemy do rąk czytelników drugie, zaktualizowane wydanie Komentarza, uwzględniające zmiany ustawodawstwa, rozwój orzecznictwa, a także nowe, powstałe w praktyce zagadnienia. Mamy nadzieję, że przedstawione rozważania pomogą znaleźć odpowiedzi na pytania osób z niego korzystających.

1 września 2025 r.

*Magdalena Habdas
Mariusz Fras*

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy

(tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 2809; zm.: Dz.U. z 2025 r. poz. 897)

Tytuł I. Małżeństwo

Dział I. Zawarcie małżeństwa

Literatura: M. Allerhand, *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, Lwów 1926; K. Bagan-Kurluta, *Konstytucyjna regulacja instytucji małżeństwa. Temat do dyskusji* [w:] *Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017; K. Bagan-Kurluta, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2017; K. Bagan-Kurluta, *Zawieranie małżeństw przez cudzoziemców*, St. Praw. 2015/1(16); M. Balwicka-Szczyrba, *O odmiennym uregulowaniu wad oświadczenia woli zawarcia małżeństwa wobec ogólnej regulacji kodeksu cywilnego*, „Acta Iuris Stetinensis” 2019/3(27); M. Balwicka-Szczyrba, *Ubezważnienie osoby starszej*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2023/53; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, GSP 2018/11; K. Banasik, *Bigamia w polskim prawie karnym*, Prok. i Pr. 2010/9; A. Bartzak, *Sądowa jurysdykcja nad małżeństwem w Polsce*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2014/2; I. Basior, A. Czajkowska, D. Sorbian, *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem. Przepisy wykonawcze i związkowe oraz wzory dokumentów*, LEX 2015; A. Bilikiewicz, *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zagadnienie nazewnictwa* [w:] *Psychiatria*, red. A. Bilikiewicz, W. Strzyżewski, Warszawa 1992; P. Błaszczak, P. Palichleb, *W meandrach trzech gałęzi prawa, czyli kilka słów o bigamii*, „Studia Iuridica” 2018/76; M. Boratyńska, *Problem transseksualizmu* [w:] *Prawo wobec medycyny i biotechnologii. Zbiór orzeczeń z komentarzami*, red. M. Safjan, Warszawa 2011; J. Burek-Wawrzyniak, *Śluby, rozwody, separacja i związki partnerskie, czyli studium przypadku o tym, jak prawo stara się nadążać za normami społecznymi i rzeczywistością*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2018/7–8; M. Borski, *Is the ban on entering into marriage for people with mental disorders and impaired mental capacity necessary to ensure adequate protection for marriage and the family?*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2020/1; K. Chudzik, *Legitymacja procesowa prokuratora w postępowaniu o unieważnienie małżeństwa postulaty de lege lata, „Rejent”* 2022/2; D. Charko, *Bigamia w polskim prawie karnym*, „Studia Elckie” 2012/4; J. Ciągwa, *Dzieje i współczesność Jurgowa 1546–1996. Dejiny a súčasnosť Jurgova*, Kraków 1996; J. Ciągwa, *Recepcja prawa węgierskiego na Spiszu i Orawie po roku 1920*, „Studia Historyczne” 1996/39; J. Ciągwa, *Stan prawny na Spiszu i Orawie w latach międzywojennych*, „Studia Iuridica Silesiana” 1986/11; J. Ciągwa, *Uherskie prawo sądowe na Spiszu i Orawie w XX w.* [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2008; A. Cicha, *Unieważnienie małżeństwa cywilnego a stwierdzenie nieważności małżeństwa w procesie kanonicznym. Analiza porównawcza*, „Kościół i Prawo” 2019/1; P. Cioch, *Postępowanie nieprocesowe w sprawach o udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa*, PS 2010/3; P. Cynkier, *Psychiczne przeszkody w zawarciu małżeństwa – opiniowanie sądowo-psychiatryczne*, cz. 1, „Psychiatria Polska” 2018/103, cz. 2, „Psychiatria Polska” 2018/112; A. Darnowska, *Racje prawne wprowadzenia przeszkód małżeńskich funkcjonujących w kanonicznym prawie małżeńskim oraz polskim porządku prawnym*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2014/1; M. Domański, *Postępowanie poprzedzające zawarcie małżeństwa, prowadzone przez kierownika USC. Zagadnienia konstrukcyjne*, „Metryka” 2012/1; M. Domański, *Ubezważnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014/17; M. Domański, *Względne zakazy małżeńskie*, Warszawa, LEX 2013; M. Domański, *Zawieranie małżeństw przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną i psychiczną w prawie polskim a Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, St. Praw. 2013/2; M. Domański, *Zezwolenie na zawarcie małżeństwa osobie do-*

tkniętej chorobą psychiczną lub niedorozwojem umysłowym. Raport z badania, Warszawa 2010; M. Domański, Zezwolenie na zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika, „Prawo w Działaniu” 2010/7; R. Domański, Konstytutywny czy deklaracyjny charakter sporządzenia aktu małżeństwa w U.S.C. w przypadku małżeństwa konkordatowego, PiP 2006/3; T. Ereciński, O potrzebie nowego kodeksu postępowania cywilnego, PiP 2004/4; A. Fastyn, Problem powstania i charakteru prawa małżeńskiego z 1863 roku, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2012/2; A. Fastyn, Przeszkoda katolicyzmu (*impedimentum catholicismi*) w prawie województw południowych II Rzeczypospolitej, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014/2; P. Fiedorczyk, Prawne problemy rejestracji aktów stanu cywilnego w Polsce po II wojnie światowej, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2017/39; P. Fiedorczyk, Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964), Białystok 2014; K. Frowal-Dolata, Przyczyny unieważnienia małżeństwa w polskim prawie rodzinnym oraz wybranych państwach UE, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2013/11; J. Gajda, Dobra wiara w znaczeniu obiektywnym na gruncie unormowań Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, Toruń 2020; J. Gajda, Jeszcze o braku spójności unormowań zawartych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz Prawie o aktach stanu cywilnego, „Metryka” 2013/2; K. Gajda-Roszczyńska, Między prokuratorem a organizacjami pozarządowymi – udział podmiotów innych niż materialnie uprawnione (uwagi de lege lata i de lege ferenda) [w:] Podmioty w postępowaniu cywilnym, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2018; E. Gapska, Czynności decyzyjne sądów w postępowaniu cywilnym, Warszawa 2010; E. Gapska, J. Studzińska, Postępowanie nieprocesowe, Warszawa 2017; S. Giżowska-Szarek, Przepięstwo bigamii, Prok. i Pr. 2005/12; A. Gościński, Przepięstwo bigamii w Kodeksie Prawa Kanonicznego (Kanon 2356), „Prawo Kanoniczne” 1973/3–4; W. Góralski, Błąd co do osoby (kan. 1097 § 1 KPK) w świetle wyroku Roty Rzymskiej c. Funghini z kwietnia (brak dnia) 1997 r., „Ius Matrimoniale” 2001/6; W. Góralski, Błąd co do przymiotu osoby (kan. 1097 § 2 KPK) w świetle wyroku Roty Rzymskiej, „Prawo Kanoniczne: Kwartalnik Prawno-Historyczny” 1993/3–4; W. Góralski, Forma zawarcia małżeństwa według art. 1 § 2 K.R.O., „Prawo Kanoniczne” 2003/1–2; W. Góralski, Kanoniczne przeszkody małżeńskie *in genere*, „Prawo Kanoniczne” 2012/3; W. Góralski, Kanoniczne przeszkody małżeńskie – zarys problematyki, „Ius Matrimoniale” 2015/4; W. Góralski, Prawo do zawarcia małżeństwa. Perspektywa kanonisty, „Zeszyty Naukowe KUL” 2015/4; W. Góralski, Przesłanki zawarcia małżeństwa w prawie polskim i w prawie kanonicznym, „Ius Matrimoniale” 2006/11; K. Grabowska, Prawo do zawarcia związku małżeńskiego w warunkach pozbawienia wolności, „Palestra” 2017/7–8; K. Gromek, Heteroseksualność małżonków w Polsce i na świecie, M. Praw. 2022/7; K. Gromek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Legalis 2020; K. Gromek, Prawo rodzinne dla sędziów i pełnomocników, Warszawa 2019; H. Haak, Nowelizacja polskiego prawa rodzinnego, M. Praw. 1999/3; H. Haak, Zawarcie małżeństwa. Komentarz, Toruń 1999; J. Haberko, „I że uczynię wszystko...”. O dobrej wierze i należytej staranności osób zamierzających zawrzeć związek małżeński [w:] *Ius civile vigilantibus scriptum est*. Księga jubileuszowa Profesora Adama Olejniczaka, red. J. Haberko, J. Grykiel, K. Mularski, Legalis 2022; J. Haberko, „Ślub od pierwszego wejrzenia” a zawarcie małżeństwa w polskim porządku prawnym, „Metryka” 2020/1; M. Hemerling, Status prawny małżeńskiej wspólności ustawowej w małżeństwie bigamicznym i podział majątku wspólnego po jego ustaniu, „Palestra” 2012/3–4; E. Holewińska-Lapińska, Rozwiązanie stosunku przysposobienia w orzecznictwie sądów powszechnych w latach 2010–2011, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2013/14; E. Holewińska-Lapińska, Unieważnienie małżeństwa w praktyce sądowej w 2010 r. [w:] *Studia i analizy Sądu Najwyższego*, t. 6, red. K. Ślęzak, Warszawa 2012; H. Insadowski, Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo, Lublin 1935; D. Jagusz, Z dziejów francuskiego modelu instytucji prokuratora na ziemiach polskich, Prok. i Pr. 2014/4; A. Jankiewicz, D. Skrypnik, K. Skrypnik, Głęboka niepełnosprawność intelektualna a rozwój emocjonalno-społeczny i motoryczny, „Psychiatria” 2014/4; K. Jankowska, Przeszkody małżeńskie zezwolenie na zawarcie małżeństwa cywilnego, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2015/2; I. Jaworska, Stwierdzenie nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym i świeckim, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2017/6(1); A. Jaworski, Uprawnienia prokuratora w postępowaniu cywilnym w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego – propozycja podstawowych założeń [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014; G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2017; G. Jędrejek, Regulacja instytucji małżeństwa w prawie kanonicznym i świeckim, RPEiS 2008/2; J. Jodłowski, Z zagadnień polskiego procesu cywilnego, Warszawa 1961; E. Kamarad, Kolizyjnoprawne aspekty małżeństw dzieci, „Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego” 2019/24; E. Kamarad, Małżeństwo konsularne z perspektywy kierownika urzędu stanu cywilnego, „Metryka” 2020/2; E. Kamarad, Zawarcie małżeństwa jako zagadnienie prawa rodzinnego, prawa prywatnego międzynarodowego i prawa konsularnego, Kraków 2019; M. Kańtor, Mowa kierownika U.S.C. podczas uroczystości ślubnej, „Metryka”

2012/2; **A. Karabowicz**, Świecka forma małżeństwa na ziemiach polskich pod zaborami, „Zeszyty Prawnicze TBSP UJ” 2005/13; **P. Kasprzyk**, Relacja pomiędzy wójtem (burmistrzem, prezydentem miasta) a zawodowym kierownikiem USC w prawie polskim, „Metryka” 2015/1; **P. Kasprzyk**, Rola i zadania kierownika urzędu stanu cywilnego – uwagi na tle art. 5 i 12 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, „Metryka” 2013/1; **M. Kijowski**, **K. Szpyt**, Konstytucyjny kontekst transseksualizmu [w:] *Psychospołeczne, prawne i medyczne aspekty transpłciowości*, red. A.M. Kłonska, K. Bojarska, Gdańsk 2014; *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Część ogólna (art. 1–125), red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018; *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. I, Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1–124, red. T. Ereciński, Warszawa 2023; *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, red. M. Manowska, LEX 2020; *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3, Postępowanie rozpoznawcze, red. T. Ereciński, Warszawa 2016; *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, Art. 1–729, red. A. Jakubicki, LEX 2019; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sołowski, LEX 2013; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2017; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2020; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, LEX 2014, Warszawa 2014; **K. Kolańczyk**, Prawo rzymskie, Warszawa 1978; **J. Koredczuk**, Małżeństwa węgierskie [w:] *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy Środkowej*, red. A. Lityński, M. Mikołajczyk, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak, Katowice–Kraków 2009; **K. Korzan**, Postępowanie w sprawach małżeńskich, „Rejent” 2005/1; **M. Kosek**, Ochrona rodziny w przepisach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczących zawarcia małżeństwa [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy po wielkich nowelizacjach*, „Acta Iuris Stetinensis” 2014/6; **M. Kosek**, Powództwo prokuratora w sprawach niemajątkowych z zakresu prawa rodzinnego, Warszawa 2016; **M. Kosek**, Przeshkody małżeńskie w Kodeksie Rodzinnym i Opiekuńczym, „Prawo Kanoniczne” 2012/3; **A. Kościółek**, **A.M. Arkuszewska**, Udział prokuratora w postępowaniu cywilnym. Uwagi de lege lata i de lege ferenda [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014; **W. Kowalska**, Postępowanie administracyjne zmierzające do wykrycia tzw. małżeństwa dla pozorów – aspekty procesowe, „Palestra” 2023/10; **R. Krajewski**, Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań, Warszawa 2009; **M. Krawczyk**, Unieważnienie małżeństwa, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach” 2009/83; **A. Kremer**, Zawarcie związku małżeńskiego przed konsulem (wybrane zagadnienia), „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2007/7.1; **Z. Krzemiński**, Wyrok w sprawach małżeńskich, „Palestra” 1973/3; **L. Krzyżak**, Przeshkody tytułami nieważności małżeństwa, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016/4; **B. Kusyk**, Kontrola sądu powszechnego nad czynnościami kierownika urzędu stanu cywilnego, PS 2009/5; **E. Lewandowska**, Pozorność oświadczenia woli. Studium cywilnoprawne, Olsztyn 2018; **G. Leszczyński**, Istotny element małżeństwa jako przedmiot symulacji częściowej (kan. 1101 § 2 KPK), „Ius Matrimoniale” 2007/12; **J. Litwin**, Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz, Warszawa 1961; **A. Lityński**, Historia prawa w Polsce Ludowej, Warszawa 2010; **M. Łączkowska**, Niedopuszczalność ustalenia niestnienia małżeństwa z powodu złożenia oświadczenia o wstąpieniu w związki w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli – glosa do wyroku SN z 22.2.2012 r., IV CSK 240/11, OSNC Nr 9/2012, poz. 106, M. Praw. 2014/3; **M. Łączkowska-Porawska**, Rejestracja małżeństwa zawieranego przed duchownym. Kilka uwag na kanwie uchwały Sądu Najwyższego (7) z dnia 10 maja 2023 r., sygn. akt III CZP 71/22, „Metryka” 2024/1–2; **E. Łętowska**, **J. Woleński**, Instytucjonalizacja związków partnerskich a Konstytucja RP z 1997 r., PiP 2013/6; **J.M. Łukasiewicz**, Niestnienie małżeństwa – rozważania ogólne na podstawie wybranych poglądów [w:] *Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017; **J.M. Łukasiewicz**, Prawne aspekty zmiany płci w wybranych państwach europejskich, Warszawa 2021; **P. Machnikowski**, Instytucja opieki nad pełnoletnim w pracach Komisji Kodyfikacyjnej w latach 2012–2015, PiP 2019/4; **P. Majer**, Uwagi odnośnie do małżeństwa konkordatowego – art. 10 Konkordatu z 1993 roku a ustawodawstwo państwowe, „Ius Matrimoniale” 2001/6; **K. Markiewicz**, Prokurator w postępowaniu cywilnym w ujęciu historycznym [w:] *O prawie i dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolate pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 2, red. M. Mikołajczyk, J. Ciągwa, P. Fiedorczyk, A. Stawarska-Rippel, T. Adamczyk, W. Organiściak, K. Kuźmicz, Białystok–Katowice 2010; **E. Marszałkowska-Krześ**, Postępowanie nieprocesowe w sprawach osobowych oraz rodzinnych, Wrocław 2012; **A. Mezglewski**, Jedno małżeństwo czy dwa? Rzecz o istocie małżeństwa konkordatowego, M. Praw. 2003/18; **A. Mezglewski**, Pojęcie „duchownego” w przepisach prawa polskiego o zawieraniu małżeństwa, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2001/2; **M. Michalska**, **A. Wojcieszak**, Stwierdzenie transpłciowości w przypadku osoby pozostającej w związku małżeńskim, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza” 2017/95; **J. Misztal-Konecka**, Wzięcie udziału przez prokuratora w postępowaniu cywilnym jako gwarancja zapewnienia efektywności ochrony prawnej, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017/3; **E. Mitrega**,

Wady oświadczenia woli nupturientów, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2003/6; Modele implementacji art. 12 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (KPON). Zdolność do czynności prawnych – aspekty prywatnoprawne i karnoprawne, t. I–III, red. M. Domański, B. Lackoroński, Warszawa 2023; **P. Mostowik**, Kilka uwag o ochronie małżeństwa na tle Konstytucji i prawa międzynarodowego [w:] Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017; **B. Najman**, Czy zasadna jest penalizacja bigamii? Prawnokarne rozważania w świetle art. 206 k.k., „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2015/2; **K. Nazar-Gutowska**, Groźba bezprawna w polskim prawie karnym, Warszawa 2012; **M. Nestorowicz**, Błąd co do osoby jako przyczyna unieważnienia małżeństwa, PiP 2009/4; **P. Nicyporuk**, Zawarcie małżeństwa ‘Liberorum procreandorum’ causa w prawie rzymskim, „Zeszyty Prawnicze” 2014/14.3; **A. Nowicka**, Warunki zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej o skutkach cywilnych przewidzianych w prawie polskim, „Wrocławskie Studia Erazmianskie” 2009/3; **U. Nowicka**, Aplikacja zasady favor matrimonii w rozstrzyganiu spraw o nieważność małżeństwa, „Ius Matrimoniale” 2011/16; **R. Obrębski**, Zarys istoty zdolności procesowej w postępowaniu cywilnym, „Polski Proces Cywilny” 2017/1; **A. Ogrodnik-Kalita**, Zezwolenie na pobyt czasowy dla cudzoziemca małżonka obywatela Rzeczypospolitej Polskiej a wady oświadczenia woli przy zawarciu małżeństwa [w:] Prawne i ekonomiczne aspekty imigracji do Polski, red. M. Butrymowicz, P. Kroczyk, Kraków 2017; **M. Olczyk**, Problematyka zmiany płci metrykalnej osób transpłciowych w działalności Rzecznika Praw Obywatelskich [w:] Psychospołeczne, prawne i medyczne aspekty transpłciowości, red. A.M. Kłonska, K. Bojarska, Gdańsk 2014; **J. Ordyński**, O separacji, rozwodach i nieważności małżeństw, Warszawa–Kraków 1925; **A.M. Paluszkiwicz**, Stan psychiczny nupturienta a jego zdolność do zawarcia związku małżeńskiego, PS 2017/2; **A. Partyk**, Akty stanu cywilnego kluczowe w sporze o unieważnienie małżeństwa, LEX 2021; **A. Pasek**, Dwojeństwo (bigamia) w kodeksach karnych obowiązujących w Drugiej Rzeczypospolitej, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2009/3180, Prawo CCCX; **M. Pasięka-Kuzara**, Bliski koniec instytucji ubezwłasnowolnienia?, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2021/2; **A. Pastwa**, Recenzja: „Zawarcie małżeństwa kanonicznego bez skutków cywilnych (kan. 1071 § 1, 2° Kodeksu Prawa Kanonicznego”, Piotr Majer, Kraków 2009, „Ius Matrimoniale” 2011/16; **K. Piasecki**, Wpływ procesu i wyroku cywilnego na proces i wyrok karny: zagadnienia de lege ferenda, „Palestra” 1966/6; **A. Piegzik**, Przeszkody małżeńskie w ustawodawstwie dzielnicowym II RP, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016/5; **A. Pielak**, Pełnomocnictwo w stosunkach niemajątkowych, Legalis 2025; **J. Pielichowski**, Korelacja wad oświadczenia woli przy zawarciu małżeństwa na gruncie prawa kanonicznego i polskiego, „Zeszyty Prawnicze” 2012/12.3; Podręcznik urzędnika stanu cywilnego, t. 3, Wybrane instytucje prawa cywilnego osobowego i prawa rodzinnego, red. P. Kasprzyk, Lublin 2020; Powództwo o unieważnienie małżeństwa, oprac. E. Skibińska, M. Praw. 2016/22; Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz, red. K. Osajda, M. Domański, J. Słyk, Legalis 2024; Psychospołeczne, prawne i medyczne aspekty transpłciowości, red. A.M. Kłonska, K. Bojarska, Gdańsk 2014; **S. Puzyński**, Choroba psychiczna – problemy z definicją oraz miejscem w diagnostyce i regulacjach prawnych, „Psychiatria Polska” 2007/3; **P. Radziszewski**, Małżeństwa polsko-cudzoziemskie o charakterze fikcyjnym a bezpieczeństwo państwa. Przyczynek do problemu, „Świat Idei i Polityki” 2013/12; Redakcja, Ubezwłasnowolnienie: niebezpieczeństwo czy ochrona, LEX 2022; **J. Rezmer**, Prawo osoby z niepełnosprawnością do zawarcia małżeństwa w świetle uwag końcowych oraz komentarzy ogólnych Komitetu Praw Człowieka i Komitetu ds. Praw Osób Niepełnosprawnych, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2016/7; **E. Rojowska**, Prawo małżeńskie osobowe na ziemiach polskich. System mieszany (Austriacki Kodeks Cywilny) i wyznaniowy (Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego), „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2017/17; **S.D. Rovers**, Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych osób z zaburzeniami psychicznymi oraz mechanizmy ochrony praw tych osób – analiza systemów i rozwiązań prawnych funkcjonujących w państwach-stronach KPON, Warszawa 2021; **M. Rzewuska**, Zaręczyny. Status narzeczonego w prawie cywilnym, Legalis 2019; **P. Sadowski**, Wpływ kognacji na ius conubii w prawie rzymskim i kanonicznym, „Studia Prawnoustrojowe” 2015/27; **J. Sandorski**, Międzynarodowa ochrona małżeństwa, RPEiS 1986/3; **J. Siarkowski**, Analiza konstytucyjnego pojęcia „małżeństwo” w kontekście prawa do małżeństw jednopłciowych jako przykład zastosowania narzędzi teoretycznoprawnych [w:] Prawo – rodzina – praca, red. M. Andryszczak, R. Badowiec, D. Gęsicka, Toruń 2017; **G. Sibiga**, Paperless czy odwrót od cyfryzacji? Kierunki zmian w proceduralnych przepisach prawa administracyjnego w stanie zagrożenia epidemicznego i w stanie epidemii z powodu COVID-19 [w:] Prawo nowych technologii – dane osobowe i prywatność, cyberbezpieczeństwo, handel elektroniczny, innowacje, internet i media, prawo IT. Dodatek specjalny do Monitora Prawniczego, red. X. Konarski, Legalis 2020; **W. Siedlecki**, Stosunek postępowania karnego do postępowania cywilnego w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania cywilnego, „Palestra” 1966/9; **T. Smoczyński**, Konstytucyjny charakter sporządzenia aktu małżeństwa konkordatowego, PiP 2006/3; **T. Smoczyński**, Nowelizacja

prawa małżeńskiego, PiP 1999/1; T. Smoczyński, *Odpowiedzialność odszkodowawcza duchownego z powodu naruszenia prawa przy zawieraniu małżeństwa*, RPEiS 2002/2; T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2018; **P. Sobański**, „Tylko fikcyjne” – to dlaczego wciąż ważne? Małżeństwo pozorne na tle regulacji obowiązujących w Polsce, Niemczech i Austrii, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2017/3; **K.P. Sokołowski**, *Przeniesienie zagranicznego aktu małżeństwa jednopłciowego do polskiego rejestru stanu cywilnego*, M. Praw. 2023/2; **M. Sokołowski**, *Legitymacja procesowa osób trzecich w sprawach o unieważnienie małżeństwa – glosa do wyroku Trybunału Sprawiedliwości z 13.10.2016 r. w sprawie C-294/15, E. Mikołajczyk przeciwko Czarnecy*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2017/6; **K. Sójka-Zielińska**, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009; **A. Stawarska-Rippel**, *Elementy prywatne i publiczne w procesie cywilnym w świetle prac kodyfikacyjnych w Polsce (1918–1964)*, Studium historycznoprawne, Katowice 2015; A. Stawarska-Rippel, *O przeszkodach do zawarcia małżeństwa w międzywojennej Polsce na przykładzie prawa węgierskiego obowiązującego na Spiszu i Orawie*, „Z Dziejów Prawa” 2020/13; **R.A. Stefański**, *Przestępstwo bigamii (art. 206 k.k.)*, Prok. i Pr. 1999/10; **J. Strzebińczyk**, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2013; J. Strzebińczyk, *Zawarcie małżeństwa wyznaniowego podlegającego prawu polskiemu*, „Rejent” 1999/4; **C. Suchocki**, *Możliwości i skutki zawarcia małżeństwa mimo istnienia przeszkód w prawie kanonicznym i polskim*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1998/8; **A. Sylwestrzak**, *Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych a unormowania kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy po wielkich nowelizacjach*, „Acta Iuris Stetinensis” 2014/6; *System Prawa Prywatnego*, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Legalis 2019; *System Prawa Prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Legalis 2018; *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Legalis 2014; **K. Szelągowska**, *Udział duchownego oraz kierownika urzędu stanu cywilnego w procesie zawierania małżeństwa wyznaniowego (kanonicznego) ze skutkami cywilnymi* [w:] *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, red. I.A. Jaroszevska, G. Ćwikliński, Olsztyn 2017; **M. Szewczyk**, *Zmiany we francuskim prawie karnym na tle kodeksu karnego z 1994 r.*, „Palestra” 1997/3–4; **R. Szponder**, *Regulacja prawa zaręczyn w Polsce*, „Analecta Cracoviensia” 2018/50; **A. Szymusik**, *Psychiatria sądowa i orzecznictwo* [w:] *Psychiatria*, red. A. Bilikiewicz, W. Strzyżewski, Warszawa 1992; **L. Świto, M. Tomkiewicz**, *Zaświadczenie o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa w procedurze matrimonium per procura*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2018/21; **M. Tomkiewicz**, *Skutki cywilne małżeństwa wyznaniowego zawartego przez obywateli polskich przed duchownym Kościoła rzymskokatolickiego za granicą*, „Prawo Kanoniczne” 2012/4; **H. Trammer**, *Czy wada oświadczenia woli jest przyczyną unieważnienia małżeństwa*, NP 1966/1; **B.K. Truszkowski**, *Prawo o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej. Jedno państwo, pięć reżimów prawnych*, niepublikowana praca doktorska, Białystok 2022; **A. Tunia**, *Kierownik U.S.C. jako organ rejestracji stanu cywilnego. Uwagi na tle art. 1 § 2 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego. Opinie i Analizy” 2018/32; A. Tunia, *Procedura zawarcia małżeństwa „konkordatowego” – administracyjna czy cywilna?*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica” 2017/81; **K. Wilczyńska**, *Odpowiedzialność proboszcza za niedopełnienie ciążących na nim zobowiązań przy zawieraniu małżeństwa konkordatowego*, „Młody Jurysta” 2018/3; **H. Witczak, M. Rzewuski**, *Powrót do koncepcji pełnomocnictwa opiekuńczego. Uwagi na tle analizy instytucji ubezwłasnowolnienia w prawie polskim*, „Prawo i Wiąż” 2024/3(50); **M. Wojewoda**, *Zaświadczenie stwierdzające, że zgodnie z prawem polskim można zawrzeć małżeństwo – geneza, znaczenie praktyczne oraz zasady wydawania*, „Metryka” 2015/2; *Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017; **W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka**, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2014; **M. Zabłocka**, *Czyżby powrót do formalizmu sprzed dwóch tysięcy lat?*, „Palestra” 2024/10; **G. Zaccaroni**, *Polygamous Marriages and Reunification of Families on the Move Under EU Law: An Overview* [w:] *Children in Migration and International Family Law. The Child's Best Interests Principle at the Interface of Migration Law and Family Law*, red. S. Arnold, B. Heiderhoff, Springer 2025; **M. Zachariasiewicz**, *Klauzula porządku publicznego jako instrument ochrony materialnoprawnych interesów i wartości fori*, Warszawa 2018; **P. Zakrzewski**, *Model zawarcia małżeństwa w prawie polskim a oświadczenia mężczyzny i kobiety jednoczesnego zawarcia małżeństwa w trybie art. 1 § 2 KRO* [w:] *Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011; **Z. Zawadzka**, *Formy udziału prokuratora w postępowaniu cywilnym*, Prok. i Pr. 2009/10; *Zbiór orzeczeń z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego wraz z komentarzami. Wybrane zagadnienia*, Casebook, red. H. Bzdak, Kraków 2015; **A. Zielonacki**, *Zawarcie małżeństwa*, Ossolineum 1982; A. Zielonacki, *Zmiana płci w świetle prawa polskiego*, RPEiS 1988/2; **M.P. Ziemiak**, *Kradzież tożsamości osoby fizycznej – wybrane zagadnienia cywilnoprawne*, GSP 2018/39.

Magdalena Olczyk

Art. 1. [Przesłanki zawarcia małżeństwa]

§ 1. Małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wступują ze sobą w związek małżeński.

§ 2. Małżeństwo zostaje również zawarte, gdy mężczyzna i kobieta zawierający związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu i kierownik urzędu stanu cywilnego następnie sporządzi akt małżeństwa. Gdy zostaną spełnione powyższe przesłanki, małżeństwo uważa się za zawarte w chwili złożenia oświadczenia woli w obecności duchownego.

§ 3. Przepis paragrafu poprzedzającego stosuje się, jeżeli ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa regulująca stosunki między państwem a kościołem albo innym związkiem wyznaniowym przewiduje możliwość wywołania przez związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu tego kościoła albo innego związku wyznaniowego takich skutków, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego.

§ 4. Mężczyzna i kobieta, będący obywatelami polskimi przebywającymi za granicą, mogą zawrzeć małżeństwo również przed polskim konsulem lub przed osobą wyznaczoną do wykonywania funkcji konsula.

I. Małżeństwo – pojęcie i istota. Zaręczyny i konkubinaty

1. **W prawie polskim**, co zgodnie podkreślają autorzy zajmujący się problematyką małżeństwa, **brakuje definicji tej instytucji**¹. Zwraca się uwagę na jego społeczny, socjologiczny aspekt². Niektórzy jednak uważają, że z art. 18 Konstytucji RP „wynika oficjalna definicja małżeństwa w prawie polskim, która należy do zasad ustrojowych Polski”³. W konsekwencji część autorów, definiując małżeństwo, wskazuje na art. 18 Konstytucji RP, zgodnie z którym małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej⁴. Inni zabieg ten oceniają jako nietrafiony⁵. W aspekcie

¹ Zob. np. J. Gajda [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Legalis 2014, s. 71 i przytaczane przez niego definicje małżeństwa; T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2018, s. 31; A. Zielonacki, *Zawarcie małżeństwa*, Ossolineum 1982, s. 7; zob. także K. Bagan-Kurluta, *Konstytucyjna regulacja instytucji małżeństwa. Temat do dyskusji* [w:] *Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017, s. 24–33. Autorka przedstawia instytucje małżeństwa z perspektywy historycznej.

² Np. T. Smoczyński, *Prawo rodzinne...*, s. 30.

³ P. Mostowik, *Kilka uwag o ochronie małżeństwa na tle Konstytucji i prawa międzynarodowego* [w:] *Wokół problematyki małżeństwa...*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, s. 45, powołujący w przypisie 15 P. Winczorka oraz W. Borysiaka; zob. także J. Siarkowski, *Analiza konstytucyjnego pojęcia „małżeństwo” w kontekście prawa do małżeństw jedнопłciowych jako przykład zastosowania narzędzi teoretycznoprawnych* [w:] *Prawo – rodzina – praca*, red. M. Andryszczak, R. Badowiec, D. Gęsicka, Toruń 2017, s. 182–183; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX 2019, komentarz do art. 1, pkt IV, nt 2.

⁴ Zob. np. J. Gajda [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. T. Smoczyński, s. 71; K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2020, komentarz do art. 1, uw. I, lit. A, pkt 1; o szczególnym statusie konstytucyjnym małżeństwa zob. uzasadnienie wyroku TK z 11.05.2005 r., K 18/04, OTK-A 2005/5, poz. 49, pkt 16.6, gdzie Trybunał stwierdził, że: „Małżeństwo (jako związek kobiety i mężczyzny) uzyskało w prawie krajowym RP odrębny status konstytucyjny zdeterminowany postanowieniami art. 18 Konstytucji”; tak samo w orzecznictwie przykładowo zob. postanowienie SA w Katowicach z 13.06.2017 r., V ACz 495/17, LEX nr 2317651, w którym Sąd stwierdził, że art. 18 Konstytucji RP, jednoznacznie wskazując na kobietę i mężczyznę jako mogących zawrzeć związek małżeński, „wskazuje na wolę i konsekwencję ustawodawcy w określeniu małżeństwa, jedynie jako związku kobiety i mężczyzny”. Jako argument Sąd przytacza także w uzasadnieniu wyroku przebieg prac legislacyjnych nad tym przepisem, jednoznacznie stojąc na stanowisku o zgodności art. 1 k.r.o. z Konstytucją.

⁵ Np. E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa jako zagadnienie prawa rodzinnego, prawa prywatnego międzynarodowego i prawa konsularnego*, Kraków 2019, s. 57. Autorka powołuje liczne stanowiska doktrynalne dotyczące proponowanych definicji małżeństwa (E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 57–58), uznając małżeństwo za specyficzną konstrukcję łączącą cechy instytucji prawa prywatnego z elementami publicznoprawnymi.

dyskusji toczącej się wokół definicji małżeństwa i art. 18 Konstytucji RP pojawiło się także stwierdzenie, że z art. 18 Konstytucji RP wynika zakaz innych związków, czy to heteroseksualnych, czy też homoseksualnych⁶. Pogląd ten słusznie uznano za chybiony⁷. Z powołanego przepisu wynika, że Konstytucja preferuje rodzinę opartą na związku heteroseksualnym, zawiera gwarancje dla małżeństwa w ten sposób pojętego, rodzicielstwa i macierzyństwa⁸. Nie ma w nim jednak mowy o żadnym zakazie⁹. Otwiera to drogę dla możliwości wprowadzenia na poziomie ustawy zwykłej regulacji instytucjonalizującej związku partnerskie¹⁰. Gdy chodzi o Konstytucję, to zgoda na małżeństwo między osobami tej samej płci wymagałaby już jej zmiany¹¹.

Można rzec, że ilekroć pojawia się w dyskusji problem małżeństwa, tylekroć powoływany jest wspomniany art. 18 Konstytucji RP, z którego, jak wcześniej wskazano, wynikać ma jedyny model współżycia nazywany małżeństwem. Czym jednak jest małżeństwo, można stwierdzić, sięgając do art. 1 k.r.o., który nie wprowadza definicji legalnej tej instytucji, wymienia jednak wymagania z perspektywy prawa relewantne dla zaistnienia więzi chronionej nie tylko przez prawo rodzinne, ale, jak wskazano, także na poziomie konstytucyjnym.

W kontekście definicji małżeństwa wydaje się natomiast, że na podstawie poglądów wypowiedzianych w doktrynie można przytoczyć cechy związku małżeńskiego jako trwałego, opartego na równouprawnieniu i powstałego zgodnie z wolą mężczyzny i kobiety w sposób przewidziany prawem związku, który skutkuje powstaniem praw o charakterze osobistym i majątkowym, przy czym związek ten nie jest nierozdzielny¹². Bardzo często, i jest to słuszne założenie, jako dominujący element decydujący o powstaniu małżeństwa wskazuje się oświad-

⁶ Stanowisko to zaprezentowane w opinii Biura Studiów i Analiz SN z 10.05.2012 r. przedstawiają E. Łętowska, J. Woleński, *Instytucjonalizacja związków partnerskich a Konstytucja RP z 1997 r.*, PiP 2013/6, s. 21–22; zob. też wyrok WSA w Warszawie z 8.01.2019 r., IV SA/Wa 2618/18, LEX nr 2618194, w którego uzasadnieniu Sąd odniósł się do powyższej kwestii, wskazując, że „Zgodnie z art. 18 Konstytucji RP małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo pozostają pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej. Zdaniem Sądu, zgodzić można się ze skargącymi, iż z powyższej zasady konstytucyjnej wynika nie tyle konstytucyjne rozumienie instytucji małżeństwa, co gwarancja objęcia szczególną ochroną i opieką państwa instytucji małżeństwa, ale tylko w założeniu, że chodzi o związek mężczyzny i kobiety. (...) Powyższy przepis nie zabrania przy tym ustawodawcy, by ten mocą ustaw zwykłych zinstytucjonalizował status związków jedнопłciowych lub też różnopłciowych, które z sobie wiadomych przyczyn nie chcą zawrzeć małżeństwa w jego tradycyjnym rozumieniu”.

⁷ Tak słusznie E. Łętowska, J. Woleński, *Instytucjonalizacja związków...*, s. 22–23; autorzy podają i analizują szereg argumentów wspierających powyższą tezę, m.in. wskazując na ewolucję pojęcia małżeństwa na przestrzeni wieków, na co mają wpływ zmieniające się warunki, w których żyją społeczeństwa. W konsekwencji, zdaniem autorów, małżeństwo mężczyzny z kobietą stanowi w istocie podkategorię małżeństwa w ogólności, „którego struktura podmiotowa jest obojętna” (E. Łętowska, J. Woleński, *Instytucjonalizacja związków...*, s. 25). Jako przykład zmian w prawodawstwach europejskich można wskazać np. Hiszpanię, w której od 2005 r. zalegalizowane zostały na poziomie kodeksu cywilnego (art. 44 ust. 2) małżeństwa osób tej samej płci – zob. Artículo Único, Uno de Ley 13/2005, de 1 de julio, por la que se modifica el Código Civil en materia de derecho a contraer matrimonio.

⁸ J. Gajda także słusznie wskazuje, że gdy chodzi z kolei o pojęcie rodziny, to „rodzina powstaje zarówno wtedy, gdy mężczyzna i kobieta podejmą wspólne pożycie bez dopełnienia formalnych przesłanek, jak i w razie podjęcia tego współżycia przez zawarcie małżeństwa” – J. Gajda [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. T. Smoczyński, s. 70.

⁹ Do tego poglądu przychyli się też K. Gromek, *Heteroseksualność małżonków w Polsce i na świecie*, M. Praw. 2022/7, Legalis, uwagi w części 3 poświęconej prawu polskiemu. Stanowisko autorki. Autorka przedstawia także regulacje obowiązujące w innych systemach prawnych i analizuje praktykę polską.

¹⁰ Przypomnieć należy o jednym z ostatnich projektów ustawy o związkach partnerskich, VII kadencja, druk sejm. nr 2381.

¹¹ Tak np. A. Bodnar, RPO, w wywiadzie z 18.03.2019 r. w Polsat News: <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-03-18/bodnar-o-karcie-lgbt-pozostale-miasta-powinny-isc-tym-tropem/> (dostęp: 25.08.2020 r.); inaczej E. Łętowska, J. Woleński, *Instytucjonalizacja związków...*, s. 22, którzy uważają, że art. 18 Konstytucji RP „nie wyklucza małżeństw o innej podmiotowej strukturze”.

¹² Cechy te przytaczam za: J. Gajda [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. T. Smoczyński, s. 72.

czenia woli złożone przez nupturientów (a nie czynność urzędową organu) będące przyczyną sprawczą powstania związku małżeńskiego¹³.

To, czy na gruncie prawa polskiego istnieje małżeństwo, jest przesądzające nie tyle z perspektywy roztrząsanych tu dyskusji, ma znaczenie głównie dla istnienia i powstania więzi skutkujących następnie konsekwencjami prawnymi. Dał temu wyraz niedawno Sąd Najwyższy, oceniając przesłankę istnienia małżeństwa z uwagi na przysposobienie dziecka przez małżonkę matki¹⁴. Tym samym zatem, jak wynika z uzasadnienia postanowienia, nie ma wątpliwości, że także na płaszczyźnie przysposobienia wspólnego konieczne jest istnienie małżeństwa rozumianego w świetle przepisów prawa polskiego jako związku mężczyzny i kobiety.

Z powyższą kwestią łączą się wątpliwości dotyczące transkrypcji aktu małżeństwa osób jedнопłciowych, które poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej zawarły małżeństwo, a korzystając z instytucji transkrypcji występują z wnioskami o wpisanie aktów małżeństwa do polskich ksiąg stanu cywilnego. Sprawa ta jest przyczyną wielu dyskusji od wielu lat¹⁵.

2. **Zaręczyny. Konkubinat.** Od małżeństwa odróżnia się okres, w którym nupturienti pozostają „związani” ze sobą promesą zawarcia małżeństwa. **Charakter prawny zaręczyn wciąż jednak budzi wątpliwości**¹⁶, chociaż wydaje się, że powoli zyskuje aprobatę stanowisko upatrujące w zaręczynach pewnego kontraktu, *sui generis*. Moim zdaniem pogląd ten należy uznać za nie-trafiony, przede wszystkim dlatego, że przyjęcie koncepcji umowy w tym zakresie nie wyjaśnia konstrukcji zaręczyn, a właściwie jedynie ją komplikuje poprzez tworzenie dodatkowych dogmatycznych instytucji. Zwolennicy ujmowania zaręczyn jako umowy *sui generis*¹⁷, wskazują na liczne problemy, z których najbardziej oczywistym może się okazać odpowiedzialność za niewykonanie powstałego w ten sposób obowiązku. Odpowiedzialność ta jednak nie może realizować się w pełni, bowiem chociażby obowiązek zawarcia małżeństwa nie może być egzekwowalny na drodze sądowej¹⁸. Ponadto tworzenie koncepcji dopatrujących się istnienia

¹³ Tak W. Góralski, *Przesłanki zawarcia małżeństwa w prawie polskim i w prawie kanonicznym*, „Ius Matrimoniale” 2006/11, s. 20–21, <https://docplayer.pl/27982327-Wojciech-goralski-przeslanki-zawarcia-malzenstwa-w-prawie-polskim-i-w-prawie-kanonicznym-ius-matrimoniale-11-17-19-51.html> (dostęp: 25.08.2020 r.).

¹⁴ Postanowienie SN z 24.09.2024 r., I CSK 2467/24, LEX nr 3775470, wraz z uzasadnieniem wskazującym na „heteroseksualność” małżeństwa na gruncie prawa polskiego i argumentami zaczerpniętymi z prawa międzynarodowego odnośnie do braku konieczności „zagwarantowania parom tej samej płci możliwości zawarcia małżeństwa ani uznania zawartego za granicą małżeństwa jedнопłciowego za małżeństwo w rozumieniu przepisów krajowych”.

¹⁵ Zob. ostatnio np. K.P. Sokołowski, *Przeniesienie zagranicznego aktu małżeństwa jedнопłciowego do polskiego rejestru stanu cywilnego*, M. Praw. 2023/2, s. 115 i n., który analizując poszczególne argumenty z orzeczenia WSA w Warszawie z 3.11.2017 r., IV SA/Wa 1893/17, LEX nr 2760554, w którym odmówiono transkrypcji aktu małżeństwa osób tej samej płci, krytycznie się do niego odnosi, argumentując, że brak uzasadnienia prawnego (społecznego) dla stanowiska prezentowanego w tym wyroku.

¹⁶ Prezentowane są najczęściej cztery koncepcje, traktujące zaręczyny jako: 1) stosunek faktyczny, którego zerwanie rodzi skutki prawne; 2) stosunek prawny, sprowadzający się do wzajemnego zaufania obu stron i chęci zawarcia związku małżeńskiego w przyszłości; 3) umowę o charakterze zobowiązaniowym; 4) kontrakt rodzinnoprawny; podaje za: M. Rzewuska, *Zaręczyny. Status narzeczonego w prawie cywilnym*, Legalis 2019, rozdz. III, § 3. Autorka odwołuje się w tym miejscu także do A. Zielonackiego, *Zawarcie małżeństwa*, Wrocław 1982, s. 15–16, a ponadto prezentuje stanowiska zwolenników poszczególnych rozwiązań.

¹⁷ Np. J. Haberko, która jak się wydaje, przychyliła się do stanowiska, że „zaręczyny stanowią umowę, mocą której kobieta i mężczyzna uzgadniają, iż w przyszłości zawrą małżeństwo» (...), to konsekwentnie należałoby przyjąć jej swoistość polegającą na tym, że zastosowanie do niej przepisów KC musiałoby uwzględniać rozwiązania przyjęte w KRO” – zob. J. Haberko, „I że uczynię wszystko...”. O dobrej wierze i należytej staranności osób zamierzających zawrzeć związek małżeński [w:] *Ius civile vigilantibus scriptum est. Księga jubileuszowa Profesora Adama Olejniczaka*, red. J. Haberko, J. Grykiel, K. Mularski, Legalis 2022, 2.4. Zaręczyny.

¹⁸ Nie można w żaden sposób przyjąć, aby można było dochodzić stwierdzenia przez sąd obowiązku złożenia oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński (art. 64 k.c.) – co byłoby sprzeczne z zasadą wyrażoną w art. 47 Konstytucji RP.

w zaręczynach więzi o charakterze obligacyjnym jest też o tyle nieużyteczne, że nadal przy skutkach związanych z „**zerwaniem zaręczyn**” trzeba sięgać do znanych z Kodeksu cywilnego innych instytucji. Jeszcze na gruncie Kodeksu rodzinnego z 1950 r. Sąd Najwyższy wyraził pogląd o możliwości zastosowania art. 134 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.10.1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. Nr 82, poz. 598 ze zm.) (obecnie art. 415 k.c.) jako podstawy ewentualnych roszczeń odszkodowawczych¹⁹. Z kwestią ewentualnej odpowiedzialności odszkodowawczej wiąże się podkreślana przez sąd, w powołanym wyżej wyroku z 1953 r., kwestia winy (lekkomyślności). Rozważa się bowiem także możliwość stworzenia wzorca „dobrego nupturienta”, mimo świadomości trudności w ustaleniu granic czasowych istotnych z perspektywy nazwania przyszłych małżonków nupturientami²⁰. W powyższej sytuacji należałoby zatem, idąc śladem nakreślonej propozycji, stworzyć właśnie określony, charakterystyczny, przynajmniej dla osób, które już złożyły oświadczenia przed kierownikiem u.s.c. zgodnie z wymaganiami art. 3 k.r.o., wzór postępowania, umożliwiający stwierdzenie, że nupturient postępuje w sposób prawy, a zatem, że „naruszenie pewnych zasad postępowania może się wiązać z negatywną oceną lub nawet być naganne”²¹. Z uwagi na sygnalizowane wyżej kwestie z cezurą czasową, koncepcja ta – chociaż ciekawa – może rodzić wątpliwości co do słuszności tworzenia owych wzorców. W obszarze oceny pozostają także te sytuacje, które chociaż niezwykle trudne do uchwycenia, wynikają z zamierzonego zachowania jednej z osób, która jednak od samego początku nie zamierza zawrzeć związku małżeńskiego, chociaż jej zachowanie świadczy zupełnie o czymś przeciwnym²². Z pewnością jednak kwestie naruszania norm obyczajowych i społecznych w tym momencie jeszcze niemających swojego odzwierciedlenia w ustawie (np. art. 23 k.r.o.) należy oceniać w oparciu o ogólne reguły, jak te opisane w art. 415 k.c., a ewentualne wyżej omówione propozycje mogą pomóc w identyfikacji i rozważeniu elementu winy, o którym mowa w tym przepisie. O kwestiach związanych z przypisaniem odpowiedzialności z uwagi na działanie w złej wierze²³ można by mówić chyba jedynie poprzez analogię do przepisów o prowadzeniu negocjacji w złej wierze (art. 72 k.c.). Do rozstrzygnięcia pozostaje jednak pytanie: czy zasadne jest sięganie po tę konstrukcję w sytuacji, gdy art. 415 k.c. pozwala na ocenę zachowań, o których mowa. Należy także pamiętać, że co do zasady odpowiedzialność przy tzw. *culpa in contrahendo* zamyka się w tzw. ujemnym interesie umownym.

W kwestii zwrotu подарunków istnieją natomiast stanowiska akceptujące skorzystanie w tej mierze z przepisów o odwołaniu darowizny albo bezpodstawnym wzbogaceniu

¹⁹ Zob. orzeczenie SN z 15.07.1953 r., II C 687/53, LEX nr 196763, który stwierdził, że: „Lekkomyślne spowodowanie kosztów niedosłego ostatecznie do skutku przyjęcia weselnego stanowi podstawę do żądania stosownego odszkodowania od osoby zrywającej przyrzeczenie małżeństwa”.

²⁰ J. Haberko, „*I że uczynię wszystko...*”, 2. Okres poprzedzający zawarcie związku małżeńskiego oraz 3. Należyta staranność i dobra wiara nupturientów; w tych fragmentach autorka wskazuje, że łatwiejsze z perspektywy czasowej jest przypisanie dobrej lub złej wiary osobie postępującej niezgodnie z pewnymi normami społeczno-obyczajowymi, od momentu tzw. *tempus deliberandi*, a zatem momentu, w którym nupturienti złożyli przed kierownikiem u.s.c. stosowane oświadczenia wymagane w art. 3 k.r.o. Trudniej natomiast ustalić odpowiedzialność w sytuacjach mających miejsce jeszcze przed wizytą u kierownika u.s.c.

²¹ J. Haberko, „*I że uczynię wszystko...*”, 2. Okres poprzedzający zawarcie związku małżeńskiego oraz 3. Należyta staranność i dobra wiara nupturientów.

²² J. Haberko, „*I że uczynię wszystko...*”, 4. Należyta staranność i dobra wiara przed podjęciem decyzji o zawarciu związku małżeńskiego.

²³ O koncepcji dobrej wiary w obszarze prawa rodzinnego, choć – jak można wnosić – głównie w tych rozwiązaniach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, które o działaniu w dobrej/złej wierze stanowią, zob. J. Gajda, *Dobra wiara w znaczeniu obiektywnym na gruncie unormowań Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Toruń 2020, s. 93 i n.

(nienależnym świadczeniu – art. 410 § 2 k.c.)²⁴. W doktrynie z kolei wskazano również na możliwość wykorzystania w tego typu sytuacjach instytucji *culpa in contrahendo* i ograniczenia odpowiedzialności do interesu ujemnego²⁵. W tej instytucji, z uwagi na fakt, że nadaje się ona do zastosowania w fazie negocjacji do każdego rodzaju umowy²⁶, upatruje się dozwolonego mechanizmu ochronnego wobec strony, która doprowadziła do zerwania zaręczyn przez nie-łojalne zachowanie się, a która od początku nie miała zamiaru formalizować związku²⁷. Moim zdaniem jednak trudne do zaakceptowania jest stwierdzenie, że narzeczeni negocjują ze sobą zawarcie małżeństwa. Z jednej strony wymagałoby to kwalifikacji małżeństwa jako umowy²⁸, z drugiej zaś przyznania, że nupturienci mają możliwość negocjacyjną w zakresie elementów konstytuujących małżeństwo. Tymczasem jedynie czas i miejsce są (i to też w ograniczonym zakresie) możliwe do wyboru. Nic nie stoi na przeszkodzie jednak, by próbować zastosować tę konstrukcję w razie negocjacji jakiejkolwiek umowy cywilnoprawnej z osobą trzecią, którą strony zawierają w celu np. urządzenia wesela. Obecnie sądy w kwestiach rozliczeń po zerwanych zaręczynach, w zależności od stanu faktycznego, poszukują rozwiązań w różnych podstawach prawnych: tj. albo, jak wskazano wyżej, w przepisach o darowiznie czy bezpodstawnym wzbogaceniu, albo w art. 415 k.c.²⁹ Ciekawy problem dostrzeżono także w sytuacji, gdy nakłady z uwagi na mające zostać zawarte małżeństwo (które nie dochodzi do skutku) zostały poczynione na rzecz własnego majątku, np. na wyposażenie czy nawet zakup mieszkania, zakup mebli do mieszkania³⁰. Z uwagi na brak elementu szkody wyklucza się w tej sytuacji możliwość stosowania art. 415 k.c. Podobnie gdy chodzi o bezpodstawne wzbogacenie, z uwagi na brak przesunięć pomiędzy poszczególnymi masami majątkowymi³¹. Na skutek odrzucenia powyższych podstaw uzasadnione jest stwierdzenie, że w tego typu sytuacjach ryzyko ponosi osoba dokonująca tychże nakładów³².

Wskazuje się także, że zachowanie osoby zamierzającej zawrzeć związek małżeński (przynajmniej zachowującej się w ten sposób), które narusza pewne ustalone normy postępowania, może być także oceniane z perspektywy naruszenia dóbr osobistych³³.

²⁴ Zob. M. Rzewuska, *Zaręczyny...*, rozdz. IV, § 1, pkt I, ppkt 1–3, która zebrała poglądy wyrażane w literaturze. Warto również wskazać niedawny przykład z orzecznictwa, chociaż z uwagi na fakt, że rozprawa odbyła się przy drzwiach zamkniętych, w dostępnych źródłach nie można znaleźć dokładnej podstawy prawnej nakazania przez sąd D. Rabczewskiej zwrotu pierścionka zaręczynowego, przy jednoczesnym pozostawieniu przy niej innych podarunków, jakie otrzymała od E. Haidara – zob. wyrok SO w Warszawie z 16.10.2016 r., III C 147/16, omówienie: <https://www.rp.pl/Spadki-i-darowizny/161029082-Doda-odda-pierścionek-zareczynowy-bylemu-narzeczonemu-Emilowi-Haidarowi--uznal-sad.html> (dostęp: 25.08.2020 r.).

²⁵ Zob. M. Rzewuska, *Zaręczyny...*, rozdz. IV, § 1, pkt I, ppkt 4, powołująca w tym miejscu m.in. A. Zielonackiego, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 21.

²⁶ Tak też powoływana przez M. Rzewuską – S. Kubsik, *Przedkontraktowa odpowiedzialność odszkodowawcza z tytułu nieuczciwych negocjacji*, Legalis 2015, rozdz. VII, nb 37.

²⁷ Zwolenniczką tego stanowiska jest także M. Rzewuska, *Zaręczyny...*, rozdz. IV, § 1, pkt I, ppkt 4.

²⁸ S. Kubsik, powoływana przez M. Rzewuską, zwraca uwagę, że art. 72 § 2 może być zastosowany do każdego rodzaju umowy, w tym regulującej stosunki z zakresu prawa rzeczowego, spadkowego, rodzinnego czy prawa pracy – zob. S. Kubsik, *Przedkontraktowa odpowiedzialność...*, rozdz. VII, nb 37. Jak zatem widać, autorka zakłada istnienie umowy, do której zawarcia strony dążą (tu: w drodze negocjacji).

²⁹ Zob. np. wyrok SR Gdańsk-Północ z 30.03.2016 r., I C 22/15, niepubl.

³⁰ A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 26.

³¹ A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 26.

³² A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 26.

³³ J. Haberko, wskazuje, że „*Ad casum* może także oczywiście dojść do naruszenia dóbr osobistych. Nie jest intencją tekstu silenie się na modne ostatnio, choć niekoniecznie trafne, kreowanie ad hoc dóbr osobistych (...) i doszukiwanie się ich naruszenia, jednak nie można wykluczyć naruszenia takiego oczywistego dobra osobistego jak zdrowie” – zob. J. Haberko, „*I że uczynię wszystko...*”, 4. Autorka powołuje tu m.in. wyrok SR w Tarnowie z 30.01.2018 r., I C 1562/17, chociaż wydaje się, że głównym przedmiotem postępowania w tej sprawie była kwestia odpowiedzial-

Najtrafniejsze zatem określenie zaręczyn to koncepcja stosunku faktycznego, którego zerwanie rodzi określone konsekwencje prawne. Rezygnacja polskiego ustawodawcy z regulacji tej instytucji w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym jest dodatkowym argumentem przemawiającym za powyższym stanowiskiem³⁴.

Same zaręczyny zwykle stanowią początek związku konkubenckiego, który, o ile trwa dłużej, rodzi dalsze problemy w zakresie rozliczeń z tytułu dokonywanych przez strony nakładów na majątek drugiej z nich. Także w tym zakresie sądy korzystają z przepisów o roszczeniach uzupełniających, tj. art. 224–230 k.c.³⁵, albo z przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu³⁶. Istotne jest jednak wykluczenie w tej sytuacji co do zasady przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego odnoszących się do osób pozostających w związku małżeńskim³⁷. Precyzyjnie wyjaśnił to Sąd Najwyższy, wskazując, że „jednak nie można wykluczyć w konkretnych okolicznościach sprawy, że stosunki majątkowe pomiędzy konkubentami mogły być ukształtowane w ten sposób, że gospodarowali oni «ze wspólnego portfela», nie rozliczając wnoszonych dochodów i ponoszonych wydatków, które traktowane były jako jednakowe”³⁸. Jest to jednak wynik konkretnych ustaleń faktycznych. Nie mogą ich zastąpić funkcjonujące na gruncie prawa małżeńskiego domniemanie równości udziałów w majątku lub konsekwencje związane ze wspólnością majątkową³⁹.

II. Zawarcie małżeństwa cywilnego, wyznaniowego ze skutkami dla prawa cywilnego i konsularnego

3. **Małżeństwo według art. 1 k.r.o. mogą zawrzeć jedynie mężczyzna i kobieta.** Zatem rozstrzygający dla określenia płci co do zasady powinien być akt stanu cywilnego z uwagi na jego charakter (art. 3 p.a.s.c.). Co najmniej dyskusyjne jest zatem wystąpienie przez kierownika u.s.c. do sądu z wnioskiem o rozstrzygnięcie, czy małżeństwo może zostać zawarte (art. 5 k.r.o.), w sytuacji gdy powyższe on wątpliwości co do płci nupturientów, ale wynikające z ich wyglądu

ności z tytułu niewywiązania się z umowy filmowania ceremonii ślubnej i wesela oraz możliwości uzyskania zadośćuczynienia na podstawie art. 448 k.c., która to podstawa została przez Sąd wskazana jako konsekwencja stanowiska: „Jeżeli niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy naraża człowieka na dodatkowy wysiłek, poważne cierpienia czy niedogodności, to takie zachowanie zobowiązanego może wypełniać znamiona czynu niedozwolonego” (z uzasadnienia wyroku SR w Tarnowie, który w tym miejscu odwołał się do stanowiska SA w Szczecinie w wyroku z 17.06.2014 r., I A Ca 235/14, LEX nr 1488690).

³⁴ Zob. np. R. Szponder, *Regulacja prawa zaręczyn w Polsce*, „Analecta Cracoviensia” 2018/50, s. 299, który pisze o przemianach społecznych jako przyczynie rezygnacji z regulacji zaręczyn, <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/analectacracoviensia/article/view/3294/3198> (dostęp: 27.08.2020 r.).

³⁵ Wyrok SO w Elblągu z 11.10.2017 r., I Ca 382/17, LEX nr 2380395.

³⁶ Zob. np. wyrok SO w Sieradzu z 17.02.2014 r., I C 58/11, LEX nr 1846747, który także wypowiedział się odnośnie do definicji konkubinatu i wskazał, że: „W literaturze wskazuje się na definicję takiego związku w odniesieniu do małżeństwa, przyjmując, iż konkubinatu jest niebędącym małżeństwem trwałym związkiem kobiety i mężczyzny cechującym się występowaniem co najmniej więzi uczuciowej i gospodarczej oraz ewentualnie więzi fizycznej. Takie podejście znajduje także swoje miejsce w judykaturze, gdzie dominują poglądy, że wspólne zamieszkiwanie przez krótkie okresy czasu oraz utrzymywanie kontaktów seksualnych nie uzasadnia jeszcze uznania tego związku za konkubinatu, który charakteryzuje się cechami identycznymi jak małżeństwo, tyle że nie jest sankcjonowany przez prawo. Chodzi zatem o związek trwały, połączony więzami uczuciowymi, fizycznymi i ekonomicznymi, to jest wspólnym planowaniem i podejmowaniem ważnych decyzji oraz wspólnym ponoszeniem kosztów egzystencji”. Por. wyrok SA w Krakowie z 28.10.2009 r., II A Ka 176/09, KZS 2009/12, poz. 58.

³⁷ Tak SN w wyroku z 5.10.2011 r., IV CSK 11/11, LEX nr 1102539; zob. też orzeczenia, do których SN odwołuje się w uzasadnieniu wyroku z 5.10.2011 r. jako do wyrazu ustabilizowanej w tej kwestii linii orzeczniczej: m.in. uchwała SN z 30.01.1986 r., III CZP 79/85, LEX nr 3213; wyrok SN z 16.05.2000 r., IV CKN 32/00, LEX nr 43414.

³⁸ Zob. wyrok SN z 6.12.2007 r., IV CSK 301/07, OSNC 2009/2, poz. 29.

³⁹ Tak SN w uzasadnieniu wyroku z 5.10.2011 r., IV CSK 11/11.

zewnątrznego. Jest to kwestia nadzwyczaj delikatna, stanowiąca też wyraz wolności w wyrażaniu samego siebie. Należy liczyć się z tym, że osoby chcące zawrzeć małżeństwo mogą ubierać się, czy mieć po prostu inny wygląd zewnętrzny niż przeciętny stawający przez kierownikiem u.s.c. nupturient. Inną sytuacją jest już toczący się proces o zmianę płci lub ujawnienie informacji o zamiarze jej zmiany. Pomijając jednak tego typu wypadki, należy stwierdzić, że dopóki z akt stanu cywilnego wynika różnica płci, dopóty kierownik nie powinien odmawiać przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński ani kierować do sądu wniosków o rozstrzygnięcie⁴⁰. O odmienności płci rozstrzyga chwila zawarcia małżeństwa, a nie to, co się wydarzy później⁴¹. Następcze zmiany płci, uwidaczniane w akcie stanu cywilnego, związane są ze zjawiskiem transseksualizmu i możliwej późniejszej zmiany tzw. płci metrykalnej⁴². Istotne jest jednak to, że późniejsza zmiana płci nie może spowodować nieistnienia małżeństwa⁴³.

⁴⁰ Inaczej, jak się wydaje, np. J. Gajda [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. T. Smoczyński, s. 90, z powołaniem się na T. Smoczyńskiego, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, 2001, s. 27; w późniejszym wydaniu podręcznika *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2018, s. 36, T. Smoczyński pisze, że w przypadku transseksualizmu „różnicę płci określa nie tylko wpis do aktu urodzenia (płeć metrykalna), ale faktyczny stan w chwili zawarcia małżeństwa”.

⁴¹ Tak słusznie G. Jędrejek, który twierdzi, że późniejsza zmiana płci nie ma wpływu na istnienie małżeństwa – zob. G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 1, uw. IV pkt 2. W konsekwencji za nietrafione należy uznać te stanowiska tych autorów, którzy dopuszczają tu *ex lege* możliwość nieistnienia małżeństwa, z powołaniem się na art. 18 Konstytucji RP, proklamujący zasadę ochrony małżeństwa między mężczyzną a kobietą i którzy wskazują, że nie chodzi tu jedynie o zawarcie małżeństwa, ale także o jego trwanie, dlatego też „w konsekwencji uznać trzeba, iż z chwilą chirurgicznej zmiany płci transseksualisty i potwierdzenia tego w dokumentach stanu cywilnego, jego małżeństwo powinno przestać istnieć, gdyż jego trwanie jest niekonstytucyjne, a *nota bene* społecznie też jest to trudne do zaakceptowania” – M. Kijowski, K. Szpyt, *Konstytucyjny kontekst transseksualizmu* [w:] *Psychospołeczne, prawne i medyczne aspekty transpłciowości*, red. A.M. Klonkowska, K. Bojarska, Gdańsk 2014, s. 134. W mojej ocenie jednak nie ma możliwości ustalenia, że mamy do czynienia z *matrimonium non existens*, jeżeli przesłanka niezgodności płci nie występowała przy zawieraniu małżeństwa. Nie można też żądać z tego powodu unieważnienia małżeństwa. To samo stwierdził SN np. w wyroku z 6.12.2013 r., I CSK 146/13, LEX nr 1415181, pkt 9 uzasadnienia, wskazując, że „Powołanie się na transseksualizm przez jednego z małżonków (...) nie wyczerpuje znamion żadnej przesłanki unieważnienia małżeństwa (art. 151 § 1 k.r.o.) ani też nie uzasadnia ustalenia nieistnienia małżeństwa (art. 22 k.r.o.)”.

⁴² Wielokrotnie omawiany był sposób tej zmiany – w drodze powództwa o ochronę dóbr osobistych i ustalenia przez sąd przynależności do danej płci na podstawie art. 189 k.p.c. Omawiane były również problemy, jakie napotykają osoby transpłciowe w tych procedurach. Odsyłam w tym miejscu do artykułu obrazującego wskazane procedury oraz działania Rzecznika Praw Obywatelskich podjęte na rzecz uchwalenia ustawy w jednolity sposób regulującej te kwestie – M. Olczyk, *Problematyka zmiany płci metrykalnej osób transpłciowych w działalności Rzecznika Praw Obywatelskich* [w:] *Psychospołeczne, prawne i medyczne aspekty transpłciowości*, red. A.M. Klonkowska, K. Bojarska, Gdańsk 2014, s. 141–162. Z problemem tym związana jest także kwestia legitymacji biernej osób uczestniczących w procesie. Nadal uważam, że droga procesu w tych sprawach nie jest wskazana. Nie wydaje się trafne angażowanie także małoletnich dzieci jako ewentualnej strony procesu; zob. uzasadnienie wyroku SN z 6.12.2013 r., I CSK 146/13, pkt 10. Tak szerokiego podejścia do problemu legitymacji biernej nie przyjął na szczęście Sąd Najwyższy w wyroku z 10.01.2019 r., II CSK 371/18, OSNC 2019/10, poz. 104, w którym stwierdził, że: „W sprawie o ustalenie zmiany płci (art. 189 k.p.c.) bierną legitymację procesową mają wyłącznie rodzice powoda, a jeżeli nie żyją – kurator ustanowiony przez sąd”. W uzasadnieniu SN przytacza argumenty przeciwko szerokiemu ujęciu tej legitymacji, skupiając się głównie na charakterze prawa osobistego, jakim jest prawo do płci. Jak stwierdził Sąd w uzasadnieniu tego wyroku, „przyjęcie, że dzieci mają taką legitymację, oznaczałoby jedynie podmiotowe rozszerzenie rozwiązania dotyczącego rodziców jako pozwanych, do czego nie ma żadnej potrzeby, skoro – dla dopełnienia wymagań dwustronności procesu wystarczające jest poprzestanie na tym, że powództwo zostanie wytoczone przeciwko rodzicom, a w wypadku ich śmierci – przeciwko kuratorowi”. Słusznie SN uzasadnił powyższe, wskazując, że wybór, który uzasadnia pozwanie rodziców w tej sprawie, ma bowiem ten skutek, że wzmianka (na podstawie wyroku ustalającego przynależność do konkretnej płci) zostanie wpisana do aktu urodzenia, w którym widnieją rodzice, a nie dzieci osoby transpłciowej.

⁴³ Inne rozwiązanie przewidziane zostało przez H. Bzdak [w:] *Zbiór orzeczeń z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego wraz z komentarzami. Wybrane zagadnienia. Casebook*, red. H. Bzdak, Kraków 2015, s. 17, która proponuje, by jedno z dotychczasowych małżonków wystąpiło na podstawie art. 189 k.p.c. o ustalenie, że małżeństwo nie istnieje, albo by na podstawie art. 22 k.r.o. zrobił to prokurator. Autorzy jednak zapominają, że jedyną podstawą ustalenia nieistnienia małżeństwa jest w prawie polskim art. 2 k.r.o., a zatem, jak wskazano wyżej, do stwierdzenia, że małżeństwo nie istnieje, konieczny jest brak przesłanek z art. 1 § 1 k.r.o. w chwili zawarcia małżeństwa.

Nie ma bowiem mechanizmu ani przepisu przewidującego w opisanej sytuacji automatyzm wskazanego rozwiązania w postaci nieistnienia małżeństwa. Jedynie, jak słusznie wskazał Sąd Najwyższy, rozwiązanie małżeństwa przez rozwód, jeśli zachodzą przesłanki jego rozkładu, uzasadnia zakończenie małżeństwa⁴⁴. W tym miejscu dodać należy, że Europejski Trybunał Praw Człowieka w wyroku w sprawie Przybyszewska i inni v. Polska⁴⁵ jednoznacznie⁴⁶ wskazał, że Polska naruszyła art. 8 EKPC: „pozwané państwo przekroczyło swój margines oceny i nie wywiązało się z ciężącego na nim pozytywnego obowiązku zapewnienia skarżącym szczególnych ram prawnych przewidujących uznanie i ochronę ich związków osób tej samej płci. Uchybienie to, jak już wspomniano powyżej (zob. pkt 114 powyżej), spowodowało, że skarżący nie byli w stanie uregulować podstawowych aspektów swojego życia. Stanowiło ono naruszenie prawa skarżących do poszanowania ich życia prywatnego i rodzinnego”⁴⁷.

Należy też wyjaśnić, że ustalając stan faktyczny i zakres skargi, Trybunał doprecyzował okoliczności (faktyczne), których zaistnienie stanowiło przyczynę zainicjowania postępowania, odnotowując, że skarżący i inne pary osób „tej samej płci” złożyli oświadczenia przed krajowymi urzędami stanu cywilnego w celu zawarcia małżeństwa ze swoimi partnerami tej samej płci, ale władze odmówiły przyjęcia tych oświadczeń, ponieważ były one sprzeczne z prawem krajowym⁴⁸. Natomiast nie skarżyli się oni na to, że zawarcie związku małżeńskiego w Polsce jest dla nich niemożliwe. W sprawie chodziło o brak w polskim prawie jakiegokolwiek możliwości prawnego uznania i ochrony związku osób tej samej płci⁴⁹.

4. **Jednoczesna obecność.** Obydwoje nupturienti powinni być obecni w jednym miejscu w trakcie składania oświadczeń jedno po drugim (zatem nie chodzi o jednoczesne składanie oświadczeń przez dwie osoby). Wykluczone zatem jest składanie oświadczeń w odstępie czasowym, a przyjęta reguła jednoczesnej obecności nupturientów ma właśnie zapobiegać „wypadkom pojedynczego zgłaszania się przyszłych małżonków w u.s.c.”⁵⁰. Nie jest więc możliwe odroczenie czasowe z jakiegokolwiek przyczyny przyjęcia oświadczenia jednego z nupturientów ani przyjęcie oświadczenia w innym miejscu⁵¹.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy przewiduje wyjątek od zasady jednoczesnej obecności nupturientów w postaci **możliwości zawarcia związku małżeńskiego przez pełnomocnika (zob. komentarz do art. 6 k.r.o.)**. Warto w tym miejscu przypomnieć, że jest to jedno z dwóch rozwiązań przyjmowanych przez ustawodawstwa w zakresie odstępstwa od zasady jednoczesnej obecności przy składaniu oświadczeń. Druga z nich to zawarcie związku małżeńskiego między nieobecnymi i złożenie oświadczeń przez obydwójce nupturientów, jednak przed innymi urzędnikami⁵².

Nawiązując do przesłanki jednoczesnej fizycznej obecności nupturientów, warto w tym miejscu wspomnieć o rozwiązaniu francuskim, które umożliwia zawarcie małżeństwa z osobą

⁴⁴ Tak SN w uzasadnieniu wyroku z 6.12.2013 r., I CSK 146/13, LEX nr 1415181, pkt 9.

⁴⁵ Wyrok ETPC z 12.12.2023 r., skargi nr 11454/17 i 9 innych (dane osób i numery skarg znajdują się w tabeli załączonej pod uzasadnieniem wyroku), tekst wyroku i uzasadnienia w wersji angielskiej i polskiej dostępne na <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/orzecznictwo-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka/listByYear.html?ComplainantYear=2023> (dostęp: 10.07.2025 r.).

⁴⁶ Opinię odmienną zgłosił polski sędzia K. Wojtyczek, s. 39.

⁴⁷ Pkt 123 uzasadnienia wyroku.

⁴⁸ Pkt 106 uzasadnienia wyroku.

⁴⁹ Pkt 106 uzasadnienia wyroku.

⁵⁰ A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 102, z powołaniem się na J. Winiarza w przypisie 5.

⁵¹ W tej kwestii panuje zgodność poglądów, zob. np. J. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 1, uw. IV pkt 2.2; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2020, komentarz do art. 1, nt 52.

⁵² Pisze o tym A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 101.

nieżyjącą, tzw. małżeństwo *post mortem*. Wprawdzie jest to także problem głównie związany z brakiem zdolności prawnej, trudno jednak nie zauważyć, że po spełnieniu przesłanek nałożonych przez Kodeks Napoleona jeden z nupturientów jest fizycznie nieobecny w trakcie samej ceremonii. Kodeks Napoleona w art. 171 stanowi o możliwości wyrażenia zgody przez Prezydenta Republiki Francuskiej na przeprowadzenie uroczystości zawarcia małżeństwa w przypadku śmierci jednego z przyszłych małżonków. Warunkiem jest zgromadzenie faktów, które potwierdzą w sposób niewątpliwy, że nupturient rzeczywiście miał zamiar wstąpić w związek małżeński. Wówczas dniem zawarcia małżeństwa jest dzień poprzedzający dzień zgonu nupturienta. Jeżeli zaś chodzi o skutki, to pozostały przy życiu małżonek nie dziedziczy z mocy ustawy po zmarłym ani nie przyjmuje się, że między małżonkami istniał ustrój majątkowy.

5. Zgodne złożenie oświadczenia przed kierownikiem u.s.c. Według art. 1 § 1 k.r.o. oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński powinny być złożone przed kierownikiem u.s.c. Zgodnie z art. 6 ust. 3 p.a.s.c., kierownikiem u.s.c. cywilnego jest wójt (burmistrz lub prezydent). Należy pamiętać, że w okręgach poniżej 50 000 mieszkańców wójt (burmistrz, prezydent miasta) zatrudnia zastępcę kierownika u.s.c. i może zatrudnić inną osobę na stanowisku kierownika u.s.c. W okręgach powyżej 50 000 wójt (burmistrz, prezydent) zatrudnia inną osobę na stanowisku kierownika i może zatrudnić jego zastępcę (zastępców). Artykuł 9 p.a.s.c. wskazuje uprawnienia kierownika i jego zastępcy. Przytoczenie powyższych przepisów jest istotne z punktu widzenia dyskusji, która toczy się w kwestii przysługiwania uprawnień wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi miasta) w sytuacji zatrudnienia innej osoby na stanowisku kierownika u.s.c. Chodzi o to, czy w momencie zatrudnienia takiej osoby jako kierownika u.s.c. wójt (burmistrz, prezydent) utrzymuje swoje dotychczasowe uprawnienia, także m.in. w zakresie przyjmowania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński. Zdania w tej mierze są podzielone. Autorzy, którzy wypowiadają się za utratą przez wójtów (burmistrzów, prezydentów miasta) uprawnień z zakresu rejestracji stanu cywilnego z chwilą zatrudnienia kierownika u.s.c., wskazują na wykładnię gramatyczną, historyczną i celowościową⁵³. Na poparcie stanowiska wskazuje się też brzmienie dwóch przepisów, w tym art. 951 k.c., z którego wynika, że testament allograficzny można sporządzić, składając oświadczenie m.in. przed wójtem (burmistrzem, prezydentem miasta) lub kierownikiem urzędu stanu cywilnego⁵⁴. A zatem istnienie dwóch równorzędnych organów w tym przepisie (podobnie rzecz się ma z art. 74 § 1 k.r.o.) ma

⁵³ Zob. P. Kasprzyk, *Relacja pomiędzy wójtem (burmistrzem, prezydentem miasta) a zawodowym kierownikiem USC w prawie polskim*, „Metryka” 2015/1, s. 36–37; autor ten wskazuje na nieprzydatność równoległego przysługiwania uprawnień tym podmiotom z uwagi na to, że ustawodawca wprowadził art. 6 ust. 3 p.a.s.c. z 1986 r., który należało interpretować w powiązaniu z ust. 2 (dzisiaj odpowiednikiem tych przepisów jest art. 6 ust. 3 i 4 p.a.s.c.); twierdzi więc, że: „Gdyby ustawodawca nie zechciał wprowadzić art. 6 ust. 2 p.a.s.c. z 1986 r., to uzasadnionym mógłby być pogląd o równoczesności działania obu organów w zakresie rejestracji stanu cywilnego” – P. Kasprzyk, *Relacja...*, s. 36; P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika stanu cywilnego*, t. 3, *Wybrane instytucje prawa cywilnego osobowego i prawa rodzinnego*, red. P. Kasprzyk, Lublin 2020, s. 276; autor powołuje także w przypisie 20 innych zwolenników tego poglądu, w tym M. Domańskiego [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2017, komentarz do art. 1; warto odnotować utrzymanie tegoż stanowiska przez M. Domańskiego w nowszej wersji komentarza z 2020 r. (wyd. Legalis), komentarz do art. 1, nt 69.

⁵⁴ Niektórzy autorzy zwracają uwagę na fakt, że pomimo zatrudnienia kierownika u.s.c. pozostawia się wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi) ustawowo uprawnienie do przyjęcia oświadczeń w warunkach opisanych w art. 74 § 1 k.r.o., z czego nie należy wnosić o równoległym funkcjonowaniu tych organów. Tak R. Kasprzyk, *Relacja...*, s. 37. Inny autor wskazuje z kolei, że przeciwko stanowisku o paralelnym funkcjonowaniu organów przemawia treść art. 951 k.c., który wymienia krąg podmiotów (w tym wójta i kierownika u.s.c.) uprawnionych do przyjęcia oświadczenia ostatniej woli spadkodawcy – M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 69.

wykluczać możliwość utrzymania uprawnień w ręku prezydenta, wójta czy burmistrza w razie powołania kierownika u.s.c.⁵⁵ Nie można jednak tego argumentu uznać za przekonujący, po pierwsze dlatego, że przepis art. 951 k.c. powstał w innej rzeczywistości polityczno-prawnej, a jego zmiana wprowadzona w 1998 r.⁵⁶ była zmianą o charakterze administracyjnym, a nie przemyślaną strategią ustawodawcy wyposażenia w różne funkcje tych instytucji i wykluczenia równoczesnego funkcjonowania ich uprawnień w pewnych płaszczyznach⁵⁷. Po drugie zaś przepisy te są konsekwencją art. 6 ust. 4 i 5 p.a.s.c., który nakazuje zatrudnienie kierownika u.s.c./jego zastępcy w określonych warunkach. Przepis ten jedynie opisuje warunki, w których obligatoryjne bądź fakultatywne jest zatrudnienie kierownika u.s.c. czy jego zastępcy, i to jest jego jedyna funkcja. W konsekwencji tam, gdzie w innych przepisach pojawiają się kwestie związane z czynnościami z zakresu rejestracji przypisane do innych podmiotów, ustawodawca konsekwentnie „przepisuje” opcje znane z art. 6 ust. 3, 4 i 5 p.a.s.c. Ponadto gdyby w tych przepisach pozostawić tylko instytucję kierownika u.s.c., wiele osób nie zdawałoby sobie sprawy z tego, że także wójt (burmistrz, prezydent miasta), którzy taką funkcję z mocy prawa pełnią, są uprawnieni do dokonania określonych czynności.

W celu rozwiązania przedstawionego problemu bardziej przydatne może się okazać odwołanie się do dekretu z 8.06.1955 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego, który w art. 7 ust. 2 wprowadzał instytucję osobnego kierownika u.s.c. i jego zastępcy. Była to instytucja przystosowana do potrzeb większych skupisk ludności (głównie miast) i miała na celu „odciążenie przewodniczącego i sekretarza prezydium rady⁵⁸ w większym ośrodku od obowiązków utrudniających im wykonywanie zadań w zakresie innych dziedzin administracji⁵⁹. A zatem instytucja ta realizowała cel podobny do tego, który przyświeca zatrudnieniu kierownika u.s.c./jego zastępcy na gruncie aktualnej ustawy: odciążenie wójta (burmistrza czy prezydenta) w jego administracyjnych czynnościach. Warto też wskazać na skutki powołania osobnego kierownika u.s.c. czy jego zastępcy. Na gruncie ówczesnego stanu prawnego wskazywano, że „w razie powołania osobnego kierownika USC i jego zastępcy przewodniczący i sekretarz prezydium zachowują uprawnienie do przyjmowania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński⁶⁰. Odwołanie do funkcji osobnego kierownika u.s.c. i jego zastępcy jest chyba najbliższe analizowanej sytuacji i przekonuje do słuszności stanowiska o utrzymaniu uprawnień w zakresie rejestracji przez wójta, burmistrza czy prezydenta w razie zatrudnienia kierownika u.s.c. Dodatkowo powyższe stanowisko wspiera orzeczenie NSA z 17.10.2007 r., w którego uzasadnieniu sąd trafnie podkreślił, że „należy stwierdzić, iż skoro Wójt, Burmistrz (Prezydent) jest z mocy prawa – art. 6 ust. 2 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego kierownikiem urzędu stanu cywilnego, to powołanie przez radę gminy innego kierownika urzędu stanu cywilnego nie powoduje, iż Wójt, Bur-

⁵⁵ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 69.

⁵⁶ Art. 24 pkt 6 ustawy z 24.07.1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa (Dz.U. Nr 106, poz. 668 ze zm.).

⁵⁷ Przekonuje o powyższym stanowisko projektodawcy zmiany: „Inne proponowane zmiany [poza art. 179 § 1 k.c. – przyp. M.O.] są związane z przekazaniem mienia znajdującego się do tej pory we władaniu administracji rządowej szczebla wojewódzkiego i rejonowego nowo powołanym jednostkom samorządu terytorialnego, czyli samorządom wojewódzkim i powiatowym – ze względu na wyposażenie ich w kompetencje władcze”, uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa (część druga), III kadencja, druk sejm. nr 273.

⁵⁸ Zgodnie z art. 7 ust. 1 p.a.s.c. z 1955 r. pełnili oni wówczas rolę odpowiednio kierownika u.s.c. oraz jego zastępcy.

⁵⁹ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 1961, s. 54.

⁶⁰ J. Litwin, *Prawo o aktach...*, s. 56, który odwołuje się w tym miejscu do pkt 1 Instrukcji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Departamentu Społeczno-Administracyjnego) dla urzędów stanu cywilnego organów nadzoru, Warszawa 1955.

mistrz (Prezydent) przestaje być takim kierownikiem⁶¹. Identyczne stanowisko spotkać można też w literaturze⁶². Jeżeli miałyby być inaczej, tzn. gdyby akceptację miało zyskać stanowisko o utracie przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) funkcji kierownika u.s.c. i uprawnień w tym zakresie, trudno byłoby wytłumaczyć przyjmowanie przez niektórych z prezydentów miast oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński pomimo powołania kierowników u.s.c.⁶³ Czy zatem małżeństwa w ten sposób zawarte należałoby uznać za nieistniejące z uwagi na niespełnienie warunku, o którym mowa w art. 1 k.r.o.? Moim zdaniem aktualne brzmienie przepisów art. 6 ust. 4 i 5 p.a.s.c. jedynie wspiera stanowisko o równoległym funkcjonowaniu tych organów. W jakim innym celu ustawa w sposób ogólny wskazywałaby, że kierownikiem u.s.c. jest wójt, burmistrz, prezydent miasta, skoro można byłoby rozwiązać ten problem w sposób jednoznaczny, wprowadzając konstrukcję wykluczającą realizację przez nich uprawnień?

W czasie obowiązywania wcześniejszych przepisów spór dotyczył także takich kwestii, jak odbieranie przez **nieuprawnionych kierowników u.s.c.** oświadczeń⁶⁴. Dzisiaj jednak, jak wskazano, problem dotyczy jedynie wcześniej zarysowanej kwestii zachowania uprawnień przez wójta (burmistrza czy prezydenta miasta) w razie zatrudnienia innej osoby na stanowisku kierownika u.s.c.⁶⁵

Konieczne jest także przypomnienie, że kierownik u.s.c. nie może przyjąć od siebie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński. Chodzi o sytuację, w której to sam kierownik byłby nupturientem i, co oczywiste, właściwe oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński musiałby złożyć przed innym kierownikiem u.s.c. Potwierdziło to cytowane po wielokroć orzeczenie SN z 10.09.1957 r., II CR 707/57, LEX nr 115560, w którym Sąd stwierdził, że „jeżeli przy zawarciu związku małżeńskiego urzędnik stanu cywilnego podpisał sam sobie akt małżeństwa jako zawierający związek małżeński i jako urzędnik stanu cywilnego, a urzędnika stanu cywilnego poza nim nie było przy zawieraniu przez strony małżeństwa, to małżeństwo nie zostało zawarte. Przy składaniu bowiem przed urzędnikiem stanu cywilnego oświadczeń z art. 1 kod. rodz. [k.r.o. z 1950 r. – przyp. M.O.] urzędnik stanu cywilnego nie może być jedną z osób wstępujących w związek małżeński, lecz musi być osobą trzecią”. Z drugiej strony, jeżeli kierownik jest w jakimś stopniu spokrewniony czy powinowacony z jedną ze stron, prawo nie wprowadza zakazu dokonywania przez niego czynności w tego typu sytuacjach⁶⁶.

⁶¹ Wyrok NSA z 17.10.2007 r., II OSK 1324/07, LEX nr 465023; NSA odwołał się także do wykładni historycznej.

⁶² D. Sorbian [w:] I. Basior, A. Czajkowska, D. Sorbian, *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem. Przepisy wykonawcze i związkowe oraz wzory dokumentów*, LEX 2015, komentarz do art. 9, nt 3, która stwierdza, że art. 6 ust. 3 p.a.s.c. wskazuje, że wójt (burmistrz, prezydent miasta) staje się kierownikiem u.s.c. z mocy samego prawa i nie traci swoich uprawnień z chwilą powołania kierownika u.s.c.

⁶³ Można podać dwa przykłady: Prezydenta Miasta Słupska Roberta Biedronia (zob. P. Częścik, *Prezydent Biedroń udzielił ślubu jednocześnie 10 parom. Takiej uroczystości dotąd w Polsce nie było*, „Gazeta Wyborcza” z 21.08.2018 r., <https://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/51,35612,23806982.html?i=0>, dostęp: 7.08.2020 r.) oraz Prezydenta Miasta Gdańska Pawła Adamowicza (zob. np. M. Gąsior, *Prezydent Gdańska Paweł Adamowicz udzielił ślubu na PGE Arenie*, 8.06.2013 r., <https://natemat.pl/64057,prezydent-gdanska-pawel-adamowicz-udzielil-slubu-na-pge-arenie#>, dostęp: 7.08.2020 r.).

⁶⁴ Warto też w tym miejscu odnotować opisane przez P. Kasprzyka [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 275, przypadki obecności i odbierania oświadczeń przez „kompetentnych urzędników” (przypis 18) albo nieuprawnionych kierowników (przypis 19), powoływanych z naruszeniem procedury, tj. trybu konkursowego, jeszcze pod rządami nieobowiązującej już ustawy z 22.03.1990 r. o pracownikach samorządowych (Dz.U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1593 ze zm.) i usankcjonowania w drodze dalszych zmian legislacyjnych czynności dokonanych przez takich kierowników.

⁶⁵ P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 276.

⁶⁶ P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 276–277.

6. Małżeństwo wyznaniowe ze skutkami dla prawa cywilnego. Małżeństwo, które często nazywane jest małżeństwem konkordatowym⁶⁷, może zostać zawarte przed duchownym według porządku kościoła lub związku wyznaniowego, jeżeli ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa regulująca stosunki między państwem a kościołem albo innym związkiem wyznaniowym przewiduje możliwość wywołania przez związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu tego kościoła albo innego związku wyznaniowego takich skutków, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego⁶⁸. Impulsem do wprowadzenia tego sposobu zawarcia małżeństwa było ratyfikowanie i wejście w życie Konkordatu. Istotne jest to, że małżeństwo zawarte w ten sposób wywiera skutki na płaszczyźnie nie tylko prawa wyznaniowego, ale także prawa polskiego. Trzeba jednak zgodzić się ze stwierdzeniem, że w przypadku małżeństwa wyznaniowego ze skutkami dla prawa cywilnego chodzi o dwa stosunki prawne⁶⁹. Teza ta znajduje także odzwierciedlenie w orzecznictwie Sądu Najwyższego, który wyraźnie wskazał, że: „Orzeczenie sądu kościelnego o ważności bądź o ustaniu małżeństwa kanonicznego nie może mieć prejudycjalnego wpływu na orzeczenie sądu państwowego o ważności lub o ustaniu świeckiego związku małżeńskiego tych samych małżonków”⁷⁰. W konsekwencji wadliwość w zakresie procedur prawa wyznaniowego nie może wpływać na istnienie małżeństwa, ocenianego z perspektywy prawa rodzinnego⁷¹. Natomiast poprzestanie jedynie na formie wyznaniowej bez złożenia właściwego oświadczenia o wywołaniu skutków prawnych w sferze prawa polskiego doprowadzi do powstania skutków jedynie na płaszczyźnie prawa wyznaniowego, a gdy chodzi o prawo państwowe, będzie to związek uznawany za konkubinat⁷².

7. Przesłanki zawarcia małżeństwa z art. 1 § 2 k.r.o. Nupturienti powinni być odmienniej płci, jednocześnie obecni, oświadczyć przed duchownym, że zawarcie związku małżeńskiego podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła czy związku wyznaniowego, o którym mowa w art. 1 § 3 k.r.o., ma być zawarciem związku małżeńskiego podlegającego prawu polskiemu; ponadto kierownik u.s.c. musi sporządzić a.s.c. Duchownym jest tu osoba, która zgodnie z ustawą art. 12 ust. 1 ustawy z 17.05.1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. z 2023 r. poz. 265) została ustanowiona według przepisów prawa wewnętrznego ko-

⁶⁷ Nazwa pochodzi od Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisanego w Warszawie 28.07.1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318).

⁶⁸ Chodzi tu o 11 kościołów i związków wyznaniowych; szczegółowo wymienia je np. J. Strzebińczyk, *Zawarcie małżeństwa wyznaniowego podlegającego prawu polskiemu*, „Rejent” 1999/4, s. 11.

⁶⁹ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 78; wydaje się, że w tym kierunku idą rozważania J. Gajdy [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. T. Smoczyński, s. 118, który pisze, że w razie zawarcia małżeństwa wyznaniowego ze skutkami dla prawa cywilnego powstają „jednocześnie dwie instytucje prawne małżeństwa, aczkolwiek co do nupturientów chodzi o jedno małżeństwo”; natomiast A. Mezglewski opowiada się za stanowiskiem, według którego w tej sytuacji dochodzi do powstania dwóch małżeństw – zob. A. Mezglewski, *Jedno małżeństwo czy dwa? Rzecz o istocie małżeństwa konkordatowego*, M. Praw. 2003/18, uwaga zamieszczona we Wnioskach.

⁷⁰ Wyrok SN z 17.11.2000 r., V CKN 1364/00, LEX nr 47030; gdyby natomiast oświadczenie złożone przez któregośkolwiek z nupturientów było dotknięte wadą, o której mowa w art. 15¹ k.r.o., małżeństwo takie mogłoby zostać unieważnione – H. Haak, *Zawarcie małżeństwa. Komentarz*, Toruń 1999, s. 19.

⁷¹ Takie też stanowisko zajmuje M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 82, wraz z powołaniem innych autorów; w konsekwencji może, jak zauważa M. Domański, dojść do sytuacji powstania jednego tylko stosunku prawnego, który podlegał będzie ocenie prawa polskiego (M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 82).

⁷² J. Strzebińczyk, *Zawarcie małżeństwa wyznaniowego...*, s. 10.

ciola lub innego związku wyznaniowego⁷³. Duchowny sporządza zaświadczenie stwierdzające, że oświadczenia zostały złożone w jego obecności przy zawarciu małżeństwa wyznaniowego⁷⁴, a następnie przesyła je (wraz z zaświadczeniem stwierdzającym brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa) do u.s.c. celem sporządzenia aktu małżeństwa.

8. Akt stanu cywilnego. Zgodnie z art. 1 § 1 k.r.o. przesłankami koniecznymi do zawarcia małżeństwa są wspominane tam zgodne oświadczenia mężczyzny i kobiety, którzy są jednocześnie obecni i oświadczenia te składają przed kierownikiem u.s.c. W przepisie tym nie ma zatem mowy o wymogu sporządzenia aktu stanu cywilnego jako przesłance zawarcia małżeństwa. W przypadku małżeństwa cywilnego akt stanu cywilnego istotny jest zatem jako dowód istnienia małżeństwa (wyłączy), lecz nie jego zawarcia. Co więcej, jak wynika z art. 2 k.r.o., sporządzenie aktu, mimo niespełnienia powyżej wskazanych przesłanek, może być przyczyną wszczęcia postępowania o stwierdzenie nieistnienia małżeństwa. Inaczej natomiast ustawodawca tę kwestię uregulował w art. 1 § 2 k.r.o., odnoszącym się do tzw. małżeństwa wyznaniowego ze skutkami dla prawa polskiego. W przepisie tym w zdaniu pierwszym *in fine* zawarty został wymóg sporządzenia aktu małżeństwa. Z uwagi na powyższe należy w tym miejscu wyjaśnić, jakie znaczenie dla istnienia małżeństwa i jego zawarcia ma sporządzenie przez kierownika u.s.c. aktu małżeństwa. Jak wynika z powyższego, możliwe jest przyjęcie konstytutywnego albo deklaratoryjnego charakteru aktu stanu cywilnego. Dokładna analiza powołanych przepisów wskazuje na potrzebę przypisania a.s.c. innej roli w przypadku zawarcia małżeństwa przed kierownikiem u.s.c., innej zaś w przypadku małżeństwa wyznaniowego ze skutkami dla prawa polskiego. W przypadku małżeństwa wyznaniowego ze skutkami dla prawa polskiego dominuje stanowisko o konstytutywnym charakterze a.s.c.⁷⁵, chociaż reprezentowane jest także stanowisko o deklaratoryjnym znaczeniu aktu małżeństwa w tym przypadku⁷⁶. Przekonujące jest

⁷³ O pojęciu duchownego zob. także A. Mezglewski, *Pojęcie „duchownego” w przepisach prawa polskiego o zawieraniu małżeństwa*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2001/2, s. 3 i n.; zob. także obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 5.02.2015 r. w sprawie ogłoszenia wykazu stanowisk, których zajmowanie upoważnia do przyjmowania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński oraz sporządzania zaświadczeń stanowiących podstawę sporządzania aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (M.P. poz. 230).

⁷⁴ T. Smoczyński, *Prawo rodzinne...*, s. 42. Autor twierdzi, że skoro zaświadczenie podpisują duchowny, małżonkowie i dwaj pełnoletni świadkowie, zaświadczenie to spełnia funkcję „jakby protokołu”.

⁷⁵ Przede wszystkim wskazuje się tutaj stanowisko SN zaprezentowane w wyroku z 3.03.2004 r., III CK 346/02, LEX nr 121342, który w uzasadnieniu stwierdził, że: „Dopiero od chwili zarejestrowania małżeństwa w aktach stanu cywilnego powstaje bowiem skutek w postaci zawarcia małżeństwa w dacie złożenia przez nupturientów, przed duchownym, odpowiednich oświadczeń woli. Ma on zatem, z woli ustawodawcy, charakter konstytutywny dlatego, że dopiero od tej chwili małżeństwo «o podwójnym skutku» może być uważane za skutecznie zawarte i że o jego mocy wstecznej można mówić dopiero z chwilą sporządzenia aktu małżeństwa”. Należy jednak zauważyć, że stanowisko to jest dominujące w doktrynie; tak np. H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 28–29; E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 121; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 1, nt 101, który w innym fragmencie komentarza, tj. nt 97, przywołuje innych autorów podzielających to stanowisko; zob. także A. Tunia, *Kierownik U.S.C. jako organ rejestracji stanu cywilnego. Uwagi na tle art. 1 § 2 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego. Opinie i Analizy” 2018/32, s. 7, https://www.nist.gov.pl/files/zalacznik/1546907761_opinia%2032 (dostęp: 25.08.2020 r.); K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Legalis 2020, komentarz do art. 1, uw. XIII pkt 6; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 1, uw. V pkt 2; T. Smoczyński, *Konstytutywny charakter sporządzenia aktu małżeństwa konkordatowego*, PiP 2006/3, s. 100 – w tym miejscu należy jednak zaznaczyć, że autor wyraził odmienny pogląd w: *Prawo rodzinne...*, s. 44, gdzie stwierdził: „Natomiast przyznaję, że uznanie przeze mnie tej czynności za przesłankę konstytutywną, nie było właściwym rozwiązaniem, ponieważ małżeństwo pojawia się jako skutek oświadczeń woli obojga nupturientów (*consensus facit nuptias*), a nie w wyniku sporządzenia dokumentu”.

⁷⁶ Tak R. Domański, *Konstytutywny czy deklaratoryjny charakter sporządzenia aktu małżeństwa w U.S.C. w przypadku małżeństwa konkordatowego*, PiP 2006/3, s. 96, z powołaniem się na stanowisko A. Mączyńskiego, powołane przez

jednak stanowisko upatrujące w sporządzeniu a.s.c. w przypadku małżeństwa wyznaniowego konstytutywnego charakteru. W konsekwencji do czasu jego sporządzenia nie można stwierdzić, że małżeństwo zostało zawarte, z uwagi na odroczenie w czasie skuteczności tej czynności. Innymi słowy, czynność zawarcia małżeństwa po spełnieniu wszystkich dodatkowych wymagań jest już dokonana, tylko jej skutek został uzależniony od dodatkowego elementu, tj. sporządzenia a.s.c.⁷⁷ Przypomina to zatem czynność prawną warunkową⁷⁸.

Warto też przywołać niedawne stanowisko Sądu Najwyższego, który odpowiadając na pytanie dotyczące przypadku, w którym mężczyzna i kobieta zawierający związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu i kierownik u.s.c. następnie sporządzi akt małżeństwa na podstawie zaświadczenia, o którym mowa w art. 8 § 2 k.r.o., podpisanego przez innego duchownego i przekazanego do u.s.c. po upływie terminu przewidzianego w art. 8 § 3 k.r.o., udzielił na nie pozytywnej odpowiedzi. Wskazał bowiem, że niezależnie od spełnienia przesłanek przewidzianych w art. 8 k.r.o., małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta zawierający związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu, a kierownik u.s.c. sporządzi akt małżeństwa⁷⁹. Przypisał zatem sporządzeniu aktu małżeństwa decydujący charakter (konstytutywny) dla wywołania skutków w prawie polskim małżeństwa zawartego w opisany wyżej sposób⁸⁰.

Warto jednak zadać pytanie, czy w przypadkach takich, jak będący przedmiotem oceny Sądu Najwyższego, kiedy rejestracja aktu małżeństwa dokonana została, jak wynika z opisu stanu faktycznego, na skutek przerobienia dokumentu, rozważyć należy konieczność wznowienia procedury rejestracji. „Wskutek niedopatrzienia wikariusza zaświadczenie stanowiące podstawę sporządzenia aktu małżeństwa zostało przekazane do urzędu stanu cywilnego po upływie pięciu dni od dnia zawarcia małżeństwa. W związku z tym proboszcz parafii zaproponował stronom ponowne zawarcie małżeństwa w formie cywilnej. Wobec odmowy, za sugestią pracownika urzędu stanu cywilnego w zaświadczeniu sporządzonym przez wikariusza proboszcz dokonał zmiany daty zawarcia małżeństwa na (...). Na podstawie zmienionego zaświadczenia Kierownik Urzędu Stanu Cywilnego w M. sporządził (...) akt małżeństwa”⁸¹. Dopiero gdyby, z powodu upływu terminu, wykluczone było orzeczenie na skutek wznowienia, a zatem nastąpiła konwalidacja, można by przyjąć skutki, o których pisze Sąd Najwyższy.

Jest to jednak trudne do oceny w związku z niejednoznacznym charakterem rejestracji, „z uwagi na przeplatanie się elementów administracyjnoprawnych i cywilnoprawnych (...). Czynność rejestracji została powierzona organowi administracyjnemu, jednak sama rejestracja

autora w przypisie 14; K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 1, pkt 6; także J. Gajda, który także wypowiedział się w kwestii postulatów odnośnie do deklaratoryjnego charakteru – zob. J. Gajda, *Jeszcze o braku spójności unormowań zawartych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz Prawie o aktach stanu cywilnego*, „*Metryka*” 2013/2, s. 49. Przegląd stanowisk przedstawia także M. Łączkowska-Porawska, *Rejestracja małżeństwa zawieranego przed duchownym. Kilka uwag na kanwie uchwały Sądu Najwyższego (7) z dnia 10 maja 2023 r.*, sygn. akt III CZP 71/22, „*Metryka*” 2024/1–2, s. 92–95.

⁷⁷ Tak M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 101 i 102.

⁷⁸ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 103.

⁷⁹ Uchwała SN z 10.05.2023 r., III CZP 71/22, OSNC 2023/10, poz. 94.

⁸⁰ Stanowisko SN opisuje i komentuje M. Łączkowska-Porawska, *Rejestracja małżeństwa...*, s. 98 i n. Jej zdaniem, o ile trafne jest stanowisko SN odwołujące się w tej kwestii do wykładni literalnej art. 1 § 2 k.r.o. oraz art. 87 ust. 5 zdanie drugie p.a.s.c., o tyle trudniej akceptowalne jest stanowisko oparte na wykładni historycznej, wskazującej na konieczność zapewnienia państwu kontroli nad zawieraniem małżeństw w tym trybie (s. 99).

⁸¹ Opis stanu faktycznego za: SN w uchwale z 10.05.2023 r., III CZP 71/22.

cja aktu stanu cywilnego nie przybiera formy decyzji administracyjnej. W świetle art. 1 KPA trudno też kwalifikować rejestrację stanu cywilnego w kategoriach postępowania administracyjnego (...). Akt stanu cywilnego jest zatem szczególną (*sui generis*) formą rejestracji stanu cywilnego unormowaną w PrASC⁸². Bez względu jednak na to, czy chodziłoby tu o przepisy Kodeksu postępowania cywilnego czy Kodeksu postępowania administracyjnego, obydwie regulacje przewidują wznowienie postępowań, gdyby okazało się, że doszło do wydania wyroku/decyzji w wyniku przestępstwa albo wydane zostały na podstawie dokumentu podrobionego/przerobionego, albo dowody okazały się fałszywe⁸³. Trudno bowiem zaakceptować fakt, że na skutek nieprawidłowego zachowania urzędnika i proboszcza doszło do poprawnej rejestracji małżeństwa. Gdyby zatem postępowanie wznowieniowe doprowadziło do „uchylenia” rejestracji, małżeństwo nie mogłoby zostać uznane za istniejące.

Dodać należy, że w przypadku małżeństwa konsularnego to chwila złożenia oświadczeń i ich przyjęcia przez konsula ma być decydująca dla chwili zawarcia małżeństwa, nie zaś sporządzenia aktu stanu cywilnego⁸⁴.

9. Małżeństwo zawarte przed konsulem. Rozwiązanie wprowadzone do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w art. 1 § 4 w 2001 r.⁸⁵ wywołało pewne wątpliwości i dyskusje w doktrynie⁸⁶. Oczywiście jednak jest, z uwagi na tę regulację oraz przepisy Prawa o aktach stanu cywilnego oraz Prawa prywatnego międzynarodowego, że nupturienti mają wybór pomiędzy zawarciem małżeństwa „według przepisów kraju pobytu, a więc przed miejscowym urzędnikiem stanu cywilnego lub inną osobą zrównaną z nim w uprawnieniach przez prawo miejscowe oraz w formie przewidzianej przez to prawo, a złożeniem oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński przed konsulem RP, o ile spełnione są odpowiednie przesłanki”⁸⁷.

10. Czynności konsula. Zgodnie z art. 34 pkt 12 i 13 pr. kons. konsul na podstawie odrębnych przepisów przyjmuje oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński oraz oświadczenia w sprawie nazwiska małżonków i ich dzieci, a także wydaje zaświadczenia stwierdzające, że zgodnie z prawem polskim można zawrzeć małżeństwo. Odrębne przepisy, o których mowa w powołanym przepisie Prawa konsularnego, to właśnie m.in. komentowany przepis, a ponadto art. 13 ust. 3 p.a.s.c., zgodnie z którym małżeństwo zawarte przed konsulem rejestruje kierownik urzędu stanu cywilnego właściwy dla miasta stołecznego Warszawy, oraz art. 76 ust. 1, 2, 4 pkt 9 i ust. 10, art. 80, art. 83 ust. 3, art. 84, art. 85 ust. 1, art. 86 ust. 2, art. 87 ust. 2 pkt 8, art. 89 ust. 4, art. 90 ust. 1, ust. 2 pkt 6, ust. 4 p.a.s.c.

Wymagania stawiane małżeństwom zawieranim przed konsulem są właściwie takie same jak w przypadku zawarcia małżeństwa przed kierownikiem u.s.c.⁸⁸, a zatem należy do nich od-

⁸² Tak J. Słyk [w:] *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz*, red. K. Osajda, M. Domański, J. Słyk, Legalis 2024, komentarz do art. 2, nt 16.

⁸³ Problem ten sygnalizuje też M. Łączkowska-Porawska, *Rejestracja małżeństwa...*, s. 102, wskazując na podobne wątpliwości zawarte w uzasadnieniu postanowienia o przedstawieniu pytania poszerzonemu składowi SN.

⁸⁴ E. Kamarad, *Małżeństwo konsularne z perspektywy kierownika urzędu stanu cywilnego*, „Metryka” 2020/2, s. 31.

⁸⁵ Zob. art. 44 ustawy z 27.07.2001 r. o służbie zagranicznej (Dz.U. z 2020 r. poz. 1854 ze zm.).

⁸⁶ Pisze o tym A. Kremer, *Zawarcie związku małżeńskiego przed konsulem (wybrane zagadnienia)*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2007/7.1, s. 180–183, <http://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/zp/article/download/1736/1554> (dostęp: 25.08.2020 r.).

⁸⁷ Tak słusznie A. Kremer, *Zawarcie związku małżeńskiego...*, s. 183.

⁸⁸ E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 343, która zauważa, że w obecnym stanie prawnym obowiązująca ustawa – Prawo o aktach stanu cywilnego z 2014 r. „normuje zawarcie małżeństwa w tych samych przepisach, w których unormowane jest zawarcie małżeństwa przed kierownikiem USC”, oraz ocenia, że w ten sposób obydwie te formy zawarcia małżeństwa zostały zrównane.

mienność płci, jednoczesna obecność (chyba że małżeństwo zawierane jest przez pełnomocnika) i zgodne oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński przed konsulem lub osobą wyznaczoną do pełnienia tej funkcji⁸⁹. O możliwości zwrócenia się przez konsula do sądu w razie powzięcia wątpliwości co do okoliczności wyłączającej zawarcie małżeństwa zob. komentarz do art. 5 k.r.o.

Magdalena Olczyk

Art. 2. [Powództwo o ustalenie nieistnienia małżeństwa]

Jeżeli mimo niezachowania przepisów artykułu poprzedzającego został sporządzony akt małżeństwa, każdy, kto ma w tym interes prawny, może wystąpić z powództwem o ustalenie nieistnienia małżeństwa.

1. Nieistnienie małżeństwa – uwagi wstępne. Komentowany przepis przyznaje podmiotom, które mają interes prawny, aby w trybie sądowego postępowania odrębnego w sprawach małżeńskich (na podstawie art. 425 k.p.c.) mogły żądać ustalenia istnienia lub nieistnienia małżeństwa.

Nieistnienie małżeństwa, a zatem stwierdzenie, że małżeństwo nie wywiera żadnych skutków prawnych, ponieważ w świetle systemu prawa nie doszło do skutku, jest najdalej idącą sankcją, jaką ustawodawca wprowadza w przypadku niespełnienia warunków, o których mowa w art. 1 § 1 k.r.o. Omawiając nieistnienie małżeństwa, wskazać należy na sygnalizowaną w doktrynie relację pomiędzy małżeństwem jako stosunkiem prawnym a samym aktem zawarcia małżeństwa⁹⁰. To małżeństwo będzie bowiem dotknięte sankcją nieistnienia, a nie akt jego zawarcia kreujący ten stosunek. Zawarcie małżeństwa zostało oderwane od stosunku prawnego, jakim jest małżeństwo⁹¹. W doktrynie spotkać można poglądy odwołujące się do pojęcia zawarcia małżeństwa jako czynności konwencjonalnej, swoistej czynności prawnej bądź przeczące takiemu ujęciu⁹². Według niektórych autorów traktowanie zawarcia małżeństwa jako specyficznej konwencjonalnej czynności prawnej⁹³ powinno także znaleźć odzwier-

⁸⁹ E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 332–333, która także rozważa możliwość upoważnienia przez konsula innej osoby do przyjęcia od nupturientów oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński; autorka uważa także, że oświadczenia te może przyjąć konsul honorowy – E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 334.

⁹⁰ Zob. np. M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 27 i 28, który wskazuje m.in. na sankcję nieważności małżeństwa, a nie zawarcia małżeństwa w razie wystąpienia jednej z przeszkód małżeńskich.

⁹¹ Tak M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 27, który wskazuje także na odrębność w zakresie sankcji, jaka została przewidziana w art. 2, czyli nieistnienie małżeństwa, a nie nieważność czy nieistnienie zawarcia małżeństwa. Zdaniem autora rozróżnienie to nie powinno być bagatelizowane – zob. komentarz do art. 1, nt 29.

⁹² A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 185, który odróżnia zawarcie małżeństwa jako czynność konwencjonalną inną niż czynność prawną; wskazać należy, że zawarcie małżeństwa określane jest także jako „czynność prawa o charakterze rodzinnym” – zob. T. Smyczyński, który odwołując się do pojęcia czynności konwencjonalnej wypracowanej przez Z. Radwańskiego, stwierdza, że oświadczenia nupturientów można „zaliczyć do klasy czynności prawnych” – zob. T. Smyczyński, *Prawo rodzinne...*, s. 52–53; wśród innych konstrukcji tłumaczących zawarcie małżeństwa wskazuje się na umowę albo specyficzną czynność prawną, albo w ogóle na koncepcję wykluczającą traktowanie zawarcia małżeństwa jako czynności prawnej (przegląd stanowisk – zob. M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 12–14); autor ten jest przeciwny traktowaniu zawarcia małżeństwa jako czynności prawnej, a raczej przypisuje mu walor zdarzenia prawnego, M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 35.

⁹³ Zwolennikiem tego stanowiska, jak rozumiem, jest J.M. Łukasiewicz, *Nieistnienie małżeństwa – rozważania ogólne na podstawie wybranych poglądów* [w:] *Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017, s. 116.

ciędlenie w katalogu sytuacji prowadzących do nieważności czynności prawnych, poprzez ich rozszerzenie również na „małżeństwo zawarte wbrew przesłankom istnienia małżeństwa”⁹⁴.

2. Przyczyny, dla których można wystąpić z powództwem o ustalenie nieistnienia małżeństwa. Z art. 2 k.r.o. wynika, że jedynie niezachowanie przesłanek opisanych w art. 1 § 1 k.r.o. i sporządzenie aktu małżeństwa otwiera drogę do wystąpienia z powództwem o ustalenie, że małżeństwo nie istnieje. Zatem nie budzi żadnych wątpliwości stwierdzenie, że nie można żądać ustalenia nieistnienia małżeństwa, gdy podstawą powództwa ma być jedna z przyczyn powodujących unieważnienie małżeństwa⁹⁵. Dlatego też uważam, że nawet gdyby doszło do zawarcia małżeństwa przez kobietę poniżej 16. roku życia (w tym przypadku sąd może udzielić zgody dopiero od 16. roku życia) albo mężczyznę poniżej 18. roku życia, małżeństwo takie mogłoby ulec jedynie unieważnieniu, a nie ustaleniu, że nie istnieje⁹⁶.

Naruszenie innych przepisów regulujących zawarcie małżeństwa, np. art. 7 k.r.o., nie może także oznaczać stwierdzenia nieistnienia małżeństwa⁹⁷. Wyjątkiem jest leżąca poza art. 1 k.r.o. sytuacja opisana w art. 9 § 2 k.r.o., a zatem gdy złożenie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński przez nupturientów przed duchownym następuje w razie niebezpieczeństwa grożącego życiu jednej ze stron. Wówczas jednak, w razie naruszenia procedury tu przewidzianej, przepis ten wyraźnie odsyła do odpowiedniego stosowania art. 2 k.r.o.⁹⁸

Zgodnie z treścią komentowanego przepisu wystąpienie z powództwem o ustalenie, że małżeństwo nie istnieje, jest możliwe, jak wskazano wyżej, jeżeli niezrealizowane zostały wszystkie elementy, o których mowa w art. 1 k.r.o. (*lege non distinguente* chodzi o małżeństwa cywilne i tzw. konkordatowe), ale został sporządzony akt małżeństwa. W literaturze pojawiły się stanowiska, które upatrują podstawy prawnej do wystąpienia z żądaniem ustalenia nieistnienia małżeństwa na podstawie art. 189 k.p.c. także wtedy, gdy a.s.c. nie został sporządzony, zaś zawarcie małżeństwa wynika z innych dokumentów, np. legitymacji służbowej, dowodu osobistego⁹⁹. Pogląd ten wydaje się nietrafiony, głównie z uwagi na brzmienie art. 3 p.a.s.c. Dopóki nie został sporządzony akt małżeństwa, prawo takiego związku nie może uznać, nawet jeżeli wszystkie wymagane przez przepis elementy zostały spełnione. Moim zdaniem nie ma wówczas dowodu na istnienie przedmiotu postępowania (tj. małżeństwa), co w konsekwencji powinno, jak słusznie zauważono, powodować oddalenie powództwa¹⁰⁰.

⁹⁴ Zob. J.M. Łukasiewicz, *Nieistnienie małżeństwa...*, s. 129; autor ten, jeśli dobrze odczytuje jego stanowisko, wskazuje, że ustawodawca uznał stosunek prawny wynikający z zawarcia nieważnego małżeństwa za nieistniejący, co jest niejako krokiem dalej niż wprowadzenie sankcji nieważności – J.M. Łukasiewicz, *Nieistnienie małżeństwa...*, s. 128–129. Szczegółowo o wadliwości małżeństwa zob. M. Domański, *Konstrukcyjne aspekty wadliwości zawarcia małżeństwa*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2020/44, s. 117 i n., <https://pwwd.iws.gov.pl/wp-content/uploads/2021/01/Doma%C5%84ski.pdf> (dostęp: 8.04.2021 r.).

⁹⁵ Np. wyrok SN z 22.02.2012 r., IV CSK 240/11, LEX nr 1217052, w którym sąd uznał, że: „Nie można żądać ustalenia nieistnienia małżeństwa (art. 2 k.r.o.) z powołaniem się na niezłożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński z powodu pozostawania w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli (art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o.)”.

⁹⁶ Zob. też H. Haak, *Nowelizacja polskiego prawa rodzinnego*, M. Praw. 1999/3, uwagi zamieszczone we fragmencie „Przeszkoda wieku do zawarcia małżeństwa”.

⁹⁷ Tak słusznie np. M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 2, nt 4.

⁹⁸ Tak np. T. Gajda [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. T. Smoczyński, s. 145, który wskazuje, że może chodzić tu o złożenie oświadczeń przed duchownym bez wymaganego zaświadczenia kierownika u.s.c., jednak w sytuacji, w której nie występowało zagrożenie życia jednej ze stron.

⁹⁹ Tak K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 2, nb 5.

¹⁰⁰ Tak też M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 2, nt 7–9, wraz z omawianym przez autora przykładem.

Nie może być też podstawą dla żądania ustalenia nieistnienia małżeństwa powołanie się na niezłożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński z powodu pozostawania w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli (art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o.)¹⁰¹. Stanowisko powyższe jest efektem zmian dokonanych w 1998 r., a wprowadzających właśnie w art. 15¹ k.r.o. katalog przyczyn umożliwiających unieważnienie małżeństwa na skutek wystąpienia wad oświadczeń¹⁰².

Wykładnia literalna przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego daje podstawę dla wniosku, że nie jest możliwe aktualnie powołanie się przez nupturientów w celu ustalenia nieistnienia małżeństwa na złożenie oświadczeń nie na serio, chociażby nawet przedstawili na to dowody. Wątpliwości dotyczące złożenia oświadczenia woli zwłaszcza w aspekcie chęci i zamiaru zawarcia związku małżeńskiego ma tu eliminować okres wyczekiwania (zob. komentarz do art. 4 k.r.o.) i pozostałe przepisy, w tym a.s.c., mające uświadomić nupturientom powagę sytuacji. Natomiast brak pozorności w katalogu przyczyn unieważniających małżeństwo może z kolei prowokować pytanie, czy w tego typu sytuacjach nie dochodzi do obejścia prawa i w konsekwencji nieważności małżeństwa na podstawie art. 58 k.c. Gdyby dopuścić tę możliwość, oznaczałoby to *de facto* wprowadzenie dodatkowej przyczyny nieważności małżeństwa i to jeszcze w nieznanym Kodeksowi rodzinnemu i opiekuńczemu procedurze. Stąd, korzystając z jednolitego stanowiska wypracowanego przez sądy na gruncie przepisów obowiązujących przed zmianą w 1998 r., stwierdzić należy, że w świetle przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego może to jedynie prowadzić do rozkładu więzi małżeńskich i w konsekwencji rozvodu¹⁰³.

3. Ustalenie istnienia małżeństwa. Mając na uwadze powyższe, zadać można pytanie o możliwość dochodzenia ustalenia istnienia małżeństwa, jeżeli wszystkie opisane w art. 1 k.r.o. kryteria zostały spełnione, natomiast nie został sporządzony a.s.c. Potencjalną podstawę prawną stanowi art. 189 k.p.c. Jeśli chodzi o judykaturę, to Sąd Najwyższy w przypadku małżeństwa konkordatowego drogę tę wykluczył¹⁰⁴. W literaturze natomiast uznaje się możliwość skorzystania z art. 189 k.p.c. w sytuacji niesporządzenia a.s.c.¹⁰⁵ Spotkać można też twierdzenia poszukujące podstawy powództwa w art. 2 k.r.o.¹⁰⁶ Wydaje się także, że alternatywny sposób rozwiązania przedstawionego problemu zawiera przepis przewidujący instytucję ustalenia treści aktu stanu cywilnego, uregulowaną w art. 40 p.a.s.c.¹⁰⁷ To właśnie w sytuacji, gdy doszło do zawarcia mał-

¹⁰¹ Wyrok SN z 22.02.2012 r., IV CSK 240/11 z glosą akceptującą M. Łączkowskiej, *Niedopuszczalność ustalenia nieistnienia małżeństwa z powodu złożenia oświadczenia o wstąpieniu w związek w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli – glosa do wyroku SN z 22.2.2012 r., IV CSK 240/11, OSNC Nr 9/2012, poz. 106*, M. Praw. 2014/3, s. 159 i n.

¹⁰² M. Łączkowska, *Niedopuszczalność ustalenia...*, s. 160, przywołuje też stanowisko sądów z poprzedzającego wprowadzenie zmian okresu, kiedy to wady oświadczenia woli przy zawarciu małżeństwa nie mogły prowadzić do jego unieważnienia, a jedynie do rozkładu więzi małżeńskich.

¹⁰³ Można też przywołać postulaty poszerzenia katalogu przyczyn unieważniających małżeństwo, co ma zdaniem niektórych uzasadnienie z prawnopublicznego punktu widzenia – zob. W. Kowalska, *Postępowanie administracyjne zmierzające do wykrycia tzw. małżeństwa dla pozorów – aspekty procesowe*, „Palestra” 2023/10, s. 123.

¹⁰⁴ Zob. wyrok SN z 3.03.2004 r., III CK 346/02, LEX nr 121342, który wykluczył możliwość ustalenia istnienia małżeństwa konkordatowego w oparciu o art. 189 k.p.c. i wskazał na konstytucyjny element małżeństwa zawartego w ten sposób, który stanowi właśnie akt stanu cywilnego.

¹⁰⁵ Np. J. Strzebińczyk, *Zawarcie małżeństwa wyznaniowego...*, s. 28, który wskazuje: „Ponieważ jednak akty stanu cywilnego stanowią wyłączny dowód zdarzeń w nich stwierdzanych (art. 4 p.a.s.c.), sądzę, iż w razie niesporządzenia aktu małżeństwa mimo spełnienia wszystkich wymogów określonych w art. 1 § 1 k.r.o. (...) strony mogłyby dochodzić ustalenia istnienia między nimi prawnorodzinnego stosunku małżeństwa na podstawie art. 189 k.p.c. Wyrok ustalający stanowiłby podstawę sporządzenia brakującego aktu (art. 26 p.a.s.c.)”; zwolennikiem tego stanowiska jest też H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 39.

¹⁰⁶ K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 2, uw. IV pkt 1–2.

¹⁰⁷ A. Czajkowska [w:] I. Basior, A. Czajkowska, D. Sorbian, *Prawo o aktach...*, komentarz do art. 40, nt 6, zgodnie z którą: „Warunkiem ustalenia treści aktu urodzenia lub małżeństwa jest stwierdzenie, że zdarzenie urodzenia, fakt

żeństwa (faktycznie), ale nie sporządzono aktu stanu cywilnego, sąd w trybie nieprocesowym może ustalić jego treść. Dopiero wtedy, tzn. gdy zostanie sporządzony akt małżeństwa, istnieje dowód, że małżeństwo istnieje. W doktrynie można spotkać także stanowisko, zgodnie z którym wyrok ustalający istnienie małżeństwa jest podstawą wpisania wzmianki dodatkowej¹⁰⁸. Stanowisko to jednak nie uwzględnia faktu, że wzmiankę można wpisać do aktu małżeństwa, a zatem musiałby istnieć akt, do którego wzmiankę można wpisać. Skoro akt istnieje, nie byłoby potrzeby występowania z żądaniem ustalenia istnienia małżeństwa. Chodziło chyba raczej o podstawę sporządzenia aktu małżeństwa, którą miałby być wyrok ustalający istnienie małżeństwa. Podstawą wpisania wzmianki może być natomiast, co oczywiste, wyrok ustalający nieistnienie małżeństwa¹⁰⁹.

- 4. Ustalenie nieistnienia małżeństwa a unieważnienie a.s.c.** Ustalenie nieistnienia małżeństwa następuje, gdy a.s.c. stwierdza, że małżeństwo istnieje, mimo że nie doszło do jego zawarcia z uwagi na niespełnienie przesłanek opisanych w art. 1 § 1 k.r.o. *Prima facie* sytuacja wydaje się identyczna z uregulowaną w art. 39 p.a.s.c., który wprowadza możliwość unieważnienia aktu stanu cywilnego, jeżeli akt ten stwierdza zdarzenie niezgodne ze stanem faktycznym. Przepis odpowiada treścią poprzedniej regulacji art. 30 p.a.s.c. z 1986 r. oraz art. 26 ust. 1 p.a.s.c. z 1955 r.¹¹⁰, co powoduje, że wypracowane na podstawie poprzednich stanów prawnych stanowiska sądowe mogą także zostać uznane za obowiązujące. W orzecznictwie wskazywano zatem na różnicę pomiędzy trybem procesowym (ustalenie nieistnienia małżeństwa) a trybem nieprocesowym (unieważnienie aktu stanu cywilnego). Kwestią wzajemnego stosunku pomiędzy dwoma wyżej wskazanymi postępowaniami zajmował się Sąd Najwyższy już kilkadziesiąt lat temu. W jednym z wyroków¹¹¹ bardzo wyraźnie i w sposób syntetyczny wskazał na linię demarkacyjną pomiędzy obydwoma postępowaniami, biorąc pod uwagę fakt, że racjonalny ustawodawca nie wprowadzałby niepotrzebnie kilku postępowań, które miałyby za przedmiot to samo „podłoże faktyczne”. Stwierdził więc, że jeżeli akt małżeństwa stwierdza zdarzenie niezgodne z prawdą, to nie zaistniała sytuacja, w której doszłoby do złożenia oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński przez osoby w nim wymienione. Wówczas droga postępowania określona została przez przepisy ustawy o aktach stanu cywilnego. Jeżeli jednak osoby te złożyły oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński, jednak nie doszło do spełnienia wskazanych w art. 1 k.r.o. z 1950 r. (dzisiaj odpowiada mu treścią art. 1 k.r.o.) przesłanek¹¹², drogą właściwą jest tu postępowanie procesowe o stwierdzenie nieistnienia małżeństwa. To rozróżnienie, o którym wspomniał Sąd Najwyższy jeszcze na gruncie poprzedniego stanu prawnego, nadal zachowuje aktualność.

zawarcia małżeństwa nastąpiły, a akt nie został sporządzony. Dowodem braku wpisu takiego aktu w księgach stanu cywilnego lub rejestrze jest zaświadczenie kierownika urzędu stanu cywilnego”.

¹⁰⁸ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, LEX 2014, komentarz do art. 2, nt 44, gdzie autor odwołuje się do ówczesnego brzmienia art. 21 ust. 2 i 3 p.a.s.c. z 1986 r. Warto przypomnieć, że zgodnie z ust. 1 tego przepisu wzmianka wpisywana była, jeżeli po sporządzeniu aktu stanu cywilnego nastąpiły zdarzenia, które miały wpływ na jego treść lub ważność.

¹⁰⁹ J. Litwin, *Prawo o aktach...*, s. 115.

¹¹⁰ Zarówno art. 26 ust. 1 p.a.s.c. z 1955 r., jak i art. 30 p.a.s.c. z 1986 r. wskazywały tu na unieważnienie aktu stanu cywilnego stwierdzającego zdarzenie niezgodne z prawdą.

¹¹¹ Wyrok SN z 15.02.1963 r., II CR 527/62, PiP 1964/5–6, s. 939 i n.

¹¹² Sąd wskazuje tu na trzy sytuacje: że nie zachodzi odmienność płci albo że złożone oświadczenia są bezskuteczne, na skutek np. braku pełnomocnictwa, albo że osoba, przed którą doszło do złożenia oświadczeń, nie była kierownikiem u.s.c. lub jego zastępcą, uzasadnienie wyroku SN z 15.02.1963 r., II CR 527/62, s. 940.

Trafne jest także spostrzeżenie Sądu Najwyższego, że nie można mówić o postępowaniu o ustalenie nieistnienia małżeństwa czy unieważnienia aktu małżeństwa w sytuacji jego zaginięcia czy zniszczenia¹¹³. Chodzi bowiem o to, że wydane w trybie procedury odtworzeniowej postanowienie stwierdza jedynie, że określony akt stanu cywilnego został sporządzony i miał określoną treść, a nie stwierdza, że zarejestrowane zdarzenie, było prawdziwe¹¹⁴. A zatem sytuacja, o której wspominał niegdyś Sąd Najwyższy w uzasadnieniu powołanego wyżej orzeczenia, nie ma wpływu na sformułowane wyżej stanowisko odróżniające te dwa tryby postępowania. Sąd wskazał bowiem, że także akt odtworzony w trybie właściwych przepisów może przecież stwierdzać zdarzenie niezgodne z prawdą, a zatem procedura unieważnienia może mieć tu też zastosowanie, jako że „akt odtworzony na podstawie postanowienia sądowego (...) ustalającego treść utraconego aktu, nie jest bowiem w stosunku do nikogo ani «silniejszy», ani «słabszy», niż akt sporządzony w trybie zwykłym”¹¹⁵.

Powyższe rozróżnienie zostało podtrzymane w nowszym orzecznictwie. W jednym z wyroków Sąd Najwyższy uznał: „Otóż, w postępowaniu nieprocesowym sąd – zgodnie z art. 30 pkt 1 [p.a.s.c. z 1986 r. – przyp. M.O.] – unieważnia akt stanu cywilnego, jeżeli stwierdza on zdarzenie niezgodne z prawdą, np. akt urodzenia dziecka, które w ogóle nie przyszło na świat. Podobnie akt małżeństwa podlega unieważnieniu w postępowaniu nieprocesowym, gdy np. akt małżeństwa został sporządzony, a zawarcie małżeństwa nie nastąpiło. W procesie natomiast sąd orzeka w sprawach o ustalenie nieistnienia małżeństwa w przypadku, gdy wprawdzie został sporządzony akt małżeństwa, ale oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński zostało złożone bez zachowania wymagań – określonych w art. 1 § 1 k.r.o. (...) We wszystkich wymienionych wyżej przypadkach chodzi przede wszystkim o ustalenie rzeczywistego stanu cywilnego osoby, dostosowanie zaś treści aktów stanu cywilnego stwierdzających zdarzenia niezgodne z prawdą do stanu rzeczywistego jest skutkiem wtórnym. Na podstawie wyroków wydanych w tych sprawach zmiany z nich wynikające wpisuje się do aktów stanu cywilnego w formie wzmianek dodatkowych”¹¹⁶. Stanowisko to jest konsekwentnie reprezentowane w dalszych orzeczeniach, a jako przykład można tu wskazać na wyrok, w którym stwierdził: „W przypadku, gdy istnieje akt małżeństwa, właściwą drogą do zakwestionowania faktu złożenia przez wskazane w nim osoby oświadczeń o zawarciu małżeństwa, jest zgłoszenie żądania unieważnienia aktu małżeństwa w postępowaniu nieprocesowym na podstawie art. 30 pkt 1 ustawy z 29.09.1986 r. Prawo o aktach stanu cywilnego”¹¹⁷.

Ciekawym przykładem, który analizował Sąd Najwyższy, w kontekście oceny powództwa o ustalenie nieistnienia małżeństwa, jest sytuacja, w której powódka (obywatelka Ukrainy) domagała się ustalenia nieistnienia małżeństwa zawartego między nią a pozwanym (obywatелеm RP) w Ukrainie, stwierdzonego aktem małżeństwa sporządzonym w Ukrainie, wpisanym do polskich ksiąg stanu cywilnego przez kierownika Urzędu Stanu Cywilnego w Z. Jako przyczynę wskazała, że w rzeczywistości małżeństwo zawarła z innym mężczyzną, podającym się za pozwanego (który to mężczyzna został skazany m.in. za używanie jako autentycznych dokumentów pozwanego)¹¹⁸. W uzasadnieniu tego orzeczenia sąd zanalizował kwestie doty-

¹¹³ Obecnie wobec prowadzenia akt stanu cywilnego w systemie teleinformatycznym trudno sobie taką sytuację wyobrazić, niemniej jednak może się zdarzyć, że zaginął akt stanu cywilnego i z tego powodu nie można było dokonać jego migracji.

¹¹⁴ Uzasadnienie wyroku SN z 15.02.1963 r., II CR 527/62, s. 941.

¹¹⁵ Wyrok SN z 15.02.1963, II CR 527/62, s. 941.

¹¹⁶ Uchwała SN z 10.05.1994 r., III CZP 65/94, LEX nr 4082.

¹¹⁷ Wyrok SN z 11.12.2007 r., II CSK 349/07, LEX nr 488955.

¹¹⁸ Opis stanu faktycznego sprawy zakończonej wyrokiem SN z 12.06.2019 r., II CSK 270/18, LEX nr 2681307.

czące prawa ukraińskiego, porównując niektóre rozwiązania w kwestii ustalenia nieistnienia małżeństwa z tymi, przyjętymi w prawie polskim. Ostatecznie, odnosząc się do kwestii możliwości ustalenia nieistnienia małżeństwa w razie zawarcia go z inną niż dokumenty na to wskazując osobą, stwierdził, że „Prawo polskie daje w tej mierze odpowiedź przeczącą, wymagając do zawarcia małżeństwa jedynie tego, by jednocześnie obecni nupturienti złożyli wobec siebie oświadczenia o wstąpieniu ze sobą w związek małżeński, bez względu na dane osobowe, którymi się posługują (art. 1 § 1 k.r.o.). Małżeństwo dochodzi wtedy do skutku między osobami, które złożyły wymagane oświadczenia”¹¹⁹. Oceniał przy tym jednak, że gdyby żądanie powódki zmierzało do usunięcia stanu niepewności związanego z treścią dokumentu stwierdzającego zawarcie małżeństwa, wskazującego jako jej małżonka mężczyznę, którego dokumenty zostały tu wykorzystane, przy czym nie neguje zawarcia małżeństwa z mężczyzną, który tych dokumentów użył, to problem sprowadzałby się do nieprawidłowości treści dokumentu stwierdzającego zawarcie małżeństwa.

Ta wyżej zarysowana dwoistość postępowań jest też widoczna w sprawach dotyczących uznania ojcostwa (w poprzednim stanie prawnym – uznania dziecka). W jednym z orzeczeń Sąd Najwyższy podkreślił, że: „Także na gruncie art. 4 ustawy z 1986 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego należy rozgraniczyć tryb procesu i postępowania nieprocesowego dla dochodzenia niezgodności z prawdą aktu stanu urodzenia. We wszystkich wypadkach, gdy ma być ustalone lub zaprzeczone pochodzenie dziecka albo unieważnione jego uznanie z rozmaitych przyczyn, właściwy jest tryb procesu, zaś na podstawie wydanego w procesie wyroku dochodzi do zmiany aktu stanu cywilnego w formie wzmianki dodatkowej. Pozostałe sytuacje niezgodności aktu stanu cywilnego z rzeczywistością usuwane są w trybie postępowania nieprocesowego, zgodnie z art. 30 i 31 u.a.s.c.”¹²⁰ Sytuacja nie wydaje się już tak klarowna, gdy chodzi o unieważnienie wpisu w postaci wzmianki dodatkowej dotyczącej uznania ojcostwa dziecka (w poprzednim stanie prawnym złożenia oświadczenia woli o uznaniu dziecka), na skutek stwierdzenia, że złożone oświadczenie o uznaniu nie pochodzi od wpisanego do aktu mężczyzny. W uzasadnieniu jednego z orzeczeń Sąd Najwyższy wyraźnie to wykluczył, stwierdzając, że: „Należy podzielić wyrażany w orzecznictwie i w doktrynie pogląd, że żądanie wykreślenia z aktu urodzenia danych dotyczących ojca, oparte na stwierdzeniu, że nie złożył on oświadczenia woli o uznaniu dziecka, bądź – jak w rozpoznawanej sprawie – złożył oświadczenie dotknięte nieważnością, nie może być uwzględnione w postępowaniu o unieważnienie lub sprostowanie aktu urodzenia (postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 26 marca 1992 r., I CRN 20/92, «Biuletyn SN» 1992, nr 6, s. 26). Na podstawie art. 30 P.a.s.c. można unieważnić akt stanu cywilnego jedynie wówczas, gdy stwierdza niezgodne z prawdą tzw. zdarzenia podstawowe, kreujące stan cywilny i powodujące sporządzenia aktu (np. sam fakt urodzenia dziecka). Przepis ten nie ma zastosowania, gdy kwestionowany jest fakt uznania dziecka przez mężczyznę wpisanego w akcie jako ojciec”¹²¹. Powyższe stanowisko, co warto podkreślić, zostało wypowiedziane na gruncie obowiązującego wtenczas art. 30 p.a.s.c. z 1986 r., który stanowił o unieważnieniu aktu stanu cywilnego. Rzeczywiście chodziło jedynie o unieważnienie aktu urodzenia, a zatem dokumentu stwierdzającego fakt urodzenia dziecka. Przepis nie wspominał o takiej możliwości w odniesieniu do wzmianki dodatkowej. O ile zatem pogląd ten był właściwy na gruncie poprzedniego stanu prawnego, o tyle dzisiaj brzmienie art. 39 p.a.s.c., dopuszczające unieważnienie wzmianki dodatkowej (a zatem nie tylko aktu stanu cywilnego), pozwala na przyjęcie odmiennego sta-

¹¹⁹ Uzasadnienie wyroku SN z 12.06.2019 r., II CSK 270/18.

¹²⁰ Postanowienie SN z 19.02.2003 r., V CKN 1788/00, LEX nr 77087.

¹²¹ Tak SN w uzasadnieniu postanowienia z 27.11.2007 r., IV CSK 287/07, LEX nr 435669.

nowiska. Jeżeli zatem mężczyzna twierdzi, że nie złożył oświadczenia o uznaniu ojcostwa, a na podstawie takowego oświadczenia został wpisany do aktu urodzenia dziecka (ściśle w drodze wzmianki dodatkowej), może dochodzić unieważniania owej wzmianki, która stwierdza zdarzenie niezgodne ze stanem faktycznym¹²². Nadal jednak zaprzeczenie ojcostwa czy ustalenie bezskuteczności uznania odbywa się już na drodze procesowej.

Magdalena Olczyk

Art. 3. [Dokumenty niezbędne do zawarcia małżeństwa]

§ 1. Osoby zamierzające zawrzeć małżeństwo powinny złożyć lub przedstawić kierownikowi urzędu stanu cywilnego dokumenty niezbędne do zawarcia małżeństwa, określone w odrębnych przepisach.

§ 2. Jeżeli otrzymanie dokumentu, który osoba zamierzająca zawrzeć małżeństwo jest obowiązana złożyć lub przedstawić kierownikowi urzędu stanu cywilnego, napotyka trudne do przewyżczenia przeszkody, sąd może zwolnić tę osobę od obowiązku złożenia lub przedstawienia tego dokumentu.

§ 3. Kierownik urzędu stanu cywilnego wyjaśnia osobom zamierzającym zawrzeć małżeństwo doniosłość związku małżeńskiego, przepisy regulujące prawa i obowiązki małżonków oraz przepisy o nazwisku małżonków i o nazwisku ich dzieci.

- 1. Dokumenty niezbędne do zawarcia małżeństwa.** Odrębne przepisy, o których mowa w art. 3 § 1 k.r.o., to przepisy ustawy z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2025 r. poz. 594). Niezbędne dokumenty, o których mowa w komentowanym przepisie, są opisane w art. 76–80 p.a.s.c. Jeżeli chodzi o art. 76 p.a.s.c., to wymienia on głównie pisemne zapewnienie, że nupturient nie wie o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa (art. 76 ust. 4 precyzuje, co zapewnienie zawiera), oraz właściwe dokumenty, o ile przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego tego wymagają, np. zgodę sądu na zawarcie małżeństwa w razie wystąpienia jednej z przyczyn, wobec których sąd taką zgodę może wyrazić (np. w przypadku z art. 12 czy 14 k.r.o.). Wprawdzie przepis wspomina o dokumentach wymaganych przez Kodeks rodzinny i opiekuńczy i niektórzy autorzy podnoszą, że chodzi też o pełnomocnictwo i zgodę sądu na zawarcie małżeństwa *per procura*¹²³, jednak art. 76 w ust. 3 p.a.s.c. samodzielnie wprowadza ten wymóg. Nie ma potrzeby przytaczać w tym miejscu katalogu dokumentów, które mają przedstawić kierownikowi nupturienti. Wymienione są one w przepisach Prawa o aktach stanu cywilnego, a są nimi wskazane w art. 78 dokumenty p.a.s.c. potwierdzające ustanie, unieważnienie albo stwierdzenie nieistnienia małżeństwa. Przypomnieć jednak należy, że jedynie w przypadku małżeństwa zawieranego przed konsulem utrzymany został wymóg przedstawienia odpisu aktu stanu cywilnego (art. 83 ust. 3 p.a.s.c.), z uwagi na to, że kierownik u.s.c. w przeciwieństwie do konsula ma dostęp do systemu teleinformatycznego, w którym a.s.c. są prowadzone¹²⁴.

¹²² Sąd Najwyższy zajął podobne stanowisko – krytykowane przez tenże sąd w innych sprawach – „w orzeczeniach z dnia 30 sierpnia 1960 r., IV CR 829/59 (OSNCP 1961, poz. 59) oraz z dnia 15 grudnia 1983 r., II CR 406/83 (OSNC 1984/8, poz. 137), w których przyjęto, że w sytuacji, gdy podstawą żądania usunięcia z aktu urodzenia danych ojca jest twierdzenie, że mężczyzna uznający dziecko w rzeczywistości nie złożył oświadczenia o uznaniu, właściwy do usunięcia takiej niezgodności aktu urodzenia z rzeczywistością jest tryb postępowania nieprocesowego o unieważnienie aktu uznania dziecka i sprostowanie jego aktu urodzenia” – podaje za: uzasadnienie postanowienia SN z 19.02.2003 r., V CKN 1788/00, LEX nr 77087.

¹²³ Tak A. Czajkowska [w:] I. Basior, A. Czakowska, D. Sorban, *Prawo o aktach...*, komentarz do art. 76, nt 10.

¹²⁴ Zob. M. Wojewoda, *Zaświadczenie stwierdzające, że zgodnie z prawem polskim można zawrzeć małżeństwo – geneza, znaczenie praktyczne oraz zasady wydawania*, „Metryka” 2015/2, s. 47.

2. Wymóg osobistego przedstawienia dokumentów. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na wymóg, co do którego ostatnio powstało wiele wątpliwości. Chodzi o zwrot użyty w art. 76 ust. 1 p.a.s.c., że osoba zamierzająca zawrzeć małżeństwo osobiście przedstawia dokument tożsamości wybranemu kierownikowi u.s.c. albo konsulowi, albo kierownikowi u.s.c., który ma wydać zaświadczenie, o którym mowa w art. 4¹ k.r.o. W ten sam sposób, tj. osobiście, ma złożyć dalsze dokumenty, o których wspomina przepis. Twierdzi się zatem, że powyższe oznacza wykluczenie złożenia tych dokumentów i oświadczeń przez pełnomocnika¹²⁵. Przesłanka osobistego złożenia dokumentów niezbędnych do zawarcia małżeństwa okazała się w wielu przypadkach niemożliwa do spełnienia, zwłaszcza gdy chodzi o ogłoszoną pandemię czy stan epidemii na terenie Rzeczypospolitej Polskiej¹²⁶. Pojawiły się wobec tego pytania, w jaki sposób nie mogąc dotrzeć do urzędu czy konsula, osoby zainteresowane zawarciem związku małżeńskiego miały zrealizować powyższe wymaganie. Często bowiem niemożność dotarcia do urzędu wynikała z nałożonych przez władze publiczne obostrzeń w poruszaniu, innym razem to urzędy w pewnym okresie zamykały się na realizację tego typu potrzeb obywateli. Wprawdzie, jak wynikało z informacji udzielanych przez u.s.c., śluby były nadal udzielane, jednak przez pewien czas złożenie osobistego zapewnienia nie było możliwe¹²⁷.

Wymóg osobistego przedstawienia dokumentów obowiązuje także, gdy chodzi o zawarcie małżeństwa poza granicami RP, co w niektórych krajach oznaczało konieczność podróży do polskiego przedstawicielstwa, często niemożliwej z uwagi na restrykcje i ograniczenia. Uważam, że dobrym wyjściem z sytuacji byłoby stosowanie w tego typu wypadkach rozwiązania przyjętego w art. 15zzzzn pkt 3 ustawy z 2.03.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych i wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2025 r. poz. 764). Przepis ten wprowadza możliwość obsługi obywateli na odległość, stanowiąc, że w okresie stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii, w szczególności gdy urząd administracji obsługujący organ administracji publicznej wykonuje zadania w sposób wyłączający bezpośrednią obsługę interesantów, organ administracji publicznej może przeprowadzić czynność w toku postępowania wymagającego zgodnie z przepisami prawa osobistego stawiennictwa również przez udostępnienie przez stronę lub innego uczestnika postępowania swojego wizerunku w czasie rzeczywistym, za pośrednictwem transmisji audiowizualnej, o ile przemawia za tym interes strony, a organ prowadzący postępowanie wyraził na to zgodę. Jest to kolejny krok zmierzający w kierunku odformalizowania wymogu stawianego przez ustawodawcę, w sytuacjach szczególnych, w których nie jest możliwe (czy też pożądanego) osobiste stawiennictwo, a czynność mimo to może zostać przeprowadzona. Zauważyć należy, że zapewnienia składane są w formie pisemnej, co dodatkowo czyni powyższe rozwiązanie atrakcyjnym z perspektywy sytuacji, o których tu mowa. Weryfikacja tożsamości nastąpić może także w drodze transmisji, jak również za pomocą innych narzędzi, które ułatwiają identyfikację obywatela (np. platformy ePUAP)¹²⁸.

¹²⁵ A. Czajkowska [w:] I. Basior, A. Czajkowska, D. Sorbian, *Prawo o aktach...*, komentarz do art. 76, nt 12.

¹²⁶ Zob. WHO ogłasza pandemię koronawirusa Covid-19, „Gazeta Prawna” z 1.03.2020 r., <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1459128,who-oglasza-pandemie-koronawirusa-covid-19.html> (dostęp: 25.08.2020 r.); rozporządzenie Ministra Zdrowia z 20.03.2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. poz. 491 ze zm.).

¹²⁷ Zob. np. informacja na stronie Urzędu Stanu Cywilnego m.st. Warszawy, z której wynika, że od 17.03.2020 r. zamknięte zostały siedziby wskazanych u.s.c., a obywatele mogli realizować jedynie niezbędne czynności, jak rejestracja narodzin i zgonów, <https://usc.um.warszawa.pl/informacje/ograniczenia-obs-ugi-klient-w-usc> (dostęp: 25.08.2020 r.); podobna sytuacja wystąpiła w innych u.s.c. na terenie Polski.

¹²⁸ Zob. także G. Sibiga, *Paperless czy odwrót od cyfryzacji? Kierunki zmian w proceduralnych przepisach prawa administracyjnego w stanie zagrożenia epidemicznego i w stanie epidemii z powodu COVID-19* [w:] *Prawo nowych tech-*

3. Zwolnienie z obowiązku przedstawienia dokumentów. Komentowany przepis zakłada także zaistnienie okoliczności, w których nupturienti nie są w stanie przedstawić wymaganych dokumentów z uwagi na fakt, że otrzymanie dokumentu, który ma być przedłożony, napotyka trudne do przewyżczenia przeszkody. Przepis oddaje wówczas nie do decyzji kierownika u.s.c., ale do decyzji sądu ocenę, czy zwolnić tę osobę z obowiązku przedkładania dokumentów. Z art. 562 k.p.c. wynika, że z takim wnioskiem może wystąpić jedynie osoba, która jest zobowiązana do przedstawienia dokumentu, a nie np. jej partner. Tezę tę zaprezentował SN w postanowieniu z 23.09.1977 r., I CR 309/77, LEX nr 2217.

Wskazuje się, że zakres sytuacji objętych przepisem dotyczy zarówno dokumentów, które nupturient ma złożyć, jak i tych, które ma przedstawić¹²⁹. Nie może tu jednak chodzić ani o zapewnienie o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa, ani o zwolnienie w zakresie przeszkód małżeńskich¹³⁰. Natomiast z art. 79 ust. 2 p.a.s.c. wynika, że z tych samych przyczyn sąd może zwolnić cudzoziemca z obowiązku przedstawienia dokumentu stwierdzającego, że zgodnie z właściwym prawem może zawrzeć małżeństwo, ustalając, czy według właściwego prawa osoba ta może zawrzeć małżeństwo.

W kwestii pojęcia **trudnych do przewyżczenia przeszkód** w orzecznictwie powołuje się orzeczenie SN z 17.12.1946 r., I C 685/46, LEX nr 159574, w którym w odniesieniu do pojęcia trudnych do przewyżczenia przeszkód wskazano, że nie jest to pojęcie „o ściśle określonym znaczeniu prawnym, toteż sądom merytorycznym musi być przyznana swoboda w zakresie uznania, czy takie przeszkody w konkretnym przypadku istnieją”. W nowszym orzecznictwie wskazać należy na postanowienie SN z 16.11.1971 r., III CRN 404/71, LEX nr 1352, w którym Sąd wskazał, że „rozpoznając wniosek cudzoziemca o zwolnienie go od złożenia kierownikowi urzędu stanu cywilnego dowodu zdolności do zawarcia małżeństwa według jego prawa ojczystego (art. 46 ust. 1 prawo o aktach stanu cywilnego), sąd powinien ustalić wszystkie okoliczności, które powinny być stwierdzone takim dowodem. W szczególności należy ustalić, czy prawo to nie przewiduje zakazu zawierania małżeństwa przez obywateli danego państwa z obywatelami innego państwa, oraz czy nie jest ono sprzeczne z podstawowymi zasadami porządku prawnego PRL. W razie stwierdzenia, że małżeństwo obywatela polskiego z cudzoziemcem byłoby nieważne w świetle prawa ojczystego cudzoziemca, sąd odmawia mu zwolnienia od przedstawienia dowodu, o którym mowa w art. 46 ust. 1 prawa o aktach stanu cywilnego”. W doktrynie zaś jako trudne do przewyżczenia przeszkody rozumie się jako sytuację, w której nie istnieje możliwość otrzymania dokumentu w ogóle, np. gdy dokumenty uległy

nologii – dane osobowe i prywatność, cyberbezpieczeństwo, handel elektroniczny, innowacje, internet i media, prawo IT. Dodatek specjalny do Monitora Prawniczego, red. X. Konarski, Legalis 2020, s. 169, który, komentując wprowadzone przez art. 15zzzzn ustawy z 2.03.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2025 r. poz. 764) zmiany, pisze: „W związku z tym pracownik urzędu może przeprowadzić czynność w toku postępowania wymagającego zgodnie z przepisami prawa osobistego stawiennictwa «przez udostępnienie przez stronę lub innego uczestnika postępowania swojego wizerunku w czasie rzeczywistym, za pośrednictwem transmisji audiowizualnej, o ile przemawia za tym interes strony, a organ prowadzący postępowanie wyraził na to zgodę» (art. 15zzzzn pkt 3 KoronawirusU). W praktyce oznacza to dopuszczalność przeprowadzenia w trakcie wideokonferencji każdej czynności w postępowaniu z udziałem osoby fizycznej (np. zeznań świadków, wyjaśnień strony, ustnego złożenia podania itp.)”. Dodatkowo ustawa z 18.11.2020 r. o doręczeniach elektronicznych (Dz.U. z 2024 r. poz. 1045 ze zm.) wprowadza szeroko dostępne sposoby komunikacji elektronicznej z podmiotami publicznymi.

¹²⁹ Tak M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 3, nt 31.

¹³⁰ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 3, nt 34 z powołaniem się na innych autorów.

zniszczeniu lub zaginięciu, albo gdy jest to co prawda możliwe, ale ich uzyskanie wiązałoby się ze znacznymi nakładami finansowymi czy znacznym upływem czasu¹³¹.

4. Obowiązki informacyjne kierownika u.s.c. zostały określone w art. 3 § 3 k.r.o. Wskazuje się, że zakres tego obowiązku obejmuje informacje na temat doniosłości małżeństwa, praw i obowiązków małżonków – chodzić tu będzie zatem przede wszystkim o treść art. 23 k.r.o., ale także o główne założenia ustrojów majątkowych małżeńskich, a także o nazwiska małżonków i ich dzieci¹³². Naruszenie tych obowiązków nie pociąga przy tym za sobą sankcji ani w postaci nieistnienia małżeństwa, ani jego unieważnienia.

5. Zaświadczenia o zdolności do zawarcia małżeństwa. Przy okazji omawiania dokumentów, które nupturienti są zobowiązani przedstawić, wspomnieć należy o wydawanych zaświadczeniach o zdolności do zawarcia małżeństwa według prawa polskiego osobom chcącym zawrzeć małżeństwo za granicą. Chodzi tu zatem o art. 83 p.a.s.c., który reguluje wymagania, jakim muszą sprostać osoby chcące zawrzeć małżeństwo poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej, gdy zdolność do jego zawarcia ma być oceniana według prawa polskiego. Zaświadczenie może być wydane zarówno przez kierownika u.s.c., jak i przez konsula. W tym ostatnim jednak przypadku, mimo brzmienia art. 34 pkt 13 pr. kons., który odsyła do komentowanego art. 83 p.a.s.c. (należy dodać, że konsul na podstawie art. 34 pkt 11 pr. kons. przyjmuje również zapewnienia o nieistnieniu przeszkód małżeńskich), w praktyce pojawiły się interpretacje wskazujące jedynie na pośrednictwo konsulów przy wydawaniu tego typu zaświadczeń. Wygląda to zatem w praktyce w ten sposób, że konsul odbiera zapewnienie po uprzednim stwierdzeniu tożsamości osoby stawającej i wraz z wnioskiem o wydanie takiego zaświadczenia przesyła je do jednego z u.s.c. w Polsce. Następnie kierownik tego urzędu wystawia stosowne zaświadczenie, które przesyła do konsulatu w celu doręczenia stronie. Problem powyższy został opisany w literaturze¹³³. M. Wojewoda stwierdza, że praktyka ta zamyka się do obszaru Niemiec, i wskazuje powody tej sytuacji¹³⁴. Ponadto obywatele chcący uzyskać zaświadczenie od konsula zobowiązani są do osobistego stawiennictwa w tym celu, mimo że w art. 83 ust. 1–4 p.a.s.c., regulującym tę sytuację, brakuje przysłówka „osobiście”. Przepis ten jednak należy odczytywać w powiązaniu z art. 76 p.a.s.c. Oznacza to w każdej sytuacji obowiązek osobistego złożenia wskazanych w ustawach dokumentów.

Przy okazji wydawania zaświadczeń szeroko dyskutowany jest problem możliwości ich wydawania tym obywatelom, którzy za granicą chcą zawrzeć związek jednopłciowy. Jak wskazuje się w doktrynie¹³⁵ i orzecznictwie¹³⁶, wnioski te spotykają się z odmową, głównie z powodu brzmienia art. 1 § 1 k.r.o.

¹³¹ P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 296.

¹³² P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 308–311.

¹³³ M. Wojewoda, *Zaświadczenie stwierdzające...*, s. 34.

¹³⁴ M. Wojewoda, *Zaświadczenie stwierdzające...*, s. 34.

¹³⁵ Przypadki te omawia te E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 131 i n.

¹³⁶ Zob. opis sprawy Jakuba Urbanika, w stosunku do którego kierownik stołecznego u.s.c. wydał decyzję odmawiającą wydania mu zaświadczenia o możliwości zawarcia ślubu za granicą z jego partnerem José Luisem Alonso Rodríguezem, którą to decyzję następnie podtrzymały sądy, *Sąd: USC. zasadnie nie wydał zaświadczenia dla zawarcia małżeństwa jednopłciowego*, tekst z 28.10.2015 r., <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/sad-u.s.c.-zasadnie-nie-wydal-za-swadczenia-dla-zawarcia-malzenstwa-jednoplcioowego/9kecs> (dostęp: 25.08.2020 r.); zob. także pismo RPO, który przystąpił do postępowania w tej sprawie: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rzecznik-ws-malzenstw-jednoplcio-wych-zawieranych-za-granica> (dostęp: 25.08.2020 r.).

Magdalena Olczyk

Art. 4. [Okres wyczekiwania]

Małżeństwo przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego nie może być zawarte przed upływem miesiąca od dnia, kiedy osoby, które zamierzają je zawrzeć, złożyły kierownikowi urzędu stanu cywilnego pisemne zapewnienie, że nie wiedzą o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie tego małżeństwa. Jednakże kierownik urzędu stanu cywilnego może zezwolić na zawarcie małżeństwa przed upływem tego terminu, jeżeli przemawiają za tym ważne względy.

1. Uwagi wstępne. Komentowany przepis wprowadza tzw. czas do namysłu (*tempus deliberandi*), a zatem czas służący głównie temu, by ostatecznie i świadomie nupturienti podjęli decyzję o wstąpieniu w związek małżeński. Zdaniem T. Smyczyńskiego termin ten zastępuje w pewnym stopniu instytucję zaręczyn, których regulacja została przez Kodeks rodzinny i opiekuńczy pominięta¹³⁷. Czas wyczekiwania ma zatem wyeliminować przypadkowość w zakresie podejmowanych przez nupturientów decyzji, wykluczać pochopność¹³⁸. Stanowi także przejaw realizacji zasady trwałości małżeństwa¹³⁹. Miesięczny termin wyczekiwania obowiązuje jednak tylko w przypadku małżeństw zawieranych przed kierownikiem u.s.c., a nie w przypadku małżeństwa wyznaniowego ze skutkami dla prawa cywilnego. Różnicę tę dostrzeżono już dawno¹⁴⁰. Wydaje się jednak, że owo zróżnicowanie w tym wypadku ma swoje uzasadnienie. W Dekrecie ogólnym o przeprowadzaniu rozmów kanoniczno-duszpasterskich z narzeczonymi przed zawarciem małżeństwa kanonicznego¹⁴¹ zaznaczono wyraźnie, że „Kandydaci do małżeństwa winni zgłosić się do właściwej kancelarii parafialnej nie później niż trzy miesiące przed ślubem w celu rozważnego i spokojnego podjęcia przygotowania bezpośredniego do ślubu, ewentualnego uzupełnienia katechezy przedmałżeńskiej i starannego dopełnienia formalności urzędowych”. Dodatkowo wskazać należy, że w przypadku małżeństwa wyznaniowego regulacje wewnętrzne (np. wspomniany wyżej dekret) przewidują także instytucję zapowiedzi¹⁴². Oczywiście, jak wskazano wyżej, chodzi tu o dodatkowy czas dla przyszłych małżonków do rozważenia i utwierdzenia się w podjętej decyzji o zawarciu związku małżeńskiego.

2. Liczenie terminu. Do obliczania terminu stosować należy przepisy ogólne Kodeksu cywilnego o terminie (chodzi głównie o art. 112 k.c.)¹⁴³. Nie wszystkie przepisy o terminie mogą mieć jednak zastosowanie¹⁴⁴. Natomiast nie budzi dzisiaj żadnego sporu twierdzenie, że w przypadku złożenia oświadczeń w różnych terminach okres miesiąca liczony jest od dnia, w którym zapewnienie złożył drugi z nupturientów¹⁴⁵.

¹³⁷ T. Smyczyński, *Prawo rodzinne...*, s. 39.

¹³⁸ Także P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 292.

¹³⁹ M. Domański, *Względne zakazy małżeńskie*, LEX 2013, rozdz. I.3.2.

¹⁴⁰ Np. J. Strzebińczyk, *Zawarcie małżeństwa wyznaniowego...*, s. 15.

¹⁴¹ Promulgacja Dekretu ogólnego o przeprowadzaniu rozmów kanoniczno-duszpasterskich z narzeczonymi przed zawarciem małżeństwa kanonicznego nastąpiła 26.11.2019 r.; wejście w życie 1.06.2020 r. Akta Konferencji Episkopatu Polski Nr 31/2019, pkt I.1, <https://episkopat.pl/aktakep312019/> (dostęp: 25.08.2020 r.).

¹⁴² Różnice między zapowiedziami a czasem wyczekiwania opisuje, jak również ocenia wprowadzenie okresu wyczekiwania (bez zapowiedzi) do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 33–43.

¹⁴³ Tak H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 60; P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 292.

¹⁴⁴ Tak słusznie K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 4, nb 2, który wyklucza tu stosowanie art. 115 k.c.

¹⁴⁵ H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 60; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 4, nt 2; K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 4, nb 2; P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 292 i podane tam różne przykłady sytuacji, w których liczone są terminy.

3. **Skrócenie terminu.** Ustawodawca przewiduje, że w pewnych sytuacjach, w momencie wystąpienia tzw. ważnych powodów, termin wyczekiwania może ulec skróceniu. To, czy wystąpiły ważne powody, ocenia kierownik u.s.c., udzielając zezwolenia na piśmie (art. 76 ust. 10 p.a.s.c.). Zwykle za ważne powody, których wystąpienie wpływa na skrócenie terminu, uważane są ciąża, choroba jednego z nupturientów lub nagły wyjazd¹⁴⁶. Ostatnio za ważny powód uznano decyzję związaną z otrzymaniem kredytu hipotecznego przez małżonków¹⁴⁷. Warto dodać, że decyzję o skróceniu terminu podejmuje jedynie kierownik u.s.c. i nie jest ona poddana kontroli sądowej. Stąd nawet skrócenie terminu w sytuacji, gdy nupturienci przedstawiają fałszywe dowody w tej kwestii, nie może wpłynąć na ważność zawartego potem związku małżeńskiego¹⁴⁸.
4. **Zezwolenie kierownika u.s.c. na zawarcie małżeństwa przed upływem terminu.** W kwestii charakteru prawnego zgody kierownika na zawarcie małżeństwa przed upływem miesiąca stanowiska są podzielone. Powołując się na art. 2 ust. 5 p.a.s.c., niektórzy autorzy twierdzą, że udzielenie zezwolenia (jak również jego odmowa, tu na podstawie art. 2 ust. 6 p.a.s.c.) przez kierownika u.s.c. stanowi decyzję administracyjną¹⁴⁹. Inni dostrzegają tu jedynie czynność materialno-techniczną¹⁵⁰, inaczej niż przy odmowie udzielenia takiego zezwolenia z uwagi na wyraźne brzmienie art. 2 ust. 6 p.a.s.c.
5. **Odmowa zezwolenia.** Inaczej niż w przypadku udzielenia zezwolenia na zawarcie małżeństwa przed upływem miesiąca od dnia złożenia zapewnienia, odmowa wskazująca pisemne motywy, którymi kierował się kierownik (art. 89 ust. 1 pkt 3 p.a.s.c.)¹⁵¹, podlega kontroli sądowej. Jak wynika z art. 89 ust. 2 p.a.s.c., osoba zainteresowana może w ciągu 14 dni od dnia doręczenia jej pisemnego uzasadnienia odmowy wnieść do sądu, właściwego z uwagi na siedzibę u.s.c., wniosek o rozstrzygnięcie, czy przyczyny odmowy wskazane w zawiadomieniu usprawiedliwiają odmowę. Sąd rozpoznaje sprawę na rozprawie (art. 564 pkt 3 k.p.c.).
6. **Inne problemy.** Konieczność wyczekiwania przez miesiąc może okazać się problematyczna w tych sytuacjach, które wymagają zawarcia związku małżeńskiego natychmiast (przy czym nie chodzi tu o sytuacje wskazane w art. 9 k.r.o.). Jedną z nich jest zawarcie małżeństwa „od pierwszego wejrzenia”, a więc sytuacja będąca przedmiotem jednego z programów telewizyjnych. Chodzi o „Ślub od pierwszego wejrzenia”, który stał się także przyczynkiem do napisania artykułu¹⁵². Odnosząc się do tego problemu, warto wskazać, że jeżeli chodzi o termin wycze-

¹⁴⁶ H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 60; K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 4, nb 4; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 4, nt 4, który nawet nie wymaga nagłego charakteru wyjazdu jednej z osób wступujących w związek małżeński; W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, LEX 2014, komentarz do art. 4, nt 10, który podaje w wątpliwość uznanie za ważny powód potrzeby uregulowania stosunków majątkowych.

¹⁴⁷ J. Haberko, „Ślub od pierwszego wejrzenia” a zawarcie małżeństwa w polskim porządku prawnym, „Metryka” 2020/1, s. 79.

¹⁴⁸ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 4, nt 12 i 13.

¹⁴⁹ K. Gromek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 4, uw. III pkt 2.

¹⁵⁰ K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 4, nb 5; A. Czajkowska [w:] I. Basiar, A. Czajkowska, D. Sorbian, *Prawo o aktach...*, komentarz do art. 76, nt 18.

¹⁵¹ W doktrynie wskazuje się też na dorozumianą zgodę kierownika u.s.c., który pomimo braku pisemnego zezwolenia przystępuje do ceremonii udzielania ślubu; tak K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 4, nb 7; także W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 4, nt 14.

¹⁵² J. Haberko, „Ślub od pierwszego wejrzenia”..., s. 73 i n.

kiwania, to nawet w takich wyreżyserowanych sytuacjach możliwe jest zachowanie wymagań opisanych w art. 4. Tu jednak konieczne jest założenie, że każdy z nupturientów składa oświadczenie samodzielnie. Dochowania wymogu opisanego w art. 4 k.r.o. można upatrywać w wystąpieniu w tej sytuacji ważnego powodu, który upoważnia kierownika u.s.c. do udzielenia zezwolenia bez zachowania miesięcznego terminu wyczekiwania. Sytuacje takie jak opisana wyżej, czy nawet związane z pandemią koronawirusa, prowokują pytanie o sens utrzymania w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym miesięcznego terminu wyczekiwania jako zasady. Być może warto rozważyć przemodelowanie przepisu w kierunku zastąpienia zwrotu „z ważnych powodów” zwrotem „na wniosek przyszłych małżonków”. Przecież to bowiem głównie wola osób chcących zawrzeć związek małżeński decyduje o zawarciu małżeństwa. Stąd wniosek o wcześniejsze zawarcie małżeństwa, bez miesięcznego okresu wyczekiwania, oznaczałby wyrażenie przez nupturientów autonomicznej decyzji o terminie wstąpienia w związek małżeński, bez potrzeby ingerencji kierownika u.s.c. Natychmiastowość podejmowania decyzji jest też jednym z aspektów zmieniających się warunków społecznych oraz używania Internetu do porozumiewania się, dzięki któremu wiele spraw można dzisiaj zrealizować bez fizycznej obecności w jednym miejscu (o czym była mowa w komentarzu do art. 3 k.r.o.). Powyższa propozycja w pełni też realizowałaby konstytucyjnie gwarantowane prawo do decydowania o swoim życiu osobistym (art. 47 Konstytucji RP).

Jak wskazałam w komentarzu do art. 1 k.r.o., *tempus deliberandi*, może okazać się pomocny w wyznaczeniu początkowego punktu, od którego osoby zamierzające zawrzeć związek małżeński nazwać można nupturientami, a w konsekwencji wymagać od nich lojalnego postępowania w stosunku do siebie¹⁵³.

Magdalena Olczyk

Art. 4¹. [Małżeństwo wyznaniowe – zaświadczenie]

§ 1. Osobom zamierzającym zawrzeć małżeństwo w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 kierownik urzędu stanu cywilnego wydaje zaświadczenie stwierdzające brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa oraz treść i datę złożonych przed nim oświadczeń w sprawie nazwisk przyszłych małżonków i ich dzieci.

§ 2. Zaświadczenie traci moc po upływie sześciu miesięcy od dnia jego wydania.

§ 3. Wydając zaświadczenie kierownik urzędu stanu cywilnego informuje strony o dalszych czynnościach koniecznych do zawarcia małżeństwa.

- 1. Uwagi ogólne.** Nupturienti, którzy chcą zawrzeć związek małżeński w formie wyznaniowej ze skutkami dla prawa polskiego, powinni uzyskać od kierownika u.s.c. zaświadczenie o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa. Kierownik zatem, podobnie jak to ma miejsce w sytuacji opisanej w art. 3 k.r.o., weryfikuje złożone przez nupturientów dokumenty i na tej podstawie wydaje wspomniane zaświadczenie. Nie dotyczy to sytuacji opisanej w art. 9 § 2 k.r.o. Zaświadczenie powyższe obejmuje także datę i treść oświadczenia nupturientów odnośnie do nazwisk przyszłych małżonków i ich dzieci.
- 2. Odmowa wydania zaświadczenia.** Kierownik, jeśli stwierdzi, że zachodzi jakakolwiek okoliczność wyłączająca wydanie zaświadczenia, odmówi jego wydania. Może również w ra-

¹⁵³ J. Haberko, „*I że uczynię wszystko...*”, 3 i 4.

zie wątpliwości zwrócić się do sądu o rozstrzygnięcie, czy małżeństwo może zostać zawarte (art. 5 k.r.o.)¹⁵⁴. Odmowa wydania zaświadczenia jest czynnością materialno-techniczną¹⁵⁵.

3. Okres ważności zaświadczenia. Zaświadczenie jest ważne przez 6 miesięcy. Jeżeli nupturienti nie zdążą zawrzeć związku małżeńskiego w tym czasie, będą musieli powtórnie złożyć dokumenty umożliwiające wydanie tego zaświadczenia¹⁵⁶. Pojawia się także pytanie, czy małżeństwo zostanie zawarte, jeżeli nupturienti złożą oświadczenia przed duchownym po upływie terminu, a ten je przyjmie. Jest to zatem pytanie o charakter prawny zaświadczenia wydanego przez kierownika u.s.c. Podobnie jak w przypadku charakteru prawnego a.s.c., również w odniesieniu do zaświadczenia, o którym mowa w art. 4¹ k.r.o., w doktrynie wykształciły się dwa poglądy: pierwszy przypisuje zaświadczeniu konstytutywny charakter, zaś zgodnie z drugim zaświadczenie ma charakter deklaratoryjny¹⁵⁷. Przyjęcie, że zaświadczenie ma charakter konstytutywny, oznaczałoby, zgodnie z art. 8 § 3 k.r.o., że jego nieprzesłanie przez duchownego (z uwagi na brak dokumentu) daje kierownikowi u.s.c. podstawę do odmowy sporządzenia aktu małżeństwa i rodzi ewentualną odpowiedzialność odszkodowawczą (zob. komentarz do art. 8 k.r.o.). Ocena nie jest już tak oczywista, gdy chodzi o zaświadczenie, którego termin ważności już minął, a mimo tego duchowny oświadczenia nupturientów przyjął i następnie je przesłał. Wprawdzie literalnie zaświadczenie zostało przesłane, jednak nie odpowiada ono wymaganiom, jakie prawo polskie stawia tego typu dokumentom. Ponieważ jednak małżeństwo ma wyrzucić skutki w sferze prawa cywilnego, to wymagania tego porządku prawnego uznać należy za decydujące. Tak samo na równi z nieprzesłaniem zaświadczenia potraktować należy także przesłanie przez duchownego zaświadczenia, którego termin ważności w chwili przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński już minął¹⁵⁸. Natomiast gdy chodzi o sytuację, w której wprawdzie w chwili przesłania zaświadczenia utraciło ono swoją ważność, ale w chwili składania przez nupturientów oświadczeń przed duchownym tę ważność jeszcze zachowywało, nie powinno być wątpliwości co do braku podstaw do odmowy sporządzenia a.s.c. Zaświadczenie to jednak musi być duchownemu przedłożone¹⁵⁹.

¹⁵⁴ Tak m.in. L. Świto, M. Tomkiewicz, *Zaświadczenie o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa w procedurze matrimonium per procura*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2018/21, s. 329–330, https://www.kul.pl/files/214/studia_21/lucjan_swito_malgorzata_tomkiewicz_studia_z_prawa_wyznaniowego_t.21_2018.pdf (dostęp: 11.04.2021 r.); w kwestii kompetencji kierownika u.s.c. autorzy powołują wyrok SN z 22.02.2012 r., IV CSK 240/11, LEX nr 1217052.

¹⁵⁵ K. Gromek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 41, uw. III pkt 1.

¹⁵⁶ Tak też K. Szelągowska, *Udział duchownego oraz kierownika urzędu stanu cywilnego w procesie zawierania małżeństwa wyznaniowego (kanonicznego) ze skutkami cywilnymi* [w:] *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, red. I.A. Jaroszevska, G. Ćwikliński, Olsztyn 2017, s. 132, <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP-Monografie/6/131-138.pdf> (dostęp: 27.08.2020 r.).

¹⁵⁷ Przegląd stanowisk przedstawiają L. Świto, M. Tomkiewicz, *Zaświadczenie o braku...*, s. 334–335. Większość autorów zdecydowanie opowiada się za konstytutywnym charakterem tego dokumentu (s. 334).

¹⁵⁸ Inaczej w tym wypadku L. Świto, M. Tomkiewicz, *Zaświadczenie o braku...*, s. 336.

¹⁵⁹ Inaczej L. Świto, M. Tomkiewicz, *Zaświadczenie o braku...*, s. 336, którzy twierdzą, że chodzi tu także o sytuację, w których zaświadczenie zostało wystawione i następnie przesłane do u.s.c., jednak w chwili składania przez nupturientów oświadczeń o zawarciu małżeństwa zaświadczenie było ważne, „jednak zostało przedstawione osobie duchownej dopiero po złożeniu przez nupturientów wspomnianych oświadczeń”.

Magdalena Olczyk

Art. 5. [Odmowa przyjęcia oświadczeń od nupturientów]

Kierownik urzędu stanu cywilnego, który dowiedział się o istnieniu okoliczności wyłączającej zawarcie zamierzonego małżeństwa, odmówi przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński lub wydania zaświadczenia, o którym mowa w art. 4¹, a w razie wątpliwości zwróci się do sądu o rozstrzygnięcie, czy małżeństwo może być zawarte.

1. **Uwagi wstępne.** Komentowany przepis pozwala kierownikowi u.s.c. na odmowę przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński lub wydania zaświadczenia, o którym mowa w art. 4¹ k.r.o., z drugiej zaś na zwrócenie się do sądu o wyjaśnienie wątpliwości, czy małżeństwo winno być zawarte. Powstaje zasadnicza kwestia rozgraniczenia tych dwóch stanów. Wydaje się, że w sytuacji gdy kierownik u.s.c. jest przekonany (np. dysponuje określonym dowodem) o występujących przeszkodach wyłączających zawarcie małżeństwa, ma obowiązek odmówić przyjęcia oświadczeń lub wydania zaświadczenia. W sytuacji gdy pojawiają się pewne fakty, których samodzielnie nie może zweryfikować (np. nie ma możliwości weryfikacji dokumentów, nie ma określonych dokumentów w aktach zbiorowych rejestracji stanu cywilnego), powinien zwrócić się do sądu o wyjaśnienie. Pojawia się zatem pytanie o linię demarkacyjną pomiędzy sytuacjami, w których kierownik powinien odmówić przyjęcia oświadczeń a kiedy powinien zwrócić się do sądu z właściwym żądaniem.
2. **Zakres uprawnień kierownika u.s.c. w zakresie wyjaśniania wątpliwości.** Odpowiedź na powyższe pytanie jest zależna od akceptacji stanowiska wskazującego na zakres uprawnień przysługujących kierownikowi u.s.c. Należy również mieć na uwadze treść art. 22 p.a.s.c., który pozwala na prowadzenie przez kierownika postępowania wyjaśniającego¹⁶⁰. W mojej ocenie jednak kierownik, o ile nie dysponuje dokumentami przedstawionymi przez nupturientów bądź znajdującymi się w posiadaniu u.s.c. czy innego organu władzy publicznej, powinien zwrócić się do sądu o wyjaśnienie wątpliwości, zwłaszcza gdy chodzi o zaświadczenia czy opinie lekarskie, na podstawie których byłby w stanie dokonać oceny¹⁶¹. Nie wydaje mi się trafne stanowisko przyznające kierownikowi uprawnienie do prowadzenia nieograniczonego

¹⁶⁰ Np. dosyć szeroko, bo uprawniając kierownika do podejmowania pewnych czynności w zakresie zdarzeń będących podstawą wpisu dotyczącego zgonu, ocenił zakres uprawnień kierownika u.s.c. WSA w Lublinie w wyroku z 12.02.2009 r., III SA/Lu 455/08, LEX nr 598351, w którym stwierdził: „Obowiązek dążenia do uzyskania jak najpełniejszych wymaganych informacji spoczywa na urzędniku stanu cywilnego (art. 22 ustawy o aktach stanu cywilnego). W przypadku problemów z ustaleniem dokładnej daty zgonu kierownik USC powinien przeprowadzić dodatkowe postępowanie dowodowe w celu określenia najbardziej prawdopodobnej daty zgonu (w tym np. przesłuchać świadków itp.)”; podobnie pisze o tym B. Kusyk, *Kontrola sądu powszechnego nad czynnościami kierownika urzędu stanu cywilnego*, PS 2009/5, s. 94–95.

¹⁶¹ Tak też M. Domański, *Postępowanie poprzedzające zawarcie małżeństwa, prowadzone przez kierownika USC. Zagadnienia konstrukcyjne*, „Metryka” 2012/1, s. 69–70, który pisze tu o swoistym postępowaniu *sui generis*, które nie podlega przepisom Kodeksu postępowania administracyjnego (podobnie M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 5, nt 5–6); w konsekwencji odmowa przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński czy wydania zaświadczenia w trybie art. 4¹ k.r.o. nie jest decyzją administracyjną, a zgodnie z art. 89 ust. 2 p.a.s.c. osoby, których odmowa dotyczy, mogą w terminie 14 dni złożyć wniosek do sądu o rozstrzygnięcie. W tej ostatniej kwestii autor podnosi także niezwykle istotne zastrzeżenie co do zakresu kognicji sądu powszechnego; trafne okazuje się jego spostrzeżenie odnośnie do potrzeby uznania braku związania wnioskiem kierownika – w przeciwnym razie gdyby kierownik wnioskował o rozstrzygnięcie w zakresie prawdopodobnej choroby psychicznej, a sąd stwierdziłby, że nupturient nie jest chory, ale pozostaje w innym związku małżeńskim, związanie sądu w zakresie wniosku oznaczałoby, że małżeństwo powinno zostać zawarte, mimo że będzie ono wadliwe – M. Domański, *Postępowanie poprzedzające...*, s. 69; zob. też M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 5, nt 13.

postępowania dowodowego, łącznie z przesłuchaniami świadków czy nakazaniem nupturientom przedstawienia zaświadczenia bądź opinii lekarskich lub nawet, jak postulują niektórzy, możliwością samodzielnego zwrócenia się przez kierownika o przedstawienie wymaganych zaświadczeń¹⁶². Przyznanie na tym etapie kierownikowi u.s.c. szerokich uprawnień do prowadzenia postępowania wyjaśniającego tworzy problemy z określeniem linii demarkacyjnej oddzielającej sferę, w której porusza się kierownik u.s.c., od tej należącej do kompetencji sądu. Skoro w analizowanej sytuacji nie stosuje się przepisów Kodeksu postępowania administracyjnego, trudno również znaleźć podstawę tak daleko posuniętych działań przedsięwziętych przez kierowników u.s.c. pomimo treści art. 22 p.a.s.c., który jednak musi być interpretowany w powiązaniu z art. 5 k.r.o. W przeciwnym razie można byłoby wyobrazić sobie sytuację, gdy w rękach kierownika pozostawałoby przeprowadzenie całego postępowania dowodowego, nieograniczonego w zakresie środków dowodowych, a to z kolei stawiałoby pod znakiem zapytania kompetencje sądu. Użycie przez ustawodawcę w art. 5 k.r.o. stwierdzenia, że w razie wątpliwości kierownik „zwróci się do sądu”, potwierdza powyższe stanowisko. Jakakolwiek wątpliwość, której nie jest w stanie samodzielnie wyjaśnić kierownik u.s.c., obliży go do przekazania sprawy do sądu.

3. **Przepis obejmuje dwie sytuacje:** po pierwsze, gdy na skutek powzięcia informacji na temat przyczyny wyłączającej zawarcie małżeństwa kierownik u.s.c. odmawia przyjęcia oświadczeń lub wydania zaświadczenia, o którym mowa w art. 4¹ k.r.o.; po drugie, gdy kierownik dowiadyje się o okolicznościach, ale nie mając pewności, czy jest to przyczyna uprawniająca go do odmowy przyjęcia oświadczeń lub wydania zaświadczenia, zwraca się do sądu o rozstrzygnięcie. Dodać należy, że zgodnie z literalnym brzmieniem komentowanego przepisu możliwości, o których mowa, pozbawieni są konsul i duchowny. Na tym tle pojawiło się pytanie, co ma zrobić konsul w sytuacji powzięcia wątpliwości co do możliwości zawarcia małżeństwa¹⁶³. W tej sytuacji, wobec braku analogicznych rozwiązań, jedyną możliwością jest odmowa przez konsula przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, która zostanie zgodnie z art. 89 ust. 4 p.a.s.c. oceniona przez sąd¹⁶⁴.
4. **Źródło pochodzenia informacji.** Należy zwrócić uwagę na fakt, że przepis nie określa źródła powziętej wiadomości. Zatem bez względu na fakt, czy wiadomości te mają charakter urzędowy, czy np. pochodzą z prywatnego oświadczenia, mogą stać się przyczyną odmowy przyjęcia

¹⁶² Tego zdania jest też SN, który w wyroku z 22.02.2012 r., IV CSK 240/11, LEX nr 1217052, stwierdził: „Wprawdzie żaden przepis nie nakłada na kierownika takiego [tj. zażądania dodatkowego zaświadczenia lekarskiego o zdolności do złożenia oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński – przyp. M.O.] obowiązku, jednak można przyjąć, że wynika on z ogólnych zasad starannego i rozsądnego działania przy wykonywaniu obowiązków urzędnika państwowego. Jeżeli zatem kierownik urzędu stanu cywilnego poweźmie uzasadnioną wątpliwość co do stanu zdrowia nupturienta i jego zdolności do zawarcia związku małżeńskiego lub złożenia oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński, może zażądać stosownego zaświadczenia lekarskiego. Podobnie, jeżeli poweźmie wiadomość mogącą wyłączać możliwość zawarcia związku małżeńskiego przez nupturienta, powinien odmówić przyjęcia oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński”; zob. także K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 5, nb 7, który uważa, że kierownik powinien przeprowadzić postępowanie według przepisów ustawy z 14.06.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 572 ze zm.); P. Kasprzyk, *Rola i zadania kierownika urzędu stanu cywilnego – uwagi na tle art. 5 i 12 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Metryka” 2013/1, s. 43–44, który postuluje przyznanie kierownikowi w przyszłej regulacji bardzo szerokich uprawnień umożliwiających mu prowadzenie nieograniczonego postępowania dowodowego.

¹⁶³ E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 345.

¹⁶⁴ E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 345; E. Kamarad, *Małżeństwo konsularne...*, s. 33.

oświadczeń bądź wydania zaświadczenia, o którym mowa w przepisie (analogicznie, gdy chodzi o powzięcie przez kierownika wątpliwości odnośnie do możliwości zawarcia małżeństwa).

Zgodzić się należy z tymi poglądami, które wskazują, że w przypadku informacji, które bada kierownik lub co do których powziął wątpliwości, chodzi głównie o informacje ujawniające przeszkody małżeńskie prowadzące do unieważnienia małżeństwa (art. 10–16 k.r.o.), chociaż nie tylko. Postuluje się zatem, by zwrot ten interpretować jak najszerzej, włączając tu także okoliczności, które są decydujące z perspektywy uznania, że małżeństwo zostało zawarte¹⁶⁵. Praktyka potwierdza spostrzeżenia doktryny, że najczęściej przyczyną odmowy ze strony kierownika u.s.c. jest występowanie przeszkód małżeńskich w postaci choroby psychicznej czy niedorozwoju umysłowego¹⁶⁶. Jako przykład można wskazać opisywane w prasie sprawy osób, którym odmówiono przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, z uwagi na stan, w jakim były po przebytych w dzieciństwie porażeniu mózgowym¹⁶⁷.

Odmowa przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński czy też wydania zaświadczenia, o którym mowa w art. 4¹ k.r.o., podlega zaskarżeniu do sądu, który w sposób pozytywny lub negatywny rozstrzyga te kwestie¹⁶⁸.

5. **Inne problemy.** W praktyce zdarzają się także przypadki, gdy nupturienti spotykają się z odmową przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński z uwagi na konkretną, wybraną przez nich datę¹⁶⁹. Może to wynikać z różnych powodów, np. związanych ze sposobem funkcjonowania urzędu w ciągu tygodnia. Może się więc okazać, że nupturienti nie mogą zawrzeć związku małżeńskiego w określonej dacie, która jest istotna z ich punktu widzenia, ponieważ przypada ona na środek tygodnia, a śluby w określonym urzędzie udzielane są np. jedynie w sobotę. Przede wszystkim jednak warto przypomnieć o treści art. 15 p.a.s.c., który umożliwia wybór kierownika u.s.c., przed którym osoby zamierzają zawrzeć związek małżeński (brak rejonizacji). Jednak nie jest to argument usprawiedliwiający odmowę z tego powodu. Stwierdzić należy, że o ile nupturienti chcą zawrzeć związek małżeński w określony dzień, który przypada także na dzień pracy urzędu, brak podstaw prawnych usprawiedliwiających odmowę przyjęcia

¹⁶⁵ M. Domański, *Postępowanie poprzedzające...*, s. 60 i wskazani przez niego autorzy.

¹⁶⁶ W Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 5, nt 3.

¹⁶⁷ Zob. W. Karpieszuk, *Niepełnosprawni narzeczeni wezmą ślub. Jest zgoda sądu*, „Gazeta Wyborcza” z 21.01.2012 r., https://wyborcza.pl/1,75398,11007470,Niepełnosprawni_narzeczeni_wezmą_slub___Jest_zgoda.html (dostęp: 26.08.2020 r.) – jako uzasadnienie kierownik u.s.c. podał, „że nabrał wątpliwości, czy Katarzyna Barszczewska jest zdolna świadomie podjąć decyzję o ślubie. Mówił, że ciężko ją zrozumieć, jest niespokojna, podenerwowana”; tu, jak się wydaje, chodziło jednak o rozstrzygnięcie wątpliwości kierownika. Inną sprawą, o której informował RPO na swojej stronie, była wątpliwość kierownika u.s.c. podyktowana stanem jednego z nupturientów, który w przeszłości był ubezwłasnowolniony (kilka miesięcy wcześniej sąd orzekł o uchyleniu ubezwłasnowolnienia) – <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/odmowa-slubu-osobie-ktora-nie-jest-juz-ubezwlasnowolniona-rzecznik-wyjasnia-przyczyny> (dostęp: 27.08.2020 r.). Jak donosi M. Bąk, *Ich miłość pozostanie zakazana. Para niepełnosprawnych z Biskupca nie może wziąć ślubu. Sorry, takie mamy prawo...*, 21.02.2020 r., <https://bezprawnik.pl/malzenstwo-niepelnosprawnych/> (dostęp: 27.08.2020 r.), ostatnio ciekawy był przypadek odmowy zawarcia małżeństwa przez kobietę, która w dzieciństwie przeszła porażenie mózgowe, oraz mężczyznę z zaburzeniami rozwoju intelektualnego i porfirią; odmowa ta (oparta na zakazie zawierania małżeństwa wynikającym z art. 12 k.r.o.) została podtrzymana przez sąd, który nie zezwolił na przyjęcie przez kierownika oświadczeń o wstąpieniu przez te osoby w związek małżeński.

¹⁶⁸ Słuszne jest stanowisko tych autorów, którzy uważają, że sąd nie ma tu możliwości wydania orzeczenia oddalającego wniosek, poza sytuacją, gdy z wnioskiem wystąpił podmiot nieposiadający legitymacji; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 5, nt 14; W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 5, nt 17.

¹⁶⁹ Zob. np. *Nie chcesz brać ślubu w sobotę? Z innymi terminami jest problem*, 4.01.2011 r., https://www.tokfm.pl/Tokfm/1,103454,8902936,Nie_chcesz_brac_slubu_w_sobote___Z_innymi_terminami.html (dostęp: 27.08.2020 r.), a także pojawiające się na różnych portalach pytania osób chcących zawrzeć małżeństwo: <https://www.eporady24.pl/odmowa-udzielenia-slubu-przez-usc-w-dzien-roboczy,pytania,8,209,21495.html> (dostęp: 27.08.2020 r.).

oświadczeń przez kierownika. Dodatkowo odmowa byłaby sprzeczna z art. 47 Konstytucji RP, który przyznaje prawo do decydowania o życiu osobistym, a zatem także uderzałaby w prawo do zawarcia małżeństwa¹⁷⁰. Natomiast ingerencja państwa powinna mieć charakter wyjątkowy, tak jak to się dzieje np. w przypadku wystąpienia okoliczności stanowiących przeszkodę do zawarcia małżeństwa¹⁷¹.

Wydaje się, że co do zasady w sytuacji, w której kierownik odmawia przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński czy po powzięciu wątpliwości zwraca się do sądu o rozstrzygnięcie, a następnie sąd nakazuje przyjęcie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, roszczenie odszkodowawcze za ewentualną, wynikłą z tego powodu szkodę nie będzie uzasadnione. Kierownik bowiem wykonuje uprawnienia przyznane mu przez ustawę. Nie można jednak wykluczyć sytuacji, w której odmowa czy wniosek o rozstrzygnięcie nosić będzie cechy dyskryminacji czy nawet szykany (np. w odniesieniu osób z niepełnosprawnościami), co teoretycznie mogłoby oznaczać otwarcie drogi do roszczenia z tytułu naprawienia szkody czy naruszenia dóbr osobistych.

Komentując art. 5 k.r.o., warto również wskazać na problem zezwoleń na zawarcie małżeństwa przez osoby pozbawione wolności. Nie chodzi tu o okoliczności leżące po stronie kierownika u.s.c., ale raczej po stronie Służby Więziennej oraz takie, których wystąpienie pomimo braku formalnych przeszkód do zawarcia małżeństwa stoi na przeszkodzie zawarciu małżeństwa przez osoby pozbawione wolności¹⁷². W tej sytuacji wskazuje się dwie sprawy przeciwko Polsce, w których Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł o naruszeniu przez Polskę art. 12 EKPC przez zbyt daleko posunięte ograniczenia o charakterze władzy dyskrecyjnej stosowane w stosunku do tej kategorii osób¹⁷³. W sprawie *Frasik v. Polska* Trybunał wskazał, że „wolność osobista nie jest obligatoryjnym warunkiem do skorzystania z prawa do zawarcia związku małżeńskiego i sam fakt pozbawienia wolności nie ma wpływu na wskazaną gwarancję”, a także „że wszelkie ograniczenia nakładane na osadzonego winny być proporcjonalne do celu, który ma zostać osiągnięty”¹⁷⁴. A zatem zbyt daleko posunięte ograniczenia, wprowadzone przez przepisy prawa państwowego, „nie mogą ograniczać lub umniejszać tego prawa

¹⁷⁰ O prawie do zawarcia małżeństwa jako jednej z najważniejszych i podstawowych zasad porządku prawnego zob. E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 59; zob. B. Banaszak, *Konstytucyjna regulacja małżeństwa a prawo do zawarcia małżeństwa*, <http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/52915>, s. 82 (dostęp: 27.08.2020 r.), który wywodzi, że wykładnia art. 18 Konstytucji RP powinna obejmować także prawo do zawierania małżeństwa.

¹⁷¹ Zob. także T. Smoczyński, *Prawo rodzinne...*, s. 18, także wskazujący na ingerencję państwa w stosunki rodzinne jedynie w sytuacjach wyjątkowych, patologicznych.

¹⁷² Zob. np. wystąpienie RPO do Dyrektora Generalnego Służby Więziennej w dniu 9.01.2018 r., IX.517.1603.2017, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rzecznik-interweniuje-w-sprawie-zawierania-malzenstw-przez-osadzonych> (dostęp: 27.08.2020 r.), w którym Rzecznik zwrócił się o podjęcie interwencji i ujednolicenie, sytuacji w jakich okolicznościach możliwe jest zawarcie małżeństwa poza murami więziennymi pod konwojem, stosowanie prewencyjnych środków przymusu bezpośredniego i np. rodzaju ubioru zarówno dla osadzonych, jak i konwojujących ich funkcjonariuszy Służby Więziennej (zwolnienie z obowiązku umundurowania). Ponadto wskazał na kwestie organizacyjne, „co do których standardy powinny zostać ujednolicone i sprecyzowane. Zdaniem Rzecznika należy uwzględnić specyfikę problemu, jakim jest rozstrzyganie w przedmiocie udzielenia tzw. przepustki losowej, organizacji poczęstunku po ceremonii zawarcia związku małżeńskiego, czy udzielenia osobie, która wstąpiła w związek małżeński, nagrody bądź ulgi w postaci widzenia w oddzielnym pomieszczeniu bez osoby dozoru. Obecna treść przedmiotowych wytycznych Dyrektora Generalnego Służby Więziennej jest bowiem zbyt lakoniczna i nie wpłynie w żaden sposób na rozwiązanie dotychczasowych wątpliwości dyrektorów jednostek penitencjarnych związanych z organizacją ceremonii ślubu w świetle obowiązujących regulacji prawnych i standardów strasburskich”.

¹⁷³ Chodzi o wyroki ETPC: z 5.01.2010 r., 22933/02, *Frasik v. Polska*, LEX nr 534227; z 5.01.2010 r., 24023/03, *Jaremo-wicz v. Polska*, LEX nr 534230.

¹⁷⁴ Podaje za: K. Grabowska, *Prawo do zawarcia związku małżeńskiego w warunkach pozbawienia wolności*, „Palestra” 2017/7–8, pkt 3.1, <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/7-8-2017/artukul/prawo-do-zawarcia-zwiazku-malzen-skiego-w-warunkach-pozbawienia-wolnosci> (dostęp: 27.08.2020 r.).

w taki sposób lub w takim zakresie, iż sama istota tego prawa jest upośledzona”¹⁷⁵, w czym należy dopatrywać się naruszenia art. 12 EKPC. Natomiast w sprawie *Jaremovicz v. Polska* naruszenie art. 12 EKPC przez Polskę miało miejsce na skutek braku „zasadności podniesionego przez władze więzienia wymogu wolności osobistej jako warunku do skorzystania z prawa do zawarcia związku małżeńskiego”, ponieważ „ograniczenia tego prawa mogłyby zostać uzasadnione względami porządku i bezpieczeństwa w zakładzie karnym, przy czym decyzja w żadnej mierze nie powinna dotyczyć kwestii «jakości» związku pomiędzy nupturientami”¹⁷⁶. Trybunał zarzucił także arbitralność w podejmowanych decyzjach, wyrażającą się głównie brakiem zasady proporcjonalności w zakresie wyważenia interesu publicznego i indywidualnego stron¹⁷⁷.

Magdalena Olczyk

Art. 6. [Zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika]

§ 1. Z ważnych powodów sąd może zezwolić, żeby oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński lub oświadczenie przewidziane w art. 1 § 2 zostało złożone przez pełnomocnika.

§ 2. Pełnomocnictwo powinno być udzielone na piśmie z podpisem urzędowo poświadczonym i wymieniać osobę, z którą małżeństwo ma być zawarte.

- 1. Uwagi wstępne.** Jak wskazano w komentarzu do art. 1 k.r.o., możliwość zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika stanowi odstępstwo od reguły jednoczesnej obecności nupturientów podczas ceremonii zawarcia związku małżeńskiego. Kodeks rodzinny i opiekuńczy wprowadza instytucję pełnomocnika jedynie w sytuacjach wyjątkowych. Wprowadza również szczególną formę udzielenia pełnomocnictwa.
- 2. Ważne powody.** Jako ważne powody, których wystąpienie usprawiedliwia odejście od zasady jednoczesnej obecności nupturientów podczas składania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, powoływane są przez sądy okoliczności opisane przez Sąd Najwyższy w postanowieniu z 3.01.1969 r., III CRN 349/68, LEX nr 929, oraz w uchwale (7) z 8.06.1970 r., III CZP 27/70, LEX nr 1116. Można stwierdzić, że zwrot ten jest rozumiany jako „okoliczności, które w świetle zasad współżycia społecznego usprawiedliwiają odstąpienie od obowiązku jednoczesnego stawienia się przyszłych małżonków przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego dla założenia oświadczenia, że wступują ze sobą w związek małżeński”¹⁷⁸. Sąd Najwyższy w powołanej uchwale w sposób generalny zatem zdefiniował pojęcie ważnych powodów. We wcześniejszym stanowisku Sądu Najwyższego za ważny powód uznano przebywanie i zamieszkiwanie na stałe w innym oddalonym od Polski kraju (chodziło o Stany Zjednoczone Ameryki Północnej), w sytuacji gdy przyjazd do Polski łączyłby się z trudnościami czy dużymi kosztami. Jednocześnie podkreślono, że trudno właściwie z góry zakładać, jakie okoliczności mogą być same przez się uznane za ważne powody w rozumieniu powołanego wyżej przepisu. Wskazuje to na elastyczne podejście do interpretacji zwrotu „ważne powody”, który z jednej strony musi zakładać wyjątkowość przyjętego w art. 6 k.r.o. rozwiązania, z drugiej zaś umożliwić w pewnych szczególnych przypadkach odstąpienie od reguły jednoczesnej obecności nupturientów podczas ceremonii zawarcia związku małżeńskiego. Zgodzić należy się z twierdzeniem, że sama odległość, zwłaszcza w czasach, gdy korzystanie z linii lotniczych nie jest niczym nad-

¹⁷⁵ Wyrok ETPC z 5.01.2010 r., 22933/02, *Frasik v. Polska*, teza 1.

¹⁷⁶ Podają za: K. Grabowska, *Prawo do zawarcia...*, pkt 3.2.

¹⁷⁷ K. Grabowska, *Prawo do zawarcia...*, pkt 3.2.

¹⁷⁸ Teza uchwały z 8.06.1970 r., III CZP 27/70.

zwyczajnym, nie powinna być za taki powód uznana. Bardzo zdecydowanie podkreśla się też w tego typu wypadkach konieczność oceny, że daty zawarcia związku małżeńskiego nie da się przesunąć, co spełnia jeszcze dodatkową rolę przy ustaleniu, czy mamy do czynienia z ważnymi powodami w rozumieniu komentowanego przepisu¹⁷⁹. W takim razie uznać należy, że chodzi tu o niemożność przybycia przez jednego z nupturientów z racji wystąpienia okoliczności trudnych bądź niemożliwych do przewycięzania. Aktualność tak generalnie ujętej zasady pokazuje sytuacja związana z ogłoszeniem stanu pandemii z powodu koronawirusa. Wobec zamknięcia granic dla ruchu lotniczego przybycie na ustaloną datę w pewnych przypadkach okazało się po prostu niemożliwe. Jeżeli zatem data zawarcia małżeństwa nie mogłaby zostać przełożona, np. z powodu złego stanu zdrowia drugiego z nupturientów, droga do zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika pozostaje otwarta, przy założeniu jednak, że odbyłoby się to w czasie, gdy sądy sprawę mogły ocenić i udzielić zezwolenia na zawarcie małżeństwa w ten sposób.

3. Zgodnie z art. 563 k.p.c. **do zgłoszenia wniosku o zezwolenie na złożenie przez pełnomocnika oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński uprawniona jest osoba**, która zamierza udzielić pełnomocnictwa¹⁸⁰. Chodzi zatem tylko o tego nupturienta, który z ważnych powodów nie jest w stanie być obecny fizycznie podczas składania oświadczeń o zawarciu związku małżeńskiego¹⁸¹. Powstaje naturalne pytanie, czy osoba taka może zgłosić żądanie przez pełnomocnika, który będzie także jej pełnomocnikiem w czasie zawarcia małżeństwa.

4. **Pełnomocnik czy posłaniec.** W doktrynie można spotkać rozbieżność w kwestii statusu osoby składającej oświadczenie za nupturienta. Nie jest to tylko spór o charakterze terminologicznym. Sprowadza się on głównie do kwalifikacji, jakimi powinna wykazywać się osoba składająca oświadczenie w imieniu mocodawcy. Stąd jedni autorzy wskazują tu na instytucję posłańca, który nie musi znać i rozumieć w ogóle treści oświadczenia, które przynosi, z czym łączy się też brak wymogu posiadania przez taką osobę zdolności do czynności prawnych¹⁸². Podkreśla się przy tym ściśle osobisty charakter składanego oświadczenia, które nie może zostać złożone przez przedstawiciela. Przeciwnicy powyższego ujęcia, pisząc o pełnomocniku, wskazują, że przepisy polskiego prawa rodzinnego dopuszczają dokonywanie czynności o charakterze osobistym przez pełnomocnika, a ponadto dopuszczają możliwość odwołania pełnomocnictwa, co przekreśla trafność ocen, że chodzi tu o posłańca¹⁸³. Wskazuje się również, że nieprzypadkowo ustawodawca posługuje się na gruncie art. 6 k.r.o. terminem „pełnomocnik”, a ponieważ pełnomocnictwo nie jest w sposób szczególny regulowany przez przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, należy stosować do niego przepisy Kodeksu cywilnego o pełnomocnictwie¹⁸⁴. Podnosi się także, że wyrażenie przez sąd zgody na zawarcie w ten sposób małżeństwa dla bytu pełnomocnictwa nie ma znaczenia; pełnomocnictwo może bowiem zostać udzielone przed wyrażeniem zgody przez sąd, a do zawarcia małżeństwa może dojść dopiero po jej uzyska-

¹⁷⁹ A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 103–104; E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 77.

¹⁸⁰ A. Pielak, *Pełnomocnictwo w stosunkach niemajątkowych*, Legalis 2025, rozdz. IV, § 2, pkt V, omawiający też postępowanie sądowe, którego celem jest udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika.

¹⁸¹ Tak też SN w postanowieniu z 16.11.1971 r., III CRN 354/71, LEX nr 4767.

¹⁸² A. Zielonacki wskazuje jako zwolenników powyższego poglądu J. Gwiazdomorskiego i J. Winiarza – zob. A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 105.

¹⁸³ Wskazywany przez A. Zielonackiego pogląd J. Fabiana – zob. A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 106, przypis 19.

¹⁸⁴ Zwolennikiem tego poglądu jest A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 107–109, który analizuje także zakres przepisów Kodeksu cywilnego, które mogą mieć zastosowanie w przypadku pełnomocnika, o którym mowa w art. 6 k.r.o.

niu¹⁸⁵. Zatem brak zezwolenia sądu decyduje o wadliwości czynności zawarcia małżeństwa, a nie pełnomocnictwa¹⁸⁶. Rację mają autorzy wskazujący również na możliwość unieważnienia małżeństwa z powodu albo braku zgody sądu, albo nieważności pełnomocnictwa¹⁸⁷. Powyższe skłania do przyjęcia tezy, że użytemu przez ustawodawcę zwrotowi „pełnomocnik” należy przypisać znaczenie nadawane mu przez Kodeks cywilny, chociaż z pewnymi modyfikacjami, które wynikają właśnie z przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁸⁸. W konsekwencji za trafny uznać należy pogląd, który w odniesieniu do wyboru osoby pełnomocnika nie przewiduje żadnych ograniczeń, poza wymogiem stawianym przez art. 100 k.c., a zatem posiadania przynajmniej ograniczonej zdolności do czynności prawnej¹⁸⁹. Ani przepisy Kodeksu cywilnego, ani Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego nie nawiązują wyraźnie do przesłanki tej samej płci przy wyborze pełnomocnika. Jeżeli uzna się, że chodzi o pełnomocnika w znaczeniu, o którym mowa w przepisach Kodeksu cywilnego, to zdecydowanie zaufanie do tej osoby stoi tu na pierwszym miejscu, nie zaś jej płeć. Oświadczenie składane jest przecież w imieniu i na rzecz mocodawcy¹⁹⁰. O ile słuszne jest spostrzeżenie, że pełnomocnikiem nie powinien być jeden z nupturientów¹⁹¹, o tyle już wątpliwe może okazać się wprowadzenie wymagania innego, niż przewiduje to Kodeks cywilny, np. aby pełnomocnik sam legitymował się zdolnością do zawarcia małżeństwa¹⁹². Należy przychylić się do stanowiska, że oświadczenie o udzieleniu pełnomocnictwa może być złożone zarówno pełnomocnikowi, jak i drugiemu z nupturientów¹⁹³. Jest to o tyle zrozumiałe, że skuteczne udzielenie pełnomocnictwa według Kodeksu cywilnego wymaga jednostronnego oświadczenia złożonego albo pełnomocnikowi, albo drugiej stronie. Jest to bowiem przykład czynności upoważniającej, co w konsekwencji przekłada się na brak potrzeby składania odrębnego oświadczenia przez pełnomocnika (przyjęcia pełnomocnictwa)¹⁹⁴. Tłumaczy to poprawność powyższego twierdzenia. Silne powiązanie instytucji pełnomocnika z art. 6 k.r.o. z pełnomocnictwem uregulowanym w Kodeksie cywilnym z jednej strony, z drugiej zaś pewna odrębność samej instytucji uregulowanej w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym przekonują, że osoba udzielająca pełnomocnictwa nie musi mieć pełnej zdolności do czynności prawnych¹⁹⁵. Przekonującym argumentem jest fakt, że skoro mocodawca nie musi mieć pełnej zdolności do czynności prawnych (małżeństwo może zawrzeć małoletni – w komentarzu do art. 1 stwierdziłam, że niespełnienie wymogu wieku nie może wpływać na ocenę, że małżeństwo zawarte jest nieistniejące – czy osoba ubezwłasnowolniona częściowo), to proste przełożenie tego wymagania na pełnomocnika też nie znajdo-

¹⁸⁵ A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 108.

¹⁸⁶ A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 108.

¹⁸⁷ A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 108.

¹⁸⁸ A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 107–108; T. Smoczyński, *Prawo rodzinne...*, s. 37.

¹⁸⁹ Tak A. Zielonacki, akceptujący stanowisko B. Walaszka – zob. A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 109; w nowszej literaturze także E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 79.

¹⁹⁰ A. Pielak, *Pełnomocnictwo...*, rozdz. IV, § 2, pkt III, twierdzi także, że na gruncie art. 6 k.r.o. występuje pełnomocnik w znaczeniu przepisów prawa cywilnego.

¹⁹¹ E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 78–79.

¹⁹² O dwóch stanowiskach, prezentowanych odnośnie do tej kwestii w doktrynie pisze M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 6, nt 13, sam będąc zwolennikiem wymagania posiadania przez pełnomocnika ograniczonej zdolności.

¹⁹³ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 6, nt 9.

¹⁹⁴ M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Legalis 2019, s. 641.

¹⁹⁵ Tak słusznie M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 6, nt 12; inaczej E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 78, która pisze tu o zdolności do zawarcia małżeństwa i twierdzi, że taka osoba musi być jedynie pełnoletnia, ale nie musi mieć pełnej zdolności do czynności prawnych.

wałaby uzasadnienia¹⁹⁶. Nie ma również przeszkód co do tego, by obydwójce nupturienti byli reprezentowani przez pełnomocników¹⁹⁷.

W literaturze analizowane jest zagadnienie treści składanego przez pełnomocnika oświadczenia, tzn. czy pełnomocnik jest upoważniony jedynie do składania oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński, czy także o nazwisku przyszłych małżonków i ich dzieci. Zdecydowana większość autorów dopuszcza złożenie przez pełnomocnika oświadczenia także w tym zakresie¹⁹⁸.

5. Forma pełnomocnictwa. Przepis art. 6 § 2 k.r.o. wymaga, by było to pełnomocnictwo udzielone na piśmie z podpisem urzędowo poświadczonym.

6. Pełnomocnik skutecznie składa oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński, jeżeli w czasie jego składania pełnomocnictwo nie zostało odwołane. Mocodawca w chwili składania przez pełnomocnika oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński musi żyć, a zatem pełnomocnictwo nie może wygasnąć. Ciekawe może się okazać zagadnienie, czy pełnomocnik może odmówić złożenia oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński. Ostatecznie to on podejmuje decyzję, do czego nie może zostać zmuszony. Gdyby jednak pomimo udzielonego pełnomocnictwa i spełnienia wymagań stawianych przez ustawę pełnomocnik odmówił złożenia oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński, wówczas mocodawca, pozbawiony możliwości zawarcia związku małżeńskiego, mógłby od pełnomocnika żądać jedynie naprawienia wyrządzonej mu w ten sposób szkody. Procedurę należałoby zatem powtórzyć (zakładając, że ta sama osoba nie byłaby już pełnomocnikiem), jak bowiem wskazano, „postanowienie w przedmiocie zezwolenia na złożenie oświadczenia przez pełnomocnika powinno wskazywać przyszłych małżonków oraz pełnomocnika. Wiąże ono kierownika urzędu stanu cywilnego oraz konsula i stanowi *conditio iuris* skuteczności pełnomocnictwa do zawarcia małżeństwa (zob. też art. 76 ust. 3 p.a.s.c. oraz § 248 reg. sąd.)”¹⁹⁹.

7. Sąd może wyrazić zgodę na zawarcie przez pełnomocnika małżeństwa przed duchownym ze skutkami dla prawa cywilnego²⁰⁰.

¹⁹⁶ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 6, nt 12, słusznie podkreśla, że kwestią odrębną jest ocena, czy małżeństwo takie byłoby nieważliwe; dodatkowo jako argument wskazać także należy na art. 100 k.c.

¹⁹⁷ P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 320, który powołuje stanowisko W. Walaszka w przypisie 139.

¹⁹⁸ Tak np. A. Zielonacki, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 111–112; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 6, nt 23; W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 6, nt 5.

¹⁹⁹ M. Manowska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, red. M. Manowska, LEX 2020, komentarz do art. 563, nt 5.

²⁰⁰ K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 6, uw. IV pkt 1–2, który zwraca uwagę na to, że nadal instytucja ta podlega prawu polskiemu, jednak postuluje, aby (pomimo braku stosownego wymogu w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz Prawa o aktach stanu cywilnego) duchowny danego kościoła lub związku wyznaniowego wydał stosowne zaświadczenie stwierdzające, że określone osoby mogą zgodnie z prawem wewnętrznym tego kościoła lub związku wyznaniowego zawrzeć ze sobą małżeństwo przez pełnomocnika; podobnie K. Gromek, *Kodeks rodzinny...*, uw. III pkt 1; zob. także M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 6, nt 6; także P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 319.

Magdalena Olczyk

Art. 7. [Zawarcie małżeństwa przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego]

§ 1. Jeżeli małżeństwo jest zawierane przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego, oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński powinny być złożone publicznie w obecności dwóch pełnoletnich świadków.

§ 2. Kierownik urzędu stanu cywilnego zapytuje mężczyznę i kobietę, czy zamierzają zawrzeć ze sobą małżeństwo, a gdy oboje odpowiedzą na to pytanie twierdząco, wzywa ich do złożenia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński oraz oświadczeń w sprawie nazwisk małżonków i ich dzieci.

§ 3. Każda z osób zawierających małżeństwo składa oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński, powtarzając za kierownikiem urzędu stanu cywilnego treść oświadczenia lub odczytując je na głos:

„Świadomy/Świadoma praw i obowiązków wynikających z zawarcia małżeństwa uroczysto oświadczam, że wstępuję w związek małżeński z (imię i nazwisko drugiej z osób wstępujących w związek małżeński) i przyrzekam, że uczynię wszystko, aby nasze małżeństwo było zgodne, szczęśliwe i trwałe.”.

Osoba niemogąca mówić składa oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński, podpisując protokół przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński.

§ 4. Po złożeniu oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński przez obie strony kierownik urzędu stanu cywilnego ogłasza, że wskutek zgodnych oświadczeń obu stron małżeństwo zostało zawarte.

- 1. Publiczne złożenie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński.** Forma publiczna, solenna ma podkreślać szczególny charakter małżeństwa²⁰¹. Konieczne jest wskazanie, że treść przepisu, a co zatem idzie wymagania dotyczące formy zawarcia małżeństwa, uzupełnić należy o te określone w art. 85 ust. 1–4 p.a.s.c. Z § 1 komentowanego przepisu wynika reguła wskazująca na to, że oświadczenia mają zostać złożone publicznie, a zatem przestrzeń, w której dochodzi do złożenia tych oświadczeń, jest otwarta dla nieograniczonego kręgu zainteresowanych tym zdarzeniem osób²⁰². Problemy mogą powstać w sytuacji zbyt dużej liczby osób, które przybyły na uroczystość oraz chcą rejestrować jej przebieg (np. dziennikarze). W tym ostatnim wypadku powstaje oczywiście problem wyrażenia zgody na zapis dźwiękowy przez osoby fizyczne (z wyjątkiem kierownika) uwidocznione na nagraniu. Rozstrzygające będzie tutaj zapewne stanowisko kierownika u.s.c. co do możliwości przebywania na sali w taki sposób, by nie zakłócać powagi uroczystości. W kwestii nagrań odesłać należy do art. 81 ustawy z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2025 r. poz. 24), regulującego rozpowszechnianie wizerunku, oraz odpowiednich przepisów RODO. Z odwrotną sytuacją, tj. ograniczaniem liczby osób uczestniczących w ceremonii zawarcia małżeństwa, mieliśmy do czynienia w sytuacji pandemii koronawirusa. Na skutek skarg obywateli odnośnie do niejasności przepisów rozporządzenia Rady Ministrów z 6.05.2021 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii (Dz.U. poz. 861) w zakresie możli-

²⁰¹ O tym, jak bardzo uroczysta i poważna jest to ceremonia, przekonuje ocena zachowania kierownika u.s.c. przez Sąd Rejonowy w Kaliszu w wyroku z 27.10.2017 r., II K 403/16, LEX nr 2515415, w którym sąd uznał, że kierownik u.s.c. „w dniu 21.11.2015 r. w Ż. w budynku Urzędu Gminy będąc funkcjonariuszem publicznym tj. Wójtem Gminy Ż., pełniąc funkcję kierownika Urzędu Stanu Cywilnego, podczas czynności prawnej zawarcia związku małżeńskiego między E. P. a M. K. nie dopełnił obowiązków służbowych w zakresie procedury i formy ceremonii, w szczególności zaniechał wykonania nakazów płynących z: art. 85 ust. 1 ustawy z 28.11.2014 r. prawo o aktach stanu cywilnego nakazującego by zawarcie małżeństwa nastąpiło z zachowaniem uroczystej formy, art. 7 § 2 i 3 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego nakazującego by Kierownik Urzędu Stanu Cywilnego wypowiedział oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński, które za nim powtórzą nupturienci, art. 24 ust. 2 pkt 6 ustawy z 21.11.2008 r. o pracownikach samorządowych nakazującego godne zachowanie się w miejscu pracy, w ten sposób, iż prowadził wyżej wymienioną czynność prawną w stanie nietrzeźwości nie mniejszym niż 2,4 promila alkoholu we krwi, powodującym, iż zachowywał się niegodnie, jego oświadczenia były niewyraźne i bełkotliwe czym działał na szkodę interesu prywatnego wyżej wymienionych nupturientów naruszając ich prawo do uroczystego i godnego zawarcia związku małżeńskiego oraz czym działał na szkodę interesu publicznego narażając na uszczerbek zaufanie społeczne co do godności i powagi funkcjonariusza publicznego jakim jest Wójt Gminy”.

²⁰² Tak np. A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 130; H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 82.

wości uczestnictwa określonej liczby osób (50) w ceremonii zawarcia małżeństwa odbywającej się w u.s.c., Rzecznik Praw Obywatelskich wystąpił do MSWiA z pytaniem dotyczącym tej kwestii²⁰³. Z odpowiedzi opublikowanej na stronie RPO, wynika, że „Ograniczenia wynikające z ww. rozporządzenia, pozostają poza kompetencją Ministra MSWiA. Podkreślenia wymaga, że przepisy te nie odnoszą się wprost do kwestii zawarcia związku małżeńskiego (w zakresie liczby osób) (...)”²⁰⁴.

2. **Świadkowie.** Przepis wymaga, by podczas ceremonii obecne były w roli świadków dwie pełnoletnie osoby. Nie wprowadza wymagania odnośnie do zdolności do czynności prawnych. Wydaje się jednak oczywiste, że obowiązek złożenia podpisów (art. 84 ust. 2 p.a.s.c.) i udział w roli świadka wymaga przynajmniej dostatecznego rozeznania sytuacji²⁰⁵. Brak świadków nie wpływa wprawdzie na ważność czy istnienie małżeństwa, jednak w praktyce problem ten rozwiązuje się w ten sposób, że w roli świadków występują pracownicy u.s.c.²⁰⁶
3. **Tekst oświadczenia został wprowadzony do § 3**²⁰⁷. Niektórzy autorzy twierdzą, że niedozwolone są żadne odstępstwa, w tym – i tę część poglądu należy podzielić²⁰⁸ – wprowadzanie warunków czy terminu. Konsekwencją niezastosowania się przez nupturientów do wspomnianej treści może być nawet uznanie przez kierownika, że nie doszło do złożenia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński²⁰⁹. Trudno jednak uznać, że niepowtórzenie dosłownie formuły może wpłynąć na ocenę, że małżeństwo nie zostało zawarte²¹⁰. Trafnie zauważa się, że chodzi przecież o wyrażenie przez nupturientów woli wstąpienia w związek małżeński²¹¹. Przysięga powinna być złożona w języku polskim, ale gdy osoba składająca oświadczenie nie posługuje

²⁰³ Pismo RPO z 12.05.2021 r. w sprawie VII.501.144.2021, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/29-maja-przyjecie-slubne-usc-mswia-odsyła-do-ogłoszenia-w-urzędach> (dostęp: 28.05.2021 r.).

²⁰⁴ Zob. <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/29-maja-przyjecie-slubne-usc-mswia-odsyła-do-ogłoszenia-w-urzędach> (dostęp: 28.05.2021 r.); pismo z odpowiedzią w całości zamieszczone zostało na wskazanej stronie.

²⁰⁵ Zob. P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 311, który uważa, że kierownik nie powinien dopuścić do udziału osoby chorej psychicznie czy będącej w stanie upojenia alkoholowego (sytuację tę można rozciągnąć na jakąkolwiek inną używkę); podobnie H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 82, o osobie nie w pełni władz umysłowych; W. Borysiak postuluje, by wprowadzony został wymóg co do pełnej zdolności do czynności prawnej świadków – zob. W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 7, nt 6; identycznie K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 7, nb 3.

²⁰⁶ P. Kasprzyk, *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 311.

²⁰⁷ O poprzednim stanie prawnym i braku w art. 7 § 3 k.r.o. treści oświadczenia pisze E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 71–72, która zauważa, że wówczas wprawdzie treść oświadczenia nie wynikała z przepisu (pisze o stosowanej w praktyce, acz nieobowiązującej „Instrukcji dla urzędów stanu cywilnego przy prezydiach miejskich i dzielnicowych rad narodowych oraz organów nadzoru” z 1955 r.), a kierownik u.s.c. mógł swobodnie ułożyć treść oświadczenia, to jednak w znakomitej większości treści składanych oświadczeń brzmiała w ten sam sposób; warte jest tu przywołanie mowy opracowanej przez kierownika u.s.c. w Katowicach M. Kańtora, *Mowa kierownika U.S.C. podczas uroczystości ślubnej*, „Metryka” 2012/2, s. 143–146.

²⁰⁸ Także E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 74.

²⁰⁹ P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 312; o osobie niemogącej mówić czy pisać, która składa oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński – zob. P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 312–313; zob. także G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 7, nt 2, który dzieli uchybienia związane z niezachowaniem wymogów opisanych w art. 7 k.r.o. na dwie grupy: niemające wpływu na zawarcie małżeństwa oraz takie, „które nie pozwalają mówić o złożeniu oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński”.

²¹⁰ Na ten nieco zaskakujący wniosek, wypływający (jak mi się wydaje) z głębi formalistycznego i tekstualnego podejścia do formuły, zwraca uwagę M. Zabłocka, *Czyżby powrót do formalizmu sprzed dwóch tysięcy lat?*, „Palestra” 2024/10, s. 159, która zasadnie stawia pytanie o granice formalizmu prawa w dzisiejszym świecie i potrzeby uwzględniania paremii *scire leges non hoc est verba eorum tenere, sed vim ac potestatem*.

²¹¹ Tak słusznie E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 73; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 7, nt 19, który przypisuje przepisowi charakter porządkowy.

się językiem polskim, a kierownik u.s.c. nie zna języka obcego, zgodnie z art. 32 ust. 2 p.a.s.c. w czasie ceremonii powinien być obecny tłumacz. Z przepisu tego jasno wynika, że to osoby składające oświadczenia powinny zapewnić obecność tłumacza lub biegłego.

4. Ogłoszenie. Zgodnie z art. 7 § 4 k.r.o. kierownik ogłasza, że małżeństwo zostało zawarte. Dzisiaj już powszechne jest stanowisko, że brak ogłoszenia przez kierownika nie wpływa na skuteczność zawarcia małżeństwa i jego istnienie²¹².

5. Zawarcie małżeństwa poza siedzibą u.s.c. Obecna redakcja przepisu nie wymaga, by złożenie oświadczeń nastąpiło w lokalu u.s.c., ale przed kierownikiem u.s.c. Oznacza to, że ustawodawca dopuszcza także złożenie tych oświadczeń poza lokalem u.s.c. Zgodnie z art. 85 ust. 5 p.a.s.c. istnieje możliwość zawarcia związku małżeńskiego poza lokalem na wniosek osoby zamierzającej zawrzeć małżeństwo, przy czym miejsce przez nią wskazane powinno zapewniać zachowanie uroczystej formy jego zawarcia oraz bezpieczeństwo osób obecnych przy składaniu oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński. Wskazuje się na takie miejsca, jak obiekty zabytkowe, pałacowo-parkowe, muzealne i inne rezydencje²¹³, pałac, plaża lub inne wybrane przez nupturientów miejsce²¹⁴. Doniesienia medialne opisujące zawieranie małżeństw w powietrzu (po wyskoczeniu z samolotu ze spadochronami)²¹⁵ czy też pod wodą²¹⁶ przekonują, że te sposoby raczej nie będą zapewniać bezpieczeństwa i uroczystej formy.

Warto przypomnieć, że zgodnie z § 3 rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 22.01.2015 r. w sprawie opłaty dodatkowej za przyjęcie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński poza urzędem stanu cywilnego (Dz.U. poz. 180), **opłata dodatkowa za przyjęcie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński poza urzędem stanu cywilnego**, w którym jest właściwy kierownik tego urzędu, wynosi 1000 zł. Uważam jednak, a takie sytuacje w praktyce mają miejsce, że w razie wystąpienia okoliczności niezależnych od nupturientów, np. problemów zdrowotnych, opłata dodatkowa nie powinna być pobierana w razie zorganizowania ceremonii poza lokalem u.s.c., w domu czy szpitalu, w którym nie z własnej winy przebywa nupturient. Podstawę powyższego wniosku stanowi art. 85 ust. 8 p.a.s.c., który nakazuje pobranie opłaty dodatkowej jedynie w sytuacji opisanej w art. 85 ust. 5 p.a.s.c. Moim zdaniem jednak art. 85 ust. 5 p.a.s.c. został pomyślany dla tych sytuacji, w których to nupturienti chcą zmienić miejsce zawarcia małżeństwa, ale zmiana ta jest wynikiem ich własnej, autonomicznej decyzji. Natomiast gdy pierwotnie ustalono, że zawarcie małżeństwa nastąpi

²¹² Stanowiska przedstawicieli doktryny w tej kwestii prezentuje A. Zielonacki, wskazując na S. Szerę jako zwolennika stanowiska o konstytutywnym z perspektywy istnienia małżeństwa elemencie, jakim jest ogłoszenie przez kierownika u.s.c. jego zawarcia, oraz B. Walaszka i J.J. Winiarza jako przeciwników tego spojrzenia; sam również podziela opinię tych ostatnich, wskazując na brak tego wymogu w art. 1 § 1 k.r.o. i porównując rolę kierownika u.s.c. do roli sądu czy państwowego biura notarialnego (dzisiaj notariusza), przed którymi spadkobierca składa oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku – zob. A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 118–119; tego samego zdania są: H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 84 (który twierdzi, że nieogłoszenie ma znaczenie, tylko gdy jest wyrazem odmowy przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński), oraz K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 7, nb 10; zob. również P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 313.

²¹³ A Czajkowska [w:] I. Basior, A. Czajkowska, D. Sorbian, *Prawo o aktach...*, komentarz do art. 85, nt 7.

²¹⁴ J. Burek-Wawrzyniak, *Śluby, rozwody, separacja i związki partnerskie, czyli studium przypadku o tym, jak prawo stara się nadążać za normami społecznymi i rzeczywistością*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2018/7–8, pkt 1.

²¹⁵ *To był ślub!!! Na spadochronach 4 tys. metrów nad ziemią*, „Tygodnik Ciechanowski” z 11.07.2003 r., https://www.tc.ciechanow.pl/aktualnosc-1783-to_byl_slub_na_spadochronach_4_tys_metrov_nad_ziemia.html (dostęp: 27.08.2020 r.).

²¹⁶ A. Zielonka, *Nietypowy podwodny ślub nurków w Jaworznie*, <https://jaworzno.naszemiasto.pl/nietypowy-podwodny-slub-slub-nurkow-w-jaworznie-zdjecia/ar/c11-1053833> z 27.08.2011 r. (dostęp: 27.08.2020 r.).

w lokalu u.s.c., a następnie dochodzi do zmiany sytuacji, w której zmiana lokalizacji okazuje się konieczna wskutek wystąpienia okoliczności niezależnych od nupturientów (np. zagrożenie ciąży), albo w ogóle nie może z przyczyn niezależnych od nupturientów dojść do zawarcia małżeństwa w siedzibie u.s.c., przy czym nie zachodzą jednocześnie przyczyny z art. 9 § 2 k.r.o., opłata dodatkowa nie powinna zostać pobrana²¹⁷.

Magdalena Olczyk

Art. 8. [Zawarcie małżeństwa przed duchownym]

§ 1. Duchowny, przed którym zawierany jest związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego, nie może przyjąć oświadczeń przewidzianych w art. 1 § 2 – bez uprzedniego przedstawienia mu zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wykluczających zawarcie małżeństwa, sporządzonego przez kierownika urzędu stanu cywilnego.

§ 2. Niezwłocznie po złożeniu oświadczeń, o których mowa w § 1, duchowny sporządza zaświadczenie stwierdzające, że oświadczenia zostały złożone w jego obecności przy zawarciu związku małżeńskiego podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego. Zaświadczenie to podpisują duchowny, małżonkowie i dwaj pełnoletni świadkowie obecni przy złożeniu tych oświadczeń.

§ 3. Zaświadczenie, o którym mowa w § 2, wraz z zaświadczeniem sporządzonym przez kierownika urzędu stanu cywilnego na podstawie art. 4¹ § 1, duchowny przekazuje do urzędu stanu cywilnego przed upływem pięciu dni od dnia zawarcia małżeństwa; nadanie jako przesyłki poleconej w polskiej placówce pocztowej operatora wyznaczonego w rozumieniu ustawy z dnia 23 listopada 2012 r. – Prawo pocztowe (Dz.U. z 2023 r. poz. 1640) jest równoznaczne z przekazaniem do urzędu stanu cywilnego. Jeżeli zachowanie tego terminu nie jest możliwe z powodu siły wyższej, bieg terminu ulega zawieszeniu przez czas trwania przeszkody. Przy obliczaniu biegu terminu nie uwzględnia się dni uznanych ustawowo za wolne od pracy.

1. **Uwagi wstępne.** Małżeństwo zawarte przed duchownym zostaje zawarte nie tak jak małżeństwo cywilne z chwilą złożenia oświadczeń przez nupturientów, ale dopiero z momentem sporządzenia a.s.c., z tym że w art. 1 § 2 k.r.o. wprowadzona została fikcja, zgodnie z którą małżeństwo takie po spełnieniu wszystkich przesłanek uważa się za zawarte w chwili złożenia oświadczenia woli w obecności duchownego²¹⁸. Dlatego też odmowa sporządzenia przez kierownika a.s.c. oznacza, że małżeństwo zawarte przed duchownym nie może wywrzeć skutków w płaszczyźnie prawa cywilnego. Jeżeli pomimo uchybienia terminowi kierownik u.s.c. taki akt sporządzi, to uznać należy, że małżeństwo istnieje²¹⁹.

²¹⁷ W uzasadnieniu projektu ustawy wprowadzającej możliwość zawarcia małżeństwa poza siedzibą u.s.c. także zwrócono uwagę na odróżnienie sytuacji, w której to nupturienci sami decydują o zmianie miejsca zawarcia małżeństwa, od okoliczności przymusowych, szczególnych przypadków: „Nupturienci, dla podkreślenia wyjątkowości momentu zawarcia małżeństwa, coraz częściej decydują się na składanie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński w niecodziennej scenerii. Po wejściu w życie ustawy dopuszczalnym miejscem zawarcia małżeństwa, poza urzędem stanu cywilnego, będzie inne miejsce znajdujące się na terytorium gminy, w okręgu której jest właściwy dany kierownik urzędu stanu cywilnego. Okoliczności zawarcia ślubu poza urzędem, poprzedzone zawsze wnioskiem nupturienta, mogą wynikać z faktycznej sytuacji osób zamierzających zawrzeć związek małżeński (pobyt w szpitalu, zakładzie karnym itp.) lub też mogą być poparte innymi okolicznościami niż wskazane wyżej szczególne przypadki”. Zob. uzasadnienie projektu ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego, VII kadencja, druk sejm. nr 2620, rozdział 6 „Rodzaje aktów stanu cywilnego”.

²¹⁸ E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 121, która podkreśla, że sporządzenie a.s.c. wywiera skutek *ex tunc*; także M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 1, nt 108; w doktrynie analizowane są także sytuacje, które zaistnieją pomiędzy złożeniem oświadczeń woli a sporządzeniem a.s.c., np. śmierć jednego z małżonków czy urodzenie się dziecka. W przypadku śmierci jednego z małżonków uważa się, że a.s.c. powinien zostać sporządzony, natomiast dziecko urodzone w tym okresie ma status dziecka pochodzącego ze związku małżeńskiego – tak T. Smyczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. Smyczyński, s. 132–133.

²¹⁹ Na tę często spotykaną w praktyce przyczynę uchybienia proceduralnego (tj. nieprzesłanie dokumentów przez duchownego w ciągu 5 dni) zwraca też uwagę A. Mezglewski, wskazując, że kierownicy nierzadko sporządzają akt małżeństwa po upływie terminu – zob. A. Mezglewski, *Jedno małżeństwo...*, uwaga zawarta we fragmencie *Uwagi*

2. Procedura zawarcia małżeństwa przed duchownym. Z komentowanego przepisu wynika, że duchowny nie może przyjąć oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, jeżeli nupturienti nie przedstawią mu zaświadczenia kierownika u.s.c. stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa (wyjątek stanowi art. 9 § 2 k.r.o.). Słusznie zauważa się, że dla małżeństwa wyznaniowego ze skutkami dla prawa cywilnego wymaga się jedynie, by zaświadczenie wystawione przez kierownika obejmowało stwierdzenie braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa, co oznacza, że nie musi ono zawierać oświadczenia co do nazwiska małżonków i ich dzieci²²⁰. Jest to jednak raczej teoretyczne zagadnienie (można sobie jednak wyobrazić, że nupturienti takiego oświadczenia nie chcą w danym momencie złożyć) wobec treści załącznika nr 26 do rozporządzenia Ministra Cyfryzacji z 29.05.2023 r. w sprawie wzorów dokumentów wydawanych z zakresu rejestracji stanu cywilnego (Dz.U. poz. 1023) określającego wzór zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa, który także zawiera miejsce wymagające złożenia oświadczenia w sprawie nazwisk.

Jeżeli duchowny po przedstawieniu zaświadczenia wystawionego przez kierownika u.s.c. poweźmie wątpliwości odnośnie do możliwości zawarcia małżeństwa, nie będzie mógł – tak jak kierownik u.s.c. – zwrócić się do sądu o rozstrzygnięcie ani odmówić przyjęcia oświadczeń²²¹. Po przyjęciu oświadczeń, jak stanowi przepis, duchowny sporządza zaświadczenie stwierdzające, że oświadczenia zostały złożone w jego obecności przy zawarciu związku małżeńskiego podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego. Zaświadczenie to podpisują duchowny, małżonkowie i dwaj pełnoletni świadkowie obecni przy złożeniu tych oświadczeń. Brak podpisu któregośkolwiek z nupturientów, duchownego lub świadków na zaświadczeniu nie spełnia wymagań stawianych przez przepisy i dokument w tej postaci stanowi jedynie projekt zaświadczenia, którego przesłanie do u.s.c. nie może prowadzić do sporządzenia przez kierownika a.s.c.²²² Podobny rezultat przypisywany jest zaświadczeniu sporządzonemu przez innego duchownego niż ten, w obecności którego złożono oświadczenia²²³. Warto także zwrócić uwagę na spostrzeżenie dotyczące braku podpisu nupturienta w sy-

wprowadzające; podobnie o skutku naruszenia tego elementu M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 8, nt 26.

²²⁰ H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 88.

²²¹ Tak M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 8, nt 4; autor zauważa, że duchowny może jedynie ocenić okoliczności w świetle prawa wyznaniowego, a zatem może odmówić zawarcia małżeństwa wyznaniowego; nie dopuszcza jednak możliwości przyjęcia oświadczeń, które prowadzą do zawarcia małżeństwa wyznaniowego i odmowy przyjęcia oświadczeń mających wyrzeczyć skutek w świetle prawa polskiego; rozwiązanie przyjęte w tym przepisie, tzn. niemożność zwrócenia się do sądu o rozstrzygnięcie wątpliwości, zostało poddane krytyce przez P. Kasprzyka [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 334, który wskazuje tu na „nieuregulowanie”.

²²² H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 94; tak też w aspekcie odpowiedzialności odszkodowawczej duchownego odnośnie do podpisu duchownego w zakresie poświadczenia złożenia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński przed duchownym z wolą zawarcia małżeństwa świeckiego. W tym wypadku bowiem, w razie braku jego podpisu, nie wiadomo czy oświadczenia w ogóle złożono, a jeżeli tak to czy przed tym duchownym – zob. T. Smoczyński, *Odpowiedzialność odszkodowawcza duchownego z powodu naruszenia prawa przy zawieraniu małżeństwa*, RPEiS 2002/2, s. 168. W kontekście braku podpisów nupturientów i świadków w tym dokumencie autor wyklucza tu przypisanie odpowiedzialności duchownemu, z uwagi na to, że brak podpisu może wynikać albo z przeoczenia samych nupturientów, albo z niedopilnowania przez duchownego tego wymagania, z czym jednak, z uwagi na techniczną rolę duchownego w tym zakresie, autor nie łączy jego odpowiedzialności odszkodowawczej; podobnie odnośnie do braku podpisów świadków, które to uchybienie zdaniem autora i „w świetle jednolitego stanowiska judykatury i orzecznictwa” nie ma wpływu na zawarcie małżeństwa – zob. T. Smoczyński, *Odpowiedzialność odszkodowawcza duchownego...*, s. 168; podobnie T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. Smoczyński, s. 132.

²²³ H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 94.

tuacji złożenia oświadczeń w warunkach opisanych w art. 9 § 2 k.r.o. Jeżeli nupturient, którego życiu grozi bezpośrednie niebezpieczeństwo, nie jest w stanie się podpisać, słusznie postuluje się stosowanie w tym wypadku art. 79 k.c.²²⁴

Przepis wymaga także niezwłocznego sporządzenia zaświadczenia, jednak zwraca się uwagę na fakt, że uchybienie temu warunkowi nie wpływa na sporządzenie a.s.c., o ile terminy z art. 8 § 3 k.r.o. zostaną zachowane²²⁵.

Treść zaświadczenia określona została w art. 87 ust. 3 p.a.s.c.

3. Sporządzenie a.s.c. Obydwa zaświadczenia duchowny powinien przekazać do u.s.c. w terminie wskazanym w art. 8 § 3 k.r.o. Wprowadzenie tego przepisu wraz z wymaganiem, by wcześniej przedstawione zostało duchownemu zaświadczenie o braku okoliczności stwierdzających zawarcie małżeństwa, stanowi wyraz wstępnej i następnej kontroli kierownika u.s.c. nad tym sposobem zawarcia małżeństwa²²⁶.

4. Termin 5 dni, w ciągu których duchowny ma przekazać zaświadczenia, jest terminem o charakterze prekluzyjnym, a nie porządkowym²²⁷. W ostatniej uchwale jednak Sąd Najwyższy zaprezentował odmienne stanowisko, wskazując, że „termin przewidziany w art. 8 § 3 KRO należy rozpatrywać raczej na gruncie prawa administracyjnego. Procedura przekazania zaświadczenia, a następnie sporządzenia aktu małżeństwa, jest swoistą procedurą administracyjną, natomiast duchowny ma w jej ramach status szczególnego podmiotu administrującego”²²⁸. Termin ten oblicza się, wykluczając dni wolne od pracy, co może wówczas przekładać się na wydłużenie okresu, w którym zaświadczenie ma zostać przekazane. Wprowadzenie regulacji, z której wynika wstrzymanie biegu terminu w razie wystąpienia tzw. siły wyższej, sugeruje prekluzyjny charakter przepisu, jako że prekluzja nie jest przez polskiego ustawodawcę regulowana. Jako siła wyższa jest określane takie zdarzenie, któremu można przypisać następujące cechy: zewnętrżność, nieprzewidywalność i niemożność zapobieżenia wystąpieniu określonego skutku²²⁹. Okolicznościami, które z perspektywy wstrzymania biegu terminu przedawnienia (do którego z konieczności braku regulacji porównywany jest termin prekluzyjny) uważane są za przypadki siły wyższej, są: katastrofalne działania przyrody, rozumiane jako klęski żywiołowe (przykład pandemii COVID-19), wojna, wszelkie zamieszki, niepokoje czy rozruchy, jeżeli w ich wyniku doszło do zawieszenia działania wymiaru sprawiedliwości²³⁰. Kontrowersje w ocenie budzą też przypadki aktów władzy publicznej czy jednostkowe działania ludzkie,

²²⁴ J. Strzebińczyk, *Zawarcie małżeństwa wyznaniowego...*, s. 21.

²²⁵ H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 94.

²²⁶ T. Smoczyński, *Prawo rodzinne...*, s. 45, sporządzenie aktu małżeństwa postrzega ten autor jako następczą kontrolę sprawowaną przez kierownika u.s.c. nad zawarciem małżeństwa, które ma miejsce poza nim.

²²⁷ Tak np. SN w uzasadnieniu postanowienia z 16.11.2005 r., V CK 325/05, LEX nr 785283, stwierdził: „Taki bowiem charakter [tj. prekluzyjny – przyp. M.O.] temu terminowi nadano już w Konkordacie (art. 10 ust. 1 pkt 3) i powtórzono w art. 8 § 3 k.r.o.”. Za prekluzją opowiada się np. E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 121, z powołaniem autorów w przypisie nr 464; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 8, nt 5; K. Gromek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 8, nb 4, przeciwstawia się nadaniu temu terminowi charakteru porządkowego; H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 97, pisze o terminie materialnoprawnym, który nie może zostać przywrócony. M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 8, nt 10, uważa, że ważniejsze od określenia charakteru terminu jest wskazanie na konsekwencje jego niezachowania; zob. też M. Łączkowska-Porawska, *Rejestracja małżeństwa...*, s. 95–97, gdzie autorka przedstawia poglądy doktrynalne co do kwestii charakteru terminu z art. 8 § 3 k.r.o.

²²⁸ Z uzasadnienia uchwały SN z 10.05.2023 r., III CZP 71/22.

²²⁹ F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Legalis 2018, s. 1162.

²³⁰ Przykłady podają za: B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, s. 771.

jak napaść zbrojnej bandy czy zamachy terrorystyczne, ze wskazaniem na przyjęcie jednak w tych sytuacjach możliwości zawieszenia biegu terminu²³¹. Natomiast nie zakwalifikowano jako siły wyższej, co też może mieć znaczenie z perspektywy komentowanego przepisu, wyjazdu uprawnionego za granicę, jego ciężkiej choroby, pobytu w zakładzie karnym²³². Na gruncie interpretacji art. 8 § 3 k.r.o. Sąd Najwyższy ciężką chorobę uznał jednak za siłę wyższą²³³. Spoza zakresu przyczyn opisanych jako siła wyższa w tym przepisie wykluczono chorobę duchownego czy jego nagły wyjazd, „ponieważ może on przecież zaświadczenie przekazać innej osobie czy też nadać je jako przesyłkę poleconą”, chyba że zaistnieje taka sytuacja, która wykluczyła możliwość przekazania tej przesyłki innej osobie (np. gdy duchowny uległ wypadkowi)²³⁴.

5. Skutki niedopełnienia terminu, o którym mowa w art. 8 § 3 k.r.o. Niewysłanie przez duchownego w terminie 5 dni od dnia zawarcia małżeństwa lub nieprzekazanie zaświadczeń w tym terminie do u.s.c., przy założeniu, że nie zdarzył się żaden z przypadków uzasadniających wstrzymanie terminu, powoduje konsekwencję w postaci odmowy sporządzenia a.s.c. (art. 87 ust. 5 p.a.s.c.). Wskazać należy, że termin zostaje zachowany, jeżeli duchowny prześle zaświadczenia poleconą przesyłką nadaną w polskiej placówce pocztowej. Natomiast nadanie przesyłki zwykłej spełni powyższe wymaganie jedynie w sytuacji, gdy list dojdzie w ciągu 5 dni od dnia zawarcia małżeństwa do u.s.c. W razie niedotrzymania terminu, podobnie jak to się działo w przypadku odmowy przez kierownika dokonania niektórych czynności, o których mowa w art. 89 ust. 1 p.a.s.c., odmawiając sporządzenia aktu małżeństwa (pkt 4), kierownik zawiadamia na piśmie osoby, których odmowa dotyczy, a one mogą w ciągu 14 dni od dnia doręczenia zawiadomienia złożyć wnioski do właściwego sądu o rozstrzygnięcie, czy przyczyny odmowy wskazane w zawiadomieniu uzasadniają odmowę dokonania czynności. Mimo że przepis wspomina o przekazaniu przez duchownego dokumentów niezbędnych do sporządzenia aktu małżeństwa, nie wydaje się, by kierownik miał podstawy do odmowy przyjęcia dokumentów przekazanych przez samych nupturientów²³⁵ lub przez inną osobę²³⁶ (wyręczając się inną osobą w wykonaniu swojego obowiązku, duchowny będzie co do zasady ponosił odpowiedzialność w razie niewykonania obowiązku przez tę osobę). W przypadku zagubienia przesyłki pocztowej Prawo o aktach stanu cywilnego przewiduje rozwiązanie tej sytuacji w art. 87 ust. 4. Nie trzeba zatem powtarzać ceremonii zawarcia małżeństwa.

6. Odszkodowanie z powodu niemożności sporządzenia a.s.c. W praktyce pojawiły się już orzeczenia zasądzające odpowiednie kwoty tytułem odszkodowania za niedopełnienie obowiązków nałożonych na duchownego²³⁷. Przede wszystkim odpowiedzialność taka powstanie w razie nieprzekazania zaświadczeń w terminie, o którym mowa w art. 8 § 3 k.r.o. (przy założeniu nieistnie-

²³¹ B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, s. 771.

²³² B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, s. 770, z powołaniem się na dawniejsze orzecznictwo.

²³³ Postanowienie SN z 16.11.2005 r., V CK 325/05, LEX nr 785283, gdzie obok ciężkiej choroby sąd wymienił jako przypadki siły wyższej także: przerwę w komunikacji, śnieżycę, powódź, epidemię i związane z nią konieczne zarządzenia władz sanitarnych. Sąd stwierdził ponadto, że błędne przekonanie duchownego co do przesłanek skutecznego zawarcia przed nim małżeństwa świeckiego nie może być uznane za siłę wyższą w rozumieniu § 3 art. 8 k.r.o.

²³⁴ T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. Smoczyński, s. 142.

²³⁵ P. Kasprzyk [w:] *Podręcznik urzędnika...*, t. 3, red. P. Kasprzyk, s. 340.

²³⁶ Tak też W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 8, pkt 28.

²³⁷ Zob. np. wyrok SO w Toruniu z 28.02.2018 r., I C 2206/12, LEX nr 2461603, i jego omówienie przez K. Wilczyńską, *Odpowiedzialność proboszcza za niedopełnienie ciężących na nim zobowiązań przy zawieraniu małżeństwa konkordatowego*, „Młody Juresta” 2018/3, s. 55 i n.

nia okoliczności kwalifikowanych jako siła wyższa). Powstanie odpowiedzialności odszkodowawczej uwarunkowane jest naruszeniem obowiązków, których niedopełnienie ma wpływ na odmowę przez kierownika u.s.c. sporządzenia a.s.c. Z tego punktu widzenia najczęściej²³⁸ spotykanym zaniechaniem jest nieprzekazanie w ustawowym terminie dokumentów z uwagi na okoliczności, za które duchowny ponosi odpowiedzialność, bądź przekazanie ich w stanie uniemożliwiającym sporządzenia a.s.c. jak po odebraniu przez duchownego oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński pomimo utraty ważności zaświadczenia wystawionego przez kierownika u.s.c.²³⁹; brak podpisów nupturientów pod zaświadczeniem, w sytuacji gdy to duchowny zaniebdałby odebrania tych podpisów, a nie nupturienti odmówili ich złożenia. Wskazuje się także, że chodzi tu o **odpowiedzialność deliktową**²⁴⁰. Zatem do skutecznego zrealizowania roszczenia odszkodowawczego wymagane są oprócz zawinionego (co do zasady) naruszenia obowiązków zaistnienie szkody i adekwatny związek przyczynowy pomiędzy zdarzeniem a szkodą.

Tytułem przykładu warto wskazać, że Sąd Okręgowy w Toruniu wskazał jako przyczynę uruchomienia odpowiedzialności odszkodowawczej nieprzesłanie przez duchownego właściwych dokumentów do u.s.c. na skutek niedochowania przez niego obowiązku przekazania informacji o przepisach dotyczących małżeństwa i jego skutków, a tym samym przyjęcia oświadczeń od nupturientów mimo nieprzedstawienia przez nich zaświadczenia od kierownika u.s.c. Obecnie, jak wskazano, w „świecie nowych przepisów ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego duchowny nie jest zaś zobowiązany do dokonywania, w toku czynności przedwstępnych, pouczenia nupturientów o przepisach prawa polskiego dotyczących małżeństwa i jego skutków, które przewidywało Prawo o aktach stanu cywilnego z 1986 r. (zob. art. 62a)”²⁴¹. W uzasadnieniu sąd jednak wskazał na ten fakt, chociaż ostatecznie odpowiedzialność odszkodowawczą powiązał z niemożnością sporządzenia a.s.c. na skutek nieprzesłania dokumentów przez duchownego²⁴². Naruszone w tej sytuacji zostały dwa wymagania stawiane duchownemu przez art. 8 k.r.o. Po pierwsze duchowny nie mógł przyjąć oświadczeń nupturientów bez okazania zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa, sporządzonego przez kierownika urzędu stanu cywilnego. Po drugie nie przesłał wymaganych dokumentów do u.s.c. w wymaganym terminie. W orzeczeniu tym podniesiono także kwestię przyczynienia się powódki do powstania szkody, przy czym „sąd nie uznał, że powódka przez brak zaświadczenia Urzędu Stanu Cywilnego o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa konkordatowego przyczyniła się do powstania szkody”²⁴³. Mając na uwadze wskazaną wyżej zmianę stanu prawnego w tej kwestii, trafność stanowiska sądu w kwestii przyczynienia się powódki może budzić wątpliwości.

²³⁸ Zwraca na to uwagę oraz opisuje wskazane przypadki T. Smoczyński, *Odpowiedzialność odszkodowawcza duchownego...*, s. 167–169.

²³⁹ Sytuacje te opisano w komentarzu do art. 4¹ k.r.o.

²⁴⁰ T. Smoczyński, *Odpowiedzialność odszkodowawcza duchownego...*, s. 170.

²⁴¹ A. Tunia, *Procedura zawarcia małżeństwa „konkordatowego” – administracyjna czy cywila?*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica” 2017/81, s. 86, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_18778_0208-6069_81_07/c/2533-2122.pdf (dostęp: 27.08.2020 r.).

²⁴² Zob. uzasadnienie wyroku SO w Toruniu z 28.02.2018 r., I C 2206/12, w którym SO stwierdził, że „W sprawie zostało ustalone, że ówczesny proboszcz pozwanej parafii T. P. nie dopełnił obowiązku szczegółowego poinformowania stron o obowiązujących przepisach prawa i wymogach formalnych, zapewniając jednocześnie nupturientów, że przedłożyli kompletne dokumenty pozwalające na zawarcie małżeństwa konkordatowego”, a także „W konsekwencji niedopełnienia przez duchownego pozwanej parafii obowiązków, tj., nieprzekazania do Urzędu Stanu Cywilnego w T. w wymaganym terminie zaświadczenia o złożeniu oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, małżeństwo zawarte przez powódkę nie wywołało skutków cywilnoprawnych, o czym powódka dowiedziała się po śmierci męża”.

²⁴³ Z uzasadnienia wyroku SO w Toruniu z 28.02.2018 r., I C 2206/12.

Sąd w analizowanym stanie faktycznym zasądził odpowiednią kwotę tytułem odszkodowania, odmówił zasądzenia kwoty tytułem zadośćuczynienia za naruszenie dóbr osobistych²⁴⁴.

Z wieloma obowiązkami o charakterze porządkowym nie należy łączyć odpowiedzialności duchownego²⁴⁵, ponieważ nie wpływają one na decyzję kierownika o odmowie sporządzenia aktu małżeństwa. Wydaje się, że kierownik powinien także odmówić sporządzenia aktu małżeństwa, gdyby oświadczenia przyjął i następnie sporządził zaświadczenie nie umocowany do tego duchowny (art. 89 ust. 1 pkt 4 p.a.s.c.)²⁴⁶.

Jako biernie legitymowani w procesie wskazywani są zarówno parafia, jak i duchowny, przy czym w zależności od podstawy odpowiedzialności prawnej (art. 416 czy art. 430 k.c.) istnieje możliwość solidarnej ich odpowiedzialności.

Szkoda. W razie niesporządzenia aktu małżeństwa wskutek uchybienia obowiązkom, których dopełnienie ma wpływ na istnienie małżeństwa, może dojść do wyrządzenia szkody, i to zarówno majątkowej, jak i niemajątkowej²⁴⁷. Szkoda może wystąpić w postaci konieczności poniesienia wydatków na zorganizowanie uroczystości, jak i utraconych korzyści, na skutek niemożności wspólnego opodatkowania czy też gdy np. wskutek śmierci „małżonka” w razie niesporządzenia aktu małżeństwa i testamentu nie dochodzi do dziedziczenia ustawowego przez osobę, która uważała się za małżonka zmarłego. Dostyc powszechnie wyłącza się możliwość wystąpienia z żądaniem zadośćuczynienia²⁴⁸. W wątpliwość podawana jest w tego typu sytuacjach możliwość wystąpienia z roszczeniem o naruszenie dóbr osobistych²⁴⁹. Ponadto pewne trudności wywołuje także wykazanie adekwatnego związku przyczynowego pomiędzy niewykonaniem obowiązków a szkodą, który to związek jest dostrzegany przy szkodzie w postaci wydatków poniesionych na opłacenie uroczystości, ale niekoniecznie już w sytuacji szkody majątkowej związanej z komplikacją ciąży w związku z dowiedzeniem się o niezawarcie małżeństwa świeckiego czy utratą możliwości wspólnego opodatkowania²⁵⁰.

Magdalena Olczyk

Art. 9. [Zawarcie małżeństwa w przypadku niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu nupturienta]

§ 1. W razie niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu jednej ze stron, oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński mogą być złożone niezwłocznie przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego bez złożenia lub przedstawienia dokumentów niezbędnych do zawarcia małżeństwa. Jednakże i w tym wypadku strony są obowiązane złożyć zapewnienie, że nie wiedzą o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa.

²⁴⁴ Sąd stwierdził, że nie można w sprawie mówić o naruszeniu dóbr osobistych, które określiła powódka jako: pozostawanie po śmierci niedoszłego męża bez środków do życia oraz prośbienie o pomoc finansową swoich dzieci i siostry; nie jest też takim dobrem osobistym w niniejszej sprawie dla osób wierzących, które wskutek zawarcia małżeństwa wyznaniowego nie żyją w grzechu, brak skutków tegoż małżeństwa w sferze prawa cywilnego.

²⁴⁵ Wymienia je J. Strzebińczyk, *Zawarcie małżeństwa wyznaniowego...*, s. 28; podobnie T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. Smoczyński, s. 131, który pisze o uchybieniach formalno-porządkowych niemających wpływu na byt małżeństwa.

²⁴⁶ J. Strzebińczyk, *Zawarcie małżeństwa wyznaniowego...*, s. 26, pisze o małżeństwie nieistniejącym.

²⁴⁷ Tak J. Gajda [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. T. Smoczyński, s. 143.

²⁴⁸ Przykłady te podaje T. Smoczyński, *Odpowiedzialność odszkodowawcza duchownego...*, s. 170.

²⁴⁹ Odrzuca tę możliwość K. Gromek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 8, uw. 1 pkt 4, twierdząc, że „niedbalstwo duchownego przy zawieraniu małżeństwa nie jest w żaden sposób skierowane na naruszenie dobra osobistego nupturientów (część, dobre imię), nie mówiąc nawet o znikomym natężeniu winy w tym względzie”. Także SO w Toruniu w omówionym wyżej orzeczeniu z 28.02.2018 r., I C 2206/12.

²⁵⁰ Zob. T. Smoczyński, *Odpowiedzialność odszkodowawcza duchownego...*, s. 172–173; podobne stanowisko zajmuje K. Gromek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 8, uw. 1 pkt 4.

§ 2. W razie niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu jednej ze stron oświadczenia przewidziane w art. 1 § 2 mogą być złożone przed duchownym bez przedstawienia zaświadczenia sporządzonego przez kierownika urzędu stanu cywilnego, stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa. W takim wypadku strony składają przed duchownym zapewnienie, że nie wiedzą o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa. Przepisy art. 1 § 3 oraz art. 2 i art. 8 § 2 i 3 stosuje się odpowiednio.

- 1. Uwagi wstępne.** Komentowany przepis stanowi wyjątek od ustalonych przez ustawodawcę procedur zawarcia małżeństwa, zarówno gdy chodzi o obowiązek przedłożenia wymaganych dokumentów (art. 3 k.r.o.), jak i w odniesieniu do uroczystej formy (art. 7 k.r.o.)²⁵¹.

W sytuacjach zagrażających życiu jednej ze stron ustawodawca przewidział możliwość bezzwłocznego, tzn. bez zachowania przewidzianych przez przepisy wymogów, przyjęcia zarówno przez kierownika u.s.c., jak i duchownego oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński. Jak wynika z treści przepisu, w obu przypadkach nupturienci muszą oświadczyć, że nie wiedzą o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa. Zapewnienie to nie musi przybrać formy pisemnej²⁵², ale powinno zostać zaprotokołowane.

W doktrynie pojawiło się także stanowisko, zgodnie z którym pomimo tak dalekiego odejścia od procedury zawarcia małżeństwa przepis art. 9 k.r.o. nie powinien stanowić podstawy do zawarcia małżeństwa w tych sytuacjach, gdy potrzebna jest zgoda sądu²⁵³. Chodzi bowiem o to, że art. 9 k.r.o. zobowiązuje nupturientów do złożenia zapewnienia, a ponadto małżeństwo takie może zostać unieważnione. Wydaje mi się jednak, że jest to pogląd zbyt daleko idący. Pamiętać bowiem należy, że zapewnienie składane jest pod rygorem odpowiedzialności karnej (art. 76 ust. 4 pkt 7 p.a.s.c.). Jeżeli zatem nupturienci złożą fałszywe zapewnienie, a kierownik u.s.c. czy duchowny w opisanej sytuacji nie ma możliwości jego zweryfikowania, przy założeniu występowania niebezpieczeństwa bezpośrednio grożącego jednej ze stron, oświadczenia powinny zostać przyjęte. Konsekwencja w postaci unieważnienia małżeństwa jest dokładnie taka sama jak w sytuacji normalnej procedury, a sama potencjalna możliwość unieważnienia (trzeba pamiętać także przecież o możliwości wyrażenia zgody *ex post* – chociaż to rozwiązanie jest także dyskusyjne, albo oceny przez sąd, że małżeństwo nie powinno ulec unieważnieniu). Inaczej należy ocenić sytuację, gdy już toczy się postępowanie o wyrażenie zgody przez sąd – wtedy przyjęcie oświadczeń, o ile kierownikowi ta sytuacja jest wiadoma, nie powinno nastąpić. Wskazano także na możliwość powołania się na art. 5 k.r.o. w tej sytuacji, ale jedynie gdy chodzi o odmowę przyjęcia oświadczeń, a nie zwrócenie się do sądu o rozstrzygnięcie wątpliwości²⁵⁴. Ma to swoje oczywiste uzasadnienie. Trudno sobie wyobrazić, by w sytuacji, do której odnosi się komentowany przepis, procedura rozstrzygania sprawy przez sąd zakończyła się szybko, co umożliwiłoby jeszcze złożenie oświadczeń w trybie art. 9 k.r.o.

- 2. Niebezpieczeństwo grożące bezpośrednio życiu jednej ze stron.** W doktrynie zgodnie wskazuje się, że chodzi tu o sytuację, „w której występuje obawa rychłej śmierci, komplikacje zdrowotne zagrażające życiu związane z poważną chorobą lub wypadkiem, stwierdzenie istnienia śmiertelnej choroby”²⁵⁵. *De facto* zatem zwrot ten utożsamiany jest z występującą na gruncie

²⁵¹ Tak G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 9, nt 2.

²⁵² H. Haak, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 105 i 106; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 9, nt 5; podobnie J. Strzebińczyk, *Zawarcie małżeństwa wyznaniowego...*, s. 18.

²⁵³ Tak M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 9, nt 6.

²⁵⁴ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 9, nt 7.

²⁵⁵ A. Zielonacki [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, LEX 2013, komentarz do art. 9, nt 1 i powołani przez niego autorzy.

art. 952 k.c. obawą rychłej śmierci²⁵⁶. Jeżeli okazałoby się, że w rzeczywistości nie zachodziło niebezpieczeństwo grożące życiu jednej ze stron, a małżeństwo zostało zawarte, nie ma to wpływu na jego istnienie²⁵⁷.

- 3. Odpowiednie stosowanie przepisów art. 1 § 3, art. 2 i art. 8 § 2 i 3.** Wskazane przepisy dotyczą złożenia oświadczeń przed duchownym, który jest zobowiązany następnie przesłać do u.s.c. zaświadczenie, z którego wynika, że oświadczenia zostały złożone w jego obecności przy zawarciu związku małżeńskiego podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego ze skutkami dla prawa cywilnego.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 10. [Wiek]

§ 1. Nie może zawrzeć małżeństwa osoba niemająca ukończonych lat osiemnastu. Jednakże z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat szesnaście, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny.

§ 2. Unieważnienia małżeństwa zawartego przez mężczyznę, który nie ukończył lat osiemnastu, oraz przez kobietę, która nie ukończyła lat szesnastu albo bez zezwolenia sądu zawarła małżeństwo po ukończeniu lat szesnastu, lecz przed ukończeniem lat osiemnastu, może żądać każdy z małżonków.

§ 3. Nie można unieważnić małżeństwa z powodu braku przepisanego wieku, jeżeli małżonek przed wytoższeniem powództwa ten wiek osiągnął.

§ 4. Jeżeli kobieta zaszła w ciążę, jej mąż nie może żądać unieważnienia małżeństwa z powodu braku przepisanego wieku.

²⁵⁶ A. Zielenacki [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, komentarz do art. 9, nt 2, zauważa słusznie, że jedyną różnicą jest tu kwestia oceny z perspektywy innego punktu czasowego; podczas gdy przy zawarciu małżeństwa oceny tej dokonuje kierownik czy duchowny, a następcza kontrola ich oceny jest wyłączona, w przypadku testamentu ustanowienia jego ważność oceniana jest *ex post*. Zatem, podobnie jak to ma miejsce np. w przypadku oceny obawy rychłej śmierci w okolicznościach, o których mowa w art. 952 k.c., warto wskazać na tzw. subiektywno-obiektywne ujęcie „obawy rychłej śmierci, w myśl którego zachodzi ona wówczas, gdy testujący rzeczywiście obawia się rychłej śmierci (czynnik subiektywny) i obawa ta jest usprawiedliwiona okolicznościami o charakterze obiektywnym (...). W zasadzie chodzi o to, czy obawa spadkodawcy była oparta na rozsądnej ocenie, w tym sensie, że będąc na jego miejscu inna, racjonalnie działająca osoba, mogłaby również obawiać się rychłej śmierci. Jeżeli jednak z medycznego punktu widzenia zachodziło niebezpieczeństwo rychłej śmierci, przesłance subiektywnej nie należy stawiać wysokich wymagań, trafnie bowiem wskazuje się, że z zasady osoba chora odczuwa dolegliwości chorobowe, zatem przesłanki obiektywne i subiektywne występują łącznie” – tak SN w uzasadnieniu postanowienia z 14.02.2019 r., IV CSK 583/17, LEX nr 2620221, w którym odwołuje się do licznych orzeczeń i stanowisk doktrynalnych; ujęcie to powinno także dominować przy ocenie występującego niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu jednej ze stron.

²⁵⁷ Tak A. Zielenacki [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, komentarz do art. 9, nt 2, który powołuje tu odmienne stanowisko J. Gajdy, według którego w przypadku zawarcia małżeństwa wyznaniowego ze skutkami dla prawa polskiego i sporządzenia przez kierownika u.s.c. aktu małżeństwa brak wystąpienia bezpośredniego zagrożenia dla życia jednej ze stron oznacza, że małżeństwo nie zostało zawarte. Pogląd ten przywołuję za A. Zielenackim [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, komentarz do art. 2 nt 2; odmienny pogląd przedstawił M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, 2020, komentarz do art. 9, nt 15, który twierdzi, że kierownik u.s.c. może odmówić sporządzenia a.s.c. w sytuacji, gdy stwierdzi, że oświadczenia złożone przed duchownym nie zostały złożone w sytuacji opisanej w art. 9 § 2 k.r.o. Jak słusznie zauważa autor, jest to kwestia nawiązująca do problematyki kompetencji kierownika u.s.c. Powstaje jednak pytanie, czy w związku z tym, że sporządzenie a.s.c. przez kierownika ma charakter konstytutywny, kierownik dysponuje w tej fazie postępowania szerszymi uprawnieniami, niż przysługujące mu w sytuacji, o której mowa w art. 5 k.r.o. Bez odpowiedzi pozostaje pytanie, w jaki sposób kierownik miałby weryfikować te okoliczności, które z perspektywy czasu mogą rzeczywiście być ocenione inaczej, także gdy złożenie oświadczeń nastąpiłoby przed kierownikiem u.s.c. Czy sam fakt pozostawiania przy życiu jednej ze stron w momencie dokonywania rejestracji już powinien stanowić podstawę do odmowy sporządzenia aktu? Chodzi przecież o niebezpieczeństwo grożące bezpośrednio życiu jednej ze stron. Wobec tego powstaje pytanie, w jaki sposób kierownik miałby ocenić tę sytuację.

I. Przeszkody małżeńskie. Uwagi ogólne: ewolucja, znaczenie i terminologia

1. **Instytucja małżeństwa** i okoliczności przesądzające o jego ważności kształtowały się przede wszystkim w prawie rzymskim i kanonicznym oraz w nowożytnym prawie cywilnym. Tendencje do laicyzacji małżeństwa i odchodzenie od formy kanonicznej rozpowszechnionej w Europie po soborze trydenckim (dekret *Tametsi dubitandum* – 1563 r.), zauważalne już w XVI w., zwłaszcza we Francji (ordonans z Blois – 1579 r.), w Holandii, Anglii i zdecydowanie wyrażone następnie w konstytucji francuskiej (1791 r.), skutkują w XIX w. procesem stopniowej i powszechnej sekularyzacji małżeństwa w państwach Europy. W Europie Środkowej i Wschodniej, w państwach bloku wschodniego, zjawisko to intensyfikuje się dodatkowo w połowie XX w. w związku z przejmowaniem wzorców prawa socjalistycznego. Do całkowitej **sekularyzacji** prawa małżeńskiego w Polsce doprowadziła dopiero radykalna zmiana polityczna po II wojnie światowej²⁵⁸, chociaż tendencje do zeświecczenia prawa małżeńskiego osobowego były już wyraźnie dostrzegalne w okresie międzywojennym zarówno w projekcie prawa małżeńskiego z 1929 r.²⁵⁹, jak i w orzecznictwie sądowym²⁶⁰. Historia tworzenia instytucji prawa małżeńskiego osobowego podkreśla jego specyfikę na tle pozostałych działów prawa prywatnego²⁶¹.
2. Ścieranie się koncepcji dotyczących charakteru małżeństwa miało szczególny wymiar na ziemiach polskich podczas zaborów i po odzyskaniu niepodległości (1918). Różnorodność obowiązujących ówczesnie praw (niemiecki Bürgerliches Gesetzbuch z 1896 r., węgierski Akt nr XXXI o małżeństwie z 1894 r., rosyjski ukaz o małżeństwie z 1863 r., I część tomu X i częściowo I część t. XI Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1832 r., austriacki Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch z 1811 r.) stanowiła wyzwanie dla międzywojennych kodyfikatorów i prawników praktyków, czego bezpośrednim wyrazem był wyrok Ogólnego Zgromadzenia SN z 10.11.1923 r., ZS 61/23²⁶², w którym sąd stanął na stanowisku, że ocena ważności małżeństwa powinna być dokonywana według prawa obowiązującego w miejscu jego zawarcia²⁶³. Rywalizowanie koncepcji indywidualistycznej małżeństwa jako związku wolnego, rozwiązywalnego oraz pozbawionego elementów religijnych i koncepcji wyznaniowej, występowało przede wszystkim na ziemiach centralnych (Księstwo Warszawskie, Królestwo Polskie)²⁶⁴. Wprowadzony tam wraz z Kodeksem Napoleona nowoczesny model świecki (1808 r.) został, w efekcie jego krytyki, głównie ze strony Kościoła rzymskokatolickiego

²⁵⁸ Zob. dekret z 25.09.1945 r. – Prawo małżeńskie (Dz.U. Nr 48, poz. 270).

²⁵⁹ „Polskie prawo małżeńskie nie może odwoływać się, jako do obowiązujących w Polsce w charakterze prawa państwowego, do praw kanonicznych i przepisów poszczególnych wyznań” – *Zasady projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929*, oprac. K. Lutostański, Komisja Kodyfikacyjna, Sekcja prawa cywilnego, t. 1, z. 3, Warszawa 1931, s. 30. Zob. też *Projekt prawa małżeńskiego uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929*, Komisja Kodyfikacyjna, Sekcja prawa cywilnego, t. 1, z. 1, Warszawa 1931.

²⁶⁰ Właśnie w wyroku SN z 11.01.1934 r., I C 1813/33, OSN 1934/7, poz. 445: „Przepisy religijne wyznania mojżeszowego w przedmiocie warunków ważności małżeństwa i powodów do jego rozwiązania nie mogą być uważane za prawo stanowione, powszechnie znane i wiadome sądom, lecz noszą znamiona prawa zwyczajowego, ustalanego ostatecznie przez sąd wyrokujący w zakresie ostatecznego wyrozumienia sądu poza kontrolą kasacyjną”. Zob. A. Pięzik, *Przeszkody małżeńskie w ustawodawstwie dzielnicowym II RP*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016/5, s. 45.

²⁶¹ Tak też M. Domański, *Względne zakazy małżeńskie*, Warszawa 2013, s. 17 i powołana tam literatura.

²⁶² Zbiór Orzeczeń Zgromadzenia Ogólnego Sądu Najwyższego 1922–1925, Warszawa 1925/4, s. 20.

²⁶³ A. Fastyn, *Przeszkoda katolicyzmu (impedimentum catholicismi) w prawie województw południowych II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014/2, s. 133.

²⁶⁴ A. Fastyn, *Problem powstania i charakteru prawa małżeńskiego z 1863 roku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2012/2, s. 193.

tolickiego, zastąpiony modelem mieszanym wraz z wejściem w życie Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego (1825 r.) i następnie narzuconym – lecz akceptowanym w społeczeństwie polskim w większym stopniu niż model świecki – modelem ściśle wyznaniowym uregulowanym w ukazie carskim o małżeństwie (1836 r.) obowiązującym do wejścia w życie dekretu z 25.09.1945 r. – Prawo małżeńskie²⁶⁵. Charakter małżeństwa w ustawodawstwach państw zaborczych obowiązujących po odzyskaniu niepodległości jako dzielnicowe prawa polskie wynikał ze stosunku danego państwa do religii. W Austrii i Rosji recypowano, chociaż w różnym stopniu, małżeńskie prawo wyznaniowe. W Niemczech prawo małżeńskie miało ściśle świecki charakter, podobnie jak prawo węgierskie obowiązujące na przyłączonych do Polski terenach Spiszu i Orawy²⁶⁶. **Przesłanki ważności małżeństwa** w prawie państwowym miały wówczas jeszcze mieszany charakter – częściowo wywodziły się z zasad religijnych (np. przeszkoda różności wiary, święceń kapłańskich), a częściowo ze świeckich zasad prawa rzymskiego (przeszkoda wieku, pokrewieństwa, powinowactwa, przysposobienia, bigamii oraz wad oświadczenia woli)²⁶⁷. W ustawodawstwie dzielnicowym, pomimo różnic w zakresie charakteru małżeństwa, przeszkody małżeńskie uregulowane były dość jednolicie. Wśród nich **charakter uniwersalny** miały **przeszkody** bigamii, pokrewieństwa i powinowactwa, zaburzeń psychicznych, ubezwłasnowolnienia²⁶⁸. Instytucję unieważnienia małżeństwa, wyjątkowo i głównie w interesie publicznym, przewidywał kompromisowy projekt prawa małżeńskiego uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną 28.05.1929 r.²⁶⁹ Oprócz wymaganego dla ważnego zawarcia małżeństwa wieku nupturientów projekt regulował przeszkodę bigamii, pokrewieństwa w linii prostej i pomiędzy rodzeństwem, powinowactwa w linii prostej, pozostawania w konkubinacie czy unieważnionym małżeństwie ze wstępnym albo zstępnym drugiej strony, nastawa-

²⁶⁵ A. Fastyn, *Problem...*, s. 193–194. Zob. też E. Rojowska, *Prawo małżeńskie osobowe na ziemiach polskich. System mieszany (Austriacki Kodeks Cywilny) i wyznaniowy (Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2017/17, s. 382–393. O prawie małżeńskim w dekrete z 25.09.1945 r. zob. P. Fiedorczyk, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Białystok 2014, s. 39–48.

²⁶⁶ J. Ordyński, *O separacji, rozwodach i nieważności małżeństw*, Warszawa–Kraków 1925; M. Allerhand, *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, Lwów 1926; J. Ciągwa, *Stan prawny na Spiszu i Orawie w latach międzywojennych*, „Studia Iuridica Silesiana” 1986/11, s. 121–123; J. Ciągwa, *Recepcja prawa węgierskiego na Spiszu i Orawie po roku 1920*, „Studia Historyczne” 1996/39, s. 200–201; J. Ciągwa, *Uherskie prawo sądowe na Spiszu i Orawie w XX w.* [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2008, s. 491–492; J. Ciągwa, *Dzieje i współczesność Jurgowa 1546–1996. Dejiny a súčasnosť Jurgova*, Kraków 1996, s. 9–10; J. Koredczuk, *Małżeństwa węgierskie* [w:] *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy Środkowej*, red. A. Lityński, M. Mikołajczyk, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak, Katowice–Kraków 2009, s. 331–338; A. Stawarska-Rippel, *O przeszkodach do zawarcia małżeństwa w międzywojennej Polsce na przykładzie prawa węgierskiego obowiązującego na Spiszu i Orawie*, „Z Dziejów Prawa” 2020/13, s. 241–252.

²⁶⁷ A. Fastyn, *Przeszkoda katolicyzmu...*, s. 133; H. Insadowski, *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, Lublin 1935, s. 148–207; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1978, s. 222–226, 234–235; W. Wołodkiewicz, M. Zablocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2014, s. 93–100; P. Niczyporuk, *Zawarcie małżeństwa ‘Liberorum procreandorum’ causa w prawie rzymskim*, „Zeszyty Prawnicze” 2014/14.3, s. 194.

²⁶⁸ A. Piegzik, *Przeszkody małżeńskie...*, s. 28–46.

²⁶⁹ „Skutki unieważnienia są w zasadzie bezwzględniejsze od rozwodu: stąd dalszy wniosek, że każdy z tych środków [unieważnienie i rozwód – przyp. A.S.-R.] należy stosować w innym przypadku, do powagi interesów, które mają być za ich pomocą zabezpieczone. Surowszy środek unieważnienia powinien być przede wszystkim zachowany dla zabezpieczenia interesu publicznego, łagodniejszy środek rozwodu – dla zabezpieczenia interesu prywatnego, który z natury rzeczy ma już swoją ochronę w czujności stron” – *Zasady projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929*, oprac. K. Lutostański, Komisja Kodyfikacyjna, Sekcja prawa cywilnego, t. I, z. 3, Warszawa 1931, s. 52–53. O przyczynach unieważnienia małżeństwa w państwach UE zob. K. Forwał-Dolata, *Przyczyny unieważnienia małżeństwa w polskim prawie rodzinnym oraz w wybranych państwach UE*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2013/11, s. 111–132.

nie na życie swojego współmałżonka lub małżonka drugiej strony dla umożliwienia wspólnego małżeństwa, choroby umysłowej, nawet w okresie chwilowej poczytalności²⁷⁰.

3. Obecnie instytucja **unieważnienia małżeństwa** jest traktowana jako wyjątkowy środek powodujący ustanie związku małżeńskiego, a zasadniczą rolę mają pełnić przeszkody (zakazy) małżeńskie, powodując niedopuszczenie do zawarcia małżeństwa niespełniającego minimalnych wymogów ustawodawcy²⁷¹.
4. Od 25.04.1998 r. wprowadzono w Polsce ponownie możliwość zawarcia związku wyznaniowego ze skutkiem w obszarze prawa cywilnego na podstawie **Konkordatu** ze Stolicą Apostolską z 28.07.1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318). Co do zasady zawarcie małżeństwa wyznaniowego ze skutkiem cywilnym przez obywateli polskich jest możliwe także za granicą (przy spełnieniu wymogów określonych w art. 1 § 2 i 3 k.r.o., art. 8 k.r.o. w odniesieniu do art. 15 ust. 2 p.p.m.). Możliwość zawarcia małżeństwa wyznaniowego za granicą wywołującego skutki w prawie polskim nie istnieje jedynie na obszarze tych państw, w których dopuszczalność posiłkowego zastosowania formy prawa ojczystego zastała wyłączona w umowach dwustronnych²⁷². W świetle postanowień Konkordatu państwo polskie **uznaje skutki cywilne małżeństwa wyznaniowego** (konkordatowego), lecz **nie uznaje jurysdykcji sądów kościelnych** (art. 10 Konkordatu)²⁷³. Przeciwnie rozwiązanie prowadziłoby do powstania istotnej kolizji pomiędzy prawem państwowym i wyznaniowym, zwłaszcza w obliczu funkcjonowania 12 porządków prawnych poszczególnych wyznań²⁷⁴ stanowiących mozaikę koncepcji różniących się w materii powodów **ustania małżeństwa**²⁷⁵. Jednoznacznie w tej kwestii wypowiedział się Sąd Najwyższy w wyroku z 17.11.2000 r., V CKN 1364/00, OSNC 2001/9, poz. 126²⁷⁶, w którym stwierdził brak jurydycznych przesłanek, by orzeczenie sądu kościelnego miało charakter prejudycjalny i tym samym wpływ na orzeczenie sądu państwowego o ważności lub o ustaniu świeckiego związku małżeńskiego tych samych małżonków. Orzeczenie Sądu Najwyższego zostało wydane w efekcie rozpoznania kasacji w sprawie o rozwód. Sądy pierwszej i drugiej instancji miały na względzie postępowanie toczące się równolegle przed Sądem Metropolitarnym w Katowicach (pierwsza instancja) i Sądem Metropolitarnym w Krakowie (druga instancja), które doprowadziło do orzeczenia nieważności kanonicznego małżeństwa stron. W opinii Sądu Najwyższego wystąpiła wobec tego potrzeba określenia zakresu jurysdykcji sądu kościelnego i świeckiego (państwowego) w odniesieniu do instytucji małżeństwa. Sąd Najwyższy stwierdził, że mimo iż małżeństwo kanoniczne może być źródłem powstania związku świeckiego, to nadal obowiązuje przyjęta w prawie polskim koncepcja małżeństwa

²⁷⁰ Art. 8 projektu prawa małżeńskiego z 1929 r. Zob. *Zasady projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929 r.*, oprac. K. Lutostański, Komisja Kodyfikacyjna, Sekcja prawa cywilnego, t. I, z. 3, Warszawa 1931, s. 5.

²⁷¹ M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 46.

²⁷² M. Tomkiewicz, *Skutki cywilne małżeństwa wyznaniowego zawartego przez obywateli polskich przed duchownym Kościoła rzymskokatolickiego za granicą*, „Prawo Kanoniczne” 2012/4, s. 109–110.

²⁷³ P. Majer, *Uwagi odnośnie do małżeństwa konkordatowego – art. 10 Konkordatu z 1993 roku a ustawodawstwo państwowe*, „Ius Matrimoniale” 2001/6, s. 150.

²⁷⁴ Ustawa z 26.06.1997 r. o zmianie ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. z 1998 r. Nr 59, poz. 375).

²⁷⁵ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, s. 29 i powołana tam literatura; W. Góralski, *Forma zawarcia małżeństwa według art. 1 § 2 K.R.O.*, „Prawo Kanoniczne” 2003/1–2, s. 92.

²⁷⁶ M. Krawczyk, *Unieważnienie małżeństwa*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach” 2009/83, s. 210–211.

jako związku świeckiego²⁷⁷. Sąd Najwyższy podkreślił, że orzekanie w sprawach małżeńskich zostało w Konkordacie wyraźnie rozdzielone (art. 10 ust. 3 i 4 Konkordatu). W związku z tym o losie związku małżeńskiego (świeckiego) orzekają sądy państwowe. Rozdzielenie jurysdykcji sądów kościelnych i świeckich wynika w szczególności z zasadniczych różnic istniejących pomiędzy prawem polskim a prawem kanonicznym w odniesieniu do przyczyn ważności i ustania małżeństwa. Orzeczenia sądu kościelnego czy też inne decyzje władz kościelnych w sprawach małżeństwa kanonicznego nie wywołują *ex lege* żadnych skutków prawnych w prawie polskim. Ponadto orzeczenie sądu kościelnego jest **dokumentem prywatnym** i podlega swobodnej ocenie dowodów²⁷⁸.

5. Pojęcie **przeszkód małżeńskich** nie występuje w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Ustawodawca posłużył się formą opisową: „nie może zawrzeć małżeństwa” (art. 10, 11, 12 i 13 k.r.o.), „nie mogą zawrzeć małżeństwa” (art. 14 i 15 k.r.o.), „okoliczności stanowiące podstawę unieważnienia” (art. 20 § 2 k.r.o.) oraz „powód unieważnienia” (art. 18 k.r.o.)²⁷⁹. Pojęciem przeszkody małżeńskiej operowało prawo rzymskie. Brak spełnienia warunków bezwzględnych (zakazy ogólne dotyczące małżeństwa z każdą osobą)²⁸⁰ i względnych (zakazy zawarcia małżeństwa z określonymi osobami)²⁸¹ nazywano przeszkodą (*impedimentum*), która stosownie do podziału warunków zawarcia małżeństwa mogła być bezwzględna lub względna²⁸². W kanonistyce pojęcie przeszkód małżeńskich funkcjonuje od chwili wydania Dekretu Gracjana – *Concordia discordantium canonum* (ok. 1140 r.). Pomimo konstruowania w literaturze przedmiotu alternatywnych sposobów określenia przeszkód małżeńskich²⁸³ obecnie powraca się do powszechnego używania tego pojęcia²⁸⁴. Obecnie w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym bezwzględnymi przeszkodami, w przypadku których nie można uzyskać zezwolenia sądu na zawarcie małżeństwa, są: przeszkoda ubezwłasnowolnienia całkowitego (art. 11 § 1 k.r.o.), bigamii (art. 13 § 1 k.r.o.), pokrewieństwa (art. 14 § 1 k.r.o.) i przysposobienia (art. 15 § 1 k.r.o.), zaś względnymi, gdzie istnieje możliwość uzyskania zgody na zawarcie małżeństwa przez sąd (art. 561 k.p.c.): przeszkoda wieku (art. 10 § 1 k.r.o.), choroby psychicznej i niedorozwoju umysłowego (art. 12 § 1 k.r.o.) oraz powinowactwa (art. 14 § 1 k.r.o.).

6. Przyjęta w prawie rodzinnym zasada **trwałości małżeństwa** skutkuje **domniemaniem ważności małżeństwa** (*favor matrimonii*) i w związku z tym nieistnieniem małżeństw nieważnych

²⁷⁷ Taką koncepcję przyjęły wielkie kodyfikacje cywilne (Kodeks Napoleona, Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch i Bürgerliches Gesetzbuch), mimo różnego wymodelowania prawa małżeńskiego osobowego, w szczególności w sposób świecki i mieszany. Szczegółowo o tym K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 111–112, 203–205, 328–330.

²⁷⁸ B. Rakoczy, *Orzeczenie sądu kościelnego a orzeczenie sądu państwowego. Glosa do wyroku SN z 17.11.2000 r., V CKN 1364/00, PiP 2002/1, s. 110–114*. Zob. też: G. Jędrejek, *Regulacja instytucji małżeństwa w prawie kanonicznym i świeckim*, RPEiS 2008/2, s. 383.

²⁷⁹ M. Kosek, *Przeszkody małżeńskie w Kodeksie Rodzinnym i Opiekuńczym*, „Prawo Kanoniczne” 2012/3, s. 108.

²⁸⁰ Zdolność prawna, zdolność fizyczna, zasada monogamii, zachowanie czasu żałoby (*tempus luctus*), wzajemne przyzwolenie (wady oświadczenia woli) stron oraz zezwolenie określonych osób w określonych przypadkach, a także, w czasach chrześcijańskich, przeszkoda święceń i ślubów zakonnych (*ordo sacer* i *votum solemne*). Zob. H. Insadowski, *Rzymskie prawo...*, s. 148–180.

²⁸¹ Pokrewieństwo, powinowactwo, adopcja oraz przeszkody natury praktycznej i politycznej (sprawowanie opieki, kurateli, pełnienie urzędu i służba wojskowa), a także warunki natury religijnej: różnica wyznania, pokrewieństwo duchowe, np. pomiędzy ojcem chrześnym i chrześniaczką. Zob. H. Insadowski, *Rzymskie prawo...*, s. 180–218.

²⁸² H. Insadowski, *Rzymskie prawo...*, s. 147. Por. W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie...*, s. 97–98.

²⁸³ M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 47–50.

²⁸⁴ M. Kosek, *Przeszkody małżeńskie...*, s. 108.

ex lege, co wyraża się w procedurze unieważnienia małżeństwa²⁸⁵. Przejawami realizacji postulatu *favor matrimonii* w prawie rodzinnym są możliwość **konwalidacji** (uzdrowienia) małżeństwa zawartego wbrew przeszkodom oraz instytucja **zezwoienia na zawarcie małżeństwa** (art. 561 k.p.c.)²⁸⁶. **Konwalidacja** ma miejsce w przypadku ustania przeszkody małżeńskiej: osiągnięcia przez małżonka odpowiedniego wieku (art. 10 § 3 k.r.o.), uchylenia ubezwłasnowolnienia (art. 11 § 3 k.r.o.), ustania lub unieważnienia pierwszego małżeństwa w odniesieniu do związku bigamicznego, za wyjątkiem sytuacji, w której ustanie małżeństwa spowodowane jest śmiercią bigamisty (art. 13 § 3 k.r.o.), ustania stosunku przysposobienia (art. 15 § 3 k.r.o.), w sytuacji, w której pomimo wady oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński upływie 6-miesięczny termin od momentu ustania stanu wyłączającego świadome wyrażenie woli, od wykrycia błędu lub ustania obawy wywołanej groźbą, bądź też w ciągu 3 lat od dnia zawarcia małżeństwa (art. 15¹ § 3 k.r.o.), oraz podjęcia pożycia małżeńskiego w przypadku wadliwego pełnomocnictwa (art. 16 k.r.o.)²⁸⁷. Domniemanie ważności małżeństwa funkcjonuje także na gruncie prawa kanonicznego jako konsekwencja przyjętej tam zasady *favor iuris* dla instytucji małżeństwa: *in dubio standum est pro valore matrimonii* – kan. 1060 KPK²⁸⁸. Zarówno w prawie świeckim, jak i kanonicznym prawodawca chroni przed zawarciem małżeństwa wbrew przeszkodom małżeńskim. Instytucje dyspensacji (udzielenia zgody) i konwalidacji funkcjonowały już w prawie rzymskim, gdzie zwłaszcza udzielenie zgody na zawarcie małżeństwa, pomimo istnienia przeszkody małżeńskiej, ukształtowało się bez wpływu prawa kanonicznego, w którym ta instytucja zaczęła funkcjonować znacznie później. Możliwość **udzielenia zezwoienia na zawarcie małżeństwa** w prawie rodzinnym dotyczy, co prawda, węższego zakresu niż w prawie kanonicznym, gdzie stosuje się wiele dyspens chroniących nupturientów przed ewentualnym usiłowaniem zawarcia małżeństwa z przeszkodami²⁸⁹. O udzieleniu zezwoienia na zawarcie małżeństwa orzeka sąd **w trybie nieprocesowym** zgodnie z art. 561 § 2 k.p.c. i tylko w przypadku nieosiągnięcia wieku, choroby psychicznej i powinowactwa. Współcześnie jednak odnotowuje się powszechną tendencję do ograniczania liczby przeszkód małżeńskich i zapewnienia maksymalnej swobody w zawieraniu małżeństw w prawie rodzinnym²⁹⁰.

II. Minimalny wiek do zawarcia małżeństwa

7. **Przeszkoda małżeńska w postaci nieosiągnięcia wieku** była różnorako traktowana w nowożytnych ustawodawstwach cywilnych. Dzielnicowe prawa polskie, przed unifikacją dokonaną dekretem z 25.09.1945 r., przewidywały następujące rozwiązania dotyczące minimalnego wieku do zawarcia małżeństwa: 1) w ukazie carskim o małżeństwie (1836 r.) dla mężczyzn ukończenie czternastego i dla kobiet dwunastego roku życia; 2) w BGB dla mężczyzn ukończenie 21. i dla kobiet 16. roku życia; 3) w ABGB wymagano zgody na zawarcie małżeństwa dla osoby małoletniej – po ukończeniu 14. roku życia (pełnoletność w ABGB uzyskiwało się wraz z ukończeniem 24. roku życia); 4) w węgierskiej ustawie z 1894 r. o małżeństwie po zmianach dokonanych rozporządzeniem Rady Ministrów z 14.09.1922 r. w przedmiocie organizacji są-

²⁸⁵ J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2013, s. 80–81.

²⁸⁶ M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 50.

²⁸⁷ A. Cicha, *Unieważnienie małżeństwa cywilnego a stwierdzenie nieważności małżeństwa w procesie kanonicznym. Analiza porównawcza*, „Kościół i Prawo” 2019/1, s. 146.

²⁸⁸ U. Nowicka, *Aplikacja zasady favor matrimonii w rozstrzyganiu spraw o nieważność małżeństwa*, „Ius Matrimoniale” 2011/16, s. 7.

²⁸⁹ C. Suchocki, *Możliwości i skutki zawarcia małżeństwa mimo istnienia przeszkód w prawie kanonicznym i polskim*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1998/8, s. 344 i n.

²⁹⁰ M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 49–50. Zob. też uchwałę SN (7) z 9.05.2002 r., III CZP 7/02, LEX nr 53266.

downictwa na Spiszu i Orawie i rozciągnięcia na ten obszar mocy obowiązującej niektórych ustaw i rozporządzeń (Dz.U. Nr 90, poz. 833 ze zm.) przewidziano ukończenie 14 lat dla obu płci²⁹¹. W projekcie prawa małżeńskiego uchwalonym przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 25.04.1929 r. przewidziano jako minimalny wiek umożliwiający zawarcie małżeństwa dla mężczyzn ukończenie 21. roku życia i 17. roku życia dla kobiet²⁹². W dekrete unifikującym prawo małżeńskie w Polsce (25.09.1945 r.) wiek umożliwiający zawarcie związku małżeńskiego został uregulowany jednolicie i nowocześnie bez względu na płeć (18 lat). Zgodnie z przepisami dekretu z ważnych powodów sąd mógł zezwolić na zawarcie małżeństwa osobie, która nie ukończyła 18. roku życia, przy czym nie określono dolnej granicy wieku²⁹³. Uczynił to dopiero Kodeks rodzinny z 1950 r., który w art. 10 § 1 stanowił, że nie mogła zawrzeć małżeństwa osoba małoletnia. Jednakże z ważnych powodów władza opiekuńcza mogła zezwolić na zawarcie małżeństwa małoletniemu, który ukończył lat 16²⁹⁴. W trakcie prac nad Kodeksem rodzinnym i opiekuńczym zdecydowano się na podwyższenie granicy wieku dla mężczyzny do 21 lat, co uzasadniano późniejszym dojrzewaniem mężczyzn, a także koniecznością odbycia służby wojskowej. Podnoszono również argument wysokiej liczby rozwodów wśród osób zawierających małżeństwo w młodym wieku²⁹⁵. Z ważnych powodów sąd mógł zezwolić na zawarcie małżeństwa mężczyźnie, który ukończył lat 18, albo kobiecie, która ukończyła lat 16, jeżeli byłoby to zgodne z dobrem założonej rodziny i interesem społecznym.

8. Konieczność ustalenia minimalnego wieku nupturientów wynika z przyjętej przez Polskę **konwencji nowojorskiej** z 10.12.1962 r. w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw (Dz.U. z 1965 r. Nr 9, poz. 53). Treść konwencji powstała w efekcie prac podjętych przez Komisję Praw Kobiet w 1957. W lipcu Rada Gospodarcza i Społeczna ONZ uznała za celowe opracowanie konwencji międzynarodowej zawierającej zasady zawierania małżeństw. Autorzy konwencji uznali, że w celu przeciwdziałania praktykom niezgodnym z prawem międzynarodowym – co stwierdzono już wcześniej w uchwale Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 843 (IX) z 17.12.1954 r. – strony konwencji powinny zapewnić swobodę przy wyborze małżonka, znieść małżeństwa dzieci oraz zaręczyny dziewcząt, które nie osiągnęły dojrzałości płciowej, wprowadzić karalność czynów sprzecznych z dwiema poprzednimi zasadami oraz rejestrację małżeństw. Zgromadzenie Ogólne ONZ zdecydowało o otwarciu konwencji do podpisu 10.12.1962 r. Konwencja została ratyfikowana przez Polskę i weszła w życie w marcu 1965 r.²⁹⁶ W preambule konwencji odwołano się do brzmienia art. 16 **Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka** z 1948 r., której pkt 1 stanowi, że mężczyźni i kobiety, bez względu na jakiekolwiek różnice ras, narodowości lub wyznania, mają prawo po osiągnięciu pełnoletności do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Ponadto mają oni równe prawa w odniesieniu do zawarcia małżeństwa, podczas jego trwania i po jego ustaniu.

9. Ujednolicenie wieku mężczyzn i kobiet w zakresie zdolności do zawarcia małżeństwa ustawą z 24.07.1998 r. o zmianie ustaw – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 117, poz. 757) dostosow-

²⁹¹ M. Allerhand, *Prawo małżeńskie...*, s. 3.

²⁹² Por. A. Piegzik, *Przeszkody małżeńskie...*, s. 45–46.

²⁹³ P. Fiedorczyk, *Unifikacja...*, s. 46.

²⁹⁴ P. Fiedorczyk, *Unifikacja...*, s. 41–42.

²⁹⁵ P. Fiedorczyk, *Unifikacja...*, s. 319–320, 481, 483, 495, 509–511; M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 144.

²⁹⁶ J. Sanderski, *Międzynarodowa ochrona małżeństwa*, RPEiS 1986/3, s. 88–89.

wało polskie prawo do **standardów międzynarodowych**, a także zrealizowało **konstytucyjną zasadę równości płci**²⁹⁷. Nastąpiło także ujednolicenie wieku, którego osiągnięcie daje zdolność do zawarcia małżeństwa, z pełnoletnością w rozumieniu Kodeksu cywilnego (art. 10). Ustawodawca zdecydował jednocześnie, że możliwość wcześniejszego zawarcia związku małżeńskiego i tym samym osiągnięcia pełnoletności ma wyłącznie kobieta, która ukończyła lat 16 (art. 10 § 1 k.r.o.).

10. Z dniem 15.11.1998 r., zgodnie z nr 50 Instrukcji Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim z 5.09.1986 r., stanowiącej, że wiekiem obowiązującym „do godziwości” (dla ważności małżeństwa wyznaniowego prawo kanoniczne wymaga dla mężczyzn ukończenia szesnastego roku życia, a dla kobiet czternastego roku życia – kan. 1083 § 1 KPK) zawarcia małżeństwa w Polsce (por. kan. 1083 § 2 KPK) jest granica wieku określona w obowiązującym ustawodawstwie państwowym i w związku z przepisami ustawy z 24.07.1998 r. (Dz.U. Nr 117, poz. 757) oraz wprowadzeniem możliwości zawarcia małżeństwa wyznaniowego ze skutkiem cywilnym (konkordatowego) Konferencja Episkopatu Polski ustaliła, że do zawarcia małżeństwa wymaga się ukończenia 18. roku życia zarówno przez mężczyznę, jak i kobietę. Zmiana ta odnosi się do wszystkich małżeństw, nie tylko do małżeństwa konkordatowego. Konferencja Episkopatu Polski odniosła się także do możliwości zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez sąd kobiecie, która nie ukończyła 18. roku życia, ale ukończyła lat 16. Pomimo możliwości skutecznego zawarcia takiego małżeństwa zgodnie z prawem państwowym do jego zawarcia w Kościele wymaga się dyspensy Ordynariusza miejsca zgodnie z nr 50 Instrukcji z 1986 r.²⁹⁸
11. Regulacja art. 10 § 1 k.r.o. wywołała dyskusję w kontekście przepisów Kodeksu cywilnego, które nie czynią rozróżnienia ze względu na płeć nupturientów, stwierdzając ogólnie, że z chwilą zawarcia małżeństwa małoletni uzyskuje **pełnoletność** (art. 10 § 2 k.c.), oraz krytykę Rzecznika Praw Obywatelskich²⁹⁹. Niestety nie wiadomo, jaka jest *ratio legis* regulacji dotyczącej wieku nupturientów i zezwolenia na zawarcie małżeństwa wyłącznie kobiecie, która nie osiągnęła 18. roku życia. Nie opublikowano ani treści ostatecznie głosowanego projektu, ani jego uzasadnienia³⁰⁰. Wskazuje się jedynie na ogólne i lakoniczne stwierdzenie mające uzasadniać wprowadzenie regulacji ustawy z 1998 r., że „względy, które (...) uzasadniały wyższą granicę wieku wymaganego od mężczyzn, przestały być aktualne”³⁰¹. Nie wiadomo też, dlaczego nie uwzględniono wniosków zgłoszonych do projektu ustawy z 1998 r. (III kadencja, druk sejm. nr 485), zgodnie z którymi art. 10 k.r.o. uzyskałyby treść nieróżnicującą ze względu na płeć³⁰². Tożsame z tymi wnioskami były propozycje zawarte w projekcie Komisji

²⁹⁷ T. Smczyński, *Nowelizacja prawa małżeńskiego*, PiP 1999/1, s. 28–30; K. Jankowska, *Przeszkody małżeńskie zezwolenie na zawarcie małżeństwa cywilnego*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2015/2, s. 40.

²⁹⁸ *Dokumenty Konferencji Episkopatu Polski*, Warszawa 1998, s. 233; L. Krzyżak, *Przeszkody tytułami nieważności małżeństwa*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016/4, s. 149.

²⁹⁹ Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z 1.12.2015 r. do Ministra Sprawiedliwości, IV.501.12.2015.MK, s. 2, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Do_MS_ws_zroznicowanego_wieku_uprawnijacego_do_zawarcia_malzenstwa.pdf (dostęp: 30.04.2021 r.).

³⁰⁰ Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z 1.12.2015 r. do Ministra Sprawiedliwości, IV.501.12.2015.MK, s. 3.

³⁰¹ M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 143.

³⁰² „§ 1. Nie może zawrzeć małżeństwa osoba nie mająca ukończonych lat osiemnastu. Jednakże z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa osobie, która ukończyła lat szesnaście, jeżeli drugi z przyszłych małżonków ukończył lat osiemnaście, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej przez te osoby rodziny. § 2 Unieważnienia małżeństwa zawartego bez zezwolenia sądu opiekuńczego przez osobę nie mającą ukończonych lat osiemnastu, jak również unieważnienia małżeństwa zawartego nawet za ze-

Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego z 1997 r. oraz w projekcie rządowym wniesionym do Sejmu 20.04.1998 r.³⁰³ Różnicowanie możliwości udzielenia przez sąd zgody na zawarcie małżeństwa ze względu na płeć może być oceniane jako dyskryminujące. Ze względu na to postuluje się zmianę art. 10 k.r.o. polegającą na ustaleniu, bez wyjątku, minimalnego wieku 18 lat uprawniającego do zawarcia małżeństwa, co oznaczałoby, że konieczność osiągnięcia tego wieku byłaby podstawową zasadą polskiego porządku prawnego i co mogłoby mieć pozytywny wpływ na stosowanie **klausuli porządku publicznego** oraz przeciwdziałałoby zawieraniu małżeństw przez dzieci³⁰⁴. Tak też wypowiedział się Sąd Najwyższy w uwagach do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (IX kadencja, druk senacki nr 187) zawartych w piśmie z 16.06.2016 r., gdzie stwierdził, że bardziej racjonalne byłoby podniesienie wieku dla kobiet, czyli w istocie zniesienie możliwości uzyskania zezwolenia sądu na zawarcie małżeństwa, niż obniżenie go dla mężczyzn (w celu zniwelowania różnicy ze względu na płeć). W opinii Sądu Najwyższego w świetle danych o średnim wieku zawierania małżeństw w Polsce umożliwienie zawierania małżeństw dzieciom jest jeszcze mniej usprawiedliwione³⁰⁵. Przeciwno obniżaniu wieku mężczyzny jako sposobu zniwelowania różnicy ze względu na płeć, poza argumentem dotyczącym przeciwdziałania małżeństwom dzieci, przemawia także brak jakiegokolwiek dyskryminacji w przepisach prawa dziecka pozamałżeńskiego³⁰⁶.

12. Obecnie w większości państw europejskich regułą jest, że małżeństwo nie może być zawarte przez osobę, która nie ukończyła 18. roku życia (wyjątkiem jest Szkocja, gdzie minimalny wiek do zawarcia małżeństwa to ukończenie 16 lat)³⁰⁷. Obserwuje się też tendencję do likwidowania możliwości zezwolenia na zawarcie małżeństwa osobie, która nie ukończyła lat 18. W Niemczech, Holandii, Danii i Szwecji nie dopuszcza się w tym zakresie odstępstwa. Warto także zauważyć, że możliwość udzielenia zgody na zawarcie małżeństwa osobie, która nie ukończyła lat 18, we Włoszech, w Hiszpanii, Portugalii, Chorwacji, Estonii i na Litwie nie jest różnicowana ze względu na płeć³⁰⁸.

III. Zezwolenie sądu na zawarcie małżeństwa

13. W przeciwieństwie do prawa kanonicznego, gdzie stosuje się wiele dyspens chroniących nupturientów przed ewentualnym usiłowaniem zawarcia małżeństwa z przeszkodami³⁰⁹, możliwość udzielenia zgody na zawarcie małżeństwa w prawie rodzinnym dotyczy wyłącznie nie-

zwoleniem sądu, lecz przed ukończeniem lat szesnastu lub po ukończeniu lat szesnastu z osobą, która nie ukończyła lat osiemnastu, może żądać każdy z małżonków. Jeżeli kobieta zaszła w ciążę, jej mąż nie może żądać unieważnienia małżeństwa z powodu braku przepisane go wieku” – cyt. za: Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z 1.12.2015 r. do Ministra Sprawiedliwości, IV.501.12.2015.MK, s. 2.

³⁰³ Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do Spraw zmian Kodyfikacyjnych o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustaw – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (druk nr 292), III kadencja, druk sejm. nr 485.

³⁰⁴ E. Kamarad, *Kolizyjnoprawne aspekty małżeństw dzieci*, „Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego” 2019/24, s. 106.

³⁰⁵ Uwagi SN do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (IX kadencja, druk senacki nr 187), BSAI-021-231/16, s. 5–9.

³⁰⁶ Na ten temat zob. T. Smyczyński, *Nowelizacja...*, s. 29.

³⁰⁷ E. Kamarad, *Kolizyjnoprawne...*, s. 80.

³⁰⁸ E. Kamarad, *Kolizyjnoprawne...*, s. 80–82.

³⁰⁹ C. Suchocki, *Możliwości i skutki...*, s. 344–355.

osiągnięcia wieku, choroby psychicznej i powinowactwa (*numerus clausus*). Równolegle odnotowuje się współcześnie powszechną tendencję do ograniczania liczby przeszkód małżeńskich i zapewnienia maksymalnej swobody w zawieraniu małżeństw w prawie rodzinnym³¹⁰.

14. Nie może zawrzeć małżeństwa osoba, która nie ukończyła lat 18 (art. 10 § 1 zdanie pierwsze k.r.o.). Dla **mężczyzny** jest to warunek **bezwzględny**. Sąd **może zezwolić** na zawarcie małżeństwa **kobiecie**, która nie ukończyła lat 18, ale **ukończyła 16 lat**, z **ważnych powodów**, jeżeli z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z **dobrem założonej rodziny** (art. 10 § 1 zdanie drugie k.r.o.). Trzy przesłanki określone w art. 10 § 1 zdanie drugie k.r.o. powinny być spełnione **kumulatywnie**. O udzieleniu zezwolenia na zawarcie małżeństwa orzeka sąd w **trybie nieprocesowym** zgodnie z art. 561 § 1 k.p.c.

15. Pojęcie **ważnych powodów** nie zostało zdefiniowane w celu zapewnienia elastyczności i indywidualizacji rozstrzygnięcia. Do ważnych powodów doktryna zalicza: posiadanie przez kobietę i mężczyznę, których wniosek dotyczy, dziecka lub dzieci; ciążę kobiety, która złożyła wniosek, i uznanie ojcostwa przez mężczyznę, którego wniosek dotyczy; silną i ugruntowaną więź uczuciową w powiązaniu z dojrzałością społeczną i ustabilizowaną sytuacją finansową, czyli trwały związek faktyczny między stronami. W orzecznictwie sądowym ciąża wnioskodawczyni dominuje wśród powodów udzielenia zgody na zawarcie małżeństwa. Należy zwrócić uwagę, że ten powód powinien mieć charakter fakultatywny i nie wyczerpywać pojęcia ważnych powodów. Ważne powody nie muszą też dotyczyć bezpośrednio chcących zawrzeć małżeństwo i mogą odnosić się do specyficznej sytuacji ich rodzin³¹¹. Wśród ważnych powodów wymienia się także bezpośrednie niebezpieczeństwo grożące życiu jednego z nupturientów oraz mobilizację mężczyzny do wojska na wypadek wojny³¹².

16. W opinii z 16.06.2016 r. do projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego Sąd Najwyższy zwrócił uwagę na wyniki badań orzecznictwa w sprawach udzielenia zezwolenia na zawarcie związku małżeńskiego nieletniej. Zdaniem Sądu Najwyższego wykazały one, że postępowania często nie były odpowiednio dociekliwe, a wiedza o wnioskodawczyni i kandydacie na współmałżonka znikoma. Sądy rzadko zarządzały przeprowadzenie opinii specjalistycznych w celu ustalenia możliwości realizacji przesłanki dobra rodziny. Oceny w zakresie realizacji przesłanki dobra rodziny dokonywano zbyt liberalnie, zwłaszcza w sytuacji ciąży albo urodzenia dziecka przez małoletnią, co w praktyce przesądzało o udzieleniu zezwolenia na zawarcie związku małżeńskiego³¹³. Istnienie „ważnego powodu” do udzielenia zgody na zawarcie małżeństwa nie przesądza o spełnieniu przesłanki „dobra zakładanej rodziny”, czyli rokowań co do trwałości przyszłego małżeństwa, dobra członków zakładanej rodziny, w tym przede wszystkim małoletniej kobiety i jej dzieci³¹⁴. Należy zatem położyć nacisk na wykorzystanie przewidzianych w normatywnym modelu in-

³¹⁰ M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 49–50. Zob. też uchwałę SN (7) z 9.05.2002 r., III CZP 7/02, LEX nr 53266.

³¹¹ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie nieprocesowe w sprawach osobowych oraz rodzinnych*, Wrocław 2012, s. 166–167; W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, komentarz do art. 10, s. 107.

³¹² M. Prucnal-Wójcik [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 10, s. 102.

³¹³ Opinia SN z 16.06.2016 r. do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (IX kadencja, druk senacki nr 187), BSAI-021-231/16, s. 5–9; M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 203–209.

³¹⁴ K. Gromek, *Prawo rodzinne dla sędziów i pełnomocników*, Warszawa 2019, s. 46; W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 10, s. 108.

strumentów w celu oceny przesłanek niezbędnych do udzielenia zgody, takich jak dowód z dokumentów (zaświadczeń o nauce lub zatrudnieniu, zaświadczenia lekarskiego o stanie zdrowia, dokumentów potwierdzających warunki bytowe uczestników), wysłuchanie przedstawiciela ustawowego, osób bliskich, przeprowadzenie wywiadu środowiskowego w celu zebrania informacji dotyczących małoletniej i mężczyzny, z którym zamierza zawrzeć małżeństwo, ich środowiska, warunków życiowych itp., ewentualnie zarządzenie przeprowadzenia opinii specjalistycznej.

17. **Sądem właściwym** w sprawach o zezwolenie na zawarcie małżeństwa jest sąd rejonowy – sąd rodzinny jako opiekuńczy dla miejsca zamieszkania wnioskodawczynie (art. 569 § 1 k.p.c.). W przypadku zbiegu postępowań o udzielenie zgody na zawarcie małżeństwa małoletniej z osobą chorą psychicznie albo powinowatym postanowienie w sprawie wydaje sąd rejonowy orzekający w tym przypadku także jako sąd opiekuńczy³¹⁵.
18. Postępowanie wszczyna się **na wniosek**. Wniosek o wszczęcie postępowania powinien czynić zadość przepisom o pozwie, przy czym zamiast pozwanego należy wymienić zainteresowanych w sprawie (art. 511 § 1 k.p.c.). Od wniosku pobierana jest opłata stała w kwocie 100 zł (art. 37 pkt 1 u.k.s.c.). Do wniosku powinny zostać załączone kopie dowodów osobistych przyszłych małżonków, skrócone akty urodzenia oraz dowody z dokumentów uzasadniające wniosek o zezwolenie na zawarcie małżeństwa³¹⁶.
19. **Wnioskodawczynią (legitymacja czynna)** może być wyłącznie kobieta, której wniosek dotyczy (art. 561 § 1 k.p.c.). Zdolność procesowa kobiety, która wnosi o udzielenie zgody na zawarcie małżeństwa, wynika wprost z art. 573 § 1 k.p.c. – nie reprezentuje jej w postępowaniu przedstawiciel ustawowy³¹⁷.
20. Ponieważ postępowanie o udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa, mimo że należy do postępowania w sprawach małżeńskich, toczy się przed sądem rodzinnym jako opiekuńczym, art. 568–578 k.p.c. znajdują odpowiednie zastosowanie³¹⁸. Przed wydaniem postanowienia w przedmiocie zezwolenia na zawarcie małżeństwa sąd wysłuchuje wnioskodawczynię i mężczyznę, z którym wnioskodawczynie zamierza zawrzeć związek małżeński, a także, w razie potrzeby, osoby bliskie przyszłych małżonków (art. 561 § 3 zdanie drugie k.p.c.). Sąd może zarządzić przeprowadzenie przez kuratora sądowego wywiadu środowiskowego w celu ustalenia warunków, w jakich żyją osoby ubiegające się o udzielenie zezwolenia (art. 561¹ k.p.c.). **Zezwolenie sądu** na zawarcie związku małżeńskiego ma charakter **konstytutywny** – stanowi zwolnienie od istniejącej przeszkody do zawarcia małżeństwa (w tym przypadku przeszkody nieosiągnięcia wymaganego wieku). Postanowienie o udzieleniu zezwolenia na zawarcie małżeństwa wymienia wnioskodawczynię i mężczyznę, z którym małżeństwo ma być zawarte. Niedopuszczalna jest zgoda blankietowa. Postanowienie może być zaskarżone **apelacją**. Skarga kasacyjna w postępowaniu o udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa nie przysługuje (art. 519¹ § 2 k.p.c.). Postanowienie po uprawomocnieniu się **nie może być zmienione ani uchylone** (art. 561 § 1 zdanie drugie k.p.c.), co stanowi wyjątek od zasad ogólnych

³¹⁵ P. Cioch, *Postępowanie nieprocesowe w sprawach o udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa*, PS 2010/3, s. 64.

³¹⁶ P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 63.

³¹⁷ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 167; P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 61–62.

³¹⁸ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 167. Tak też E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2017, s. 638–642.

z art. 577 k.p.c., które w przypadku zezwolenia na zawarcie małżeństwa małoletniej nie znajdują w tym przypadku zastosowania³¹⁹. W doktrynie wyrażono pogląd, że postanowienie o udzieleniu zgody na zawarcie małżeństwa nie może ulec zmianie także w trybie wznowienia postępowania. Należy przyjąć, w świetle brzmienia art. 524 k.p.c. i analogicznie do art. 400 k.p.c., że **wznowienie postępowania** nie będzie dopuszczalne wyłącznie w sytuacji, kiedy na podstawie zezwolenia zawarty został związek małżeński³²⁰. Odmowa udzielenia zezwolenia na zawarcie związku małżeńskiego, gdy w opinii sądu nie istniały ważne powody, nie wyklucza możliwości powtórnego wniesienia wniosku o zezwolenie na zawarcie małżeństwa między tymi samymi osobami, jeżeli wystąpiły nowe okoliczności³²¹.

21. Zezwolenie na zawarcie małżeństwa przez małoletnią wywołuje skutki w prawie cywilnym (art. 10 § 2 k.c.). Małoletnia uzyskuje **pełnoletność** i tym samym **pełną zdolność do czynności prawnych** (art. 11 k.c.). Małoletnia nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa (art. 10 § 2 k.c.). Niezależnie od tego do momentu ukończenia 18. roku życia małoletnia powinna uzyskać zezwolenie sądu na zawarcie każdego następnego związku małżeńskiego³²².

IV. Unieważnienie małżeństwa i konwalidacja

22. **Unieważnienia małżeństwa** zawartego przez mężczyznę, który nie ukończył lat 18, oraz przez kobietę, która nie ukończyła lat 16 albo bez zezwolenia sądu zawarła małżeństwo po ukończeniu lat 16, lecz przed ukończeniem lat 18, może żądać **każdy z małżonków**. Unieważnienia może żądać także **prokurator** (art. 22 k.r.o.). **Legitymacja czynna** ulega **ograniczeniu** w sytuacji zajścia małżonki w ciążę (art. 10 § 4 k.r.o.). Wówczas legitymacja czynna nie przysługuje małżonkowi. Ograniczenie legitymacji procesowej w przypadku ciąży małżonki nie dotyczy prokuratora, którego **generalna legitymacja** do wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa jest **niezależna od legitymacji innych podmiotów** i wynika z art. 22 k.r.o. (zob. komentarz do art. 22 k.r.o.). W doktrynie zakres legitymacji procesowej prokuratora w postępowaniu o unieważnienie małżeństwa jest szeroko krytykowany, czego efektem jest postulat uzależnienia czynnej legitymacji procesowej prokuratora od czynnej legitymacji innych podmiotów, czyli wyłączenia możliwości wytoczenia powództwa przez prokuratora o unieważnienie małżeństwa oraz ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa w przypadku określonym w art. 10 § 4 k.r.o.³²³ Artykuł 10 § 4 k.r.o. dotyczy sytuacji ciąży kobiety, która trwa po zawarciu małżeństwa – nie została zakończona przed zawarciem małżeństwa. Zasadnie zauważono, że za taką wykładnią przemawia zmiana słowa „żona” w przedmiotowym przepisie na słowo „kobieta”. Poza tym z praktycznego punktu widzenia niemożliwe jest precyzyjne ustalenie momentu zajścia w ciążę³²⁴. Nieaktualny jest zatem pogląd, że wskazany przepis dotyczy jedynie

³¹⁹ K. Korzan, *Postępowanie w sprawach małżeńskich*, „Rejent” 2005/1, s. 10; P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 69; E. Gapska, *Czynności decyzyjne sądów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2010, s. 220–221.

³²⁰ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 168. Por. W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 10, s. 111.

³²¹ K. Korzan, *Postępowanie...*, s. 9; K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 46.

³²² S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, *Część ogólna* (art. 1–125), red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, komentarz do art. 10, s. 66. Por. W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 10, s. 111.

³²³ Szerzej zob. K. Chudzik, *Legitymacja procesowa prokuratora w postępowaniu o unieważnienie małżeństwa postulat de lege ferenda i de lege lata*, „Rejent” 2022/2, s. 11–27.

³²⁴ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 10, s. 113. Por. T. Smoczyński, *Nowelizacja...*, s. 29.

sytuacji zajścia w ciążę po zawarciu małżeństwa, a ciąża kobiety przed zawarciem małżeństwa mogłaby stanowić tylko jedną z przesłanek uzyskania zgody na zawarcie małżeństwa.

23. Sporna w doktrynie jest kwestia udzielenia zgody na zawarcie małżeństwa *ex post*. Do ujednolicenia stanowiska w tej materii przyczyniła się uchwała SN (7) z 9.05.2002 r., III CZP 7/02, LEX nr 53266. W uchwale tej sąd wyjaśnił, że czym innym jest wzięcie pod uwagę okoliczności, które przemawiałyby za udzieleniem zgody na zawarcie małżeństwa w trakcie postępowania o unieważnienie małżeństwa, a czym innym jest udzielenie zgody *ex post* – co jest niedopuszczalne. Nie można traktować wyroku oddalającego powództwo o unieważnienie małżeństwa z powodu uznania, że istniały przesłanki udzielenia zgody na zawarcie związku małżeńskiego, jako zezwolenia sądu udzielonego *ex post*. Oddalenie powództwa w tym przypadku nie jest zatem równoznaczne z udzieleniem zgody *ex post*³²⁵ (zob. też komentarze do art. 12 i 17 k.r.o. – tam o postępowaniu o unieważnieniu małżeństwa).
24. Już u początków kształtowania się instytucji przeszkód do zawarcia małżeństwa rozróżniano przeszkody stałe i czasowe³²⁶. Typową przeszkodą czasową jest nieosiągnięcie przepisanego do zawarcia małżeństwa wieku. W przypadku zawarcia małżeństwa wbrew przeszkodzie braku wymaganego wieku konwalidacja następuje wraz z ustaniem przeszkody, czyli osiągnięciem wymaganego wieku, pod warunkiem że przed jego osiągnięciem nie nastąpiło wytoczenie powództwa o unieważnienie małżeństwa (art. 10 § 3 k.r.o.). Chwilą wytoczenia powództwa jest chwila wniesienia pozwu do sądu. Słusznie zauważono, że ustawodawca nie odpowiada na pytanie, co się dzieje w sytuacji, gdy w trakcie trwania procesu o unieważnienie małżeństwa małżonek osiągnął przepisany wiek. Należy zgodzić się z poglądem, że w tej sytuacji podstawą rozstrzygnięcia będzie stan rzeczy istniejący w chwili zamknięcia rozprawy (art. 316 § 1 k.p.c.)³²⁷.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 11. [Ubezważnowolnienie całkowite]

§ 1. Nie może zawrzeć małżeństwa osoba ubezwłasnowolniona całkowicie.

§ 2. Unieważnienia małżeństwa z powodu ubezwłasnowolnienia może żądać każdy z małżonków.

§ 3. Nie można unieważnić małżeństwa z powodu ubezwłasnowolnienia, jeżeli ubezwłasnowolnienie zostało uchylone.

I. Uwagi ogólne. *Ratio legis* i zakres przepisu

1. **Ubezważnowolnienie całkowite** jest bezwzględną przeszkodą do zawarcia małżeństwa. Sąd nie może zezwolić na małżeństwo osobie ubezwłasnowolnionej całkowicie (*numerus clausus* w art. 561 k.p.c.). Zgodnie z zasadą **unieważnialności małżeństwa** w polskim prawie rodzinnym małżeństwo zawarte mimo przeszkody do jego zawarcia **jest ważne** do momentu, kiedy nie zostanie **unieważnione**. Przeszkoda małżeńska z art. 11 k.r.o. dotyczy jedynie osób ubezwłasnowolnionych całkowicie **w chwili zawierania małżeństwa** na podstawie **prawomocnego postanowienia sądu** o ubezwłasnowolnieniu całkowitym. Przeszkoda z art. 11 k.r.o. nie dotyczy osób ubezwłasnowolnionych częściowo. Stanowi ona **niezależną podstawę unieważ-**

³²⁵ J. Strzebińczyk, *Glosa do uchwały SN z 9.05.2002 r., III CZP 7/02*, OSP 2004/1, poz. 1; P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 72–73; W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 10, s. 115.

³²⁶ H. Insadowski, *Rzymskie prawo...*, s. 220.

³²⁷ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 10.

nienia małżeństwa od przeszkody przewidzianej w art. 12 k.r.o., ponieważ nie każde zaburzenie psychiczne i nie każda niepełnosprawność intelektualna będą uzasadniały orzeczenie o ubezwłasnowolnieniu całkowitym.

2. Zakaz zawierania małżeństwa między osobami niemogącymi samodzielnie podejmować decyzji (z powodu ubezwłasnowolnienia czy też zaburzeń psychicznych albo niepełnosprawności intelektualnej) występował we wszystkich ustawodawstwach pozaborowych obowiązujących w Polsce po 1918 r.³²⁸ Po raz pierwszy w polskim prawie przeszkodę ubezwłasnowolnienia całkowitego zawarto w obecnie obowiązującym Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Wcześniejsze akty prawne (Prawo małżeńskie z 1945 r. oraz Kodeks rodzinny z 1950 r.) nie zawierały przeszkody ubezwłasnowolnienia całkowitego. Prawo małżeńskie z 1945 r. regulowało przeszkody małżeńskie w sposób niemal identyczny z projektem prawa małżeńskiego uchwalonym przez Komisję Kodyfikacyjną II RP (1929 r.): na sześć punktów wymieniających przeszkody do zawarcia małżeństwa zmieniono jeden wprowadzający zakaz zawierania małżeństwa między osobami pozostającymi w stosunku przysposobienia, likwidując jednocześnie projektowany zakaz zawierania małżeństwa przez osoby, które pozostawały w unieważnionym związku małżeńskim lub w konkubinacie z wstępnym albo zstępnym drugiej strony. Powszechnie wiadomo o wykorzystaniu projektów Komisji Kodyfikacyjnej II RP w pracach nad unifikacją prawa w Polsce w latach 1945–1946, o czym ze względów propagandowych wówczas nie wspomniano³²⁹. Kodeks rodzinny z 1950 r., zaprojektowany wspólnie przez polskich i czechosłowackich prawników zgodnie z poglądem, że w prawie rodzinnym łatwiej wprowadzić jednolite zasady dla państw socjalistycznych, nie zawierał przeszkody ubezwłasnowolnienia całkowitego. Przeciwnikiem jej umieszczenia była strona czechosłowacka, argumentująca, że wystarczy konstrukcja zakazania zawarcia małżeństwa osobom z zaburzeniami psychicznymi i niepełnosprawnością intelektualną³³⁰. Wprowadzenie przeszkody ubezwłasnowolnienia całkowitego do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1964 r. wywołało dyskusję na etapie projektowania tej regulacji. Główny referent projektu uzasadniał, że jej celem jest uniemożliwienie zawierania małżeństw przez nałogowych alkoholików, których pozbawiono zdolności do czynności prawnych. Przeciwnicy wprowadzenia tej przeszkody wskazywali na nadmierność zakazu względem osób, które nie mają zaburzeń psychicznych, oraz generalnie marginalizowanie instytucji unieważnienia małżeństwa na rzecz rozwodu w prawie socjalistycznym³³¹.
3. Obecnie jako *ratio legis* przepisu art. 11 k.r.o. wskazuje się przede wszystkim **ochronę samej osoby**, która została ubezwłasnowolniona całkowicie³³². Podkreśla się przy tym także ochronę innych osób w związku z zawarciem małżeństwa i założeniem rodziny przez osobę ubezwłasnowolnioną całkowicie³³³.

³²⁸ A. Piegzik, *Przeszkody małżeńskie...*, s. 46.

³²⁹ A. Lityński, *Historia prawa w Polsce Ludowej*, Warszawa 2010, s. 189.

³³⁰ P. Fiedorczyk, *Unifikacja...*, s. 180–225.

³³¹ P. Fiedorczyk, *Unifikacja...*, s. 321–322.

³³² Art. 19 § 2 projektu książki pierwszej Kodeksu cywilnego: „Ubezwłasnowolnienie może nastąpić tylko. Interesie osoby, która takiej ochrony potrzebuje” – Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego działająca przy Ministrze Sprawiedliwości, *Księga pierwsza Kodeksu Cywilnego. Projekt z uzasadnieniem*, Warszawa 2008.

³³³ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 11, s. 116; M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014/17, s. 9; A. Darnowska, *Racje prawne wprowadzenia przeszkód małżeńskich*

4. Począwszy od lat 70. XX w. następuje przewartościowanie w zakresie problemów osób z zaburzeniami psychicznymi i niepełnosprawnością intelektualną oraz ograniczania zdolności do czynności prawnych³³⁴. Zwłaszcza dopuszczalność zawierania związku małżeńskiego przez osoby ubezwłasnowolnione wzbudza żywe zainteresowanie doktryny³³⁵. Współcześnie postuluje się wyeliminowanie z polskiego porządku prawnego instytucji ubezwłasnowolnienia w jej obecnym kształcie, przede wszystkim w świetle postanowień **Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku 13.12.2006 r.**, podpisanej przez Polskę 30.03.2007 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169 ze zm.)³³⁶. Rzecznik Praw Obywatelskich niezmiennie prezentuje pogląd, że instytucja ubezwłasnowolnienia powinna zostać zniesiona i zastąpiona systemem **wspieranego podejmowania decyzji**. Swoje stanowisko Rzecznik przedstawił w toku procedury legislacyjnej mającej na celu zmianę regulacji Kodeksu cywilnego w Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego przy Ministrze Sprawiedliwości³³⁷. W konsekwencji opracowany projekt przewidywał **jedną postać ubezwłasnowolnienia**. Jak wiadomo, projekt został zarzucony wraz z likwidacją Komisji Kodyfikacyjnej w 2015 r. Odnosił się do tego faktu Sąd Najwyższy w postanowieniu z 6.09.2017 r., I CSK 331/17, LEX nr 2382434: „w ramach prac Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego podjęto działania zmierzające do dostosowania prawa krajowego do założeń kreowanych przez postanowienia wspomnianej Konwencji m.in. przez wyeliminowanie instytucji ubezwłasnowolnienia i wprowadzenie «opieki nad pełnoletnim». Pomimo, że prace Komisji Kodyfikacyjnej zostały przerwane, to jak stwierdzono w uzasadnieniu uchwały Sądu Najwyższego z 28.09.2016 r., sygn. akt III CZP 38/16 (Monitor Prawniczy 2016/20, s. 1067), taki stan rzeczy nie zwalnia sądów z obowiązku postrzegania instytucji ubezwłasnowolnienia przez pryzmat założeń wyrażanych w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. W konsekwencji stosowanie tej instytucji powinno zawsze następować z poszanowaniem godności jednostki ludzkiej oraz wtedy, gdy jest to niezbędne dla zapewnienia ochrony jej interesów. Orzeczenie o ubezwłasnowolnieniu całkowitym powinno następować tylko wtedy, gdy ochrony interesu osoby fizycznej nie da się zapewnić w stopniu właściwym przy zastosowaniu innych normatywnych instytucji ochronnych, w tym instytucji ubezwłasnowolnienia częściowego (art. 16 k.c.) oraz kuratora dla osoby niepełnosprawnej (art. 183 k.r.o.)”³³⁸. Ubezwłasnowolnienie jest formą głębokiej ingerencji w życie jednostki i powinno być sto-

funkcjonujących w kanonicznym prawie małżeńskim oraz polskim porządku prawnym, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2014/1, s. 37.

³³⁴ M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie...*, s. 9 i n.

³³⁵ A.M. Paluszkiwicz, *Stan psychiczny nupturienta a jego zdolność do zawarcia związku małżeńskiego*, PS 2017/2, s. 30–42; J. Rezmer, *Prawo osoby z niepełnosprawnością do zawarcia małżeństwa w świetle uwag końcowych oraz komentarzy ogólnych Komitetu Praw Człowieka i Komitetu ds. Praw Osób Niepełnosprawnych*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne” 2016/7, s. 243–263.

³³⁶ Zob. m.in. M. Kosek, *Ochrona rodziny w przepisach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczących zawarcia małżeństwa* [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy po wielkich nowelizacjach*, „Acta Iuris Stetinensis” 2014/6, s. 575–576; A. Sylwestrzak, *Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych a unormowania kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy po wielkich nowelizacjach*, „Acta Iuris Stetinensis” 2014/6, s. 611 i n.; M. Domański, *Zawieranie małżeństw przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną i psychiczną w prawie polskim a Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, St. Praw. 2013/2, s. 47–62; M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie...*, s. 45–47; M. Kosek, *Powództwo prokuratora w sprawach niemajątkowych z zakresu prawa rodzinnego*, Warszawa 2016, s. 221–225.

³³⁷ Pismo procesowe Rzecznika Praw Obywatelskich skierowane do Trybunału Konstytucyjnego, IV.7024.23.2018. MK, SK 23/18, <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Stalowisko%20RPO%20dla%20TK%20w%20sprawie%20ubezwlasnowolnienia.pdf> (dostęp: 30.04.2021 r.).

³³⁸ Zob. też M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, GSP 2018/11, s. 151–167.

sowane wyłącznie w wypadkach, w których jest dla niej korzystne, orzekł SA w Katowicach w wyroku z 13.05.2021 r., V ACa 118/20, LEX nr 3281555. Ubezwłasnowolnienie zarówno częściowe, jak i całkowite nie może zostać orzeczone, jeżeli interesy określonej osoby są zaspokojone i zabezpieczone w inny sposób. Sąd Najwyższy, w uzasadnieniu uchwały z 21.12.2017 r., III CZP 66/17, LEX nr 2422464, dotyczącej zdolności procesowej w sprawie o rozwód, stwierdził, że w świetle aktów prawnych wyznaczających współczesne standardy międzynarodowe dotyczące sytuacji prawnej osób dotkniętych niesprawnością intelektualną instrumenty ochrony osób z zaburzeniami psychicznymi powinny być wolne od automatyzmu i oparte na zasadzie minimalnej ingerencji w autonomię jednostki, gwarantowanej także na poziomie konstytucyjnym, a w konsekwencji ukierunkowane na utrzymanie jej zdolności do czynności prawnych. Ponadto w uchwale z 21.12.2017 r. Sąd Najwyższy uznał za trafne stanowisko, że w związku z zaniechaniem prac legislacyjnych nad eliminacją instytucji ubezwłasnowolnienia i zmianą modelu opieki nad osobami z niesprawnością intelektualną ciężar adaptacji polskiego porządku prawnego do standardów międzynarodowych spoczął na sądach. Sądy mogą jednak sprostować temu ciężarowi tylko w takim zakresie, w jakim nie wymaga to kompleksowych zmian legislacyjnych w kierunku zabezpieczenia interesów takiej osoby przez odpowiedni mechanizm wsparcia, a wyjątkowo zastępstwa przy podejmowaniu decyzji.

5. Dnia 29.10.2018 r. Komitet ONZ ds. Praw Osób z Niepełnosprawnościami zarekomendował, by Polska wdrożyła procedurę umożliwiającą odzyskanie przez osoby z niepełnosprawnościami odebranej zdolności do czynności prawnej oraz wypracowała mechanizm wspieranego podejmowania decyzji, który będzie respektować autonomię, wolę i preferencje osób z niepełnosprawnościami³³⁹. Należy także zwrócić uwagę na fakt, że w Polsce dominuje orzekanie ubezwłasnowolnienia całkowitego³⁴⁰. Orzekanie ubezwłasnowolnienia całkowitego dotyczy w dużej mierze osób starszych. Oznacza to uniemożliwienie osobie starszej ubezwłasnowolnionej całkowicie zawarcia małżeństwa. W literaturze przedmiotu podniesiono, że skutek w postaci uniemożliwienia zawarcia małżeństwa w sposób daleko idący ingeruje w sytuację prawną osoby starszej, która została ubezwłasnowolniona całkowicie, np. z powodu demencji. Zwrócono jednocześnie uwagę na to, że istnieje możliwość ochrony praw i uzasadnionych interesów osób starszych bez konieczności ich ubezwłasnowolnienia. Wskazano też, że zawarcie małżeństwa przez osoby starsze może wywołać pozytywne skutki terapeutyczne, a także zapewnić odpowiednie wsparcie osobie starszej i np. z demencją, która wstąpi w związek małżeński³⁴¹. W doktrynie podnosi się brak elastyczności regulacji dotyczącej ubezwłasnowolnienia i z tego powodu postuluje się całkowite przekonstruowanie tej instytucji³⁴². Właściwe ukształtowanie nowej regulacji wprowadzonej w efekcie spodziewanych zmian w instytucji ubezwłas-

³³⁹ O modelach implementacji art. 12 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych zob. *Modele implementacji art. 12 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (KPON). Zdolność do czynności prawnych – aspekty prywatnoprawne i karnoprawne*, t. I–III, red. M. Domański, B. Lackoroński, Warszawa 2023. Zob. też S.D. Rovers, *Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych osób z zaburzeniami psychicznymi oraz mechanizmy ochrony praw tych osób – analiza systemów i rozwiązań prawnych funkcjonujących w państwach-stronach KPON*, Warszawa 2021.

³⁴⁰ M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie...*, s. 45; Pismo procesowe Rzecznika Praw Obywatelskich skierowane do Trybunału Konstytucyjnego IV.7024.23.2018.MK, SK 23/18; P. Machnikowski, *Instytucja opieki nad pełnoletnim w pracach Komisji Kodyfikacyjnej w latach 2012–2015*, PiP 2019/4, s. 135.

³⁴¹ M. Bałwicka-Szczyrba, *Ubezwłasnowolnienie osoby starszej*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2023/53, s. 23, 29–32.

³⁴² Redakcja, *Ubezwłasnowolnienie: niebezpieczeństwo czy ochrona*, LEX 2022.

nowolnienia będzie zależeć od sądów³⁴³. Procedowany w Radzie Ministrów projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (UD80)³⁴⁴, którego przyjęcie przez Radę Ministrów zaplanowano na II kwartał 2025 r., ma na celu wprowadzenie do systemu prawa nowych rozwiązań, dostosowując polskie prawo do międzynarodowych standardów w zakresie ochrony osób z niepełnosprawnościami. Zgodnie z przyjętą **Strategią na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030**³⁴⁵ projekt wprowadza w miejsce instytucji ubezwłasnowolnienia **model wspieranego podejmowania decyzji**, zapewniającego każdej osobie możliwość podejmowania decyzji we własnych sprawach w maksymalnie możliwym zakresie. Zastrzeżono jednocześnie, że formy zastępczego podejmowania decyzji będą stosowane jedynie w przypadkach całkowitego braku możliwości ustalenia (w tym interpretacji) woli danej osoby. Dopełnieniem modelu wspieranego podejmowania decyzji, który stanowi formę wsparcia dla osób z niepełnosprawnościami, jest projektowana instytucja **pełnomocnictwa rejestrowego**, jako alternatywna forma samostanowienia przez osoby posiadające zdolność do czynności prawnych na wypadek przyszłej niepełnosprawności. W projekcie przewiduje się również szczególny rodzaj pełnomocnictwa rejestrowego, obejmujący swoim zakresem kwestie dotyczące zdrowia człowieka, nazwanego **pełnomocnictwem medycznym**, unormowanym osobno w przepisach prawa medycznego, z odpowiednim tylko odesłaniem zawartym w Kodeksie cywilnym. Projekt nie wspomina o zmianach w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Niezależnie od tego dokonanie zmian w zakresie przepisów regulujących przeszkody małżeńskie stanie się niezbędne³⁴⁶.

II. Unieważnienie małżeństwa i konwalidacja

6. W art. 11 § 2 k.r.o. ustawodawca przewidział wyraźnie, że **unieważnienia małżeństwa zawartego wbrew przeszkodzie ubezwłasnowolnienia całkowitego** może żądać **każdy z małżonków**. Takie ujęcie może budzić wątpliwości dotyczące **zdolności procesowej** ubezwłasnowolnionego całkowicie małżonka, zwłaszcza w obliczu brzmienia art. 65 i 66 k.p.c. Należy uznać, że skoro zgodnie z uchwałą SN z 21.12.2017 r. zdolności procesowej w sprawie o rozwód nie ma małżonek częściowo ubezwłasnowolniony, to tym bardziej nie ma jej małżonek całkowicie ubezwłasnowolniony w sprawie o unieważnienie małżeństwa. Należy też rozstrzygnąć, że zgodnie z brzmieniem art. 11 § 2 k.r.o. **legitymację czynną** posiadają **oboje małżonkowie**. Ubezwłasnowolniony całkowicie małżonek jest uprawniony do **skutecznego wniesienia powództwa o unieważnienie małżeństwa**, ma **zdolność sądową**, ale **nie ma zdolności procesowej**³⁴⁷. Czynność ubezwłasnowolnionego całkowicie małżonka w postaci wniesienia powództwa o unieważnienie małżeństwa będzie wymagała **potwierdzenia przez jego opiekuna** w terminie wyznaczonym przez sąd (art. 70 § 1 k.p.c.). W przypadku braku potwierdzenia przez opiekuna pozew powinien zostać **odrzucony** z powodu niewykonania zarządzenia zmierzającego do **uzupełnienia braku formalnego pozwu** (art. 199 § 1 pkt 3 k.p.c.). Orzeczenie o odrzuceniu pozwu należy doręczyć małżonkowi ubezwłasnowolnionemu całkowicie, który

³⁴³ M. Pasięka-Kuzara, *Bliski koniec instytucji ubezwłasnowolnienia?*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2021/2, s. 102.

³⁴⁴ Zob. <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-ustawy-o-zmianie-ustawy--kodeks-cywilny-oraz-niektorych-innych-ustaw4> (dostęp: 29.01.2025 r.).

³⁴⁵ Załącznik do uchwały nr 27 Rady Ministrów z 16.02.2021 r. (M.P. poz. 218).

³⁴⁶ Ostatnio na ten temat H. Witczak, M. Rzewuski, *Powrót do koncepcji pełnomocnictwa opiekuńczego. Uwagi na tle analizy instytucji ubezwłasnowolnienia w prawie polskim*, „Prawo i Więź” 2024/3(50), s. 513–552.

³⁴⁷ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 11, s. 119.

wniósł powództwo o unieważnienie, ze względu na jego legitymację do wniesienia zażalenia, wystąpienia o zwolnienie od kosztów, wyłączenie ze składu sędziego drugiej instancji oraz wniesienia skargi kasacyjnej na orzeczenie o oddaleniu zażalenia. Dopiero prawomocne orzeczenie może potwierdzić zachodzącą podstawę odrzucenia pozwu, czyli brak zdolności procesowej strony³⁴⁸. Problemem pozostaje tożsamość decyzji opiekuna z wolą podopiecznego.

7. **Samodzielną legitymację** do wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa zawartego pomimo przeszkody ubezwłasnowolnienia całkowitego, niezależną od legitymacji małżonków, posiada **prokurator** na podstawie art. 22 k.r.o. (zob. komentarz do tego przepisu).
8. Małżeństwo zawarte pomimo przeszkody ubezwłasnowolnienia całkowitego ulega **konwalidacji** z chwilą **uchylenia ubezwłasnowolnienia całkowitego** albo **zmiany** na ubezwłasnowolnienie częściowe. Z uwagi na zasadę *favor matrimonii* w przypadku zbiegu postępowań o unieważnienie małżeństwa i postępowania o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia całkowitego sąd powinien **zawiesić postępowanie** w sprawie unieważnienia małżeństwa do czasu zakończenia postępowania o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia całkowitego (art. 177 § 1 pkt 1 k.p.c.). Należy uznać, że art. 316 § 1 k.p.c. znajduje w tej sytuacji zastosowanie³⁴⁹.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 12. [Przeszkoda choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego]

§ 1. Nie może zawrzeć małżeństwa osoba dotknięta chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym. Jeżeli jednak stan zdrowia lub umysłu takiej osoby nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa i jeżeli osoba ta nie została ubezwłasnowolniona całkowicie, sąd może jej zezwolić na zawarcie małżeństwa.

§ 2. Unieważnienia małżeństwa z powodu choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego jednego z małżonków może żądać każdy z małżonków.

§ 3. Nie można unieważnić małżeństwa z powodu choroby psychicznej jednego z małżonków po ustaniu tej choroby.

I. Uwagi ogólne. Standardy międzynarodowe w świetle Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych sporządzonej w Nowym Jorku 13.12.2006 r.

1. Przepis art. 12 k.r.o. obowiązuje w niezmienionej postaci od czasu wejścia w życie Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Obecnie niemal powszechnie podnosi się, że art. 12 k.r.o. nie przystaje do współczesnych standardów. Powodem tego jest anachroniczna i jednocześnie niejednoznaczna terminologia, w szczególności pojęcia **choroby psychicznej** i **niedorozwoju umysłowego**, co może być przyczyną nieporozumień oraz nadużyć, a także ratyfikowanie (6.09.2012 r.), choć z zastrzeżeniami, postanowień **Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku 13.12.2006 r.**³⁵⁰ Należy przychylić się do zdania, że zastrzeżenie w oświadczeniu rządowym z 25.09.2012 r.³⁵¹ o niestosowaniu art. 23 ust. 1 lit. a tej konwencji do czasu zmiany

³⁴⁸ R. Obrębski, *Zarys istoty zdolności procesowej w postępowaniu cywilnym*, „Polski Proces Cywilny” 2017/1, s. 15–16.

³⁴⁹ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 11, s. 121.

³⁵⁰ Zob. powołane już wcześniej: m.in. M. Kosek, *Ochrona rodziny...*, s. 575–576; A. Sylwestrzak, *Konwencja...*, s. 611 i n.; M. Domański, *Zawieranie małżeństw...*, s. 47–62; M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie...*, s. 45–47; M. Kosek, *Powództwo...*, s. 221–225.

³⁵¹ Oświadczenie rządowe z 25.09.2012 r. w sprawie mocy obowiązującej Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku 13.12.2006 r. (Dz.U. poz. 1170).

przepisów polskiego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oznacza deklarację zmiany polskiego prawa w kierunku dostosowania go do postanowień konwencji³⁵². Słusznie podkreślono w głosie do wyroku TK z 22.11.2016 r., K 13/15, OTK-A 2016/88, że okoliczność, iż Polska przyjęła konwencję nowojorską z zastrzeżeniami, nie zwalnia stosujących prawo krajowe od jego odczytywania w jej duchu³⁵³. Meritum krytyki art. 12 k.r.o. stanowi pozbawianie jednostki prawa do zawarcia związku małżeńskiego na podstawie niejasnych i niejednoznacznych kryteriów medycznych, podczas gdy zasada przejrzystości i dookreśloności regulacji powinna być przede wszystkim dochowana tam, gdzie występują ograniczenia praw i wolności konstytucyjnych³⁵⁴. Trybunał Konstytucyjny tłumaczył w uzasadnieniu wyroku w sprawie K 13/15, że nauka prawa wypracowała racjonalne rozumienie pojęć z art. 12 k.r.o., podkreślając jednocześnie konieczność dokonania przez sąd wszechstronnej oceny każdego przypadku z uwzględnieniem wiedzy specjalistycznej. W tej materii występują jednak liczne problemy diagnostyczne i w związku z tym także orzecznicze³⁵⁵. Wskazuje się również, że wyniki badań psychiatrycznych mogą okazać się niewystarczające do ustalenia faktycznego stanu klinicznego i rozpoznania, co powoduje konieczność uzupełnienia ich innymi badaniami: psychologicznymi, neuropsychologicznymi, endokrynologicznymi, seksuologicznymi oraz obrazowymi, a opinie na temat zagrożeń dotyczących zdrowia potomstwa mogą być formułowane jedynie na zasadzie prawdopodobieństwa³⁵⁶.

2. Nauka psychiatrii już w latach 70. XX w. zrezygnowała z używania pojęcia „choroba psychiczna”. Powodem tego było jego nadużywanie i wykorzystywanie do celów niezgodnych z jego pierwotnym przeznaczeniem: „stygmatyzowanie” osób, których zachowanie nie mieściło się w akceptowanych dla danej społeczności konwencjach, i niekiedy społeczne wykluczanie tych osób. Poza tym ani treść, ani zakres pojęcia „choroba psychiczna” nigdy nie były określone w sposób poprawny³⁵⁷. Współczesne systemy diagnostyczno-klasyfikacyjne, tj. **Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych** (*International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems* – ICD) oraz **Klasyfikacja Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego** (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* – DSM) nie zawierają pojęcia choroby psychicznej, lecz operują pojęciami „**zaburzenia psychiczne**” i „**zaburzenia zachowania**” (osobowości) – termin *disorder* (ang.) jest używany jednolicie w całej klasyfikacji w celu uniknięcia poważniejszych wątpliwości dotyczących pojęcia choroby³⁵⁸. Pojęcie

³⁵² R. Stefanicki, *Glosa do wyroku TK z 22.11.2016 r., K 13/15*, Prok. i Pr. 2017/11, s. 188.

³⁵³ R. Stefanicki, *Glosa do wyroku TK z 22.11.2016 r., K 13/15*, s. 194. Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że Kodeks rodzinny i opiekuńczy jest zgodny z zasadą określoności przepisów prawa wynikającą z art. 2, z art. 30 oraz z art. 47 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Trybunał podkreślił, że w polskim systemie normatywnym za podstawowe wartości przyjmuje się ochronę rodziny, małżeństwa i rodzicielstwa, z eksponowaniem w tym zestawie wartości szeroko rozumianego dobra dziecka, czyli tradycyjnie pojmowanych wartości R. Stefanicki, *Glosa do wyroku TK z 22.11.2016 r., K 13/15*, s. 189. Podstawą orzeczenia TK stały się zatem dotychczasowe funkcje zakazu z art. 12 k.r.o. Zob. M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 12, s. 113. Zob. też M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 214 i n.

³⁵⁴ R. Stefanicki, *Glosa do wyroku TK z 22.11.2016 r., K 13/15*, s. 179–182.

³⁵⁵ P. Cynkier, *Psychiczne przeszkody w zawarciu małżeństwa – opiniowanie sądowo-psychiatryczne*, cz. 1, „Psychiatria Polska” 2018/103, s. 8–9. O praktyce biegłych w sprawach stwierdzenia nieważności zawartego małżeństwa w sądach biskupich zob. P. Cynkier, *Psychiczne przeszkody w zawarciu małżeństwa – opiniowanie sądowo-psychiatryczne*, cz. 2, „Psychiatria Polska” 2018/112, s. 1–13.

³⁵⁶ P. Cynkier, *Psychiczne przeszkody...*, cz. 1, s. 9.

³⁵⁷ S. Pużyński, *Choroba psychiczna – problemy z definicją oraz miejscem w diagnostyce i regulacjach prawnych*, „Psychiatria Polska” 2007/3, s. 301–303, 308.

³⁵⁸ A. Bilikiewicz, *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zagadnienie nazewnictwa* [w:] *Psychiatria*, red. A. Bilikiewicz, W. Strzyżewski, Warszawa 1992, s. 100–102; S. Pużyński, *Choroba psychiczna...*, s. 303; H. Bzdak [w:] *Zbiór orzeczeń*

zaburzenia psychicznego definiuje się jako ogół zaburzeń czynności psychicznych i zachowania, które są przedmiotem zainteresowania (diagnostyka, leczenie, profilaktyka, badania etiologii i patogenezy) psychiatrii klinicznej. Zaburzenia psychiczne dzieli się tradycyjnie na zaburzenia **psychotyczne**, czyli psychozy, oraz zaburzenia **niepsychotyczne**³⁵⁹. Podobnie pojęcie **niedorozwoju umysłowego** nie jest obecnie używane w medycynie. Zostało zastąpione pojęciem **upośledzenia umysłowego** lub uznanym za odpowiedniejsze określeniem „**niepełnosprawność intelektualna**”. Zgodnie z Międzynarodową Klasyfikacją Chorób i Problemów Zdrowotnych niepełnosprawność intelektualna jest stanem zahamowania lub niepełnego rozwoju umysłu, który charakteryzuje się zwłaszcza niedoborem umiejętności ujawniających się w okresie rozwoju i składających się na ogólny poziom inteligencji, tj. zdolności poznawczych, mowy, zdolności ruchowych i społecznych. Niepełnosprawność intelektualna może wystąpić wraz z innymi zaburzeniami psychicznymi i fizycznymi lub bez nich³⁶⁰. **Konwencja** nowojorska zrównuje wszelakie przejawy niepełnosprawności. Zgodnie z art. 1 konwencji osobami niepełnosprawnymi są jednostki, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów, co może w oddziaływaniu z różnymi barierami utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami. Artykuł 23 konwencji nakłada na jej strony obowiązek podjęcia środków w celu likwidacji dyskryminacji osób niepełnosprawnych we wszystkich sprawach dotyczących małżeństwa, rodziny, rodzicielstwa i związków na zasadzie równości z innymi osobami. Wśród tych środków znajduje się uznanie prawa wszystkich osób niepełnosprawnych, które są w odpowiednim do zawarcia małżeństwa wieku, do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny na podstawie swobodnie wyrażonej i pełnej zgody przyszłych małżonków (art. 23 ust. 1 lit. a)³⁶¹.

3. Niezgodność krajowej regulacji (art. 12 k.r.o.) z konwencją nowojorską jest **bezporna**. Wskazuje się, że konwencja przyjmuje zasadę przyznającą wszystkim osobom dotkniętym niepełnosprawnościami prawo do zawarcia małżeństwa, podczas gdy art. 12 k.r.o. przyjmuje jako zasadę wyłączenie tego prawa dla osób z zaburzeniami psychicznymi lub niepełnosprawnością intelektualną. Podnosi się również, że zakazy zawierania małżeństw o charakterze względnym osadzone na tradycyjnym wzorcu nie wpisują się dostatecznie we współczesne standardy międzynarodowe i rzeczywistość, w jakiej funkcjonują. W świetle standardów międzynarodowych zmiana w tym zakresie wydaje się nieunikniona. Postuluje się także **derogację** art. 12 k.r.o. z systemu prawnego. Do momentu oczekiwanej zmiany przepisów prawa polskiego osoba niepełnosprawna, której niepełnosprawność wynika z choroby psychicznej albo z niedorozwoju umysłowego, a która jest w odpowiednim do zawarcia małżeństwa wieku, nie będzie mogła zawrzeć związku małżeńskiego, chyba że sąd na to zezwoli, stwierdzając, że stan zdrowia lub umysłu takiej osoby nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa, i osoba ta nie została ubezwłasnowolniona całkowicie³⁶². Przepis art. 12 k.r.o. jest także od dawna kryty-

z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego wraz z komentarzami. Wybrane zagadnienia. Casebook, red. H. Bzdak, Kraków 2015, s. 49; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 12, s. 119.

³⁵⁹ Cyt. za S. Pużyński, *Choroba psychiczna...*, s. 305.

³⁶⁰ Definicję cyt. za A. Jankiewicz, D. Skrypnik, K. Skrypnik, *Głęboka niepełnosprawność intelektualna a rozwój emocjonalno-społeczny i motoryczny*, „Psychiatria” 2014/4, s. 222. Zob. też M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 224; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 12, s. 119.

³⁶¹ A. Sylwestrzak, *Konwencja...*, s. 613.

³⁶² Por. m.in. R. Stefanicki, *Glosa do wyroku TK z 22.11.2016 r.*, K 13/15, s. 194; K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 57; M. Domański, *Zawieranie małżeństw...*, s. 56–61; M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 410–414; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 12, s. 126; M. Kosek, *Ochrona rodziny...*, s. 576; A. Sylwestrzak, *Konwencja...*, s. 612; M. Borski, *Is the ban on entering into marriage for people with mental disorders and im-*

kowany przez lekarzy psychiatrów, którzy podkreślają oparcie art. 12 k.r.o. na **przestarzałych poglądach eugenicznych o dziedziczeniu chorób psychicznych** oraz jego **dyskryminujący charakter**. Podnosi się ponadto, że małżeństwo dla tych osób w wielu przypadkach ma walor terapeutyczny³⁶³. Ponadto w wydanych 29.10.2018 r. rekomendacjach dla Polski Komitet ONZ ds. Praw Osób z Niepełnosprawnościami zalecił eliminację pejoratywnej terminologii w obowiązujących i projektowanych regulacjach i zastąpienie jej terminologią szanującą godność i autonomię osób z niepełnosprawnościami i jednocześnie wycofanie oświadczenia interpretacyjnego i zastrzeżeń złożonych do konwencji³⁶⁴.

II. Zezwolenie na zawarcie małżeństwa przez osobę dotkniętą chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym

4. Artykuł 12 § 1 k.r.o. stanowi materialnoprawną podstawę dwóch rodzajów postępowań: w sprawie o **unieważnienie małżeństwa** w trybie **odrębnym** w ramach postępowania w sprawach małżeńskich zgodnie z art. 425 k.p.c. oraz w sprawie o **udzielenie zezwolenia** na zawarcie małżeństwa w trybie **nieprocesowym** zgodnie z art. 561 § 2 k.p.c.³⁶⁵ Przeszkoda choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego jest przeszkodą względną. Zgodnie z art. 12 § 1 k.r.o. pomimo istnienia choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego sąd może **zezwoić** tej osobie, **na jej wniosek**, na zawarcie związku małżeńskiego³⁶⁶.
5. Artykuł 561 k.p.c. zawiera wyliczenie wszystkich przypadków, stanowiących **katalog zamknięty**, w których sąd może zezwoić na zawarcie małżeństwa na podstawie art. 10 § 1, art. 12 § 1 i art. 14 § 1 k.r.o. W związku z literalnym brzmieniem art. 561 k.p.c. udzielenie zgody przez sąd na zawarcie małżeństwa w przypadku pozostałych przeszkód małżeńskich nie jest możliwe³⁶⁷.
6. **Wnioskodawcą** o zezwolenie na zawarcie małżeństwa (**legitymacja czynna**) może być wyłącznie osoba dotknięta chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym, która domaga się zezwolenia na zawarcie małżeństwa. Wniosek złożony przez inną osobę podlega oddaleniu³⁶⁸. Zastrzeżenie wyrażone w art. 12 § 1 k.r.o., że zezwolenie na zawarcie małżeństwa nie dotyczy osób ubezwłasnowolnionych całkowicie, uznaje się w literaturze za zbędne, ponieważ bezwzględny zakaz zawierania małżeństw przez osoby ubezwłasnowolnione całkowicie wynika z art. 11 k.r.o.³⁶⁹ (zob. komentarz do tego przepisu).
7. Sędem **właściwym miejscowo** do złożenia wniosku o zezwolenie na zawarcie małżeństwa jest sąd rejonowy miejsca zamieszkania (pobytu) wnioskodawcy (art. 508 k.p.c.). W przypadku zbiegu postępowań o zezwolenie na zawarcie małżeństwa przez osobę dotkniętą chorobą psychiczną

paired mental capacity necessary to ensure adequate protection for marriage and the family?, „Roczniki Administracji i Prawa” 2020/1, s. 59–73.

³⁶³ A. Szymusik, *Psychiatria sądowa i orzecznictwo* [w:] *Psychiatria*, red. A. Bilikiewicz, W. Strzyżewski, s. 460.

³⁶⁴ Pismo procesowe Rzecznika Praw Obywatelskich skierowane do Trybunału Konstytucyjnego, IV.7024.23.2018.MK, SK 23/18.

³⁶⁵ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 12. Zob. też G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 95.

³⁶⁶ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 169–178; M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 235–243; P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 61–73.

³⁶⁷ P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 61.

³⁶⁸ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 177.

³⁶⁹ A. Sylwestrzak, *Konwencja...*, s. 616.

albo niedorozwojem umysłowym i o udzielenie zgody na zawarcie małżeństwa między powinowatymi, gdy chcący zawrzeć małżeństwo mieszkają w okręgach różnych sądów, sądem właściwym do łącznego rozpoznania ich wniosków będzie sąd rejonowy wyznaczony w trybie art. 508 § 2 i 3 k.p.c. W przypadku zbiegu postępowania o zezwolenie na zawarcie małżeństwa przez osobę dotkniętą chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym z postępowaniem o udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa małoletniej postanowienie wydaje sąd opiekuńczy³⁷⁰.

8. Udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa osobie dotkniętej chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym i nieubezpieczonej całkowicie jest uzależnione od spełnienia łącznie **dwóch przesłanek**:

- 1) stan zdrowia lub umysłu tej osoby nie zagraża małżeństwu,
- 2) stan zdrowia lub umysłu tej osoby nie zagraża przyszłemu potomstwu.

Obecnie przeważa pogląd, do którego należy się przychylić, że przepis art. 561 § 3 k.p.c., który mówi jedynie o opinii biegłego lekarza, w miarę możliwości psychiatry, jest zbyt zawężony. Sąd przed wydaniem zezwolenia powinien zasięgnąć **opinii biegłego w dziedzinie psychiatrii**³⁷¹. Podstawowym zadaniem biegłego w tych sprawach jest ustalenie rozpoznania medycznego, z potwierdzeniem bądź wykluczeniem obecności zaburzenia psychicznego lub niepełnosprawności intelektualnej, i ewentualnie (jeżeli istnieją) ich wpływu na małżeństwo i zdrowie przyszłego potomstwa. Rzetelną, specjalistyczną diagnozę i opinię (prognozę) może postawić jedynie biegły lekarz psychiatra³⁷². Trudno jednocześnie zgodzić się z poglądem, że w postępowaniu o unieważnienie małżeństwa z powodu choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego istnieje konieczność uzyskania przez sąd wiadomości specjalnych z zakresu psychiatrii, a w postępowaniu o udzielenie zgody na zawarcie małżeństwa osobie dotkniętej chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym wystarczającą jest opinia lekarza nie-psychiatrii³⁷³. W tym duchu wypowiedział się SN w wyroku z 5.04.2013 r., III CSK 228/12, LEX nr 1353197, w którym stwierdził, że w każdym wypadku ustalenie istnienia zaburzenia psychicznego w postaci konkretnej jednostki chorobowej, jej skutków i rokowań na przyszłość oraz wpływu na małżeństwo i potomstwo musi być dokonane *in casu* na podstawie zebranego materiału dowodowego, a zwłaszcza **opinii biegłych z zakresu psychiatrii**, niezbędnej z uwagi na konieczność posiadania wiadomości specjalnych. W świetle obowiązującego stanu prawnego, w szczególności brzmienia art. 12 § 1 k.r.o., oraz potrzeby ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi należy uznać tę wykładnię za uzasadnioną.

9. Postanowienie sądu w przedmiocie zezwolenia na zawarcie małżeństwa osobie dotkniętej chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym ma charakter **deklaratoryjny**³⁷⁴. Opiera się ono na stwierdzeniu, że w konkretnym przypadku, pomimo formalnego ustawowego zakazu zawarcia małżeństwa przez oznaczoną osobę, brak przeszkód do zawarcia małżeństwa, gdyż pomimo choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego stan zdrowia lub umysłu takiej osoby (jeżeli nie została ona całkowicie ubezpieczonej) **nie zagraża małżeństwu** ani

³⁷⁰ P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 63–64.

³⁷¹ Zob. m.in. M. Domański, *Zezwolenie na zawarcie małżeństwa osobie dotkniętej chorobą psychiczną lub niedorozwojem umysłowym. Raport z badania*, Warszawa 2010, s. 31; P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 67; por. E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 177.

³⁷² P. Cynkier, *Psychiczne przeszkody...*, cz. 1, s. 3.

³⁷³ Tak G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, 2017, s. 99 i 104.

³⁷⁴ Uchwała SN (7) z 9.05.2002 r., III CZP 7/02, LEX nr 53266. Por. J. Strzebińczyk, *Glosa do uchwały SN z 9.05.2002 r., III CZP 7/02*.

zdrowiu przyszłego potomstwa. Inaczej jest w przypadku przeszkody wieku i powinowactwa, gdzie postanowienie sądu w przedmiocie zezwolenia na zawarcia małżeństwa ma charakter konstytutywny i stanowi *sui generis* zwolnienie od istniejącej przeszkody do zawarcia małżeństwa³⁷⁵. W postanowieniu o udzieleniu zezwolenia wymienia się wnioskodawcę oraz osobę, z którą małżeństwo ma być zawarte. Niedopuszczalne jest zezwolenie blankietowe na zawarcie małżeństwa z dowolną osobą³⁷⁶.

10. Postanowienie w przedmiocie udzielenia zezwolenia podlega zaskarżeniu **apelacją**. Skarga kasacyjna nie przysługuje (art. 519¹ § 2 k.p.c.). Należy przychylić się do poglądu, że wznowienie postępowania nie jest możliwe, gdy na podstawie postanowienia zezwalającego na zawarcie małżeństwa związek małżeński został zawarty³⁷⁷.
11. Zezwolenie przez sąd na zawarcie małżeństwa przez osobę dotkniętą chorobą psychiczną lub niedorozwojem umysłowym (*ex post*) po zawarciu małżeństwa w trybie art. 561 § 2 k.p.c. jest **niedopuszczalne**³⁷⁸. Wciąż aktualna w tym zakresie jest uchwała SN z 25.04.1983 r., III CZP 12/83, OSNC 1983/11, poz. 174. Stanowisko SN w tym przedmiocie zostało podtrzymane w uchwale z 9.05.2002 r., III CZP 7/02, LEX nr 53266, w której sąd ten stwierdził, że dopuszczenie udzielenia zezwolenia *ex post* w sytuacji, gdy zakładany przez ustawę jego cel już nie może być osiągnięty, stanowiłoby aprobatę dla działania bezprawnego, polegającego na zawarciu małżeństwa pomimo zakazu i bez zezwolenia. Oddalenie powództwa o unieważnienie małżeństwa nie jest równoznaczne z udzieleniem zgody *ex post* na zawarcie małżeństwa, chociaż możliwe jest *ex post* uznanie, że istniały przesłanki do udzielenia zgody na zawarcie związku małżeńskiego w świetle art. 12 § 1 zdanie drugie k.r.o., co pozwałoby oddalić powództwo o unieważnienie małżeństwa³⁷⁹.

III. Unieważnienie małżeństwa z powodu choroby psychicznej jednego z małżonków

12. **Legitymację czynną** w postępowaniu o unieważnienie małżeństwa z powodu choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego posiadają oboje małżonkowie oraz prokurator (zob. komentarz do art. 22 k.r.o.).
13. **Unieważnienie małżeństwa** z powodu choroby psychicznej jednego z małżonków może nastąpić tylko wówczas, gdy przeszkoda ta istniała **w dacie zawierania związku małżeńskiego**³⁸⁰. W wyroku z 9.07.2003 r., IV CKN 327/01, LEX nr 602295, Sąd Najwyższy wyjaśnił, że sformułowanie „osoba dotknięta chorobą psychiczną” oznacza osobę, u której choroba ta występowała i została stwierdzona w chwili zawarcia małżeństwa. Późniejsze, to jest po zawarciu małżeństwa, popadnięcie w chorobę psychiczną nie stwarza możliwości unieważnienia małżeństwa. Sąd Najwyższy w wyroku z 5.04.2013 r., III CSK 228/12, LEX nr 1353197, stwierdził ponadto,

³⁷⁵ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 169, 177; P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 68. Por. M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 12, s. 113.

³⁷⁶ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 177.

³⁷⁷ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 177–178.

³⁷⁸ Zob. obszerny wywód E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 170–176. Zob. też P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 70–72; M. Kosek, *Powództwo...*, s. 215; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 12, s. 124; K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 55.

³⁷⁹ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 12, s. 134.

³⁸⁰ K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 53.

że unieważnienie małżeństwa może nastąpić tylko w wypadku choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego, a nie innych zaburzeń psychicznych. W orzeczeniu z 18.06.2015 r., I ACa 708/13, LEX nr 1793829, SA w Katowicach stwierdził, że w sprawie o unieważnienie małżeństwa z powodu choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego jednego z małżonków sąd ustala istnienie okoliczności wymienionych w art. 12 § 1 zdanie drugie k.r.o., wychodząc z założenia, że nie każda choroba psychiczna uzasadnia unieważnienie małżeństwa, a jedynie taka, która zagraża małżeństwu lub zdrowiu przyszłego potomstwa³⁸¹. Problem wykładni art. 12 k.r.o. został bezpośrednio wyrażony w uzasadnieniu tego wyroku, w którym Sąd Apelacyjny w Katowicach, mając na względzie to, iż przyjmowanie dla celów orzeczniczych, że zagrożenie dla małżeństwa lub zdrowia przyszłego potomstwa stanowi drugą, równorzędną przesłankę unieważnienia małżeństwa, która występować musi kumulatywnie wraz ze wskazaną w art. 12 § 1 zdanie pierwsze k.r.o. przesłanką w postaci choroby psychicznej małżonka, wywodzone jest nie z brzmienia przepisu prawa, lecz z jego wykładni zmierzającej do złagodzenia narzuconych przez ustawę rygorów, jednak czynionej *contra legem*, zdecydował się skierować do Trybunału Konstytucyjnego pytanie prawne o zgodność art. 12 § 1 i 2 k.r.o. z art. 18, art. 31 ust. 1 i 3 oraz art. 47 Konstytucji RP, z art. 8 ust. 2, art. 12 i 14 EKPC oraz art. 12 ust. 2 i art. 23 ust. 1 lit. a konwencji nowojorskiej³⁸². W świetle liberalnego i zmierzającego w kierunku maksymalnej ochrony małżeństwa orzecznictwa sądów wątpliwa jest celowość utrzymywania konstrukcji w postaci art. 12 k.r.o., która zawiera względny zakaz zawierania małżeństwa z powodu choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego. Wykładnia w orzecznictwie sądów prowadzi do zasadniczej zmiany treści art. 12 § 1 k.r.o. niezgodnej z literalnym brzmieniem tego przepisu, co jest kolejnym argumentem przemawiającym za koniecznością interwencji ustawodawcy. Sąd Najwyższy konsekwentnie podtrzymuje swoją linię orzeczniczą, poczynwszy od lat 70. XX w.³⁸³, zgodnie z którą zakres zakazu art. 12 § 1 zdanie pierwsze obejmuje jedynie chorobę psychiczną lub niedorozwój umysłowy zagrażający małżeństwu lub zdrowiu przyszłego potomstwa, bez względu na okoliczność występowania choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego w chwili zawierania małżeństwa³⁸⁴. Taka wykładnia została zaprezentowana zwłaszcza w uchwale SN z 9.05.2002 r., z 9.05.2002 r., III CZP 7/02, LEX nr 53266³⁸⁵, w której uzasadnieniu wskazano na powszechnie uznawaną w ustawodawstwie rodzinnym **tendencję do ograniczania zakazów (przeszkód) małżeńskich**. Taką wykładnię zastosował Sąd Najwyższy w wyroku z 25.03.2019 r., I CSK 51/18, LEX nr 2639488. Ten kierunek orzecznictwa poprzedziły orzeczenia SN dotyczące pozostawiania w remisji choroby podczas zawierania związku małżeńskiego (np. wyrok SN z 2.02.1968 r., I CR 650/67, OSNC 1968/10, poz. 172). Poddano wówczas krytyce stanowisko SN wyrażone pod rządami Kodeksu rodzinnego z 1950 r. w orzeczeniu z 14.02.1961 r., I CR 938/59, OSPiKA 1962/10, poz. 265, że każda choroba psychiczna, bez względu na stan jej rozwoju, jeżeli istniała w dacie zawarcia małżeństwa, stanowi przesłankę jego unieważnienia.

³⁸¹ Por. interpretację wyroku SA w Katowicach: G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 12.

³⁸² Zob. też powołany już jednogłosny wyrok TK z 22.11.2016 r., K 13/15, OTK-A 2016/88: „Art. 12 § 1 i 2 ustawy z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (...) jest zgodny z zasadą określoności przepisów prawa wynikającą z art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, z art. 30 oraz z art. 47 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji”.

³⁸³ Zapoczątkowaną wyrokiem z 30.06.1971 r., II CR 169/71, OSNCP 1972/1, poz. 17.

³⁸⁴ J. Strzebińczyk, *Glosa do uchwały SN z 9.05.2002 r., III CZP 7/02*; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 12, s. 114–116; K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 56. Por. G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 12.

³⁸⁵ Por. wyrok SA w Białymstoku z 23.02.1995 r., I ACr 33/95, LEX nr 30168.

14. Uznaje się, że wyjątkowo, gdy zachodzą szczególne okoliczności (np. długotrwałe i prawidłowe funkcjonowanie małżeństwa oraz pochodzenie z małżeństwa zdrowych, dorosłych dzieci), zasady współżycia społecznego mogą przemawiać za oddaleniem powództwa o unieważnienie małżeństwa z powodu choroby psychicznej (art. 5 k.c.)³⁸⁶.
15. Nie można unieważnić małżeństwa z powodu choroby psychicznej jednego z małżonków **po ustaniu choroby** (art. 12 § 3 k.r.o.). Ustanie choroby psychicznej przed wydaniem wyroku unieważniającego małżeństwo prowadzi do **konwalidacji** małżeństwa³⁸⁷.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 13. [Przeszkoda pozostawania w związku małżeńskim]

§ 1. Nie może zawrzeć małżeństwa, kto już pozostaje w związku małżeńskim.

§ 2. Unieważnienia małżeństwa z powodu pozostawania przez jednego z małżonków w poprzednio zawartym związku małżeńskim może żądać każdy, kto ma w tym interes prawny.

§ 3. Nie można unieważnić małżeństwa z powodu pozostawania przez jednego z małżonków w poprzednio zawartym związku małżeńskim, jeżeli poprzednie małżeństwo ustało lub zostało unieważnione, chyba że ustanie tego małżeństwa nastąpiło przez śmierć osoby, która zawarła ponowne małżeństwo pozostając w poprzednio zawartym związku małżeńskim.

I. Uwagi ogólne

1. Bigamia należy do najstarszych przeszkód (zakazów) małżeńskich. Przeszkoda **bigamii** ma charakter **bezwzględny** i wynika z **zasady monogamii** przyjętej w naszym kręgu kulturowym. Już w prawie rzymskim, gdzie małżeństwo było związkiem w przeważającej mierze faktycznym i tylko w stopniu minimalnym uregulowanym przez prawo, fundamentalne było stwierdzenie, że ma ono charakter monogamiczny, co było jego „rysem znamienym i trwałym”³⁸⁸. Bigamię uznawano za przestępstwo w prawie świeckim (kwalifikowane cudzołóstwo) i w prawie kanonicznym (*matrimonium plura, polygamia, vir circa plures uxores, uxorum pluralitas, secundae nuptiae*), począwszy od czasów wczesnonowożytnych³⁸⁹. W państwowym prawodawstwie XIX i XX w. bigamia była uznawana za przestępstwo przede wszystkim skierowane przeciwko ładowi społecznemu i przeciwko powszechnie przyjętej w naszym kręgu kulturowym zasadzie monogamii. Autorzy pierwszego polskiego Kodeksu karnego z 1932 r. traktowali małżeństwo jako instytucję społeczną, a nawet polityczną, o pierwszorzędym znaczeniu i podlegającą ochronie prawno-karnej przede wszystkim z powodu naruszenia przepisów regulujących instytucję małżeństwa³⁹⁰.

³⁸⁶ Zob. wyrok SN z 4.02.1985 r., IV CR 557/84, OSNC 1985/11, poz. 181. Zob. też G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 12.

³⁸⁷ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 12. M. Domański proponuje, aby przyjąć, że ustanie choroby psychicznej oznacza ustabilizowanie stanu chorobowego na satysfakcjonującym poziomie mieszczącym się w zakresie pewnej normy, nawet jeżeli zostało osiągnięte przez stałe stosowanie leków – M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 12, s. 125.

³⁸⁸ K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 222–223.

³⁸⁹ K. Banasik, *Bigamia w polskim prawie karnym*, Prok. i Pr. 2010/9, s. 59; A. Pasek, *Dwużeństwo (bigamia) w kodeksach karnych obowiązujących w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2009/3180, Prawo CCCX, s. 181–195; S. Giżowska-Szarek, *Przestępstwo bigamii*, Prok. i Pr. 2005/12, s. 72–85; A. Gościński, *Przestępstwo bigamii w Kodeksie Prawa Kanonicznego (Kanon 2356)*, „Prawo Kanoniczne” 1973/3–4, s. 297–320.

³⁹⁰ A. Pasek, *Dwużeństwo...*, s. 182, 194–195. Zob. też R.A. Stefański, *Przestępstwo bigamii (art. 206 k.k.)*, Prok. i Pr. 1999/10, s. 50.

Współcześnie zakaz bigamii jest instytucją właściwą zarówno obszarowi prawa karnego³⁹¹, gdzie podkreślana jest nadal ranga tego zakazu w postaci **penalizacji** bigamii (art. 206 k.k.), jak i rodzinnego, z szerokim zakresem podmiotowym uprawnienia do żądania unieważnienia małżeństwa zawartego z jego naruszeniem (przysługuje ono każdemu, kto ma w tym interes prawny).

2. W literaturze karnistycznej wypowiadane są **postulaty dekryminalizacji bigamii** popierane twierdzeniem, że inne przepisy, np. Prawa o aktach stanu cywilnego, zapobiegają wystarczająco zawieraniu małżeństw bigamicznych. Przeciwnicy wyeliminowania z katalogu przestępstw przestępstwa bigamii podkreślają, że pomimo ich stosunkowo niewielkiej liczby³⁹² karalność bigami ma znaczenie prewencyjne i jest wyrazem konstytucyjnej ochrony monogamicznego małżeństwa³⁹³.
3. W zakresie problemu **związania sądu cywilnego prawomocnym wyrokiem sądu karnego** za przestępstwo bigamii ukształtowała się współcześnie jednolita linia orzecznicza. Zagadnienie stosunku postępowania karnego do postępowania cywilnego zawsze wywoływało żywą dyskusję ze względu na dużą różnorodność koncepcji wzajemnego stosunku obu procesów oraz uregulowania tej instytucji. Miała ona miejsce zarówno podczas prac nad pierwszym, jak i drugim polskim kodeksem postępowania cywilnego³⁹⁴. Na tle obowiązującego stanu prawnego w judykaturze podkreślono, że istota związania sądu cywilnego skazującym wyrokiem karnym na podstawie art. 11 k.p.c. wyraża się w tym, że w skład podstawy faktycznej rozstrzygnięcia sądu cywilnego wchodzi czyn opisany w sentencji wydanego w postępowaniu karnym wyroku skazującego i tylko w tym zakresie sąd cywilny pozbawiony jest możliwości dokonywania samodzielnych ustaleń, w szczególności odmiennych od przeniesionych na podstawie tego wyroku z procesu karnego³⁹⁵. Na ten temat wypowiedział się SA w Łodzi w wyroku z 5.01.2018 r., I ACa 565/17, LEX nr 2460085, gdzie stwierdził, że ustalenia wydanego w postępowaniu karnym wyroku karnego skazującego zawarte w jego sentencji wiążą sąd cywilny co do faktu popełnienia przestępstwa, czyli zarówno co do popełnienia czynu przez określoną osobę na szkodę konkretnej osoby, jak też co do kwalifikacji prawnej tego czynu i stopnia winy, okoliczności jego popełnienia, np. czasu, miejsca i sposobu oraz poczytalności sprawcy. Podobnie SA w Katowicach w wyroku z 22.10.2019 r., V ACa 95/18, LEX nr 2977548, podkreślił, że zasada prejudykatu wynikająca z art. 11 k.p.c. ma charakter bezwzględnie obowiązujący w stosun-

³⁹¹ Współczesna regulacja z art. 206 k.k. różni się od wcześniej obowiązujących art. 197 k.k. z 1932 r. i art. 183 § 2 k.k. z 1969 r. W obowiązujących poprzednio regulacjach penalizacji poddano nie tylko zawarcie małżeństwa przez osobę pozostającą w związku małżeńskim, ale także zawarcie małżeństwa z osobą pozostającą w związku małżeńskim. Zob. R.A. Stefański, *Przestępstwo bigamii...*, s. 51.

³⁹² D. Charko podaje, że w latach 2005–2011 było maksymalnie 30 wyroków skazujących (największa liczba w 2009 r.) karnych za bigamię w ciągu roku – D. Charko, *Bigamia w polskim prawie karnym*, „Studia Elckie” 2012/4, s. 491. Inny badacz zagadnienia podaje, że w latach 1999–2013 liczba wyroków skazujących nie przekraczała 14 i wykazywała tendencję spadkową. Ponadto wykazuje, że podana przez D. Charko liczba wyroków skazujących w 2009 r. (30) była w rzeczywistości liczbą wszczętych postępowań w sprawie o bigamię, natomiast liczba wyroków skazujących w 2009 r. nie przekroczyła 14 – B. Najman, *Czy zasadna jest penalizacja bigamii? Prawnkarne rozważania w świetle art. 206 k.k.*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2015/2, s. 75–76.

³⁹³ R.A. Stefański, *Przestępstwo bigamii...*, s. 59; S. Giżowska-Szarek, *Przestępstwo bigamii*, Prok. i Pr. 2005/12, s. 81.

³⁹⁴ A. Stawarska-Rippel, *Elementy prywatne i publiczne w procesie cywilnym w świetle prac kodyfikacyjnych Polsce (1918–1964). Studium historycznoprawne*, Katowice 2015, s. 71–74; W. Siedlecki, *Stosunek postępowania karnego do postępowania cywilnego w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania cywilnego*, „Palestra” 1966/9, s. 22–24; K. Piasecki, *Wpływ procesu i wyroku cywilnego na proces i wyrok karny: zagadnienia de lege ferenda*, „Palestra” 1966/6, s. 34–37.

³⁹⁵ Wyrok SN z 10.07.2013 r., V CSK 393/12, LEX nr 1330594.

ku do sprawcy przestępstwa skazanego w procesie karnym. Osoba taka jako pozwana w sprawie cywilnej nie może podważać ustaleń wyroku skazującego ją za popełnienie przestępstwa³⁹⁶. W wyroku z 31.03.2020 r., II CSK 124/19, LEX nr 2978466, Sąd Najwyższy wyjaśnił także, że związanie sądu cywilnego skazującym wyrokiem karnym wyraża się w tym, że w skład podstawy faktycznej rozstrzygnięcia sądu cywilnego wchodzi czyn przypisany w sentencji karnego wyroku skazującego i sąd cywilny jest pozbawiony możliwości dokonywania odmiennych ustaleń w tym zakresie. Dla rozstrzygnięcia sądu w postępowaniu karnym wyjątek od zasady irrelewantności wprowadza art. 8 § 2 k.p.k. w odniesieniu do prawomocnych rozstrzygnięć sądowych kształtujących prawo lub stosunek prawny, co dotyczy jedynie określonego rodzaju rozstrzygnięć wydawanych w postępowaniu cywilnym³⁹⁷. Wyrok skazujący za popełnienie przestępstwa bigamii nie wyklucza możliwości uznania przez sąd cywilny konwalidacji małżeństwa bigamicznego³⁹⁸.

4. Z zasadą monogamicznego charakteru związku małżeńskiego w Polsce związana jest **klauzula porządku publicznego** (art. 7 p.p.m.)³⁹⁹, która udziela ochrony własnemu porządkowi prawnemu, jego zasadom, w tym zasadom prawa rodzinnego, w sytuacji gdy jego naruszenie miałyby wynikać z uznania albo stwierdzenia wykonalności orzeczenia obcego sądu (art. 1146 § 1 pkt 7 k.p.c., art. 22 lit. a Bruksela II bis, a od 01.08.2022 r. – art. 38 lit. a rozporządzenia Bruksela II ter)⁴⁰⁰. Zdolność zatem do zawarcia małżeństwa przez osoby pochodzące z innego obszaru prawnego (kulturowego), niebędące obywatelami polskimi, będzie oceniana także przez pryzmat zasady monogamii obowiązującej w Polsce⁴⁰¹. Nie ma w związku z tym większego znaczenia dyskusja, która toczyła się w kontekście orzeczenia francuskiego Sądu Kasacyjnego z 17.11.2021 r. (Cour de cassation, Civile, Chambre civile 1, 17 novembre 2021, 20-19.420), gdzie Sąd Kasacyjny orzekł, że małżeństwo bigamiczne nie jest automatycznie nieważne z mocy prawa francuskiego, gdy małżonkowie są obywatelami zagranicznymi. Tym samym Sąd Kasacyjny zakwestionował automatyczną nieuznawalność zagranicznego małżeństwa poligamicznego we Francji. Ważność małżeństwa zagranicznego może zostać zaprzeczona, pomimo jego ważności na mocy obowiązującego prawa, na podstawie klauzuli porządku publicznego (*effet atténué de l'ordre public*). Jeśli treść prawa obcego narusza podstawowe wartości społeczeństwa francuskiego, sąd francuski może je zastąpić i zastosować zamiast niego prawo francuskie⁴⁰².

5. Warto zaznaczyć, chociaż aktualnie nie ma to znaczenia w Polsce, że w Europie poszerza się kontekst zakazu bigamii wynikający z **instytucjonalizacji związków partnerskich**. W tym zakresie ukształtowały się dotąd dwa modele: francuski i niemiecki. W obydwu modelach nie jest

³⁹⁶ Zob. też wyrok SA w Szczecinie z 10.12.2019 r., I ACa 651/19, LEX nr 2923457.

³⁹⁷ Postanowienie SA w Katowicach z 8.03.2017 r., II AKz 128/17, LEX nr 2333438.

³⁹⁸ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 13, s. 142.

³⁹⁹ H. Bzdak [w:] *Zbiór orzeczeń...*, red. H. Bzdak, s. 42.

⁴⁰⁰ M. Zachariasiewicz, *Klauzula porządku publicznego jako instrument ochrony materialnoprawnych interesów i wartości fori*, Warszawa 2018, s. 2 i podane tam literatura oraz orzecznictwo; K. Bagan-Kurluta, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2017, s. 168; K. Bagan-Kurluta, *Zawieranie małżeństw przez cudzoziemców*, St. Praw. 2015/1(16), s. 31–40.

⁴⁰¹ H. Bzdak [w:] *Zbiór orzeczeń...*, red. H. Bzdak, s. 42.

⁴⁰² Zob. <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000044352185?isSuggest=true> (dostęp: 30.01.2025 r.); G. Zaccaroni, *Polygamous Marriages and Reunification of Families on the Move Under EU Law: An Overview* [w:] *Children in Migration and International Family Law. The Child's Best Interests Principle at the Interface of Migration Law and Family Law*, red. S. Arnold, B. Heiderhoff, Springer 2025, s. 313–323.

możliwe pozostawanie jednocześnie w dwóch lub więcej związkach partnerskich oraz w związku partnerskim i małżeństwie. Różnice pomiędzy modelami wynikają z **wplywu pozostawania w związku partnerskim na możliwość zawarcia małżeństwa** (w modelu niemieckim pozostawanie w związku partnerskim albo tzw. partnerstwie życiowym stanowi przeszkodę do zawarcia małżeństwa, w przeciwieństwie do modelu francuskiego)⁴⁰³.

II. Zakres zakazu. Skutki zawarcia małżeństwa bigamicznego

6. Nie może zawrzeć małżeństwa ten, kto pozostaje w związku małżeńskim, dopóki pierwsze małżeństwo nie **ustanie wskutek śmierci** drugiego małżonka albo **uznania go za zmarłego**, a także **prawomocnego orzeczenia rozvodu** oraz **prawomocnego orzeczenia unieważnienia** albo **prawomocnego orzeczenia stwierdzającego nieistnienie małżeństwa**. Nie może zawrzeć małżeństwa osoba pozostająca w separacji prawnej⁴⁰⁴ (zob. komentarz do art. 61⁴ k.r.o.). Małżeństwo bigamiczne zawarte pomimo podstawy do jego unieważnienia określonej w art. 13 k.r.o. rodzi wszelkie skutki ważnego związku małżeńskiego aż do chwili uprawomocnienia się wyroku orzekającego jego unieważnienie⁴⁰⁵. W przypadku zawarcia małżeństwa przed zagranicznym urzędem stanu cywilnego nie można żądać unieważnienia małżeństwa bez uprzedniej **transkrypcji zagranicznego aktu stanu cywilnego** stwierdzającego zawarcie małżeństwa za granicą⁴⁰⁶. Sąd Najwyższy po rozpoznaniu w dniu 7.06.2000 r. na rozprawie sprawy z powództwa Elizabeth Bessie Mary B. przeciwko kuratorom ustanowionym w miejsce zmarłych Stanisława Jana B. i Urszuli S. vel Stefanii Ł. o unieważnienie małżeństwa, na skutek kasacji powódki od wyroku SA w Krakowie z 8.05.1998 r., stwierdził, że sąd apelacyjny trafnie uznał, że skoro akt małżeństwa zawarty w Turynie 6.08.1946 r. nie został jako akt zagraniczny wpisany do polskich ksiąg stanu cywilnego, to w świetle polskiego prawa brak jest dowodu zdarzenia prawnego w postaci zawarcia tegoż związku małżeńskiego: „Już z tych względów, nie można było powództwa uwzględnić, niezależnie od oceny dotyczącej interesu prawnego powódki w zgłoszeniu żądania unieważnienia małżeństwa. Interes prawny w żądaniu unieważnienia małżeństwa wymaga wykazania, że małżeństwo to, w świetle prawa polskiego, zostało zawarte”⁴⁰⁷. Jeżeli w procesie o unieważnienie małżeństwa z powodu bigamii strona nie może przedstawić sporządzonego za granicą wypisu z aktu poprzedniego małżeństwa albo gdy jest to związane z poważnymi trudnościami, niedopuszczalne jest ustalenie przez sąd na podstawie innych dowodów (zeznań świadków i przesłuchania stron) faktu zawarcia przez jedno z małżonków związku małżeńskiego. W takim przypadku można odtworzyć jego treść na wniosek osoby zainteresowanej, organu państwowego lub urzędu. Do momentu odtworzenia aktu sąd może **zawiesić postępowanie** (art. 177 § 1 pkt 3 k.p.c.)⁴⁰⁸.

O aktach stanu cywilnego jako najsilniejszym dowodzie w polskim prawie wypowiedział się także SA w Warszawie w wyroku z 20.05.2020 r., I ACa 225/21, LEX nr 3219694, gdzie orzekł wskutek apelacji od wyroku SO w Warszawie z 8.12.2020 r. w sprawie o unieważnienia małżeństwa zawartego w 1936 r. z powództwa z uwagi na kwestie spadkobrania. Sąd Administracyjny w Warszawie nie podzielił zapatrywania Sądu Okręgowego, który uznał, że powódz-

⁴⁰³ Szczegółowo o tym M. Kosek, *Powództwo...*, s. 241–244.

⁴⁰⁴ K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 61; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 13, s. 129.

⁴⁰⁵ Wyrok SA w Katowicach z 16.03.2006 r., II AKa 61/06, LEX nr 191767.

⁴⁰⁶ Wyrok SN z 13.06.2000 r., III CKN 260/00, LEX nr 41954.

⁴⁰⁷ Wyrok SN z 13.06.2000 r., III CKN 260/00.

⁴⁰⁸ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 13, s. 142–143.

two nie zasługiwało na uwzględnienie. Sąd Okręgowy uzasadnił swoje stanowisko tym, że fakt, iż w aktach stanu cywilnego nie było wzmianki o rozwodzie nie oznaczał, że małżeństwo zawarte w 1936 r. było bigamiczne, a ponadto oba małżeństwa zawarto przed II wojną światową, kiedy organy państwa nie prowadziły aktów stanu cywilnego, a czyniły to związki wyznaniowe. W opinii Sądu Administracyjnego orzeczenie Sądu Okręgowego było przedwczesne, ponieważ należało podjąć przynajmniej próbę wyjaśnienia sprawy na podstawie analizy kluczowych w sporze o unieważnienie małżeństwa aktów stanu cywilnego, które wprowadzono już po II wojnie światowej (dekret z 25.09.1945 r.). Przed wyrokowaniem w sprawie o unieważnienie małżeństwa zawartego przed II wojną światową sąd powinien ponadto ustalić należycie obowiązujące wówczas zasady rozwiązywania małżeństw, w tym konieczność ewentualnej zmiany wyznania przed zawarciem nowego małżeństwa. Sąd Administracyjny w Warszawie orzekł też, że postępowanie przed sądem pierwszej instancji dotknięte było nieważnością z powodu braku doręczenia prokuratorowi odpisu pozwu i zawiadamiania go o terminach rozpraw⁴⁰⁹.

Warto dodać, że poszukiwanie dokumentów rejestracji stanu cywilnego z okresu II Rzeczypospolitej może powodować poważne trudności. W II Rzeczypospolitej funkcjonowało aż pięć odrębnych systemów rejestracji stanu cywilnego: 1) rejestracja wyznaniowa z elementami świeckimi na terenie byłego Królestwa Polskiego; 2) rejestracja w pełni wyznaniowa na terenach przynależących niegdyś do Imperium Rosyjskiego; 3) rejestracja mieszana na terenie byłego zaboru austriackiego, określana jako wyznaniowo-świecka z przewagą charakteru wyznaniowego; 4) rejestracja w pełni świecka na terenie byłego zaboru pruskiego; 5) rejestracja w pełni świecka na terenie Spiszu i Orawy, gdzie obowiązywało ustawodawstwo węgierskie. Podstawą rejestracji na południu kraju był austriacki patent cesarski z 1784 r., na wschodzie rosyjski Zwód Praw z 1832 r., na zachodzie niemiecka ustawa z 1875 r., na Spiszu i Orawie węgierska ustawa z 1894 r. W centralnej części obowiązywał Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r., który powielał wiele systemowych rozwiązań francuskich, opracowanych w części w 1792 r.

Liczba różnego rodzaju aktów prawnych dotyczących rejestracji stanu cywilnego stanowiących spuściznę po okresie zaborów w Polsce to około 120, z czego 62 w samym zaborze austriackim, w tym 30 z nich to nieopublikowane okólniki. Autor badań nad aktami stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej podaje, że nawet najlepsi urzędnicy i prawnicy, mimo najszerszych chęci, imponującej wiedzy i ponadprzeciętnych umiejętności, nie byli w stanie uporządkować tego stanu bez wytworzenia nowego, ujednoliconego systemu rejestracji. Różnice w zakresie rejestracji stanu cywilnego w poszczególnych dzielnicach skutkowały chaosem, przeciąganiem się spraw rejestrowych, a nawet niemożliwością rejestracji danego urodzenia, małżeństwa bądź zgonu⁴¹⁰. Po II wojnie światowej w związku z wprowadzaniem świeckich aktów stanu cywilnego sytuacja także była skomplikowana. W połowie 1946 r. ponad połowa małżeństw nie była zawierana w urzędach stanu cywilnego, mimo wprowadzenia w życie od 1.01.1946 r. jako jedynej świeckiej formy zawierania małżeństw, co wynikało stąd, że większość społeczeństwa nie znała cywilnej rejestracji małżeństw, która istniała jedynie na terenie byłego zaboru pruskiego⁴¹¹.

⁴⁰⁹ A. Partyk, *Akty stanu cywilnego kluczowe w sporze o unieważnienie małżeństwa*, LEX 2021.

⁴¹⁰ B.K. Truszkowski, *Prawo o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej. Jedno państwo, pięć reżimów prawnych*, niepublikowana praca doktorska, Białystok 2022, repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/15662/1/BK_Truszkowski_Prawo_o_aktach_stanu_cywilnego_w_II_Rzeczypospolitej.pdf (dostęp: 30.01.2025 r.), s. 17–19 i n.

⁴¹¹ P. Fiedorczyk, *Prawne problemy rejestracji aktów stanu cywilnego w Polsce po II wojnie światowej*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2017/39, s. 361.

7. Ze względu na brak w polskim systemie prawnym nieważności małżeństwa *ex lege* powstaje problem ochrony zawartych przez bigamistę małżeństw. Ochrona przysługuje pierwszemu małżeństwu, chociaż ustawodawca przewidział możliwość **konwolidacji** małżeństwa bigamicznego⁴¹². Należy generalnie zgodzić się z poglądem, że ustawodawca chroni drugie zawarte małżeństwo, by nie zostało uznane za bigamiczne, w świetle brzmienia art. 170 k.p.c. (przywrócenie terminu do złożenia środka odwoławczego), art. 177 § 1 k.p.c. (zawieszenie postępowania) i art. 400 k.p.c. (wznowienie postępowania)⁴¹³. Trzeba jednak podkreślić, że w przypadku bigamii art. 170 i 400 k.p.c. nie znajdują zastosowania, ponieważ nie wystąpią wówczas przesłanki konieczne do ich zastosowania, w szczególności uprawomocnienie wyroku o unieważnieniu małżeństwa lub rozwodzie albo ustalającego nieistnienie małżeństwa oraz zawarcie drugiego małżeństwa po uprawomocnieniu się tego wyroku. Zagadnienie ochrony małżeństwa w przypadku zawarcia małżeństwa bigamicznego oddaje treść uzasadnienia wyroku sądu w postępowaniu odwoławczym w sprawie dotyczącej uzgodnienia treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem rzeczy: „Pozostawanie w związku małżeńskim jest przeszkodą do zawarcia kolejnego małżeństwa, jeżeli jednak do tego doszło, późniejsze małżeństwo nie jest nieważne z mocy prawa. Nie jest także małżeństwem nieistniejącym. Zgodnie z art. 13 § 2 k.r.o. może ono zostać unieważnione, jednak do tego czasu małżeństwo bigamiczne jest ważne i skuteczne, pociągając za sobą wszystkie związane z tym reperkusje na płaszczyźnie osobistej i majątkowej”⁴¹⁴. Układ bigamiczny stwarza zatem skomplikowaną sytuację także **w sferze majątkowej**. Ze względu na rzadkie występowanie w praktyce spraw o unieważnienie małżeństwa bigamicznego, a zwłaszcza dotyczące **podziału majątku wspólnego** takiego małżeństwa, są to zagadnienia nieczęsto rozstrzygane w literaturze i orzecznictwie⁴¹⁵. Postulowane w literaturze rozwiązanie problemu „hybrydalnego układu majątkowego”⁴¹⁶ w przypadku ustania wspólności ustawowej majątku wskutek:

- 1) ustania małżeństwa bigamicznego wskutek śmierci drugiego małżonka bigamisty czy też unieważnienia małżeństwa bigamicznego;
- 2) ustania pierwszego małżeństwa zawartego przez bigamistę;
- 3) ustania obu związków na skutek śmierci bigamisty

– uwzględniające interesy majątkowe małżonka, który uległ oszustwu matrymonialnemu i zapewniające ekonomiczne bezpieczeństwo rodziny, która po ustaniu jednego z małżeństw nadal pozostanie związkiem ważnym, zasługuje na aprobatę⁴¹⁷.

Ponieważ związki bigamiczne są ważne do chwili ustania wszystkich małżeństw poza jednym, to w przypadku śmierci bigamisty wszyscy jego małżonkowie są uprawnieni do objęcia po nim spadku⁴¹⁸.

8. W świetle obowiązujących przepisów osoba, która **zawarła związek wyznaniowy** (nie konkordatowy), który nie wywołał skutków w sferze prawa cywilnego, może zawrzeć małżeństwo **z tą samą albo inną osobą**⁴¹⁹. Na tym tle wyłania się problem swoistego rywalizowania ze sobą

⁴¹² M. Kosek, *Powództwo...*, s. 241.

⁴¹³ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 13.

⁴¹⁴ Wyrok SO w Łodzi z 22.06.2015 r., III Ca 471/15, LEX nr 2127303.

⁴¹⁵ M. Hemerling, *Status prawny małżeńskiej wspólności ustawowej w małżeństwie bigamicznym i podział majątku wspólnego po jego ustaniu*, „Palestra” 2012/3–4, s. 85–89.

⁴¹⁶ M. Hemerling, *Status prawny...*, s. 85.

⁴¹⁷ M. Hemerling, *Status prawny...*, s. 85.

⁴¹⁸ P. Błaszczak, P. Palichleb, *W meandrach trzech gałęzi prawa, czyli kilka słów o bigamii*, „Studia Iuridica” 2018/76, s. 86–87.

⁴¹⁹ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 13, s. 138.

prawa kanonicznego i świeckiego. Pewne środki zapobiegawcze wprowadzono uchwałą podjętą na zebraniu plenarnym Konferencji Episkopatu Polski, gdzie stwierdzono, że osoby chcące zawrzeć małżeństwo jedynie wyznaniowe (kanoniczne) mają obowiązek uzyskania dla niego skutków cywilnych. Nie zmienia to faktu, że nadal jest możliwe (kan. 1071 KPK) zawarcie małżeństwa wyznaniowego bez skutków cywilnych. Poza tym wywarcie skutków cywilnych przez małżeństwo zawierane w formie wyznaniowej (konkordatowej) nie następuje automatycznie. W związku z powyższym funkcjonują obecne trzy formy zawarcia małżeństwa: cywilne, wyznaniowe ze skutkiem cywilnym (konkordatowe) oraz wyznaniowe bez skutku cywilnego⁴²⁰. We Francji, ojczyźnie świeckiego systemu prawa małżeńskiego osobowego, zdecydowanie przypisano pierwszeństwo małżeństwu świeckiemu, zakazując duchownemu przeprowadzenia w religijnej formie ceremonii małżeństwa przed uprzednim zawarciem ślubu cywilnego (art. 199–200 dawnego franc. Code Pénal z 1810 r.), co obecnie obwarowane jest sankcją 6-miesięcznego pozbawienia wolności i grzywną w wysokości 7500 euro (art. 433 franc. Code Pénal z 1992 r.)⁴²¹. Podobne regulacje znane są systemowi niemieckiemu⁴²².

III. Unieważnienie i konwalidacja małżeństwa bigamicznego

9. Unieważnienie małżeństwa bigamicznego jest dopuszczalne, dopóki trwa poprzednie małżeństwo. **Konwalidacja** małżeństwa bigamicznego następuje wówczas, gdy **poprzednie małżeństwo ustało albo zostało unieważnione**⁴²³. Uznanie za zmarłego oznacza ustanie małżeństwa z chwilą oznaczoną w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego jako chwila śmierci małżonka (zob. komentarz do art. 55 k.r.o.). W literaturze wskazuje się na wyjątkowy charakter regulacji art. 55 § 2 k.r.o., której celem jest ochrona nowego małżeństwa⁴²⁴. Decydującym czynnikiem ustania małżeństwa w sytuacji, gdy uznany za zmarłego małżonek w rzeczywistości żyje, jest zawarcie małżeństwa w dobrej wierze⁴²⁵.
10. Unieważnienia małżeństwa bigamicznego może żądać **każdy, kto ma w tym interes prawny**. Pojęcie interesu prawnego należy rozumieć szeroko. W związku z tym nie należy ograniczać kręgu osób do takich, których interes związany z unieważnieniem małżeństwa bigamicznego ma charakter wyłącznie osobisty albo wyłącznie majątkowy⁴²⁶. Interes prawny do unieważnienia małżeństwa bigamicznego mają przede wszystkim małżonkowie, dzieci z pierwszego małżeństwa i ich zstępni, małżonek z małżeństwa bigamicznego i interwenienci uboczni ze strony spadkobierców zmarłego powoda, którego małżonek zawarł małżeństwo bigamiczne⁴²⁷. Interesu prawnego dziecka z pierwszego małżeństwa w unieważnieniu małżeństwa nie należy utożsamiać z dobrem dziecka z art. 56 § 2 k.r.o.⁴²⁸ W zakresie legitymacji czynnej na

⁴²⁰ A. Nowicka, *Warunki zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej o skutkach cywilnych przewidzianych w prawie polskim*, „Wrocławskie Studia Erazmianskie” 2009/3, s. 201–202.

⁴²¹ M. Szewczyk, *Zmiany we francuskim prawie karnym na tle kodeksu karnego z 1994 r.*, „Palestra” 1997/3–4, s. 122–132.

⁴²² A. Pastwa, *Recenzja: „Zawarcie małżeństwa kanonicznego bez skutków cywilnych (kan. 1071 § 1, 2° Kodeksu Prawa Kanonicznego)”*, Piotr Majer, *Kraków 2009*, „Ius Matrimoniale” 2011/16, s. 265.

⁴²³ K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 59.

⁴²⁴ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 13, s. 128.

⁴²⁵ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 13, s. 129 i powołane tam orzecznictwo.

⁴²⁶ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 13; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 13, s. 133; W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, komentarz do art. 13, s. 144.

⁴²⁷ H. Bzdak [w:] *Zbiór orzeczeń...*, red. H. Bzdak, s. 44–47.

⁴²⁸ Wyrok SN z 3.02.1970 r., II CR 517/69, LEX nr 1133; wyrok SN z 6.11.1973 r., II CR 575/73, LEX nr 1673146. Zob. też M. Kosek, *Powództwo...*, s. 240.

gruncie prawa kolizyjnego ważny jest wyrok TS z 13.10.2016 r., E. Mikołajczyk przeciwko Czarneckim, C-294/15, EU:C:2016:772, w sprawie o unieważnienie małżeństwa z powodu bigamii⁴²⁹, w której Sąd Apelacyjny w Warszawie skierował pytanie prejudycjalne do Trybunału Sprawiedliwości dotyczące wykładni przepisów art. 3 rozporządzenia Bruksela II bis (zob. też komentarz do art. 17 k.r.o.). Trybunał stwierdził przede wszystkim, że sprawy o unieważnienie małżeństwa nie zostały wyłączone z zakresu stosowania rozporządzenia Bruksela II bis, a ponadto przyjęcie legitymacji procesowej czynnej wyłącznie samych małżonków mogłoby spowodować **ograniczenie prawa do sądu** we wszystkich tego typu sprawach⁴³⁰. Tak też wypowiedział się wcześniej rzecznik generalny M. Wathelet w opinii do tego wyroku. Podkreślił, że określona osoba może posiadać interes w unieważnieniu małżeństwa nawet po śmierci jednego z małżonków. Interes prawny do wytoczenia takiego powództwa należy oceniać w świetle właściwego uregulowania krajowego, lecz to nie może być powodem pozbawienia osoby trzeciej, która wniosła powództwo o unieważnienie małżeństwa po śmierci jednego z małżonków, możliwości skorzystania z jednolitych norm kolizyjnych przewidzianych przez rozporządzenie Bruksela II bis⁴³¹. Powództwo o unieważnienie małżeństwa w przypadku bigamii może wnieść także prokurator (zob. komentarz do art. 22 k.r.o.).

11. Gdy równocześnie toczy się postępowanie o rozwiązanie małżeństwa przez rozwód i postępowanie w sprawie unieważnienia małżeństwa z powodu bigamii, to **konvalidacja** małżeństwa bigamicznego nastąpi wówczas, gdy orzeczenie sądu w przedmiocie rozwiązanie małżeństwa przez rozwód poprzedzi orzeczenie o unieważnieniu małżeństwa. Wciąż aktualne jest postanowienie SN z 17.11.1981 r., I CZ 119/81, LEX nr 2738, stwierdzające, że względy celowości uzasadniają **zawieszenia postępowania** w sprawie o unieważnienie małżeństwa bigamicznego na podstawie art. 177 § 1 k.p.c., jeżeli sąd nabierze uzasadnionego przekonania, że istnieją widoki na rozwiązanie poprzedniego małżeństwa w toczącym się już procesie rozwodowym – i co się z tym wiąże – na konvalidację związku bigamicznego w myśl zasady *in favorem matrimonii*⁴³². Zgodnie z art. 316 k.p.c. sąd wydaje wyrok, biorąc za podstawę stan rzeczy istniejący **w chwili zamknięcia rozprawy**. W wyroku z 27.03.2019 r., V CSK 68/18, LEX nr 2652316, Sąd Najwyższy potwierdził, że zarzut naruszenia art. 316 § 1 w zw. z art. 391 § 1 k.p.c. może stanowić usprawiedliwioną podstawę skargi kasacyjnej, jeżeli skarżący wskaże konkretne zdarzenia, których sąd nie uwzględnił oraz wpływ tych zdarzeń na wynik sprawy. Odpowiednie stosowanie art. 316 § 1 k.p.c. w postępowaniu apelacyjnym oznacza, że sąd drugiej instancji zobowiązany jest – przy uwzględnieniu przepisów zawartych w art. 381 i 382 k.p.c. – brać pod uwagę zmiany w stanie faktycznym i prawnym sprawy wpływające na treść orzeczenia.
12. **Na temat trybu postępowania** w sprawie o unieważnienie małżeństwa z powodu bigamii oraz **charakteru wyroku** wydanego w tym postępowaniu zob. komentarz do art. 17 k.r.o. W przypadku unieważnienia związku bigamicznego należy przychylić się do poglądu, że istnieje możliwość wysunięcia żądania o stwierdzenie **ustania wspólności ustawowej** z datą wsteczną⁴³³.

⁴²⁹ Wyrok TS z 13.10.2016 r., C-294/15, LEX nr 2122124.

⁴³⁰ M. Sokołowski, *Legitymacja procesowa osób trzecich w sprawach o unieważnienie małżeństwa – glosa do wyroku Trybunału Sprawiedliwości z 13.10.2016 r. w sprawie C-294/15, E. Mikołajczyk przeciwko Czarneckim*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2017/6, s. 36.

⁴³¹ *Powództwo o unieważnienie małżeństwa*, oprac. E. Skibińska, M. Praw. 2016/22.

⁴³² Zob. też K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 59–60; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 13.

⁴³³ K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 62.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 14. [Przeszkoda pokrewieństwa lub powinowactwa]

§ 1. Nie mogą zawrzeć ze sobą małżeństwa krewni w linii prostej, rodzeństwo ani powinowaci w linii prostej. Jednakże z ważnych powodów sąd może zezwolić na zawarcie małżeństwa między powinowatymi.

§ 2. Unieważnienia małżeństwa z powodu pokrewieństwa między małżonkami może żądać każdy, kto ma w tym interes prawny.

§ 3. Unieważnienia małżeństwa z powodu powinowactwa między małżonkami może żądać każdy z małżonków.

I. Uwagi ogólne

- 1. Przeszkoda pokrewieństwa** jest jedną z najstarszych przeszkód małżeńskich. Najczęściej przytaczanym w literaturze uzasadnieniem wprowadzanych przez ustawodawcę ograniczeń dotyczących zawierania związku małżeńskiego, w tym przeszkody pokrewieństwa i powinowactwa, są względy natury moralnej, eugenicznej i obyczajowej⁴³⁴. Zakaz zawierania małżeństw między krewnymi w linii prostej był bezwzględny i obowiązywał w całym okresie rozwoju prawa rzymskiego⁴³⁵. Przeszkodą do zawarcia małżeństwa w starożytnym Rzymie było także pokrewieństwo w linii bocznej, przy czym ten zakaz zmieniał się, oscylując pomiędzy drugim i szóstym stopniem **komputacji rzymskiej**, zgodnie z którą liczba stopni odpowiada liczbie urodzeń. Przeszkody małżeńskie w prawie kanonicznym konstruowane były począwszy od przełomu XII i XIII w., w tym przeszkoda pokrewieństwa i powinowactwa. Obecnie obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. przyjął komputację rzymską, którą wykorzystuje się także w prawie prywatnym, w miejsce dawnej **komputacji kanonicznej** (bardziej restrykcyjnej od komputacji rzymskiej), zwaną także germańską⁴³⁶. Kodeks Prawa Kanonicznego przewiduje zakaz zawierania małżeństw między krewnymi w linii prostej (kan. 1091 § 1) i do czwartego stopnia w linii bocznej (kan. 1091 § 2) oraz między powinowatymi w linii prostej (kan. 1092). Prawo karne nie penalizuje czynu polegającego na zawarciu małżeństwa pomiędzy krewnymi, jednak karalne jest dopuszczenie się obcowania płciowego w stosunku do wstępnego, zstępnego, brata i siostry – kazirodztwo (art. 201 k.k.)⁴³⁷.
- 2. Ustawodawca zdefiniował pokrewieństwo w linii prostej oraz pokrewieństwo w linii bocznej** w art. 61⁷ § 1 k.r.o., dodanym nowelą z 6.11.2008 r. (Dz.U. Nr 220, poz. 1431), oraz wskazał sposób obliczania pokrewieństwa. **Stopień pokrewieństwa** oblicza się zgodnie z liczbą urodzeń, wskutek których powstało pokrewieństwo (art. 61⁷ § 2 k.r.o.). Zasady obliczania pokrewieństwa ujęte w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym mają obecnie zastosowanie zarówno w prawie prywatnym, jak i publicznym⁴³⁸. Zakaz zawierania małżeństw między krewnymi w linii prostej (zstępnymi i wstępnymi) oraz rodzeństwem (linia boczna w drugim stopniu) ma **charakter bezwzględny**. Przepis art. 561 k.p.c. nie przewiduje możliwości udzielenia zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez osoby spokrewnione w linii prostej oraz pomiędzy rodzeństwem.

⁴³⁴ M. Kosek, *Przeszkody małżeńskie...*, s. 110.

⁴³⁵ K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 226, 234–235; P. Sadowski, *Wpływ kognacji na ius conubii w prawie rzymskim i kanonicznym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2015/27, s. 42–43 i powołana tam literatura.

⁴³⁶ W. Góralski, *Kanoniczne przeszkody małżeńskie – zarys problematyki*, „Ius Matrimoniale” 2015/4, s. 29 i n.; W. Góralski, *Kanoniczne przeszkody małżeńskie in genere*, „Prawo Kanoniczne” 2012/3, s. 3 i n.

⁴³⁷ Zwraca na to uwagę K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 65.

⁴³⁸ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 61⁷; zob. też G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, 2017, s. 560.

3. **Powinowactwo** oznacza stosunek łączący małżonka z krewnymi drugiego małżonka. Zakaz zawierania małżeństw między powinowatymi został ograniczony do powinowatych w linii prostej. Linie i stopnie powinowactwa zostały zdefiniowane w art. 61⁸ k.r.o. Określa się je według linii i stopni pokrewieństwa (art. 61⁸ § 2 k.r.o.). Powinowactwo w linii prostej będzie zachodziło pomiędzy małżonkiem a wstępnymi i zstępnymi drugiego małżonka. Zawarcie małżeństwa jest konieczną przesłanką powstania powinowactwa. Powinowactwo nie powstanie, gdy małżeństwo zostanie zawarte z naruszeniem art. 1 k.r.o. (*matrimonium non existens*). Powinowactwo powstanie w przypadku zawarcia małżeństwa z naruszeniem art. 10–15 i 16 k.r.o. Małżeństwo może być wówczas unieważnione, a **unieważnienie małżeństwa znosi stosunek powinowactwa**⁴³⁹. Zakaz wynikający z powinowactwa nie będzie miał znaczenia w trakcie trwania małżeństwa i pozostawiania jednego z powinowatych w związku małżeńskim. **Powinowactwo trwa pomimo ustania małżeństwa** w przypadku śmierci małżonka czy też rozvodu⁴⁴⁰.
4. Wszystkie zakazy (przeszkody) o charakterze bezwzględny mają zastosowanie do wszelkich małżeństw (laickich, wyznaniowych i konkordatowych). Należy uznać, że Kodeks rodzinny i opiekuńczy w zakresie przeszkody pokrewieństwa i powinowactwa reprezentuje koncepcję dość liberalną, w przeciwieństwie do np. Francji, gdzie zakazano zawierania małżeństw pomiędzy krewnymi w linii bocznej do trzeciego stopnia.

II. Zezwolenia na małżeństwo między powinowatymi

5. Zakaz zawierania małżeństw między powinowatymi nie ma charakteru **bezwzględnego**⁴⁴¹. Sąd może zezwolić na małżeństwo między powinowatymi **z ważnych powodów**. Zezwolenia udziela sąd w postępowaniu nieprocesowym **wyłącznie na wniosek chcących zawrzeć małżeństwo** (art. 561–564 k.p.c.). Artykuł 561 k.p.c. zawiera wyliczenie wszystkich przypadków (**katalog zamknięty**), w których sąd może zezwolić na zawarcie małżeństwa. W przypadku pozostałych przeszkód (zakazów) udzielenie zgody przez sąd nie jest możliwe.
6. **Ważne powody** są klauzulą generalną – nakazem dokonania oceny skierowanym do sędziego, który dookreśla klauzulę generalną w konkretnej sprawie. W doktrynie wskazuje się, że za ważne powody przemawiające za wydaniem zezwolenia na zawarcie małżeństwa należy uznać zwłaszcza sytuacje, gdy:
- 1) mężczyzna i kobieta, których wniosek dotyczy, mają dziecko lub dzieci albo oczekują dziecka;
 - 2) jeden z nupturientów jest poważnie chory, a drugi wyraża gotowość do zaopiekowania się chorym małżonkiem;
 - 3) powinowatych łączy dojrzałe i poważne uczucie, a ich podejście do małżeństwa przemawia za wydaniem zezwolenia⁴⁴².
7. Należy przychylić się do poglądu, że złożenie wniosku tylko przez jednego z nupturientów nie powinno powodować jego oddalenia. W postępowaniu o zezwolenie na zawarcie małżeństwa powinni jednak wziąć udział oboje zainteresowani zawarciem małżeństwa⁴⁴³.

⁴³⁹ M. Kosek, *Przeszkody małżeńskie...*, s. 118.

⁴⁴⁰ M. Domański, *Zezwolenie na zawarcie małżeństwa osobie...*, s. 3.

⁴⁴¹ M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 329 i n.

⁴⁴² E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 179–180; zob. też P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 67.

⁴⁴³ Tak M. Domański, *Zezwolenie na zawarcie małżeństwa osobie...*, s. 11.

8. Postanowienie w przedmiocie udzielenia zezwolenia podlega zaskarżeniu **apelacją**. Skarga kasacyjna w tym przypadku nie przysługuje (art. 519¹ k.p.c.)⁴⁴⁴.
9. Złożenie wniosku o udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa z **mocą wsteczną** i jego rozpoznanie w trybie art. 561 § 2 k.p.c. **jest niedopuszczalne**, a stanowisko dopuszczające udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa *ex post* ma obecnie walor jedynie historyczny⁴⁴⁵.

III. Unieważnienie małżeństwa z powodu pokrewieństwa i powinowactwa

10. Ustawodawca odróżnił legitymację procesową czynną w zależności od tego, czy przyczyną unieważnienia jest pokrewieństwo między małżonkami czy też powinowactwo. W pierwszym przypadku przysługuje ona **każdemu, kto ma w tym interes prawny**, a w drugim **każdemu z małżonków**. W obu przypadkach powództwo o unieważnienie może wnieść prokurator (art. 22 k.r.o.) (unieważnienie małżeństwa – zob. komentarz do art. 17 k.r.o.)⁴⁴⁶. W kręgu osób mających interes prawny do wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa z powodu pokrewieństwa jest każdy, na którego sytuację prawną z jakichkolwiek przyczyn i w dowolnym zakresie ma wpływ istnienie małżeństwa zawartego z naruszeniem zakazu pokrewieństwa – przede wszystkim krewni małżonków ze względu na ustalenie kręgu ich ustawowych spadkobierców⁴⁴⁷.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 15. [Przeszkoda przysposobienia]

§ 1. Nie mogą zawrzeć ze sobą małżeństwa przysposabiający i przysposobiony.

§ 2. Unieważnienia małżeństwa z powodu stosunku przysposobienia między małżonkami może żądać każdy z małżonków.

§ 3. Nie można unieważnić małżeństwa z powodu stosunku przysposobienia między małżonkami, jeżeli stosunek ten ustał.

I. Uwagi ogólne. Zakres podmiotowy

1. **Przeszkoda przysposobienia** ma rodowód rzymski. Związek rodzinny powstały w drodze przysposobienia polegający na „przybraniu sobie dziecka” w sposób „naśladujący naturę”, czyli **sztuczny** (arogacja albo adopcja), stanowił przeszkodę małżeńską **na wzór pokrewieństwa naturalnego**⁴⁴⁸. Począwszy od średniowiecza przeszkody małżeńskie, w tym przeszkoda tzw. pokrewieństwa prawnego (sztucznego), formułowane były w prawie kanonicznym. Obecnie (na gruncie Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.) nie mogą ważne zawrzeć małżeństwa ze sobą ci, którzy są związani pokrewieństwem prawnym powstałym z adopcji, w linii prostej lub w drugim stopniu linii bocznej (kan. 1094). Uzasadnieniem funkcjonowania przeszkody małżeńskiej przysposobienia zarówno w prawie świeckim, jak i kanonicznym są przede wszystkim **względny natury moralnej, etycznej i obyczajowej**. Za zasadnością zakazu zawierania małżeństwa pomiędzy przysposabiającym a przysposobionym przemawia także penalizacja obcowania płciowego pomiędzy osobami, które łączy stosunek przysposobienia (art. 201 k.k.).

⁴⁴⁴ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 180.

⁴⁴⁵ P. Cioch, *Postępowanie...*, s. 70 i powołane tam orzecznictwo.

⁴⁴⁶ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, 2017, s. 109.

⁴⁴⁷ Tak A. Zielenacki [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, komentarz do art. 14, s. 68.

⁴⁴⁸ K. Kolańczyk, *Prawo...*, s. 226, 244–247.

2. Zgodnie z literalnym brzmieniem przepisu zakres podmiotowy zakazu obejmuje **wyłącznie przysposabiającego i przysposobionego**. Należy mieć jednak na względzie inne przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczące przysposobienia oraz ich skutki wynikające z rodzaju przysposobienia (przysposobienia niepełnego lub pełnego) (zob. komentarz art. 121 § 2 i art. 124 § 1 k.r.o.)⁴⁴⁹.
3. Zakaz zawierania małżeństwa pomiędzy przysposabiającym a przysposobionym ma **charakter bezwzględny**. Przepis art. 561 k.p.c. nie przewiduje możliwości udzielenia zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez osoby, które łączą stosunek przysposobienia.

II. Czynna legitymacja procesowa

4. W procesie o unieważnienie małżeństwa z powodu stosunku przysposobienia czynna legitymacja procesowa przysługuje **każdemu z małżonków**. Legitymację procesową do wytoczenia powództwa posiada także **prokurator** (art. 22 k.r.o.), który w tym wypadku pozywa oboje małżonków⁴⁵⁰.

III. Ustanie przysposobienia

5. Przeszkoda pozostawania w stosunku przysposobienia zostaje usunięta w sytuacji **ustania przysposobienia**, co ma miejsce, gdy przysposobienie zostaje rozwiązane **na podstawie orzeczenia sądu**⁴⁵¹, przy czym niedopuszczalne jest rozwiązanie przysposobienia całkowitego (art. 125¹ § 1 k.r.o.) w przypadku tzw. zgody blankietowej rodziców dziecka na przysposobienie (art. 119¹ § 1 k.r.o. i art. 71 p.a.s.c.)⁴⁵² (przesłanki rozwiązania przysposobienia – zob. komentarz do art. 125 k.r.o.). Rozwiązanie przysposobienia powoduje **ustanie skutków przysposobienia** i „odżycie” praw i obowiązków wynikających z pokrewieństwa w rodzinie pochodzenia przysposobionego (skutki rozwiązania przysposobienia – zob. komentarz do art. 126 k.r.o.)⁴⁵³.
6. Gdy równocześnie toczy się postępowanie o rozwiązanie przysposobienia i postępowanie w sprawie unieważnienia małżeństwa, **konwalidacja małżeństwa** nastąpi wówczas, gdy orzeczenie sądu w przedmiocie ustania przysposobienia poprzedzi orzeczenie o unieważnieniu małżeństwa. Rozstrzygnięciu kolizji pomiędzy toczącymi się postępowaniami służy instytucja **zawieszenia postępowania** (art. 177 § 1 pkt 1 k.p.c.). Sąd powinien (*favor matrimonii*) zawiesić postępowanie o unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody przysposobienia do

⁴⁴⁹ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 15; A. Zielonacki [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. H. Dolecki, T. Sołkowski, komentarz do art. 15, s. 71–72; por. A. Darnowska, *Racje prawne...*, s. 37.

⁴⁵⁰ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 15.

⁴⁵¹ „Zgodnie z art. 125 § 1 k.r.o. rozwiązanie przysposobienia może nastąpić tylko z ważnych powodów. W braku przesłanek negatywnych w postaci dobra dziecka oraz określonych w art. 125¹ § 1 i art. 125 k.r.o. nie ma innych normatywnych podstaw do konstruowania innych przesłanek, czy to w postaci zawinionego rozpadu rodziny jako następstwa rozkładu związku małżeńskiego, czy to w postaci pozytywnie lub negatywnie ocenianego postępowania osoby trzeciej w stosunku do przysposobionego lub przysposabiającego” – wyrok SN z 18.10.2017 r., II CSK 309/17, LEX nr 2427129. Por. J. Gajda [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. T. Smoczyński, s. 181–182; zob. też M. Prucnal-Wójcik [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 15, s. 148–149.

⁴⁵² Wyrok SN z 18.10.2017 r., II CSK 309/17, LEX nr 2427129.

⁴⁵³ E. Holewińska-Łapińska, *Rozwiązanie stosunku przysposobienia w orzecznictwie sądów powszechnych w latach 2010–2011*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2013/14, s. 134.

czasu prawomocnego zakończenia postępowania o rozwiązanie przysposobienia⁴⁵⁴. Zgodnie z art. 316 k.p.c. sąd wydaje wyrok, biorąc za podstawę stan rzeczy istniejący **w chwili zamknięcia rozprawy**. Stan rzeczy istniejący w chwili zamknięcia rozprawy, zgodnie ze stanowiskiem Sądu Najwyższego, to stan faktyczny ustalony przez sąd na podstawie dowodów przeprowadzonych zgodnie z regułami postępowania dowodowego. Zarzut naruszenia art. 316 § 1 w zw. z art. 391 § 1 k.p.c. może stanowić usprawiedliwioną podstawę skargi kasacyjnej, jeżeli skarżący wskaże konkretne zdarzenia, których sąd nie uwzględnił, oraz wpływ tych zdarzeń na wynik sprawy⁴⁵⁵. Sąd powinien zatem uwzględnić w podjętym na nowo postępowaniu o unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody przysposobienia orzeczenie w przedmiocie rozwiązania przysposobienia.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 15¹. [Unieważnienie małżeństwa z powodu wad oświadczenia woli]

§ 1. Małżeństwo może być unieważnione, jeżeli oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński lub oświadczenie przewidziane w art. 1 § 2 zostało złożone:

- 1) przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli;
- 2) pod wpływem błędu co do tożsamości drugiej strony;
- 3) pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej, jeżeli z okoliczności wynika, że składający oświadczenie mógł się obawiać, że jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste.

§ 2. Unieważnienia małżeństwa z powodu okoliczności wymienionych w § 1 może żądać małżonek, który złożył oświadczenie dotknięte wadą.

§ 3. Nie można żądać unieważnienia małżeństwa po upływie sześciu miesięcy od ustania stanu wyłączającego świadome wyrażenie woli, od wykrycia błędu lub ustania obawy wywołanej groźbą – a w każdym wypadku po upływie lat trzech od zawarcia małżeństwa.

I. Uwagi ogólne

1. Artykuł 15¹ § 1 pkt 1–3 k.r.o. zawiera **kategorię podstaw unieważnienia małżeństwa** wprowadzoną do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego nowelą z 24.07.1998 r. (Dz.U. Nr 117, poz. 757). Za ich wprowadzeniem przemawiały przede wszystkim argumenty dotyczące obowiązujących Polskę umów międzynarodowych, w tym **konwencji nowojorskiej** z 10.12.1962 r. w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw (Dz.U. z 1965 r. Nr 9, poz. 53), której art. 1 ust. 1 przewiduje, że: „Małżeństwo nie może być prawnie zawarte bez pełnej i swobodnej zgody obu stron”⁴⁵⁶, a także **Konkordatu** ze Stolicą Apostolską z 28.07.1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318). Regulacja z art. 15¹ k.r.o. jest **lex specialis** w stosunku do przepisów art. 82–88 k.c., co oznacza, że przepisy Kodeksu cywilnego w zakresie oświadczeń woli nie mają zastosowania do oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński⁴⁵⁷. Wady oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński różnią się od przepisów ogólnych Kodeksu cywilnego dotyczących wad oświadczenia woli – najmniej w przypadku

⁴⁵⁴ K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 68; M. Prucnal-Wójcik [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 15, s. 149.

⁴⁵⁵ Wyrok SN z 27.03.2019 r., V CSK 68/18, LEX nr 2652316.

⁴⁵⁶ Na ten temat M. Nestorowicz, *Błąd co do osoby jako przyczyna unieważnienia małżeństwa*, PiP 2009/4, s. 28; T. Smyczyński, *Nowelizacja...*, s. 30. Obszerne fragmenty dyskusji na temat wprowadzenia regulacji umożliwiającej unieważnienie małżeństwa z powodu wad oświadczenia woli przytacza P. Fiedorczyk, *Unifikacja...*, s. 330–332, 514.

⁴⁵⁷ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 15¹.

bezprawnej groźby, a w sposób istotny w przypadku błędu⁴⁵⁸. Możliwość unieważnienia małżeństwa z powodu wady oświadczenia woli nie wynika z przyjętego w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym zakazu zawarcia małżeństwa, ale odnosi się do okoliczności funkcjonowania mechanizmu woli nupturienta w chwili składania przez niego oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński⁴⁵⁹.

2. Instytucja wad oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński nie jest zupełnie nowa w polskim prawie, a ponadto, także obecnie, wzbudza kontrowersje, zwłaszcza w zakresie błędu co do tożsamości oraz w kontekście uprawnienia prokuratora do wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa (art. 22 k.r.o.). Po raz pierwszy w polskim prawie zawierał tę instytucję dekret z 25.09.1945 r. – Prawo małżeńskie (Dz.U. Nr 48, poz. 270), unifikujący partykularne prawo małżeńskie obowiązujące w Polsce po odzyskaniu niepodległości w 1918 r.⁴⁶⁰ Uregulowano ją wówczas na wzór ustawodawstw dzielnicowych (wcześniej zaborowych), które bez wyjątku przewidywały wady oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński. Rodzaje wad oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński w dzielnicowych prawach polskich w dwudziestolecie międzywojennym i następnie w dekreście unifikacyjnym z 1945 r. sprowadzały się do następujących trzech: braku świadomości i swobody, błędu co do osoby drugiego nupturienta oraz groźby drugiego nupturienta lub osoby trzeciej, gdy składający oświadczenie woli mógł się obawiać, że jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo. Warto jednocześnie zaznaczyć, że podczas prac unifikacyjnych w latach 1945–1946 wciąż uważano prawo rodzinne za integralną część prawa cywilnego, co po przełomie politycznym w 1948 r. uległo zasadniczej zmianie. Wyodrębnienie prawa rodzinnego jako samodzielnej gałęzi prawa właściwe było prawu socjalistycznemu. Wylimitowanie wad oświadczenia woli z polskiego prawa małżeńskiego (w Kodeksie rodzinnym z 1950 r. i Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym z 1964 r.) uzasadniano niesłychanie rzadką możliwością zastosowania ich w praktyce oraz zbędnością tej regulacji w obliczu przepisów dotyczących rozwodu i jego skutków⁴⁶¹. W rezultacie braku uregulowania wad oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński ugruntował się pogląd, że mogą one co najwyżej być ważnym powodem rozkładu pożycia małżeńskiego uzasadniającym rozwód. Brak wad oświadczenia woli na gruncie prawa rodzinnego miał wynikać z dążenia do trwałości „socjalistycznego małżeństwa”⁴⁶². Za powrotem do uregulowania wad oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński opowiadał się zwłaszcza H. Trammer⁴⁶³ w związku z przystąpieniem Polski do konwencji nowojorskiej. Akty prawa międzynarodowego nie przesądzają, które wady oświadczenia woli mogą uzasadniać unieważnienie małżeństwa. Ogólną regułą wynikającą z nich jest nakaz

⁴⁵⁸ K. Nazar-Gutowska, *Groźba bezprawna w polskim prawie karnym*, Warszawa 2012, s. 107–108.

⁴⁵⁹ M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 47.

⁴⁶⁰ Art. 5: „Związek małżeński jest ważnie zawarty, jeżeli: 1) małżonkowie mają prawną zdolność do wstąpienia w związek małżeński, 2) nie ma przeszkody do zawarcia małżeństwa, 3) oświadczenia małżonków o wstąpieniu w związek małżeński wolne są od wad i złożone zostały w sposób prawem przewidziany”. Art. 9: „Oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński jest dotknięte wadą, jeżeli złożone zostało: 1) przez osobę, znajdującą się w stanie nieprzytomności lub chociażby przemijającego zakłócenia czynności psychicznej, wyłączającego świadomą wolę, albo 2) pod wpływem błędu co do osoby drugiego małżonka albo 3) pod wpływem groźby drugiego małżonka lub osoby trzeciej, jeżeli z okoliczności wynika, że składający oświadczenie woli mógł się obawiać, iż jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo”.

⁴⁶¹ P. Fiedorczyk, *Unifikacja...*, s. 330–332; M. Kosek, *Powództwo...*, s. 255–257; J. Pielichowski, *Korelacja wad oświadczenia przy zawarciu małżeństwa na gruncie prawa kanonicznego i polskiego*, „Zeszyty Prawnicze” 2012/12.3, s. 66.

⁴⁶² M. Nestorowicz, *Błąd...*, s. 27.

⁴⁶³ H. Trammer, *Czy wada oświadczenia woli jest przyczyną unieważnienia małżeństwa*, NP 1966/1, s. 55–56.

zawierania małżeństw przy pełnej swobodzie wyrażenia zgody przez nupturientów⁴⁶⁴. Po podpisaniu **Konkordatu** ze Stolicą Apostolską z 28.07.1993 r. podnoszono rozbieżność pomiędzy prawem kanonicznym i rodzinnym w kontekście braku uregulowania w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym wad oświadczeń woli o wstąpieniu w związek małżeński⁴⁶⁵. Po wprowadzeniu ich do tego kodeksu w 1998 r., wraz z możliwością zawarcia związku małżeńskiego w sposób wyznaniowy ze skutkiem cywilnym⁴⁶⁶ (Dz.U. z 1998 r. Nr 117, poz. 757), w dalszym ciągu istnieją różnice w zakresie uregulowania tych wad w obu porządkach prawnych (tj. w prawie rodzinnym i kanonicznym)⁴⁶⁷. Nie ma to jednak znaczenia praktycznego w świetle rozdzielania jurysdykcji państwowej i kościelnej oraz obowiązku uwzględnienia przeszkód małżeńskich wynikających z prawa polskiego (art. 10 Konkordatu) w przypadku zawierania małżeństwa wyznaniowego ze skutkiem cywilnym⁴⁶⁸.

3. Krytyka instytucji wad oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński dotyczy m.in. braku ujęcia wśród nich **pozorności**⁴⁶⁹. W świetle obowiązującego stanu prawnego małżeństwo zawarte jedynie dla pozorów, czy też małżeństwo pozorne, jest ważne od chwili jego zawarcia. Ze względu na brak możliwości unieważnienia takiego małżeństwa (*numerus clausus* z art. 17 k.r.o.) małżeństwo zawarte jedynie dla pozorów ustanie w chwili **rozrodu**, ewentualnie śmierci małżonka bądź małżonków. Jednym z argumentów podnoszonych przez zwolenników poszerzenia katalogu wad oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński o pozorność są potencjalnie negatywne skutki, jakie może wywołać małżeństwo zawarte jedynie dla pozorów w sferze majątkowej małżonków i spraw spadkowych⁴⁷⁰. Pozorność jako wadę konsensusu małżeńskiego przewiduje prawo kanoniczne (kan. 1101 § 2 KPK). Dokonuje ono także rozróżnienia między całkowitą pozornością (symulacją zgody małżeńskiej), gdy ktoś nie ma w ogóle zamiaru zawarcia małżeństwa, i pozornością częściową, gdy ktoś wprawdzie ma zamiar zawarcia małżeństwa, ale nie ma zamiaru wypełnienia zobowiązania – wyklucza istotny element lub przymiot małżeństwa. W konstrukcji pozorności przyjętej w Kodeksie Prawa Kanonicznego istotny jest pozytywny akt woli (umyślność) jako niezbędny do uznania działania osoby zawierającej małżeństwo za pozorne (symulowane)⁴⁷¹.
4. Ustawodawca zrezygnował z uwzględnienia pozorności wśród wad oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński (nie jest znana intencja ustawodawcy w tym zakresie z powodu

⁴⁶⁴ J. Pielichowski, *Korelacja...*, s. 67–68.

⁴⁶⁵ E. Mitrega, *Wady oświadczenia woli nupturientów*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2003/6, s. 52.

⁴⁶⁶ Zob. ustawa z 24.07.1998 r. o zmianie ustaw – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 117, poz. 757).

⁴⁶⁷ G. Jędrejek, *Regulacja instytucji małżeństwa w prawie kanonicznym i świeckim*, RPEiS 2008/2, s. 55–56. Por. I. Jaworska, *Stwierdzenie nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym i świeckim*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2017/6(1), s. 151 i n.

⁴⁶⁸ P. Majer, *Uwagi odnośnie do małżeństwa...*, s. 150.

⁴⁶⁹ Zob. m.in. P. Sobański, „Tylko fikcyjne” – to dlaczego wciąż ważne? Małżeństwo pozorne na tle regulacji obowiązujących w Polsce, Niemczech i Austrii, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2017/3, s. 83–111. Por. A. Ogrodnik-Kalita, *Zezwolenie na pobyt czasowy dla cudzoziemca małżonka obywatela Rzeczypospolitej Polskiej a wady oświadczenia woli przy zawarciu małżeństwa* [w:] *Prawne i ekonomiczne aspekty imigracji do Polski*, red. M. Butrymowicz, P. Kroczyk, Kraków 2017, s. 138; M. Bałwicka-Szczyrba, *O odmiennym uregulowaniu wad oświadczenia woli zawarcia małżeństwa wobec ogólnej regulacji kodeksu cywilnego*, „Acta Iuris Stetinensis” 2019/3(27), s. 6, 16–18.

⁴⁷⁰ P. Sobański, „Tylko fikcyjne”..., s. 91.

⁴⁷¹ G. Leszczyński, *Istotny element małżeństwa jako przedmiot symulacji częściowej* (kan. 1101 § 2 KPK), „Ius Matrimoniale” 2007/12, s. 82; J. Pielichowski, *Korelacja...*, s. 70–71; A. Cicha, *Unieważnienie małżeństwa...*, s. 143–144.

braku upublicznienia uzasadnienia nowelizacji z 1998 r.⁴⁷²), jednak złagodził ten brak wprowadzeniem regulacji art. 17a do ustawy z 25.06.1997 r. o cudzoziemcach (Dz.U. z 2001 r. Nr 127, poz. 1400 ze zm.)⁴⁷³, dodanej w związku z rezolucją Rady Unii Europejskiej z 4.12.1997 r. w sprawie środków, jakie należy podjąć w celu zwalczania małżeństw zawartych dla pozorów⁴⁷⁴. Ustawę o cudzoziemcach z 1997 r. zastąpiła ustawa z 13.06.2003 r. (Dz.U. z 2011 r. Nr 264, poz. 1573 ze zm.) i następnie obecnie obowiązująca z 12.12.2013 r. (Dz.U. z 2024 r. poz. 769 ze zm.). Zamieszczenie regulacji dotyczącej małżeństw zawartych w celu obejścia ustawy w ustawie o cudzoziemcach oraz użycie pojęcia „małżeństwa dla pozorów” (art. 55 ust. 1 pkt 7 ustawy z 2003 r., art. 169 ust. 2 pkt 7 ustawy z 2013 r.) kojarzy się z pozornością jako wadą oświadczenia woli, jednak celem tej regulacji jest wyłącznie usuwanie skutków zawarcia małżeństwa zawartego dla pozorów w sferze oceny legalności pobytu w państwach członkowskich⁴⁷⁵. Decydujące jest przy tym ustalenie, że cel zawarcia przez cudzoziemca związku małżeńskiego z obywatelem polskim stanowi legalizacja pobytu zainteresowanego w Polsce – wówczas organ odmawia cudzoziemcowi udzielenia zezwolenia na pobyt czasowy, co stanowi jedyną konsekwencję zawarcia małżeństwa dla pozorów pod rządami prawa polskiego⁴⁷⁶.

II. Rodzaje wad oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński

5. Przepis art. 15¹ § 1 k.r.o. przewiduje trzy rodzaje wad oświadczenia woli, których wystąpienie w chwili składania oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński może uzasadniać jego unieważnienie:

- 1) stan wyłączający świadome wyrażenie woli;
- 2) błąd co do tożsamości drugiej strony;
- 3) bezprawną groźbę drugiej strony lub osoby trzeciej.

6. Pojęcie **stanu wyłączającego świadome wyrażenie woli** (art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o.), zgodnie z dawną rzymską zasadą *ad impossibilia nemo tenetur*, przyjętą także w prawie kanonicznym w postaci *nemo potest ad impossibile obligari*⁴⁷⁷, obejmuje tylko „wyłączenie”, a nie jedynie „ograniczenie” i dotyczy świadomości wyrażenia woli o wstąpieniu w związek małżeński, a nie podejmowania decyzji w tym przedmiocie, oraz może pojawić się z jakichkolwiek przyczyn, zarówno krótkotrwałych zaburzeń czynności psychicznych o różnej etiologii lub choroby psychicznej, jak też niedorozwoju umysłowego⁴⁷⁸. Bez znaczenia jest też wina bądź jej brak po stronie składającego oświadczenie woli czy też przyczynienie się do powstania stanu wyłączającego świadome wyrażenie woli⁴⁷⁹. Stosunek przepisu art. 12 do art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o. stwarza wątpliwości interpretacyjne z powodu krzyżowania się zakresów przeszkody z art. 12 k.r.o.

⁴⁷² Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z 1.12.2015 r. do Ministra Sprawiedliwości, IV.501.12.2015.MK, s. 3, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Do_MS_ws_zroznicowanego_wieku_uprawnijacego_do_zawarcia_malzenstwa.pdf (dostęp: 30.04.2021 r.).

⁴⁷³ Zob. też J. Pielichowski, *Korelacja...*, s. 75–76; E. Mitreğa, *Wady oświadczenia...*, s. 57.

⁴⁷⁴ Council Resolution of 4 December 1997 on measures to be adopted on the combating of marriages of convenience (97/C 382/01) (Dz.Urz. UE C 382, s. 1) – o tym J. Pielichowski, *Korelacja...*, s. 75–76; E. Mitreğa, *Wady oświadczenia...*, s. 57; P. Radziszewski, *Małżeństwa polsko-cudzoziemskie o charakterze fikcyjnym a bezpieczeństwo państwa. Przyczynek do problemu*, „Świat Idei i Polityki” 2013/12, s. 77; P. Sobański, „Tylko fikcyjne”..., s. 91; A. Ogrodnik-Kalita, *Zezwolenie...*, s. 128.

⁴⁷⁵ P. Sobański, „Tylko fikcyjne”..., s. 91.

⁴⁷⁶ E. Lewandowska, *Pozorność oświadczenia woli. Studium cywilnoprawne*, Olsztyn 2018, s. 205.

⁴⁷⁷ J. Pielichowski, *Korelacja...*, s. 69.

⁴⁷⁸ J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne...*, s. 100.

⁴⁷⁹ M. Balwicka-Szczyrba, *O odmiennym uregulowaniu wad oświadczenia woli...*, s. 10.

i podstawy unieważnienia art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o. Innymi słowy, choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy mogą powodować wyłączenie świadomości wyrażenia woli o wstąpieniu w związek małżeński, lecz nie muszą (np. w przypadku zezwolenia sądu na zawarcie małżeństwa z osobą psychicznie chorą lub z niedorozwojem umysłowym, jeżeli jej stan zdrowia lub umysłu nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa i jeżeli osoba ta nie została ubezwłasnowolniona całkowicie, przy czym w literaturze przedmiotu podkreśla się, że zezwolenie sądu nie wyklucza oparcia podstawy powództwa o unieważnienie małżeństwa na art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o.). W przypadku zbiegu podstaw do unieważnienia małżeństwa o wyborze podstawy powództwa, przy uwzględnieniu ich odrębności konstrukcyjnych, decyduje powód⁴⁸⁰.

7. **Błąd co do tożsamości** (art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o.) jest interpretowany wąsko. Pogląd o wąskim rozumieniu błędu z art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o. jest aprobowany przez większość doktryny. Zgodnie z przyjętą interpretacją tożsamość oznacza **bycie tym samym fizycznie** podmiotem, z którym małżeństwo miało być zawarte. Wąskie ujęcie przepisu art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o. powoduje incydentalną możliwość jego zastosowania w praktyce. Podkreśla się jednocześnie, że mimo iż poza zakresem tego przepisu, w świetle jego brzmienia, pozostają ważne okoliczności dotyczące właściwości osobistych nupturienta (np. stan cywilny, stan zdrowia, orientacja seksualna itp.), nie jest uzasadniona jego rozszerzająca interpretacja w orzecznictwie⁴⁸¹. Zgodnie zatem z wąskim ujęciem tożsamość cywilna⁴⁸² pozostaje poza zakresem regulacji art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o.⁴⁸³

8. Przyjęcie wąskiego rozumienia błędu, jedynie co do tożsamości, powoduje, że błąd co do przymiotu strony, niezależnie od okoliczności, może stanowić jedynie podstawę rozkładu pożyicia i orzeczenia rozvodu. Niestety nie jest znana *ratio legis* takiego ujęcia tej instytucji przez ustawodawcę w obliczu braku upublicznienia treści uzasadnienia projektu ustawy z 1998 r.⁴⁸⁴ Propozycje szerszego ujęcia błędu jako wady oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński uzasadniane były przede wszystkim funkcjonowaniem małżeństw wyznaniowych ze skutkiem cywilnym (konkordatowych) i szerszego uregulowania błędu na gruncie prawa kanonicznego. Poza tym wskazano na brak uwzględnienia aspektu prawnoporównawczego w trakcie prac nad przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w tej materii⁴⁸⁵. Zwrócono uwagę głównie na regulacje prawa francuskiego, szwajcarskiego, niemieckiego, szwedzkiego, hiszpańskiego oraz włoskiego, gdzie błąd jest definiowany szerzej, jako obejmujący istotne przymioty osobiste małżonka i często w połączeniu z podstępym wprowadzeniem w błąd czy też winą umyślną obejmującą także zaniechanie (zatajenie)⁴⁸⁶. Sformułowano także postulat *de lege ferenda*, aby słowo „tożsamość” w przypadku błędu jako oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński zastąpić zwrotem „istotne właściwości”⁴⁸⁷. Biorąc pod uwagę argumenty

⁴⁸⁰ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 15¹, s. 154.

⁴⁸¹ M. Nestorowicz, *Błąd...*, s. 29–30; por. T. Smoczyński, *Nowelizacja...*, s. 31–32.

⁴⁸² O tym E. Mitrega, *Wady oświadczenia...*, s. 54–55. Por. M. Nestorowicz, *Błąd...*, s. 20. T. Smoczyński, *Nowelizacja...*, s. 32.

⁴⁸³ O postulacie rozszerzenia błędu o tożsamość cywilną zob. M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 15¹, s. 157–158.

⁴⁸⁴ Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z 1.12.2015 r. do Ministra Sprawiedliwości, IV.501.12.2015.MK, s. 3.

⁴⁸⁵ M. Nestorowicz, *Błąd...*, s. 26; R. Krajewski, *Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań*, Warszawa 2009, s. 210.

⁴⁸⁶ M. Nestorowicz, *Błąd...*, s. 26.

⁴⁸⁷ R. Krajewski, *Prawa i obowiązki...*, s. 210.

zwolenników szerszego ujęcia błędu, należy podnieść, że ignorancja (brak wiedzy) nie powinna być utożsamiana z błędem.

9. Wąskie ujęcie błędu (błędu istotnego) funkcjonowało na gruncie prawa rzymskiego – błąd co do przymiotów osoby nie powodował nieważności jako odnoszący się do ubocznych okoliczności, podobnie błąd w pobudce (*error in motivis*), który nie był istotny. Błąd nie mógł być też zawiniony (*error probabilis*), czyli taki, który nastąpił z winy strony, która na błąd się powołuje⁴⁸⁸. Prawo kanoniczne reguluje kwestię błędu oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński szerzej. Kanon 1097 KPK zawiera w sobie dwie normy: odnoszącą się do błędu co do osoby rozumianego jako błąd co do tożsamości strony (kan. 1097 § 1 KPK), który powoduje nieważność małżeństwa, oraz odnoszącą się do przymiotu strony w ujęciu moralnym, społecznym, obywatelskim, a także w aspekcie stworzenia wspólnoty małżeńskiej (kan. 1097 § 2 KPK), co nie powoduje nieważności małżeństwa, chociażby błąd był przyczyną zawarcia małżeństwa, chyba że przymiot ten był bezpośrednio i zasadniczo zamierzony⁴⁸⁹. W prawie kanonicznym dodana została (w KPK z 1983 r.) regulacja dotycząca podstępu (błędu kwalifikowanego). Zgodnie z nią kto zawiera małżeństwo zwiedziony podstępem dokonany dla uzyskania zgody małżeńskiej, a dotyczącym jakiegoś przymiotu drugiej strony, który ze swej natury może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego, zawiera je nieważnie (kan. 1098 KPK). Podobnie w uzasadnieniu projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28.05.1929 r. K. Lutostański wyraził pogląd o braku praktycznej doniosłości błędu co do tożsamości (osoby) w wąskim ujęciu: „Pomijając błąd, co do osoby w ścisłym znaczeniu, który w dzisiejszych czasach nie zachodzi, pojęcie błędu rozciąga się w prawodawstwach już to na błąd, co do istotnych cech osoby małżonka, już to takich jego właściwości, które byłyby powstrzymały drugą stronę od zawarcia małżeństwa, gdyby je znała”⁴⁹⁰.
10. W polskim prawie prywatnym, w przeciwieństwie do prawa państw o systemie *common law*, nie ma rozwiązań szczegółowych dotyczących przywłaszczenia (kradzieży) tożsamości osoby fizycznej czy też **fałszywej tożsamości**, która może obejmować także wizerunek. Pewien wyjątek mógłby stanowić przepis art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o., przy przyjęciu szerszego rozumienia błędu jako oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński w sytuacji, gdy sprawca posługuje się skradzioną tożsamością w celu zawarcia związku małżeńskiego⁴⁹¹.
11. W literaturze zauważono, że rozszerzenie zakresu pojmowania błędu z art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o. mogłoby stanowić podstawę unieważnienia małżeństwa po ustaleniu nowej płci małżonka, zwłaszcza w świetle brzmienia art. 21 k.r.o. o odpowiednim stosowaniu przepisów o rozwodzie w zakresie stosunku małżonków do wspólnych dzieci oraz w zakresie stosunków majątkowych między małżonkami. W obowiązującym stanie prawnym problem ustania małżeństwa w przypadku zmiany płci przez **małżonka transpłciowego** jest zagadnieniem skomplikowanym, który doktryna i orzecznictwo starają się rozwiązywać na podstawie obowiązujących przepisów⁴⁹².

⁴⁸⁸ H. Insadowski, *Rzymskie prawo...*, s. 168–169.

⁴⁸⁹ W. Góralski, *Prawo do zawarcia małżeństwa. Perspektywa kanonisty*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2015/4, s. 31. Zob. też W. Góralski, *Błąd co do osoby (kan. 1097 § 1 KPK) w świetle wyroku Roty Rzymskiej c. Funghini z kwietnia (brak dnia) 1997 r.*, „Ius Matrimoniale” 2001/6, s. 195–197, 201–202; W. Góralski, *Błąd co do przymiotu osoby (kan. 1097 § 2 KPK) w świetle wyroku Roty Rzymskiej*, „Prawo Kanoniczne” 1993/3–4, s. 116; M. Nestorowicz, *Błąd...*, s. 26; J. Pielichowski, *Korelacja...*, s. 69–70.

⁴⁹⁰ *Zasady projektu...*, oprac. K. Lutostański, s. 50.

⁴⁹¹ M.P. Ziemiak, *Kradzież tożsamości osoby fizycznej – wybrane zagadnienia cywilnoprawne*, GSP 2018/39, s. 91–92.

⁴⁹² A. Zielonacki, *Zmiana płci w świetle prawa polskiego*, RPEiS 1988/2, s. 41.

W doktrynie utrzymywany jest pogląd (podobnie jak na Węgrzech, w Turcji i Ukrainie) o zakazie finalizacji procedury ustalenia płci w przypadku pozostawania przez osobę transpłciową w związku małżeńskim⁴⁹³.

Na ścieżkę zasadniczych reform w zakresie zmiany płci i konsekwencji tej zmiany zdecydowały się wejść Irlandia (Gender Recognition Act 2015) i Malta (Act XI of 14th April, 2015). W systemach prawnych państw europejskich możemy wyróżnić obecnie trzy modele dotyczące dalszego trwania małżeństwa po dokonaniu prawnej zmiany płci: 1) systemy prawne liberalne w zakresie regulacji prawa rodzinnego (np. Niderlandy), gdzie prawna zmiana płci pozostaje neutralna wobec dotychczasowego związku małżeńskiego lub partnerskiego, co wynika z faktu, że oba typy związków są dopuszczalne dla par tej samej lub odmiennej płci; 2) systemy prawne z jedyną usankcjonowaną prawnie formą związku, którą pozostaje małżeństwo osób o odmiennej płci (np. Słowacja), gdzie chęć dokonania prawnej zmiany płci wymaga uprzedniego rozwiązania małżeństwa przez osobę transseksualną; 3) systemy prawne z uregulowanymi obok tradycyjnych małżeństw (zarezerwowanych dla osób o odmiennej płci) związkami partnerskimi (przewidziane dla osób o tej samej płci), gdzie wprowadza się wymóg uprzedniego rozwiązania małżeństwa lub związku partnerskiego (np. Czechy) bądź też dopuszcza się możliwość przekształcenia dotychczasowego związku małżeńskiego w zarejestrowany związek partnerski (np. Włochy)⁴⁹⁴. Jak wiadomo, zastosowanie w tym przypadku art. 2 k.r.o. nie jest możliwe⁴⁹⁵.

W świetle obowiązującego stanu prawnego ustanie takiego małżeństwa może nastąpić w Polsce jedynie przez rozwód⁴⁹⁶. Prawdopodobne jest jednak, że niezgodność pomiędzy płcią psychiczną osoby a płcią fizyczną istniała już w czasie zawierania związku małżeńskiego. Ustanie małżeństwa w drodze jego unieważnienia z powodu błędu, który mógłby polegać na mylnym określeniu płci nupturienta ze względu na skupienie się wyłącznie na jego cechach fizycznych, jest alternatywnym sposobem ustania małżeństwa w państwach Unii Europejskiej. W Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym stoją temu na przeszkodzie, poza wąskim ujęciem błędu, konieczność wystąpienia o unieważnienie małżonka osoby transpłciowej oraz terminy z art. 15¹ § 3 k.r.o.⁴⁹⁷

12. O **marginalnym znaczeniu** instytucji z art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o. w praktyce świadczy brak orzeczeń Sądu Najwyższego dotyczących unieważnienia małżeństwa z powodu błędu co do tożsamości jako wady oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński. W analizie orzecznictwa za 2010 r. wskazano, że na ogólną liczbę spraw o unieważnienie małżeństwa (40), w których w sądzie pierwszej instancji orzeczenie unieważnienia małżeństwa zapadło w 14 sprawach, apelację wniesiono tylko w pięciu sprawach, tylko 3 dotyczyły wad oświadczenia woli, w tym 2, gdzie jako powód wskazano błąd co do tożsamości – oba postępowania zakończyły się oddaleniem powództwa⁴⁹⁸. W pierwszym przypadku błąd męża dotyczył wieku żony (była starsza o 11 lat)

⁴⁹³ Wyrok ETPC z 16.07.2014 r., 37359/09, *Hämäläinen v. Finlandii*, LEX nr 1226384.

⁴⁹⁴ J.M. Łukasiewicz, *Prawne aspekty zmiany płci w wybranych państwach europejskich*, Warszawa 2021, s. 110–111.

⁴⁹⁵ Por. H. Bzdak [w:] *Zbiór orzeczeń...*, red. H. Bzdak, s. 13.

⁴⁹⁶ M. Boratyńska, *Problem transseksualizmu* [w:] *Prawo wobec medycyny i biotechnologii. Zbiór orzeczeń z komentarzami*, red. M. Safjan, Warszawa 2011, s. 450.

⁴⁹⁷ M. Michalska, A. Wojcieszak, *Stwierdzenie transpłciowości w przypadku osoby pozostającej w związku małżeńskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Prawnicza” 2017/95, s. 219–220 i podana tam literatura. Por. wyrok SN z 6.12.2013 r., I CSK 146/13, LEX nr 1415181; postanowienie SA w Katowicach z 13.06.2017 r., V ACz 495/17, LEX nr 2317651.

⁴⁹⁸ E. Holewińska-Łapińska, *Unieważnienie małżeństwa w praktyce sądowej w 2010 r.* [w:] *Studia i analizy Sądu Najwyższego*, t. 6, red. K. Ślęzak, Warszawa 2012.

i jej wykształcenia (wykształcenie podstawowe). Powództwo męża nie zostało uwzględnione. Powód nie zaakceptował rozstrzygnięcia sądu pierwszej instancji i wniósł apelację, która została oddalona. Druga sprawa toczyła się z powództwa prokuratora wniesionego po 4 latach od zawarcia małżeństwa z powodu posługiwania się przez męża dowodem osobistym innego mężczyzny. Miejsce pobytu męża nie było znane (w sprawie został ustanowiony kurator w osobie ojca pozwanego, który nie stawiał się na żadne z trzech posiedzeń sądu). Małżonkowie nie pozostawali we wspólnym pożyciu, małżonka od lat przebywała za granicą i nie nawiązała po wyjeździe kontaktu z mężem. Wyrok oddalający powództwo nie był zaskarżony⁴⁹⁹. Na tle tego przypadku wyłania się także zagadnienie uprawnienia prokuratora do wytoczenia powództwa w sprawach wad oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński, a także niezwiązania go terminami przewidzianymi w art. 15¹ § 1 k.r.o. (zob. komentarz do art. 22 k.r.o.).

13. Argumenty wskazujące na potrzebę rozszerzenia ujęcia błędu jako wady oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński nie spotkały się jak dotąd z aprobatą. Powodów można doszukiwać się w założeniu incydentalności instytucji unieważnienia małżeństwa i chęci utrzymania *status quo* w zakresie regulacji przyjętej jeszcze w dekrete unifikacyjnym z 1945 r.
14. Jedynie w sposób wyjątkowy w przypadku **bezprawnej groźby** (art. 15¹ § 1 pkt 3 k.r.o.) nawiązuje się do przepisów Kodeksu cywilnego (art. 87 k.c.)⁵⁰⁰. Kodeks cywilny nie definiuje pojęcia groźby bezprawnej, lecz określa przesłanki, które nadają jej charakter normatywny. Są nimi: **bezprawność**, **powaga groźby** i normalny **związek przyczynowy** między groźbą a złożeniem oświadczenia woli określonej treści, przy czym przesłanki te muszą wystąpić **kumulatywnie**. Groźba w rozumieniu przepisu art. 87 k.c. jest zawsze działaniem **celowym**, skierowanym na zmuszenie zagrożonego, **wbrew jego woli**, do złożenia określonego oświadczenia⁵⁰¹. W wyroku z 7.07.2016 r., I ACa 396/16, LEX nr 2137067, SA w Szczecinie stwierdził, że dla zaistnienia bezprawnej groźby decydujące jest zasadniczo kryterium subiektywne możliwości odczucia powagi groźby, chociaż kryterium obiektywne nie może być całkowicie pominięte. W szczególności dla wzbudzenia bezprawnej groźbą obawy u osoby zagrożonej, że jej lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo, wystarczająca jest sama tylko możliwość zaistnienia takiej obawy i nie jest konieczne rzeczywiste wystąpienie tej obawy. Nie ma także znaczenia, czy groźba może być natychmiast wykonana, czy jej spełnienie nie zostało czasowo określone. Ponadto dla istnienia związku przyczynowego nie ma znaczenia źródło zagrożenia: czy groźba pochodzi od drugiej strony składającej oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński, czy od osoby trzeciej, a jeżeli od osoby trzeciej, to czy druga strona o tym wiedziała albo mogła wiedzieć. Przepis art. 15¹ § 1 pkt 3 k.r.o. zawęża stan niebezpieczeństwa jedynie do **zagrożenia natury osobistej** – nawet istotne zagrożenia majątkowe nie będą miały znaczenia dla zaistnienia groźby bezprawnej w rozumieniu przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego⁵⁰².

III. Czynna legitymacja procesowa

15. **Legitymacja czynna** w procesie o unieważnienie małżeństwa z powodu złożenia oświadczenia dotkniętego jedną z wad wymienionych w art. 15¹ § 1 k.r.o. przysługuje **małżonkowi**, który

⁴⁹⁹ E. Holewińska-Łapińska, *Unieważnienie małżeństwa...*

⁵⁰⁰ K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 72; K. Nazar-Gutowska, *Groźba...*, s. 109.

⁵⁰¹ Wyrok SA w Szczecinie z 4.12.2015 r., I ACa 511/15, LEX nr 2026207. Zob. też wyrok SA w Warszawie z 12.02.2018 r., VII AGa 68/18, LEX nr 2545165; wyrok SA w Białymstoku z 30.07.2018 r., I ACa 299/18, LEX nr 2561761.

⁵⁰² J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne...*, s. 102.

złożył oświadczenie dotknięte wadą. Wątpliwości w doktrynie budzi możliwość wytoczenia powództwa z przyczyn ujętych w art. 15¹ § 1 k.r.o. przez **prokuratora**. Wskazuje się zwłaszcza na nieadekwatność wyników literalnej wykładni art. 22 k.r.o. i prywatnoprawnego charakteru regulacji z art. 15¹ k.r.o. Zmiany dokonane nowelą z 24.07.1998 r. pogłębiły już wcześniej istniejące rozbieżności zdań dotyczących zakresu uprawnień prokuratora w postępowaniu cywilnym w kontekście brzmienia art. 22 k.r.o. (zob. komentarz do tego przepisu). Brak spójności przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z generalną legitymacją prokuratora do wytaczania powództw o unieważnienie małżeństwa niezależną od legitymacji innych podmiotów wymaga wypracowania jednolitego stanowiska i interwencji ustawodawcy⁵⁰³. Warto przy tym zauważyć, że w pierwszym polskim dekrete unifikującym prawo małżeńskie z 25.09.1945 r., który wprowadzał pewne nowości socjalistyczne w postaci udziału prokuratora w sprawach cywilnych, jednoznacznie wyłączono możliwość wszczęcia przez niego postępowania o unieważnienie małżeństwa z powodu wady oświadczenia woli⁵⁰⁴.

16. Ustawodawca przewidział **terminy przedawnienia** roszczenia do wniesienia powództwa o unieważnienie małżeństwa z powodu wad oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński:

- 1) **termin 6-miesięczny** liczony od chwili ustania stanu wyłączającego świadome wyrażenie woli, od wykrycia błędu lub ustania obawy wywołanej groźbą oraz
- 2) **termin 3-letni** liczony od chwili złożenia oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński.

Oba terminy mają charakter **prekluzyjny**, są nieprzekraczalne i nieprzywracalne. Z ich upływem małżeństwo ulega **konvalidacji**, a powództwo wniesione po upływie wskazanych terminów powinno zostać oddalone⁵⁰⁵. Z uwagi na to, że żądanie unieważnienia małżeństwa z powodu wady oświadczenia woli można zgłosić jedynie w ściśle określonym terminie (art. 15¹ § 3 k.r.o.), nie można żądać ustalenia nieistnienia małżeństwa (art. 2 k.r.o.) z powołaniem się na niezłożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński z powodu pozostawania w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli (art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o.). Prowadziłoby to do obejścia przepisów dotyczących unieważnienia małżeństwa w szczególności wtedy, gdy przewidują one określone terminy do żądania unieważnienia małżeństwa, podczas gdy żądanie ustalenia nieistnienia małżeństwa nie jest ograniczone czasowo⁵⁰⁶.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 16. [Unieważnienie małżeństwa zawartego przez pełnomocnika]

W razie zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika mocodawca może żądać unieważnienia małżeństwa, jeżeli brak było zezwolenia sądu na złożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński przez pełnomocnika albo jeżeli pełnomocnictwo było nieważne lub skutecznie odwołane. Jednakże nie można z tego powodu żądać unieważnienia małżeństwa, jeżeli małżonkowie podjęli wspólne pożycie.

⁵⁰³ M. Kosek, *Powództwo...*, s. 254; por. M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 15¹, s. 161–162; K. Chudzik, *Legitymacja procesowa prokuratora...*, s. 27.

⁵⁰⁴ Art. 18 § 1: „O unieważnienie małżeństwa może wystąpić każdy z małżonków w razie niezachowania któregośkolwiek z wymogów ważności wskazanych w art. 5”. Art. 18 § 2: „Prawo wniesienia powództwa o unieważnienie służy również prokuratorowi, chyba że podstawą unieważnienia są wady oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński (art. 9)”.

⁵⁰⁵ J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne...*, s. 103; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 15¹.

⁵⁰⁶ Wyrok SN z 22.02.2012 r., IV CSK 240/11, LEX nr 1217052.

1. **Legitymację czynną** w sprawie o unieważnienie małżeństwa zawartego *per procura* (zob. komentarz do art. 6 § 1 k.r.o.) ma **mocodawca**, gdy:

- 1) brak było **zezwoleń sądu** na złożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński. Zezwoleń na zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika udzielają sądy rejonowe w formie postanowienia w trybie nieprocesowym (art. 507 k.p.c.). Zgodnie z postanowieniem Sądu Najwyższego do zgłoszenia **wniosku o zezwolenie** na udzielenie pełnomocnictwa do oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński uprawniona jest, stosownie do art. 563 k.p.c. **wyłącznie osoba, która zamierza udzielić pełnomocnictwa**; nie jest uprawniona do wystąpienia z takim wnioskiem osoba, z którą ma być zawarty związek małżeński przez pełnomocnika⁵⁰⁷. Nie jest dopuszczalne zezwolenie blankietowe, tzn. wskazanie osoby zawierającej związek małżeński bez wskazania drugiego nupturienta⁵⁰⁸. W sentencji postanowienia sąd wymienia zatem osobę, która uzyskała zezwolenie, oraz osobę, z którą zamierzono zawrzeć związek małżeński. W doktrynie nie ma zgody co do tego, czy postanowienie sądu zezwalające na zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika powinno wskazywać również osobę pełnomocnika⁵⁰⁹. Należy uznać, że zwłaszcza w przypadku pełnomocnictwa do złożenia oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński szczególnie istotny jest element zaufania. W związku z tym sąd nie powinien ograniczać swobody wyboru pełnomocnika, jak też zmiany podjętej w tym zakresie decyzji⁵¹⁰. Zezwolenie sądu nie zastępuje pełnomocnictwa. Od postanowienia sądu drugiej instancji kończącego postępowanie w przedmiocie zezwolenia na złożenie przez pełnomocnika oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński nie przysługuje **skarga kasacyjna** (art. 519¹ k.p.c.)⁵¹¹. Problem możliwości zawarcia małżeństwa przez pełnomocników obojga nupturientów należy rozstrzygnąć na jej korzyść, za czym przemawia *ratio legis* przepisu art. 16 k.r.o.⁵¹²;
- 2) pełnomocnictwo było **nieważne** (zob. komentarz do art. 6 § 2 k.r.o.);
- 3) pełnomocnictwo zostało **skutecznie odwołane** przed zawarciem małżeństwa. Co do zasady umocowanie trwa tak długo, jak długo pełnomocnictwo nie zostanie odwołane (art. 101 § 1 *in principio* k.c.) albo nie wygaśnie (art. 101 § 2 k.c.), z zastrzeżeniem odmiennej woli mocodawcy⁵¹³.

2. **Legitymację czynną** w sprawie unieważnienia małżeństwa zawartego przez pełnomocnika posiada także **prokurator**. Należy zgodzić się z poglądem, że prokurator nie powinien ingerować w stosunki prawne o charakterze czysto osobistym, jednak w świetle brzmienia art. 16 k.r.o. oraz zwłaszcza art. 22 k.r.o. brak uzasadnienia dla zaakceptowania poglądu, iż zakres osób posiadających czynną legitymację procesową na podstawie art. 16 k.r.o. nie obejmuje prokuratora⁵¹⁴. Wskazuje się również, że wystąpienie przesłanki materialnoprawnej wspólnego pożycia

⁵⁰⁷ Postanowienie SN z 16.11.1971 r., III CRN 354/71, LEX nr 4767.

⁵⁰⁸ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 185.

⁵⁰⁹ Zob. m.in. J. Bodio [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, Art. 1–729, red. A. Jakubicki, LEX 2019, komentarz do art. 563. Por. M. Domański, *Zezwolenie na zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika*, „Prawo w Działaniu” 2010/7, s. 188.

⁵¹⁰ M. Domański, *Zezwolenie na zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika...*, s. 188.

⁵¹¹ E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 185–186.

⁵¹² Tak E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie...*, s. 186; H. Bzdak [w:] *Zbiór orzeczeń...*, red. H. Bzdak, s. 53.

⁵¹³ Postanowienie SN z 10.05.2017 r., I CSK 586/16, LEX nr 2319683; por. wyrok SN z 8.05.2001 r., IV CKN 354/00, LEX nr 52538. Zob. też K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 74.

⁵¹⁴ K. Chudzik, *Legitymacja procesowa prokuratora...*, s. 27. Inaczej G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 16.

małżonków w rozumieniu art. 16 k.r.o. powinno wiązać prokuratora⁵¹⁵. Rozbieżność poglądów na tle obowiązującego stanu prawnego, który nie uległ zmianie od czasu wejścia w życie Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, uzasadnia pogląd o konieczności interwencji ustawodawcy w tym przedmiocie (zob. komentarz do art. 22 k.r.o.).

3. Zgodnie z ostatnim zdaniem art. 16 k.r.o. nie można żądać unieważnienia małżeństwa, jeżeli małżonkowie podjęli **wspólne pożycie**. Sąd Najwyższy w uchwale (7) z 25.02.2016 r., I KZP 20/15, OSNKW 2016/3, poz. 19, dotyczącej stwierdzenia przez sąd, czy odmienność płci jest warunkiem pozostawania we wspólnym pożyciu w rozumieniu art. 115 § 11 k.k., oraz jakiego rodzaju więzi charakteryzują stan wspólnego pożycia w rozumieniu art. 115 § 11 k.k., odniósł się m.in. do przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego operujących pojęciem wspólnego pożycia. Jak wiadomo, brak definicji legalnej tego pojęcia. Wypowiedzi dotyczące treści pojęcia wspólnego pożycia są formułowane zwłaszcza w oparciu o brzmienie art. 23 k.r.o. Sąd Najwyższy wyjaśnił, że wspólne pożycie zachodzi wówczas, gdy **więzi duchowe, fizyczne i gospodarcze** istnieją jednocześnie, a usprawiedliwiony brak niektórych z nich, w pewnych okolicznościach, nie stoi na przeszkodzie stwierdzeniu wspólnego pożycia. Sąd Najwyższy podkreślił także, że zgodność judykatury i doktryny nie dotyczy rozumienia tego samego zwrotu użytego w treści art. 16 zdanie drugie k.r.o. Sąd Najwyższy przychylił się do poglądu, że termin ten na gruncie art. 16 k.r.o. ma węższe znaczenie i może być rozumiany jako samo współżycie płciowe albo sama wspólnota gospodarstwa domowego. Wyraźnie podkreśla się jednak, że jest to wyjątek od ogólnej reguły. Z uwagi na cel tego przepisu i w związku z regułą *favor matrimonii* taka zawężona interpretacja „wspólnego pożycia” powinna w opinii Sądu Najwyższego mieć miejsce⁵¹⁶.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 17. [Katalog zamknięty przyczyn unieważnienia małżeństwa]

Małżeństwo może być unieważnione tylko z przyczyn przewidzianych w przepisach działu niniejszego.

1. Polskie prawo nie przewiduje **nieważności małżeństwa ex lege**. Małżeństwo zawarte z naruszeniem zakazów zawartych w art. 10–15 k.r.o. czy w przypadku złożenia oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński pod wpływem jednej z wad oświadczenia woli (art. 15¹ k.r.o.) oraz w przypadku nieprawidłowości wskazanych w art. 16 k.r.o., gdy oświadczenie zostało złożone przez pełnomocnika, **jest skuteczne, dopóki nie zostanie unieważnione**.
2. Porządek prawny w zakresie prawa cywilnego odnosi się do małżeństwa rozumianego w świetle przepisów polskiego prawa rodzinnego. Wobec powyższego unieważnienie małżeństwa wyznaniowego, w ramach którego doszło do zawarcia związku cywilnego, nie ma automatycznego wpływu na sytuację małżonków podlegających prawu polskiemu⁵¹⁷. Orzeczenie sądu kościelnego o ważności bądź o ustaniu małżeństwa kanonicznego nie może mieć prejudycjalnego wpływu na orzeczenie sądu państwowego o ważności lub o ustaniu świeckiego związku małżeńskiego. Orzeczenia sądów kościelnych mogą mieć natomiast **znaczenie dowodowe**.

⁵¹⁵ K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 75.

⁵¹⁶ Por. P. Daniluk, *Glosa do uchwały SN z 25.02.2016 r., I KZP 20/15, „Palestra”* 2017/1–2, s. 156–161.

⁵¹⁷ J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne...*, s. 95; por. A. Bartczak, *Sądowa jurysdykcja nad małżeństwem w Polsce*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2014/2, s. 37.

w sądowym postępowaniu cywilnym⁵¹⁸. Sąd Najwyższy stwierdził ponadto, że zgodnie z treścią art. 1 § 2 k.r.o. małżeństwo kanoniczne może być źródłem powstania związku świeckiego, o czym decydują wyłącznie małżonkowie. Nadal jednak obowiązuje przyjęta w prawie polskim koncepcja **małżeństwa jako związku świeckiego**. Należy zaznaczyć, że koncepcja świeckiego charakteru instytucji małżeństwa jest charakterystyczna nie tylko dla świeckiego, ale także mieszanego systemu prawa małżeńskiego osobowego⁵¹⁹.

3. Artykuł 17 k.r.o. należy interpretować w ten sposób, że zawarte w przepisach art. 10–16 k.r.o. wyliczenie podstaw unieważnienia małżeństwa **jest wyczerpujące**⁵²⁰. Zgodnie z art. 17 k.r.o. i zasadą *numerus clausus* przyczyn unieważnienia małżeństwa wyrażoną w tym przepisie przyczyny te dzieli się na trzy grupy:

- 1) naruszenie zakazów małżeńskich *sensu stricto* (art. 10–15 k.r.o.);
- 2) złożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński **pod wpływem wady oświadczenia woli** określonej w art. 15¹ k.r.o.;
- 3) nieprawidłowości w przypadku złożenia tego oświadczenia przez pełnomocnika (art. 16 k.r.o.)⁵²¹.

Zgodnie z wyrokiem SA w Katowicach z 16.10.1992 r., I ACr 464/92, LEX nr 5562, w zakresie podstaw unieważnienia małżeństwa nie znajdują zastosowania przepisy Kodeksu cywilnego o wadach oświadczenia woli (art. 82–88 k.c.).

4. Postępowanie o unieważnienie małżeństwa toczy się w trybie odrębnym w ramach postępowania w sprawach małżeńskich na podstawie art. 425–435, 447–452 k.p.c. **Postępowanie odrębne** w sprawach o unieważnienie małżeństwa ma **charakter obligatoryjny**; co oznacza, że sprawa o unieważnienie małżeństwa nie może być rozpatrywana w trybie zwykłym, chociaż w zakresie nieunormowanym mają zastosowanie przepisy ogólne dotyczące procesu (art. 13 § 2 k.p.c.)⁵²². Sądem rzeczowo właściwym w sprawach o unieważnienie małżeństwa jest **sąd okręgowy** (art. 17 pkt 1 k.p.c.). Powództwo o unieważnienie małżeństwa **wytacza się wyłącznie przed sąd**, w którego okręgu małżonkowie mieli ostatnie wspólne zamieszkanie, jeżeli jedno z nich w okręgu tym jeszcze stale przebywa. W braku takiej podstawy wyłącznie właściwy jest sąd miejsca zamieszkania strony pozwanej, a gdy tej podstawy nie ma – sąd miejsca zamieszkania powoda (art. 41 k.p.c.). Zgodnie z zasadą instancyjności od wyroku sądu okręgowego przysługuje **apelacja** do sądu apelacyjnego (art. 367 k.p.c.). Zasada **trwałości małżeństwa** przejawia się w przepisach dotyczących niedopuszczalności **przywrócenia terminu do złożenia środka odwoławczego** od wyroku orzekającego unieważnienie małżeństwa lub rozwód albo ustalającego nieistnienie małżeństwa, jeżeli choćby jedna ze stron zawarła po uprawomocnieniu się wyroku nowy związek małżeński (art. 170 k.p.c.), a także w niedopuszczalności **skargi kasacyjnej** od wyroku orzekającego unieważnienie małżeństwa, jeżeli choćby jedna ze stron po uprawomocnieniu się wyroku zawarła związek małżeński (art. 398² § 3 k.p.c.) oraz niedopuszczalności **skargi o wznowienie postępowania**, jeżeli choćby jedna ze stron zawarła po uprawomocnieniu się wyroku nowy związek małżeński (art. 400 k.p.c.).

⁵¹⁸ Wyrok SN z 17.11.2000 r., V CKN 1364/00, LEX nr 47030.

⁵¹⁹ A. Karabowicz, *Świecka forma małżeństwa na ziemiach polskich pod zaborami*, „Zeszyty Prawnicze TBSP UJ” 2005/13, s. 33–34, 44 i n.

⁵²⁰ Wyrok SA w Katowicach z 16.10.1992 r., I ACr 464/92, LEX nr 5562.

⁵²¹ J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne...*, s. 95; M. Domański, *Względne zakazy...*, s. 103.

⁵²² J. Bodio [w:] *Kodeks postępowania...*, red. A. Jakubecki, komentarz do art. 425.

5. Jurysdykcję krajową w sprawach małżeńskich, w tym o unieważnienie małżeństwa, określa art. 1103¹ k.p.c., wzorowany na przepisach rozporządzenia Bruksela II bis. Przepis art. 1103¹ § 1 wskazuje na **równorzędne podstawy jurysdykcji krajowej**, co oznacza, że spełnienie którejkolwiek z nich jest wystarczające do przyjęcia właściwości sądów polskich. **Jurysdykcja wyłączna** w sprawach małżeńskich jest natomiast zależna od kumulatywnego wystąpienia trzech łączników: polskiego obywatelstwa obojga małżonków, ich miejsca zamieszkania w Polsce oraz miejsca zwykłego pobytu w Polsce⁵²³.
6. Wybór jednego z żądań, a mianowicie unieważnienia małżeństwa czy też rozwiązania małżeństwa przez rozwód, należy do powoda i powinien być jednoznacznie przez niego sformułowany. Dokonany przez powoda wybór jest wiążący dla sądu. Wciąż zachowuje aktualność postanowienie z 15.06.1967 r., II CZ 43/67, LEX nr 6174, w którym Sąd Najwyższy potwierdził słuszność wezwania powoda do oświadczenia się na piśmie, czy dokonał wyboru między żądaniem unieważnienia małżeństwa a żądaniem orzeczenia rozwodu.
7. Wyroki w postępowaniu o unieważnienie małżeństwa mają charakter **konstytutywny**. Wyrok unieważniający małżeństwo jest wyrokiem kształtującym ze skutkiem *ex tunc*, tzn. z mocą wsteczną. Prawomocne wyroki w sprawach małżeńskich mają rozszerzoną prawomocność, ponieważ charakteryzują się powagą rzeczy osądzonej *erga omnes*. Jeżeli sąd orzeka unieważnienie małżeństwa, to w wyroku powinna się znaleźć decyzja co do tego, czy i który z małżonków zawarł małżeństwo w złej wierze (art. 20 § 1 k.r.o.). W dalszej części wyroku sąd rozstrzyga o władzy rodzicielskiej nad wspólnym małoletnim dzieckiem obojga małżonków, ponoszeniu kosztów utrzymania i wychowania dziecka⁵²⁴.
8. **Legitymacja czynna** w przypadku przeszkody wymaganego wieku do zawarcia małżeństwa (art. 10 § 2 k.r.o.), ubezwłasnowolnienia całkowitego (art. 11 § 2 k.r.o.), choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego (art. 12 § 2 k.r.o.), przysposobienia (art. 15 § 2 k.r.o.), oświadczenia dotkniętego wadami oświadczenia woli (art. 15¹ § 2 k.r.o.) oraz w przypadku nieprawidłowości wskazanych w art. 16 k.r.o., w przypadku gdy oświadczenie zostało złożone przez pełnomocnika, przysługuje **każdemu z małżonków** oraz **prokuratorowi**. W przypadku bigamii (art. 13 § 2 k.r.o.) oraz pokrewieństwa (art. 14 § 2 k.r.o.) legitymacja czynna przysługuje **każdemu, kto ma w tym interes prawny, oraz prokuratorowi**⁵²⁵.

Na temat wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa przez prokuratora – zob. komentarz do art. 22 k.r.o. oraz do art. 15¹ i 16 k.r.o.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 18. [Unieważnienie małżeństwa po jego ustaniu]

Nie można unieważnić małżeństwa po jego ustaniu. Nie dotyczy to jednak unieważnienia z powodu pokrewieństwa między małżonkami oraz z powodu pozostawania przez jednego z małżonków w chwili zawarcia małżeństwa w zawartym poprzednio związku małżeńskim.

⁵²³ M.P. Wójcik [w:] *Kodeks postępowania...*, red. A. Jakubecki, komentarz do art. 1103¹.

⁵²⁴ J. Bodio [w:] *Kodeks postępowania...*, red. A. Jakubecki, komentarz do art. 435; Z. Krzemiński, *Wyrok w sprawach małżeńskich*, „Palestra” 1973/3, s. 3–4, 12–13.

⁵²⁵ Por. G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 17.

1. Ustawodawca wprowadził generalną regułę, że nie można unieważnić małżeństwa po jego ustaniu. Od tej reguły przewidziane zostały dwa **wyjątki**: w przypadku zawarcia małżeństwa wbrew zakazowi jego zawierania z powodu **bliskości pokrewieństwa** (art. 14 k.r.o.) oraz **bigamii** (art. 13 k.r.o.). Ustanowienie wskazanych wyjątków wynika z **podstawowych zasad porządku prawnego Rzeczypospolitej**, będących jednocześnie fundamentalnymi w kręgu naszej kultury prawnej i podlegających ochronie na gruncie prawa kolizyjnego (art. 7 p.p.m.). Jednocześnie ustawodawca rozszerzył zakres osób posiadających legitymację do wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa w tych przypadkach na wszystkie osoby, które mają w tym **interes prawny** (zob. komentarz do art. 13 § 2 i art. 14 § 2 k.r.o.). *Ratio legis* brzmienia zdania drugiego art. 18 k.r.o. przejawia się również w spenalizowaniu czynów kazirodztwa i bigamii. Zasadność funkcjonowania tych wyjątków zachodzi również ze względu na regulacje prawa spadkowego⁵²⁶. W orzecznictwie aktualny jest pogląd wyrażony w wyroku SN z 4.06.1979 r., II CR 161/79, LEX nr 2428, że art. 18 k.r.o. nie stwarza podstawy do unieważnienia małżeństwa, które było bigamiczne, ale następnie wskutek ustania małżeństwa poprzedniego przestało nim być i nie mogło być unieważnione wobec treści art. 13 § 3 k.r.o.
2. Do spraw określonych w zdaniu drugim art. 18 k.r.o. ma zastosowanie art. 447 § 1 k.p.c. **Kurator** uprawniony do występowania po stronie pozwanej, ustanowiony przez sąd rejonowy miejsca zamieszkania zmarłego na wniosek osoby, która po śmierci jednego z małżonków zamierza wytoczyć powództwo o unieważnienie małżeństwa (w tym osoby trzeciej mającej interes prawny w wytoczeniu takiego powództwa), działa w interesie ogólnym, a nie osoby zmarłej⁵²⁷. Jeżeli zmarli oboje małżonkowie, ustanawia się dwóch kuratorów.
3. Materialnoprawna podstawa legitymacji **prokuratora** do wytoczenia powództwa o unieważnienie oraz o ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa wynika z art. 22 k.r.o. (zob. komentarz do tego przepisu). W przypadku śmierci jednego z małżonków prokurator pozywa oprócz drugiego małżonka także kuratora ustanowionego na miejsce zmarłego. Jeżeli powództwo wytoczone jest po śmierci obojga małżonków, prokurator pozywa dwóch kuratorów⁵²⁸.
4. W przedmiocie **legitymacji osób trzecich** w sprawach o unieważnienie małżeństwa po jego ustaniu i stosowania w tym zakresie **rozporządzenia Bruksela II bis** (zob. komentarz do art. 17 k.r.o.) wypowiedział się TS w wyroku z 13.10.2016 r., C-294/15, Mikołajczyk, EU:C:2016:772. Trybunał stwierdził, że sprawy te są objęte przepisami rozporządzenia Bruksela II bis, przy czym osoba trzecia powinna podlegać regułom jurysdykcyjnym zdefiniowanym w interesie małżonków⁵²⁹. Zdaniem Trybunału nie powinno budzić jakichkolwiek wątpliwości założenie alternatywności systemu norm z art. 3 ust. 1 lit. a rozporządzenia Bruksela II bis ze względu na operowanie spójnikiem „lub”. Ponadto przyjęcie, że legitymację czynną na podstawie tego rozporządzenia posiadają wyłącznie małżonkowie, spowodowałoby ograniczenia prawa do sądu⁵³⁰. Należy podzielić pogląd, że pozostawienie przypadków powództw o unieważnienie małżeństwa wytaczanych przez osobę trzecią po śmierci jednego z małżonków poza

⁵²⁶ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 18, s. 177.

⁵²⁷ T. Ereciński [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3, *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, s. 556.

⁵²⁸ J. Bodio [w:] *Kodeks postępowania...*, red. A. Jakubecki, komentarz do art. 448; T. Ereciński [w:] *Kodeks postępowania...*, t. 3, red. T. Ereciński, s. 556.

⁵²⁹ M. Sokołowski, *Legitymacja procesowa...*, s. 36.

⁵³⁰ M. Sokołowski, *Legitymacja procesowa...*, s. 36–37.

zakresem stosowania rozporządzenia Bruksela II bis stworzyłoby niepożądany wyłom w ogólnej regule wyrażonej w jego art. 1 ust. 1 lit. a⁵³¹.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 19. [Unieważnienie małżeństwa po śmierci małżonka]

§ 1. Jeżeli jeden z małżonków wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa, unieważnienie może nastąpić także po śmierci drugiego małżonka, na którego miejsce w procesie wstępuje kurator ustanowiony przez sąd.

§ 2. W razie śmierci małżonka, który wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa, unieważnienia mogą dochodzić jego zstępni.

1. Regulacja z art. 19 k.r.o. stanowi następny **wyjątek** od generalnej reguły z art. 18 k.r.o., że nie można unieważnić małżeństwa po jego ustaniu. Artykuł 19 k.r.o. dotyczy wyłącznie sytuacji, gdy **po wytoczeniu powództwa** o unieważnienie umiera małżonek albo małżonkowie. Śmierć małżonków w trakcie postępowania sądowego nie stoi zatem na przeszkodzie orzeczeniu unieważnienia małżeństwa.
2. Postępowanie o unieważnienie małżeństwa w razie śmierci jednego lub obojga małżonków zawieszają się (**zawieszenie obligatoryjne**) niezależnie od tego, który z uprawnionych podmiotów jest powodem w sprawie (art. 450 § 1 k.p.c.). Postanowienie o zawieszeniu postępowania może zapaść na posiedzeniu niejawnym (art. 148 § 3 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Dalszy tok postępowania jest uzależniony od tego, czy zmarł małżonek będący pozwanym (względnie jednym z pozwanych małżonków), czy małżonek będący powodem⁵³².
3. W przypadku śmierci pozwanego małżonka (art. 19 § 1 k.r.o.) postępowanie podejmuje się po ustanowieniu **z urzędu** przez sąd orzekający w sprawie **kuratora** na miejsce zmarłego małżonka. W przypadku powództwa **osoby trzeciej** sąd podejmuje postępowanie po ustanowieniu kuratora na miejsce zmarłego małżonka albo dwóch kuratorów (art. 447 k.p.c.) na miejsce zmarłych małżonków wyłącznie w przypadku wytoczenia powództwa z powodu bliskości pokrewieństwa lub bigamii. W pozostałych przypadkach postępowanie podlega **umorzeniu**⁵³³. W przypadku śmierci osoby trzeciej, która wytoczyła powództwo o unieważnienie małżeństwa, nie mają zastosowania przepisy o zawieszeniu postępowania – zastosowanie znajdzie w tym przypadku przepis art. 355 k.p.c.⁵³⁴ Ograniczenie dotyczące toczenia się (kontynuacji) postępowania po śmierci małżonka (małżonków) z powództwa osoby trzeciej jedynie z powodu bliskości pokrewieństwa lub bigamii dotyczy także powództwa **prokuratora** przeciwko obojgu małżonkom⁵³⁵.
4. W przypadku śmierci małżonka, który wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa, unieważnienia mogą żądać jego zstępni (art. 19 § 2 k.r.o.). Zawieszone po śmierci powoda postępowanie podejmuje się na wniosek zstępnych w terminie 6 miesięcy od wydania posta-

⁵³¹ B. Trocha, *Jurysdykcja krajowa w sprawie o unieważnienie małżeństwa po śmierci jednego z małżonków z powództwa osoby trzeciej*. Glosa do wyroku TS z 13.10.2016 r., C-294/15, LEX 2017.

⁵³² J. Bodio [w:] *Kodeks postępowania...*, red. A. Jakubecki, komentarz do art. 450.

⁵³³ Por. M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 19, s. 184.

⁵³⁴ J. Bodio [w:] *Kodeks postępowania...*, red. A. Jakubecki, komentarz do art. 450; K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 79; P. Telenga [w:] *Kodeks postępowania...*, red. A. Jakubecki, komentarz do art. 355.

⁵³⁵ T. Ereciński [w:] *Kodeks postępowania...*, t. 3, red. T. Ereciński, s. 556.

nowienia o zawieszeniu postępowania. Brak wniosku we wskazanym terminie skutkuje umorzeniem postępowania (art. 450 § 2 k.p.c.). Pomiędzy zstępnymi, którzy wstąpili do procesu o unieważnienie małżeństwa w miejsce zmarłego powoda (wstępnego), zachodzi **współuczestnictwo jednolite**⁵³⁶.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 20. [Zła wiara małżonka]

§ 1. Orzekając unieważnienie małżeństwa, sąd orzeka także, czy i który z małżonków zawarł małżeństwo w złej wierze.

§ 2. Za będącego w złej wierze uważa się małżonka, który w chwili zawarcia małżeństwa wiedział o okoliczności stanowiącej podstawę jego unieważnienia.

1. W **sentencji wyroku** unieważniającym małżeństwo sąd powinien wskazać, czy i który z małżonków zawarł małżeństwo w **złej wierze**. Obowiązek orzekania przez sąd w zakresie złej wiary małżonków wyrażony w art. 20 § 1 k.r.o. ma charakter bezwzględny i nie może być wyłączony ich wolą. Zła wiara małżonka (małżonków) nie ma wpływu na przesłanki unieważnienia małżeństwa⁵³⁷. W dalszej części wyroku sąd rozstrzyga o władzy rodzicielskiej nad wspólnym małoletnim dzieckiem obojga małżonków, ponoszeniu kosztów utrzymania i wychowania dziecka oraz o stosunkach majątkowych między małżonkami⁵³⁸.
2. **Pojęcie złej wiary** zostało zdefiniowane (wykładnia autentyczna) w art. 20 § 2 k.r.o. Za będącego w złej wierze można uznać małżonka tylko wówczas, gdy w chwili zawarcia małżeństwa wiedział on o okolicznościach stanowiących podstawę jego unieważnienia. Tylko zatem pozytywna wiedza o okolicznościach stanowiących określone zakazy zawarcia małżeństwa uzasadniałaby przypisanie małżonkowi złej wiary w rozumieniu powołanego przepisu⁵³⁹.
3. Jakikolwiek wątpliwości co do złej wiary małżonka powinny być rozstrzygane **na jego korzyść**⁵⁴⁰.
4. **Komisja Kodyfikacyjna Prawa Rodzinnego** sformułowała 21.02.2025 r. swoje stanowisko dotyczące założeń kierunkowych prac Zespołu problemowego ds. reformy przepisów o rozwiązaniu małżeństwa w zakresie eliminacji orzekania o winie rozkładu pożycia w sprawach o rozwód przy jednoczesnym pozostawieniu w niezmienionym kształcie koniecznej przesłanki rozwodu (zupełnego i trwałego rozkładu pożycia – art. 56 § 1 k.r.o.), a także uwzględnieniu w ramach przepisów o obowiązku alimentacyjnym ochrony małżonka słabszego ekonomicznie na skutek podziału obowiązków w małżeństwie. Projektowane przez Komisję Kodyfikacyjną zmiany obejmują uchylenie art. 20 k.r.o.⁵⁴¹ Komisja Kodyfikacyjna Prawa Rodzinnego stwier-

⁵³⁶ K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 78.

⁵³⁷ J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne...*, s. 109; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 20, s. 186.

⁵³⁸ Z. Krzemiński, *Wyrok...*, s. 12–13.

⁵³⁹ Wyrok SN z 28.12.1982 r., I CR 349/82, LEX nr 8505. Zob. też G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 20; K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 79.

⁵⁴⁰ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 20.

⁵⁴¹ Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw przyjęty przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Rodzinnego z 23.06.2025 r., <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/projekty-aktow-prawnych4> (dostęp: 25.07.2025 r.).

dziła, że przepisy o unieważnieniu małżeństwa nie posługują się koncepcją „winy rozkładu pożycia”, lecz zawarcia małżeństwa w „złej wierze”, czyli z naruszeniem przepisów o okolicznościach wyłączających zawarcie małżeństwa (art. 20 k.r.o.). Zawarcie małżeństwa w „złej wierze” przez jednego z małżonków nie stanowi okoliczności wyłączającej unieważnienie małżeństwa (brak odpowiednika art. 56 § 3 k.r.o.). Zasadniczym skutkiem ustalenia „złej wiary” jest możliwość skorzystania (lub jej brak) z rozszerzonego obowiązku alimentacyjnego (art. 60 § 2 w zw. z art. 21 k.r.o.) po unieważnieniu małżeństwa. Eliminacja orzekania o „złej wierze” byłaby spójna z eliminacją orzekania o winie rozkładu pożycia. Ochronę ekonomicznie słabszej strony po unieważnieniu małżeństwa zapewniałoby odpowiednie stosowanie zreformowanych przepisów o obowiązku alimentacyjnym po rozwodzie⁵⁴².

Anna Stawarska-Rippel

Art. 21. [Odpowiednie stosowanie przepisów o rozwodzie]

Do skutków unieważnienia małżeństwa w zakresie stosunku małżonków do wspólnych dzieci oraz w zakresie stosunków majątkowych między małżonkami stosuje się odpowiednio przepisy o rozwodzie, przy czym małżonek, który zawarł małżeństwo w złej wierze, traktowany jest tak, jak małżonek winny rozkładu pożycia małżeńskiego.

1. Regułą w przypadku wyroków unieważniających małżeństwo jest wywołanie skutków *ex tunc*, czyli z mocą wsteczną. Od tej reguły ustanowiono **wyjątki** w zakresie dotyczącym stosunku małżonków do wspólnych dzieci (pochodzenia dzieci – domniemanie pochodzenia dziecka z małżeństwa z art. 62 § 1 k.r.o. znajduje zastosowanie w przypadku unieważnienia małżeństwa, władzy rodzicielskiej, ponoszenia kosztów utrzymania i wychowania dzieci) oraz w zakresie stosunków majątkowych między małżonkami. Wyjątki te stanowią **katalog zamknięty** (*numerus clausus*). W przedmiocie wskazanych wyjątków stosuje się odpowiednio przepisy o rozwodzie (art. 58 k.r.o.) – wyrok sądu wywołuje skutek *ex nunc*, czyli na przyszłość, od chwili uprawomocnienia się orzeczenia o unieważnieniu małżeństwa (zob. komentarz do art. 58 k.r.o.)⁵⁴³.
2. Zgodnie z regułą wywołania wyrokiem unieważniającym małżeństwo skutków *ex tunc* dotyczą one w szczególności:
 - 1) **stanu cywilnego** małżonków – małżonkowie powracają do stanu cywilnego, który posiadali przed zawarciem małżeństwa;
 - 2) **nazwiska małżonków** – każdy z małżonków powraca do nazwiska, które nosił przed zawarciem małżeństwa, przy czym unieważnienie małżeństwa nie ma wpływu na nazwiska dzieci urodzonych podczas trwania związku małżeńskiego;
 - 3) **stosunku powinowactwa** – tak jakby nigdy nie zaistniało pomiędzy małżonkiem i krewnymi małżonka;
 - 4) **osobistych praw i obowiązków** małżeńskich – tak jakby nigdy nie powstały;

⁵⁴² Stanowisko Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Rodzinnego dotyczące założeń kierunkowych prac Zespołu problemowego ds. reformy przepisów o rozwiązaniu małżeństwa w zakresie eliminacji orzekania o winie rozkładu pożycia, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/stanowiska-komisji-kodyfikacyjnej-prawa-rodzinnego> (dostęp: 25.07.2025 r.).

⁵⁴³ J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne*..., s. 110; A. Zielonacki [w:] *Kodeks rodzinny*..., red. H. Dolecki, T. Sokołowski, s. 83; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny*..., red. K. Osajda, komentarz do art. 21, s. 193; K. Gromek, *Prawo rodzinne*..., s. 80; G. Jędrzejek, *Kodeks rodzinny*..., komentarz do art. 21.

- 5) **spadkobrania** – wyłączone jest dziedziczenie przez małżonków po sobie z ustawy oraz dochodzenie przez nich zachowku⁵⁴⁴.
3. Z chwilą uprawomocnienia się wyroku o unieważnieniu małżeństwa ustaje **wspólność ustawowa lub umowna**. Na wniosek małżonka (małżonków) sąd może w wyroku orzekającym unieważnienie małżeństwa dokonać **podziału majątku wspólnego** małżonków (art. 58 § 3 k.r.o.). W kwestii **alimentacji między małżonkami** mają odpowiednie zastosowanie przepisy art. 60 k.r.o. (zob. komentarz do tego przepisu). Ponadto małżonek, który zawarł małżeństwo w złej wierze, traktowany jest tak jak małżonek winny rozkładu pożycia małżeńskiego. Stosunki mieszkaniowe małżonków powinny być ukształtowane zgodnie z regułami stosowanymi w razie orzeczenia rozvodu (art. 58 § 2 k.r.o.)⁵⁴⁵.
4. Artykuł 1 projektu ustawy o zmianie k.r.o. i przyjętego przez **Komisję Kodyfikacyjną Prawa Rodzinnego** 23.06.2025 r. zawiera nowe brzmienie art. 21 k.r.o.: „Art. 21. Do skutków unieważnienia małżeństwa w zakresie stosunku małżonków do wspólnych dzieci oraz w zakresie stosunków majątkowych między małżonkami stosuje się odpowiednio przepisy o rozwodzie.”⁵⁴⁶.

Anna Stawarska-Rippel

Art. 22. [Legitymacja czynna prokuratora]

Powództwo o unieważnienie oraz ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa może wytoczyć także prokurator.

I. Uwagi ogólne. Udział prokuratora w sprawach małżeńskich – modele i współczesne rozwiązania w państwach europejskich

1. Uprawnienie prokuratora do wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa oraz włączenia się do toczącego się postępowania cywilnego ma już ponad dwuwiekową tradycję w systemach prawnych państw europejskich. W świetle współczesnych dylematów dotyczących uprawnień prokuratora poza postępowaniem karnym i zgłaszanych w tym zakresie postulatów *de lege ferenda*, zarówno przez procesualistów cywilnych, jak i specjalistów prawa rodzinnego, zasadne jest przytoczenie podstawowych faktów dotyczących genezy i ewolucji tej instytucji. W XIX w. wykształciły się w Europie dwa modele instytucji prokuratora: **francuski i niemiecki**. W modelu francuskim (zwanym również romańskim) **prokurator jest strażnikiem praworządności**, a jego zasadnicze zadanie to **kontrola legalności procesu sprawowania wymiaru sprawiedliwości**. W modelu niemieckim (zwanym również germańskim) rozbudowanym uprawnieniom prokuratora w postępowaniu karnym towarzyszy **jednoczesne ograniczenie jego roli poza tym postępowaniem oraz jako organu ochrony legalizmu**. W obu modelach (francuskim i niemieckim) pojawiła się tendencja do **ograniczania udziału prokuratora w sprawach cywilnych**. Uznawano jednak za pożądaną **możliwość interwencji prokura-**

⁵⁴⁴ A. Zielonacki [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, s. 83; M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 21, s. 194; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, komentarz do art. 21.

⁵⁴⁵ M. Domański [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Osajda, komentarz do art. 21, s. 194; K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 80–81.

⁵⁴⁶ Zob. <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/projekty-aktow-prawnych4> (dostęp: 25.07.2025 r.).

tora w sprawach małżeńskich ze względu na interes publiczny⁵⁴⁷. Udział prokuratora we francuskim postępowaniu cywilnym uregulowany pierwotnie szeroko (art. 83 Code de procédure civile z 1806 r.) został ograniczony w drugim francuskim kodeksie postępowania cywilnego (Code de procédure civile z 1975 r.).

2. Współcześnie we Francji prokurator działa *sua sponte* jedynie w sprawach określonych przez prawo. W tych sprawach prokurator działa w obronie porządku publicznego (art. 422–423 Code de procédure civile z 1975 r.). W sprawach małżeńskich może wytoczyć powództwo o unieważnienie małżeństwa wyłącznie z powodu nieosiągnięcia wymaganego wieku, pokrewieństwa i powinowactwa w linii prostej oraz pomiędzy wujkiem i siostrzenicą (bratanicą), a także ciotką i siostrzeńcem (bratankiem), bigamii, a także z powodu braku zgody małżonków (braku rzeczywistej woli zawarcia małżeństwa) lub niezłożenia oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński osobiście (art. 184 franc. Code civil)⁵⁴⁸. W systemie prawnym Niemiec, w efekcie zmian przeprowadzonych na przełomie XX i XXI w., zlikwidowano możliwość udziału prokuratora w sprawach małżeńskich. Obecnie udział prokuratora w sprawach cywilnych w państwach europejskich dotyczy Francji i wzorowanych na jej systemie prawnym regulacji przyjętych w Belgii, Hiszpanii, Portugalii i we Włoszech oraz w mniejszym albo większym stopniu państw Europy Środkowo-Wschodniej. Udział prokuratora w postępowaniu cywilnym nie jest przewidziany albo ma charakter szczątkowy w Niemczech, Szwajcarii, Danii, Estonii, Finlandii, Gruzji, Islandii, Wielkiej Brytanii⁵⁴⁹.

3. **Szeroki udział prokuratora** w sprawach cywilnych charakteryzował **prawo socjalistyczne**. Regulacje wzorowane na art. 2 zdanie drugie pierwszego radzieckiego Kodeksu postępowania cywilnego (z 1923 r.): „Prokurator ma prawo zarówno rozpocząć sprawę, jak i wstąpić do sprawy w każdym stadium procesu, jeżeli według niego wymaga tego ochrona interesów państwa oraz mas pracujących” wprowadzono we wszystkich dawnych państwach demokracji ludowej w Europie. Struktura postępowania cywilnego w Polsce uległa zasadniczej zmianie od wejścia w życie ustawy z 20.07.1950 r. (Dz.U. Nr 38, poz. 349 ze zm.) opartej na zespole określonych zasad naczelnych o charakterze socjalistycznym⁵⁵⁰. Jedną z podstawowych nowości na tle polskiego prawodawstwa był szeroki udział prokuratora w postępowaniu w sprawach cywilnych. Artykuł 90 d.k.p.c. po zmianach z 20.07.1950 r. stanowił, że: „Prokurator może wytaczać wszelkie powództwa oraz brać udział w każdym stanie sprawy, toczącej się z czyjegokolwiek powództwa, jeżeli według jego oceny wymaga tego interes Państwa Ludowego”. Wprowadzenie regulacji w przytoczonym brzmieniu wywołało zasadnicze wątpliwości interpretacyjne w związku z treścią obowiązującego ówczesnie Kodeksu rodzinnego z 1950 r., w którym przewidziano możliwość wszczęcia postępowania przez prokuratora jedynie w przypadkach wskazanych przez ten kodeks. Niespójność regulacji postępowania cywilnego i prawa rodzinnego usunięto w treści art. 7 k.p.c. z 1964 r. Od jego wejścia w życie udział prokuratora doznał ograniczenia w postaci możliwości wszczęcia postępowania w każdej sprawie, z wy-

⁵⁴⁷ D. Jagusz, *Z dziejów francuskiego modelu instytucji Prokuratora na ziemiach polskich*, Prok. i Pr. 2014/4, s. 145; A. Stawarska-Rippel, *Elementy prywatne...*, s. 75–81.

⁵⁴⁸ K. Frowal-Dolata, *Przyczyny unieważnienia małżeństwa...*, s. 111–132.

⁵⁴⁹ A. Jaworski, *Uprawnienia prokuratora w postępowaniu cywilnym w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego – propozycja podstawowych założeń* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014, s. 495.

⁵⁵⁰ J. Jodłowski, *Z zagadnień polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1961, s. 30 i n.

jątkiem spraw niemajątkowych z zakresu prawa rodzinnego, w których może on wytoczyć powództwo jedynie w sprawach wyraźnie wskazanych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym.

4. Zasadnicza reforma postępowania dokonana ustawą z 1.03.1996 r. (Dz.U. Nr 43, poz. 189 ze zm.) spowodowała odejście od zasad charakterystycznych dla prawa socjalistycznego i zbliżenie do standardów postępowania cywilnego państw Unii Europejskiej. Niemniej jednak nie zdecydowano się na rewizję reliktu w postaci szerokiego udziału prokuratora w sprawach cywilnych, co uzasadniano – między innymi – tym, że przepisy dotyczące udziału prokuratora w sprawach cywilnych stanowią podstawę i są instytucją modelową dla udziału w postępowaniu innych podmiotów, takich jak Rzecznik Praw Obywatelskich⁵⁵¹.

Zakres uprawnień prokuratora na tle polskiego stanu prawnego poza postępowaniem karnym jest nadal szeroki, a granice możliwości ingerencji prokuratora dalece wykraczają poza rozwiązania prawne innych państw naszego kręgu kulturowego. Zdaniem przedstawicieli doktryny stan ten wymaga rewizji w kierunku ich ograniczenia⁵⁵². Współczesna doktryna proponuje, by do czasu wprowadzenia stosownych zmian ustawowych dokonywać ścisłej interpretacji przepisów, a zwłaszcza tych, które dają podstawę do głębokiej ingerencji w autonomię woli dysponentów praw podmiotowych, co jest konieczne w szczególności we wrażliwej sferze niemajątkowych stosunków rodzinnoprawnych. Zasadność powodów wytoczenia powództwa przez prokuratora lub wzięcie udziału w postępowaniu może podlegać także pośredniej kontroli przez ETPC w postępowaniu zainicjowanym skargą indywidualną opartą na naruszeniu art. 6 ust. 1 EKPC w kontekście procesowej zasady równości broni⁵⁵³.

Wprawdzie nadal postrzega się udział prokuratora jako pożądany w sprawach małżeńskich, a także w sprawach o ubezwłasnowolnienie i sprostowanie akt stanu cywilnego, jednak na gruncie prawa rodzinnego krytyka uprawnień prokuratora dotyczy zwłaszcza generalnej kompetencji, co do zasady nieograniczonej, do wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa. Wskazuje się w szczególności, że art. 22 k.r.o. nie koreluje należycie z art. 10 § 4, art. 15¹ i art. 16 k.r.o., co wywołuje trudności interpretacyjne (zob. komentarze do wskazanych przepisów)⁵⁵⁴. Postuluje się zatem, by zaktualizować sformułowanie określone w art. 22 k.r.o. w tym kierunku, by wyłączyć możliwość wytoczenia powództwa przez prokuratora o unieważnienie małżeństwa oraz ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa w przypadkach określonych w art. 10 § 4, art. 15¹ § 2 i art. 16 k.r.o.⁵⁵⁵

⁵⁵¹ K. Markiewicz, *Prokurator w postępowaniu cywilnym w ujęciu historycznym* [w:] *O prawie i dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 2, red. M. Mikołajczyk, J. Ciągwa, P. Fiedorczyk, A. Stawarska-Rippel, T. Adamczyk, W. Organiściak, K. Kuźmich, Białystok–Katowice 2010, s. 70.

⁵⁵² M.in. T. Ereciński, *O potrzebie nowego kodeksu postępowania cywilnego*, PiP 2004/4, s. 8; K. Markiewicz, *Prokurator...*, s. 70–73; A. Jaworski, *Uprawnienia prokuratora...*, s. 497–527; A. Kościółek, A.M. Arkuszewska, *Udział prokuratora w postępowaniu cywilnym. Uwagi de lege lata i de lege ferenda* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze...*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, s. 541–547; K. Gajda-Roszczyńska, *Miedzy prokuratorem a organizacjami pozarządowymi – udział podmiotów innych niż materialnie uprawnione (uwagi de lege lata i de lege ferenda)* [w:] *Podmioty w postępowaniu cywilnym*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2018, s. 182–183; M. Kosek, *Powództwo...*, s. 179 i n.

⁵⁵³ P. Grzegorzczak [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. I, *Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1–124*, red. T. Ereciński, Warszawa 2023, s. 240–242.

⁵⁵⁴ M. Kosek, *Powództwo...*, s. 195–201 i powołane tam argumenty i literatura. Por. G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, 2017, s. 114. Inaczej K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 75.

⁵⁵⁵ K. Chudzik, *Legitymacja procesowa prokuratora...*, s. 27.

II. Powództwo prokuratora o unieważnienie małżeństwa

5. Artykuł 22 k.r.o. należy traktować jako *lex specialis* w odniesieniu do art. 7 k.p.c. Artykuł 22 k.r.o. przewiduje **dwie rodzaje powództwa**: o unieważnienie małżeństwa oraz o ustalenie nieistnienia albo istnienia małżeństwa. Włączenie powództwa o ustalenie nieistnienia małżeństwa do treści art. 22 k.r.o. powodowane było zamiarem ustawodawcy jak najszerzego zakreślenia uprawnienia prokuratora do wytoczenia powództwa i ograniczenia go wyłącznie w sprawach o rozwód i separację⁵⁵⁶. Zgodnie z art. 7 k.p.c. powództwo w sprawach niemajątkowych może być wytoczone przez prokuratora wówczas, gdy przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego tak stanowią. W efekcie stan prawny został ukształtowany w taki sposób, że **prokurator może wytoczyć powództwo w każdej sprawie z wyjątkiem sprawy o rozwód i separację**. Należy podkreślić, że brak uprawnienia prokuratora do wytoczenia sprawy o rozwód – w świetle obowiązujących przepisów – nie ogranicza jego uprawnienia do wstąpienia do toczącego się postępowania w każdej sprawie, w tym sprawie o rozwód, co należy ocenić negatywnie (zob. pkt IV poniżej).
6. W przypadku powództwa prokuratora o unieważnienie małżeństwa bez znaczenia jest rodzaj przeszkody małżeńskiej, pomimo której małżeństwo zostało zawarte⁵⁵⁷. **Generalna legitymacja prokuratora** do wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa **niezależna od legitymacji innych podmiotów** od dawna budzi kontrowersje. Wskazuje się w szczególności, że koliduje ona z sensem legitymacji w przepisach art. 10 § 4 k.r.o. oraz art. 16 zdanie drugie k.r.o.⁵⁵⁸ Wprowadzenie nowelą z 24.07.1998 r. (Dz.U. Nr 117, poz. 757) art. 15¹ pogłębiło rozbieżności w doktrynie. Należy podzielić pogląd, że literalne brzmienie art. 22 przesądza o legitymacji prokuratora do wytoczenia powództwa niezależnie od zaistniałej przeszkody. Brak spójności przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w tej materii wymaga wypracowania jednolitego stanowiska oraz interwencji ustawodawcy⁵⁵⁹.
7. Wytaczając powództwo o unieważnienie małżeństwa, prokurator nigdy **nie działa na rzecz oznaczonej osoby, lecz w interesie praworządności oraz interesie społecznym**⁵⁶⁰. Wytaczając powództwo o unieważnienie małżeństwa, prokurator korzysta z uprawnienia z art. 57 k.p.c. i **pozywa oboje małżonków** (art. 448 k.p.c.), pomiędzy którymi powstaje wówczas **współuczestnictwo konieczne** (art. 72 § 2 k.p.c.), **jednolite** (orzeczenie sądowe jednakowo i niepodzielnie rozstrzyga w odniesieniu do małżonków) oraz **materialne**⁵⁶¹. Jak wskazał Sąd Najwyższy: „Kompetencja prokuratora jest zatem ujęta szeroko, a zasadność wystąpienia ze stosownym powództwem jest podporządkowana autonomicznej decyzji prokuratora i nie podlega kontroli sądu. Prokurator może również wytoczyć powództwo samoistne (samodzielne), pozywając wszystkie osoby będące stronami stosunku prawnego, których współuczestnictwo jest konieczne. Wnosząc powództwo na podstawie art. 57 k.p.c., działa w celu ochrony praworządności, czyli w interesie publicznym, a więc zwykle wbrew interesom pozwanych osób,

⁵⁵⁶ M. Kosek, *Powództwo...*, s. 265.

⁵⁵⁷ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, 2017, s. 127.

⁵⁵⁸ G. Jędrejek stwierdził, że czynna legitymacja procesowa w przypadku powództwa o unieważnienie małżeństwa na podstawie art. 16 k.r.o. przysługuje wyłącznie mocodawcy – G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, 2017, s. 114; jeszcze inaczej K. Gromek, *Prawo rodzinne...*, s. 75.

⁵⁵⁹ M. Kosek, *Powództwo...*, s. 196–200, 254 i powołana tam literatura.

⁵⁶⁰ P. Telenga [w:] *Kodeks postępowania...*, red. A. Jakubecki, komentarz do art. 57.

⁵⁶¹ Z. Zawadzka, *Formy udziału prokuratora w postępowaniu cywilnym*, Prok. i Pr. 2009/10, s. 129–130.

dlatego konieczność udziału stron stosunku prawnego w postępowaniu wszczętym przez prokuratora ma służyć ochronie ich interesów⁵⁶². W razie śmierci jednego z małżonków prokurator pozywa oprócz drugiego małżonka także **kuratora ustanowionego na miejsce zmarłego**. Jeżeli powództwo wytoczone jest po śmierci obojga małżonków, prokurator pozywa **dwóch kuratorów**⁵⁶³. Kuratora ustanawia sąd rejonowy ostatniego miejsca zamieszkania zmarłego (art. 447 k.p.c.).

8. W przypadku wytoczenia powództwa przez prokuratora o unieważnienie małżeństwa niedopuszczalne będzie żądanie wyrównania dorobków przez małżonka, który zawarł małżeństwo w złej wierze, lub przez jego spadkobierców⁵⁶⁴.
9. W razie wytoczenia przez prokuratora powództwa o unieważnienie małżeństwa **prawomocny wyrok** ma powagę rzeczy osądzonej wobec małżonków (art. 58 k.p.c.) i **wiąże również prokuratora**⁵⁶⁵.

III. Powództwo prokuratora o ustalenie nieistnienia albo istnienia małżeństwa

10. Powództwo o ustalenie nieistnienia albo istnienia małżeństwa może wytoczyć także prokurator. W sensie ścisłym powództwo o ustalenie nieistnienia małżeństwa sprowadza się do **ustalenia, że małżeństwo nie zostało zawarte**, czyli nie zostały spełnione przesłanki z art. 1 k.r.o. Pozostałe postacie powództwa o ustalenie nieistnienia małżeństwa w związku z tym, że zostało ono **rozwiązane przez rozwód** (art. 56–61 k.r.o.) albo unieważnione (art. 10–22 k.r.o.), czy też o ustalenie, że **małżeństwo osoby uznanej za zmarłą przestało istnieć** (art. 55 k.r.o.), mogą zostać wytoczone na podstawie art. 189 k.p.c.⁵⁶⁶ Nie można żądać ustalenia nieistnienia małżeństwa, powołując się na przyczyny uzasadniające nieważność małżeństwa, gdyż prowadziłoby to do obejścia przepisów o unieważnieniu małżeństwa, w szczególności przewidzianych w nich terminów, zważywszy że żądanie ustalenia nieistnienia małżeństwa nie jest ograniczone czasowo⁵⁶⁷. Powództwo o ustalenie istnienia małżeństwa należy do wyjątkowych. Jego celem jest stwierdzenie, że **małżeństwo nie ustało**. Aktualność powództwa o ustalenie istnienia małżeństwa wynika przede wszystkim z art. 55 k.r.o.⁵⁶⁸
11. W sprawach o ustalenie nieistnienia albo istnienia małżeństwa przepisy dotyczące ustanowienia kuratora oraz powództwa prokuratora w sprawach o unieważnienie małżeństwa (art. 447–449 k.p.c.) **stosuje się odpowiednio**. Oznacza to, że jeżeli powództwo o ustalenie nieistnienia albo istnienia małżeństwa wytacza prokurator, pozywa on oboje małżonków, a w wypadku śmierci jednego z nich – kuratora ustanowionego na miejsce zmarłego małżonka (współuczestnictwo konieczne). Wytaczając powództwo o ustalenie nieistnienia albo istnienia małżeństwa, tak jak w sprawach o unieważnienie małżeństwa, prokurator nie działa na rzecz

⁵⁶² Wyrok SN z 6.12.2019 r., V CSK 471/18, LEX nr 2772856.

⁵⁶³ J. Bodio [w:] *Kodeks postępowania...*, red. A. Jakubecki, komentarz do art. 448.

⁵⁶⁴ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, 2017, s. 128.

⁵⁶⁵ Z. Zawadzka, *Formy udziału...*, s. 132.

⁵⁶⁶ M. Kosek, *Powództwo...*, s. 266.

⁵⁶⁷ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny...*, 2017, s. 71.

⁵⁶⁸ M. Kosek, *Powództwo...*, s. 268.

oznaczonej osoby (art. 57 k.p.c.), a jego **powództwo jest samodzielne** i w związku z tym nie wymaga wskazania istnienia **interesu prawnego**⁵⁶⁹.

12. Zważywszy na **regułę jednotorowości** postępowania oraz niemnożenia postępowań na tej samej podstawie faktycznej, należy odróżnić oraz rozgraniczyć sprawy o ustalenie nieistnienia małżeństwa, w których sporządzono akt małżeństwa, oraz sprawy o unieważnienie aktu małżeństwa (art. 39 p.a.s.c.). Toczy się postępowanie nieprocesowe o unieważnienie aktu małżeństwa wyłącza drogę procesu o ustalenie nieistnienia małżeństwa⁵⁷⁰.

IV. Wstąpienie prokuratora do toczącego się postępowania

13. Druga forma udziału prokuratora w postępowaniu cywilnym wyraża się w jego uprawnieniu do **wstąpienia do każdego toczącego się postępowania i w każdym jego stadium** (art. 7 i art. 60 § 1 k.p.c.). Prokurator może wziąć udział w każdym postępowaniu wszczętym w celu rozpoznania sprawy cywilnej przed sądem powszechnym i Sądem Najwyższym do czasu zakończenia tego postępowania, bez względu na sposób zakończenia w konkretnym przypadku⁵⁷¹.
14. Prokurator może wstąpić do toczącego się postępowania bądź na skutek **zawiadomienia** go przez sąd o potrzebie jego udziału, bądź **z własnej inicjatywy**. Zawiadomienia prokuratora powinien dokonać sąd, a nie przewodniczący wydziału. Zawiadomienie prokuratora przez sąd nie oznacza jego **obowiązku** wstąpienia do toczącego się postępowania. Decyzję w tym przedmiocie podejmuje samodzielnie prokurator, oceniając przesłanki określone w art. 7 k.p.c. Prawo procesowe nie wypowiada się co do formy czynności polegającej na wstąpieniu prokuratora do toczącego się postępowania. Nie ulega wątpliwości, że czynność taka powinna być dokonana w sposób wyraźny i niebudzący wątpliwości. Może mieć ona charakter oświadczenia złożonego na piśmie albo w formie ustnej do protokołu lub polegać na jednoczesnym dokonaniu czynności procesowej. Zaskarżenie orzeczenia może być pierwszą czynnością prokuratora przystępującego⁵⁷². Pierwszą czynnością prokuratora, który nie uczestniczył w postępowaniu, może być także wniesienie skargi o jego wznowienie w terminie ustanowionym dla stron postępowania⁵⁷³.
15. Wstąpienie prokuratora do toczącego się postępowania powoduje **obowiązek sądu** doręczania prokuratorowi pism procesowych, zawiadomień o terminach i posiedzeniach oraz orzeczeń sądowych (art. 60 § 1 k.p.c.).
16. Wstąpienie prokuratora do toczącego się postępowania nie jest ograniczone przepisami prawa materialnego i procesowego. Może on **wstąpić do toczącego się postępowania nawet w sprawie, w której nie ma uprawnienia do wytoczenia powództwa**, czyli w sprawie o rozwód i separację, a w szczególności może wnosić środki zaskarżenia w tych sprawach. Pozostawienie

⁵⁶⁹ Zob. m.in. powołany już wyrok SN z 26.04.2019 r., V CSK 90/18, LEX nr 2653100; wyrok SA w Białymstoku z 13.04.2018 r., I ACa 1040/17, LEX nr 2572279.

⁵⁷⁰ T. Ereciński [w:] *Kodeks postępowania...*, t. 3, red. T. Ereciński, s. 521.

⁵⁷¹ A. Kościółek, A.M. Arkuszewska, *Udział prokuratora...*, s. 538.

⁵⁷² Z. Zawadzka, *Formy udziału...*, s. 92, 95–96; A. Kościółek, A.M. Arkuszewska, *Udział prokuratora...*, s. 538; J. Misztal-Konecka, *Wzięcie udziału przez prokuratora w postępowaniu cywilnym jako gwarancja zapewnienia efektywności ochrony prawnej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017/3, s. 26–27.

⁵⁷³ Postanowienie SN z 16.11.2018 r., I CSK 679/17, LEX nr 2578178; por. wyrok SN z 20.03.2009 r., II CSK 590/08, LEX nr 599759.

poza ogólną kompetencją prokuratora spraw niemajątkowych z zakresu prawa rodzinnego odnosi się zatem jedynie do tej formy udziału prokuratora w postępowaniu, która polega na wytoczeniu powództwa. Zastrzeżenie to nie dotyczy ponadto postępowania nieprocesowego. W sprawach niemajątkowych z zakresu prawa rodzinnego rozpoznawanych w trybie nieprocesowym prokurator może wystąpić z wnioskiem o wszczęcie postępowania także wtedy, gdy ustawa nie przyznaje mu tego rodzaju uprawnienia w sposób wyraźny⁵⁷⁴.

Nieograniczone w zasadzie uprawnienie prokuratora do wstąpienia do toczącego się postępowania należy ocenić negatywnie, niemniej jednak niezbędna jest w tym zakresie interwencja ustawodawcy. Regulamin prokuratorski określa, w jakich sprawach z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego udział prokuratora jest wskazany. Przede wszystkim jest on wskazany w tych sprawach, w których prokurator ma legitymację do wytoczenia powództwa (m.in. w sprawach o unieważnienie małżeństwa oraz ustalenie jego nieistnienia albo istnienia małżeństwa)⁵⁷⁵, a ponadto zwłaszcza tam, gdzie osoba uprawniona wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego, nieporadności lub z innych wyjątkowych przyczyn nie jest w stanie samodzielnie dochodzić swoich roszczeń albo bezpodstawnie uchyla się od tego ze szkodą dla interesu społecznego lub ważnego interesu prywatnego⁵⁷⁶.

17. **Prokurator może zaskarżyć każde orzeczenie sądowe**, od którego służy środek odwoławczy (art. 60 § 2 k.p.c.). W literaturze przedmiotu wskazano, że nie należy zawężać pojęcia środka odwoławczego do apelacji i kasacji, ale powinno się traktować go szerzej, w szczególności jako „środek zaskarżenia”⁵⁷⁷. Prokuratora wiążą terminy ustanowione dla stron⁵⁷⁸.

Dział II. Prawa i obowiązki małżonków

Mariusz Fras

Literatura: M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2006; S. Breyer, B. Dobrzański, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 1966; B. Bugajski, *Majątkowe skutki małżeństwa niezależne od ustroju majątkowego w prawie szwajcarskim*, KPPr. 2015/4; J. Ciszewski, *Obowiązek małżonków zaspokajania zwykłych potrzeb rodziny* (art. 30 k.r.o.), NP 1977/3; B. Czech, *Wierność małżeńska a kwestia winy rozkładu pożycia*, PS 2007/5; A. Dyoniak, *Odpowiedzialność majątkowa małżonków wobec osób trzecich*, Warszawa–Poznań 1980; J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2002; M. Goettel, *Majątek odrębny małżonków*, Szczytno 1986; M. Goettel, *Prawo rodzinne w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2010, 2012; S. Grzybowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Warszawa 1980; J. Gwiazdomorski, *„Alimentacyjny” obowiązek między małżonkami*, Warszawa 1970; J. Gwiazdomorski, *Rozkład wspólności jako podstawa rozwodu*, NP 1955/5; J. Haberko, *Kilka uwag na temat zgody na zabieg medyczny wyrażanej przez małżonka w trybie art. 68 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, RPEiS 2010/1; J. Ignaczewski, *Sądowe Komentarze Tematyczne – Rozwód i separacja*, Warszawa 2012; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2005, 2012; M. Jadcak-Żebrowska, *Prawa i obowiązki małżonków*, Białystok 2014; M. Jadcak-Żebrowska, *Prawa i obowiązki małżonków*, Warszawa 2017; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX 2019; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Małżeństwo. Komentarz do art. 1–616*, Warszawa 2013; G. Jędrejek, *Zaspokajanie potrzeb rodziny w trybie art. 28 k.r.o. [w:] Prawo rodzinne w dobie przemian – zbiór rozpraw z prawa rodzinnego*, Lublin 2009; E. Kabza, *Zaspokajanie potrzeb rodziny w trakcie trwania związku małżeńskiego*, „Zeszyty Prawnicze” 2018/18, nr 1; A. Kallaus, *Zezwolenie na odrzucenie spadku przy-*

⁵⁷⁴ P. Grzegorzcyk [w:] *Kodeks postępowania...*, t. I, red. T. Ereciński, s. 235.

⁵⁷⁵ § 364 pkt 1 reg. prok.

⁵⁷⁶ § 363 reg. prok.

⁵⁷⁷ A. Kościółek, A.M. Arkuszewska, *Udział prokuratora...*, s. 540 i podana tam literatura.

⁵⁷⁸ Zob. powołany powyżej wyrok SN z 20.03.2009 r., II CSK 590/08.

padającego osobie małoletniej, PS 2016/7–8; S. Kalus, M. Habdas, *Family and Succession Law in Poland*, Alphen aan den Rijn 2020; A. Kędzierska, *O rozkładzie pożycia jako przesłance rozwodowej*, NP 1956/4; *Kodeks cywilny. Komentarz do przepisów o współwłasności (z wyłączeniem przepisów prawno-rolnych)*, red. M. Stańko, LEX 2017; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, Warszawa 2010, LEX 2013; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, LEX 2014, Warszawa 2014; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2009, 2011; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2003; K. Konieczny, *Nazwisko małżonków*, PS 2003/5, LEX 2024; R. Krajewski, *Prawne aspekty pożycia seksualnego małżonków*, „Jurysta” 2004/9; A. Kunicki, *Pojęcie zwykłego zarządu w prawie rodzinnym i opiekuńczym*, RPEiS 1968/3; A. Lutkiewicz-Rucińska, *Sprzeciw małżonka wobec zamierzonej przez drugiego małżonka czynności zarządu majątkiem wspólnym*, cz. 1, RiP 2006/3(3); A. Łopatka, Z. Ziemiński, *Próba systematyzacji zasad współżycia społecznego*, PiP 1957/4–5; *Małżeńskie prawo majątkowe*, red. J. Ignaczewski, Warszawa 2008; A. Mączyński, *Dawne i nowe instytucje poleskiego prawa mieszkaniowego*, KPPr. 2002/1; T. Mróz, *Zgoda małżonka na dokonanie czynności prawnej w ustroju majątkowej wspólności ustawowej*, Warszawa 2011; J. Mulak, A. Oleszko, *Roszczenia o zaspokojenie potrzeb rodziny w świetle spraw o nakazanie wypłaty wynagrodzenia współmałżonkowi*, ZNIBPS 1981/14; J. Panowicz-Lipska, *Skutki prawne separacji faktycznej*, Poznań 1991; J. Panowicz-Lipska, *Skutki prawne separacji. Zarys problematyki*, RPEiS 1977/2; A. Partyk, T. Partyk, *Solidarna odpowiedzialność współmałżonka za zobowiązania zaciągnięte przez drugiego z małżonków na potrzeby rodziny*, LEX 2015; K. Pawlak, *Uprawnienie do sprzeciwienia się zamierzonej przez drugiego małżonka czynności zarządu majątkiem wspólnym [w:] M. Pan-nert [i in.]*, *Wybrane problemy prawa krajowego i europejskiego*, Białystok 2007; S. Rzonca, *Z problematyki dostarczania środków utrzymania*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1981/98; T. Smoczyński, *Obowiązek alimentacyjny rodziców względem dziecka a polityka socjalna państwa*, Warszawa 1978; T. Smoczyński, *Prawa i obowiązki małżonków*, „Studia Prawa Prywatnego” 2007/5; T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia*, Warszawa 2001; T. Sokołowski, *Wynagrodzenie za pracę i inne zarobki małżonka w ustroju wspólności ustawowej małżeńskiej oraz nakaz ich zapłaty do rąk małżonka*, GSP 2007/17; J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2013; *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2009; *System Prawa Prywatnego*, t. 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2003; *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.St. Piątkowski, Ossolineum 1985; S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966; A. Szpunar, *Wykonywanie przez małżonków zarządu majątkiem wspólnym*, NP 1967/1; P. Telusiewicz, *Zasada wspólnoty małżeńskiej w polskim prawie rodzinnym*, Stalowa Wola 2008; Z. Tysza, *Podstawowe pojęcia i zagadnienia socjologii*, Poznań 1997; B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971; J. Winiarz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1994; J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012; A. Zielonacki, *Nazwisko a zawarcie małżeństwa*, PiP 1983/3.

Art. 23. [Równość praw i obowiązków]

Małżonkowie mają równe prawa i obowiązki w małżeństwie. Są obowiązani do wspólnego pożycia, do wzajemnej pomocy i wierności oraz do współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli.

I. Wprowadzenie

1. Treść art. 23 k.r.o. jest transpozycją przepisów dotyczących ochrony małżeństwa i rodziny zawartych w Konstytucji RP (art. 18, 71 – już wyżej omawiane)⁵⁷⁹. Zatem te regulacje prawne kształtują model prawny małżeństwa. W sferze osobistej małżonkowie winni są sobie szacunek, szczerść, zaufanie, bowiem są to postawy i zachowania sprzyjające harmonii współżycia rodzinnego⁵⁸⁰. **Równość małżonków jest jedną z zasad polskiego prawa rodzinnego (ponadto należą do nich: zasada monogamii, świeckości małżeństwa, trwałości związku – omówione wyżej)**⁵⁸¹. Zasadę równości praw i obowiązków małżonków (zasadę egalitaryzmu) w zawar-

⁵⁷⁹ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, LEX 2014, komentarz do art. 23.

⁵⁸⁰ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, komentarz do art. 23, s. 218–239.

⁵⁸¹ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, LEX, komentarz do art. 23.

tym przez nich związku, a w konsekwencji w założonej przez nich rodzinie, poza art. 23 k.r.o. kształtuje wiele innych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (art. 24 k.r.o. – rozstrzyganie o istotnych sprawach rodziny, art. 37 k.r.o. – czynności wymagające zgody drugiego małżonka, art. 43 k.r.o. – udziały w majątku wspólnym, art. 97 k.r.o. – wykonywanie władzy rodzicielskiej). Małżonków powinna łączyć szczególna więź, przejawiająca się we wspólnocie fizycznej, ekonomicznej, duchowej i emocjonalnej⁵⁸². **Obowiązki wymienione w przepisie art. 23 k.r.o. nie są wyliczone enumeratywnie, lecz przykładowo⁵⁸³. Nie wyczerpują wszystkich zachowań małżonków wobec siebie, jakie powinni podejmować dla dobra małżeństwa i założonej rodziny.** Obowiązek wzajemnej pomocy dotyczy także małżonków żyjących w separacji sądowej (art. 61⁴ § 4 k.r.o.), bowiem separacja nie rozrywa węzła małżeńskiego, małżonkowie nie mogą zawrzeć małżeństwa z inną osobą (art. 61⁴ § 2 k.r.o.), odmiennie niż wskutek rozvodu, który rozrywa węzeł małżeński i powoduje ustanie małżeństwa.

II. Równość praw i obowiązków

2. Zarówno akty prawa międzynarodowego, jak i przepisy krajowe przyjęły stanowisko, że małżonkowie mają równe prawa i obowiązki względem siebie. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r.⁵⁸⁴, jak również paktów praw człowieka z 1966 r.⁵⁸⁵ regulują kwestie równouprawnienia mężczyzny i kobiety w relacji żona – mąż. Innymi dokumentami określającymi tę zasadę są europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁵⁸⁶ wraz z Protokołem nr 7 z 1984 r. Z kolei rezolucja Komitetu Ministrów Rady Europy nr (78) 37 z 1978 r. w sprawie równouprawnienia małżonków w prawie cywilnym określa bardziej szczegółowo tę kwestię poprzez zalecenie, aby ustawodawca w każdym państwie nie przyznawał tylko jednemu z małżonków przywilejów, które mogłyby naruszyć zasadę równości. Tym samym małżonkowie wspólnie podejmują decyzję co do istotnych spraw rodziny.
3. Kwestia równości w małżeństwie była wielokrotnie podejmowana w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Zgodnie ze stanowiskiem Trybunału **społeczeństwo podjęło kroki w kierunku bardziej równego podziału między mężczyzn i kobiety odpowiedzialności za wychowanie dzieci i uznania opiekuńczej roli mężczyzn. Zmieniło się także postrzeganie roli kobiety jako głównej opiekunki dzieci. Tym samym nie można znaleźć usprawiedliwienia dla pozbawiania ojca możliwości korzystania z urlopu wychowawczego⁵⁸⁷.** Trybunał wskazał przy tym, że równość ta odnosi się tylko do relacji uregulowanych prawem cywilnym, czyli do stosunków osobistych i praw majątkowych małżonków. Nie uwzględnia się natomiast innych obszarów prawa, takich jak prawo administracyjne, podat-

⁵⁸² M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2006, s. 54–60 (prawa i obowiązki małżonków).

⁵⁸³ *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, Warszawa, s. 219.

⁵⁸⁴ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r., tekst w języku polskim – <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (dostęp: 26.03.2025 r.).

⁵⁸⁵ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167); Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

⁵⁸⁶ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.); Protokół nr 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzony 22.11.1984 r. w Strasburgu (Dz.U. z 2003 r. Nr 42, poz. 364).

⁵⁸⁷ Wyrok ETPC z 31.03.2009 r., 44399/05, *Weller v. Węgry*, LEX nr 498994.

kowe, karne, socjalne czy prawa pracy⁵⁸⁸. Co istotne, Trybunał podkreślił, że **równouprawnienie dotyczy zarówno relacji między małżonkami, jak i ich stosunków z dziećmi**. Ponadto zasada równości obowiązuje nie tylko w trakcie trwania małżeństwa, lecz także po jego rozwiązaniu. Artykuł 5 Protokołu nr 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁵⁸⁹ wyklucza natomiast ochronę w stosunku do okresu sprzed małżeństwa. Podobnie wyłączona jest ochrona w przypadku partnerów pozostających w związku pozamałżeńskim⁵⁹⁰.

4. Z art. 23 k.r.o. wprost wynika, że w prawie krajowym małżonkowie mają równe prawa i obowiązki. W konsekwencji **każdy z małżonków ma taki sam katalog praw i obowiązków i żaden małżonek nie ma uprawnień, które pozwalałyby na władcze zachowania wobec drugiego małżonka**. Mąż i żona mogą zgodnie ustalić, w jaki sposób ukształtować wspólne życie i działanie dla dobra rodziny, w szczególności kwestie takie jak zakres aktywności zawodowej, główny ciężar wychowania dzieci itp. Żaden z małżonków nie może jednak narzucać preferowanych przez siebie rozwiązań drugiemu – w tym sensie, że nie przysługuje mu żadna władcza kompetencja czy też uprawnienie do jednostronnego przesądzania tych zagadnień. T. Sokołowski podkreśla, że treść praw i obowiązków małżeńskich jest uregulowana w normach bezwzględnie stosowalnych i nie może być zmieniona nawet zgodną wolą małżonków. Autor ten jednak równocześnie zaznacza, że dokładne uregulowanie granic tych uprawnień stanowi już indywidualną sprawę małżonków i zależy w szczególności od ich przekonań oraz uwarunkowań kulturowych i społecznych⁵⁹¹.

III. Wspólne pożycie

5. Obowiązek wspólnego pożycia, stanowiący jeden z zasadniczych elementów właściwego funkcjonowania związku małżeńskiego, to przede wszystkim obowiązek moralny, któremu ustawodawca nadał jednocześnie charakter prawny, wiążąc go przy tym nierozdzielnie z innymi wymienionymi w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym prawami i obowiązkami małżonków⁵⁹². Na pożycie małżeńskie składa się wspólność psychiczna, a stosunki fizyczne i gospodarcze między małżonkami są jedynie jej przejawem, a więc odbiciem istniejącego pożycia małżeńskiego. Zwolennicy prezentowanego poglądu uzasadniają go tym, że zachowania małżonków uwarunkowane są ich przeżyciami psychicznymi, a kumulujące się u każdego małżonka ślady przeżyć takich jak zadowolenie, gniew, zachwyt czy oburzenie rodzą trwałą postawę w postaci uczucia⁵⁹³. Według koncepcji zwanej obiektywną na **pożycie małżeńskie składa się całokształt stosunków małżeńskich w sferze uczuciowej, fizycznej i gospodarczej**. Zwolennicy takiego ujęcia wskazują bezpośrednio na nieodzowność analiz stosunków fizycznych i gospodarczych dla oceny funkcjonowania pożycia⁵⁹⁴. Wspólne pożycie w rozumieniu art. 23 k.r.o. polega na duchowej, fizycznej oraz gospodarczej więzi małżonków, stanowiącej cel małżeństwa i umożli-

⁵⁸⁸ Decyzja EKPC z 18.01.1996 r., 25053/94, Klöpper v. Szwajcaria, LEX nr 118353. Por. również decyzję ETPC z 9.09.1998 r., 32700/96, Purtonen v. Finlandia, HUDOC (dostęp: 1.04.2025 r.).

⁵⁸⁹ Protokół nr 7 sporządzony 22.11.1984 r. w Strasburgu do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. z 2003 r. Nr 42, poz. 364).

⁵⁹⁰ Decyzja ETPC z 12.04.1996 r., 24671/94, Kaijalainen v. Finlandia, https://www.stradalex.eu/en/se_src_publ_jur_eur_cedh/document/echr_24671-94 (dostęp: 1.04.2025 r.).

⁵⁹¹ T. Sokołowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Poznań 2013, s. 60.

⁵⁹² J. Gwiazdomorski, *Rozkład wspólności jako podstawa rozwodu*, NP 1955/5, s. 62.

⁵⁹³ J. Gwiazdomorski, *Rozkład wspólności...*, s. 70.

⁵⁹⁴ A. Kędzierska, *O rozkładzie pożycia jako przesłance rozwodowej*, NP 1956/4, s. 70.

wiającej realizację jego podstawowych zadań. Rozkład pożycia jest zupełny dopiero wtedy, gdy uległy zerwaniu wszystkie wyżej wymienione więzi łączące małżonków. Rozkład, o którym mowa, jest przy tym procesem rozciągniętym w czasie, a nie zdarzeniem jednorazowym⁵⁹⁵. Judykatura dopuszcza jednak możliwość uznania, że rozkład pożycia jest zupełny także przy niepełnym zaniku więzi gospodarczej⁵⁹⁶.

IV. Wspólnota fizyczna

6. Współżycie płciowe i wzajemne zaspokajanie potrzeb seksualnych opiera się na zasadzie swoistej wyłączności, zgodnie z art. 23 k.r.o. **małżonkowie mają bowiem obowiązek zachowania wierności małżeńskiej, która oznacza wykluczenie osób trzecich ze sfery stosunków seksualnych między nimi**, przy czym chodzi tu zarówno o stosunki osób odmiennej, jak i tej samej płci. Jako naruszenie tego obowiązku traktowane jest również tworzenie pozorów zdrady przez małżonka (np. małżonek rozpowszechnia informacje, iż korzysta z usług agencji towarzyskich, mimo że nie jest to prawdą), a także sytuacja, gdy małżonek dopuszcza się współżycia seksualnego z osobą trzecią za zgodą drugiego małżonka⁵⁹⁷. W doktrynie wyodrębnia się na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego następującą zasadę: „osoba pozostająca w związku małżeńskim lub związana uczuciowo z przyszłym małżonkiem powinna powstrzymać się od stosunków płciowych z osobami trzecimi, a nawet unikać sytuacji uzasadniających podejrzenie, że stosunki takie występują”⁵⁹⁸. W tradycyjnym ujęciu doktryny i orzecznictwa więź fizyczna wskazywana jest oddzielnie, obok więzi duchowej.

V. Wspólnota duchowa

7. Wspólność duchowa oznacza więź uczuciową łączącą oboje małżonków. Przejawem istnienia tego rodzaju więzi jest lojalność, zaufanie, wzajemny szacunek czy wierność. Istnienie pomiędzy małżonkami więzi uczuciowej, zwanej także emocjonalną, psychiczną czy duchową, pozwala oczekiwać i wymagać od małżonków określonych zachowań względem drugiego małżonka. Z pewnością zaliczyć do nich należy emocjonalne wspieranie drugiego małżonka, bezinteresowność, pomoc, poświęcenie, szczerość⁵⁹⁹.

VI. Wierność

8. Obowiązek zachowania wierności oznacza zakaz utrzymywanie stosunków płciowych, a także rozmaitych kontaktów seksualnych z osobami trzecimi. Judykatura jest zgodna co do tego, że **nie tylko zdrada w postaci stosunku płciowego lub innych zachowań seksualnych podejmowanych z osobą trzecią oznacza naruszenie wierności. Jest nią także każde zachowanie małżonka, które mogłoby wskazywać na pozory złamania obowiązku wierności**⁶⁰⁰. Jako zdradę należy także zakwalifikować nawiązywanie zbyt bliskich relacji emocjonalnych czy uczuciowych

⁵⁹⁵ Wyrok SN z 22.10.1999 r., III CKN 386/98, LEX nr 1217913.

⁵⁹⁶ Wyrok SA w Białymstoku z 28.09.2017 r., I ACa 291/17, LEX nr 2390591; S. Kalus, M. Habdas, *Family and Succession Law in Poland*, Alphen aan den Rijn 2020, s. 81.

⁵⁹⁷ R. Krajewski, *Prawne aspekty pożycia seksualnego małżonków*, „Jurysta” 2004/9, s. 15.

⁵⁹⁸ A. Łopatka, Z. Ziemiński, *Próba systematyzacji zasad współżycia społecznego*, PiP 1957/4–5, s. 817.

⁵⁹⁹ Wyrok SN z 6.02.2002 r., V CKN 741/00, LEX nr 424457.

⁶⁰⁰ Orzeczenie SN z 19.12.1950 r., C 322/50, LEX nr 117062.

z osobą trzecią w zakresie, w którym przekracza to zwyczajowo przyjętą obyczajowość i przyzwoitość, w szczególności jeżeli takiej relacji towarzyszą pocałunki czy wyznania miłości⁶⁰¹.

VII. Współdziałanie dla dobra rodziny

9. Współdziałanie dla dobra rodziny to obowiązek o charakterze alimentacyjnym. Oznacza on zaangażowanie małżonka w działania współmałżonka oraz udzielanie mu wsparcia – emocjonalnego, organizacyjnego, fizycznego – w każdej sytuacji. Konkretyzacja tego obowiązku znajduje się w przepisach art. 27–29 k.r.o. Współdziałanie dla dobra rodziny obejmuje czynności, które są wymagane, aby rodzina, będąca podstawową komórką społeczną, mogła sprawnie funkcjonować i zaspokajać potrzeby jej członków. Potrzeby te mają charakter zarówno emocjonalny, jak i materialny, a dla prawidłowego funkcjonowania rodziny powinny być dostrzegane i zaspokajane. Do czynności będących przejawem **zaspokajania potrzeb rodziny można zaliczyć m.in. wychowywanie dzieci, powstrzymywanie się od zachowań, które mogłyby narazić rodzinę na straty np. finansowe, zaangażowanie w organizację i wykonywanie bieżących zadań związanych z funkcjonowaniem członków rodziny**. Przewidziany w art. 23 k.r.o. obowiązek małżonków wzajemnej pomocy może w konkretnych okolicznościach stanowić podstawę nawet do udzielenia małżonkowi ochrony prawnej przez nakazanie umożliwienia mu korzystania z lokalu mieszkalnego stanowiącego odrębny majątek współmałżonka⁶⁰².

VIII. Formy i zakres współdziałania

10. Wzajemna pomoc oraz współdziałanie, określone w art. 23 k.r.o., dotyczą w zasadzie zaspokajania usprawiedliwionych potrzeb rodziny. Wynikający z powyższego uregulowania obowiązek wzajemnej pomocy małżonków obejmuje wszelkie czynności faktyczne jednego z małżonków wspierające drugiego z nich w wykonywaniu przez niego jego praw i obowiązków wynikających z małżeństwa. Obowiązek wzajemnej pomocy małżonków ściśle łączy się z obowiązkiem współdziałania małżonków dla dobra rodziny, który obejmuje wszystkie czynności, które są potrzebne do prawidłowego funkcjonowania rodziny, w tym także dla właściwego wychowania dzieci oraz powstrzymywania się od zachowań, które mogłyby przynieść uszczerbek interesom rodziny jako całości oraz poszczególnym jej członkom⁶⁰³. **Wzajemna pomoc oraz współdziałanie dla dobra rodziny stanowią przejaw realizacji obowiązków małżeńskich, a tym samym okazjonalna pomoc małżonka, bez względu na to, czy współmałżonek prowadzi własną działalność zawodową, czy nie, jest świadczeniem zaliczającym się do zakresu zastosowania normy z art. 23 k.r.o., która określa obowiązek małżonków współdziałania dla dobra rodziny**. Tego rodzaju pomoc ogranicza się do świadczeń nieregularnych i niepowodujących zaangażowania danej osoby na dłuższy czas. Z kolei obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny przez każdego z małżonków wynika z art. 27 k.r.o. i może być realizowany zarówno w postaci pracy zawodowej małżonka, jak też w postaci pracy wykonywanej na rzecz współmałżonka. **Prowadząc wspólną działalność gospodarczą, małżonkowie pracują dla dobra rodziny, a środki pochodzące z ich pracy zaspokajają potrzeby rodziny i niewątpliwie wpływają na jej dobrobyt⁶⁰⁴**. Małżonkowie współdziałają dla dobra rodziny także poprzez wspólne sprawowanie władzy rodzicielskiej (art. 93 § 1 k.r.o.), w tym

⁶⁰¹ J. Ignaczewski, *Sądowe Komentarze Tematyczne – Rozwód i separacja*, Warszawa 2012, s. 59.

⁶⁰² Wyrok SN z 8.06.1977 r., IV CR 277/77, OSNC 1978/3, poz. 53.

⁶⁰³ Wyrok SA w Szczecinie z 22.12.2017 r., I ACa 627/17, LEX nr 2491861.

⁶⁰⁴ Wyrok SA w Krakowie z 27.09.2017 r., III AUa 599/16, LEX nr 2393450.

wspólne rozstrzyganie o istotnych sprawach dziecka (art. 97 § 2 k.r.o.). Czynności związane z wychowaniem i kierowaniem dzieckiem, troską o jego fizyczny i duchowy rozwój, zarządzeniem majątkiem dziecka i jego reprezentacją małżonkowie wykonują wspólnie dla „dobra rodziny”⁶⁰⁵. Określając zakres obowiązku współdziałania, trzeba również wziąć pod uwagę inny rodzaj współdziałania polegający na ułatwieniu pracy zarobkowej współmałżonkowi, dla dobra rodziny, która utrzymuje się z dochodów, jakie małżonek ten uzyskuje ze swojej działalności. Obowiązek ten spełnia nie tylko żona pomagająca mężowi, ale i mąż, który ułatwia żonie kontynuację pracy zawodowej pomimo urodzenia dziecka bądź ułatwia jej uzyskanie kwalifikacji zawodowych i pomaga jej w gospodarstwie domowym⁶⁰⁶. Warto w tym miejscu podkreślić, że zgodnie z przyjętym stanowiskiem judykatury **obowiązek przewidziany w art. 23 k.r.o. może być wyłączony, jeżeli zachowanie będące wynikiem choroby psychicznej małżonka uzasadnia zwolnienie z tego obowiązku drugiego z małżonków**⁶⁰⁷.

11. W kontekście obowiązku małżonków przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny warto przytoczyć wyrok SA w Warszawie z 10.03.2021 r., V ACa 377/20, LEX nr 3163047, w którym Sąd wskazał, że małżonkowie są zobowiązani do wspólnego pożycia, wzajemnej pomocy i współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli (art. 23 k.r.o.). Wspólne zamieszkiwanie, zdaniem Sądu, jest niewątpliwie jedną z zasadniczych postaci realizacji obowiązku wspólnego pożycia, a zatem wydatki związane z takim celem mogą i powinny być kwalifikowane w ramach przytoczonej powinności, niezależnie od tytułu prawnego do wspólnie zajmowanego lokalu. Zarazem łożenie na mieszkanie, w którym małżonkowie mieli razem zamieszkać, mieści się w obowiązku współdziałania dla dobra rodziny i wzajemnej pomocy. Z kolei art. 27 k.r.o. ujmuje obowiązki małżeńskie w wymiarze finansowym, a więc także może być traktowany jako podstawa prawna świadczenia dla realizacji wspólnego celu, związanego z zaspokajaniem potrzeb bytowych małżonków. Taka interpretacja nie byłaby możliwa, gdyby chodziło o wydatki czy nakłady na majątek osobisty drugiego małżonka niesłużący wspólnemu zaspokajaniu potrzeb, np. na zakup o charakterze lokaty kapitału albo gdyby małżonkowie nie mieli razem zamieszkać w nabywanej nieruchomości.

Art. 24. [Rozstrzyganie o istotnych sprawach rodziny]

Małżonkowie rozstrzygają wspólnie o istotnych sprawach rodziny; w braku porozumienia każdy z nich może zwrócić się o rozstrzygnięcie do sądu.

I. Wspólne rozstrzyganie o istotnych sprawach rodziny

1. W przepisie art. 24 k.r.o. jest mowa o „istotnych sprawach rodziny”. Pojęcie to nie zostało zdefiniowane w ustawie. Przyjmuje się, że obejmuje ono sprawy zarówno majątkowe, jak i niemajątkowe⁶⁰⁸. **Istotne dla rodziny kwestie mogą dotyczyć zarówno czynności faktycznych, na przykład wyboru nowego miejsca zamieszkania czy wyboru szkoły dla dziecka, jak i czynności prawnych, na przykład zakupu samochodu.** Za sprawy istotne nie uznaje się tzw. spraw bieżących, na przykład dotyczących zakupu zwykłych przedmiotów urządzenia domowego⁶⁰⁹.

⁶⁰⁵ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012, s. 60.

⁶⁰⁶ Z. Tyszka, *Podstawowe pojęcia i zagadnienia socjologii*, Poznań 1997, s. 54.

⁶⁰⁷ Wyrok SN z 18.03.1999 r., I CKN 1050/97, OSNC 1999/10, poz. 177.

⁶⁰⁸ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX 2019, komentarz do art. 24.

⁶⁰⁹ *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, LEX, komentarz do art. 24.

2. Odwołując się do poglądów J. Wiercińskiego, wskazać należy, że przepis art. 24 k.r.o. nie może stanowić podstawy do rozstrzygnięcia przez sąd istotnych dla obojga małżonków spraw o charakterze tak ściśle osobistym, że interwencja sądu w nie albo byłaby niemożliwa, albo naruszałyby konstytucyjnie chronione wolności i prawa tego małżonka, na przykład jego wolność wyznania⁶¹⁰.
3. Dodać też należy, że sąd nie może na podstawie przepisu art. 24 zdanie drugie k.r.o. rozstrzygać o takich istotnych sprawach, które dotyczą planowania potomstwa w ogóle, gdyż stanowiłoby to niepożądaną ingerencję sądu w osobistą sferę życia rodziny i poszczególnych jej członków. Jeżeli przyjmuje się zatem, że niepożądana byłaby ingerencja sądu w osobistą sferę życia rodziny w sytuacji naturalnego zapłodnienia, to tym bardziej należy tę możliwość wykluczyć w sytuacji nienaturalnego procesu przekazywania ludzkiego życia⁶¹¹.
4. Do istotnych spraw rodziny zalicza się między innymi **określenie miejsca pobytu dziecka**⁶¹², **miejsca zamieszkania małżonka**⁶¹³, **przeznaczenia uzyskiwanych dochodów**⁶¹⁴. Innym przykładem jest spór o podział mieszkania *quoad usum*, tj. w braku porozumienia co do wspólnego z niego korzystania. Aktualne pozostaje orzeczenie SN z 18.04.1957 r., 1 CR 142/57, OSNCK 1959/1, poz. 7, zgodnie z którym małżonek może w razie takiego sporu uzyskać osobne pomieszczenie w domu stanowiącym przedmiot wspólności ustawowej.
5. Zgodnie z postanowieniem SN z 19.05.1972 r., II CZ 105/72, OSNC 1972/12, poz. 222, do istotnych spraw rodziny należy zaliczyć **zamiar zmiany miejsca wspólnego zamieszkania przez jednego z małżonków**, „gdyż decyzja taka sięga głęboko w sferę życia rodziny i może bądź to uniemożliwić, bądź też w istotny sposób utrudnić realizację obowiązków, jakie na małżonków nakłada przepis art. 23 k.r.o.”
6. Innym przykładem jest **korzystanie z przedmiotów majątku osobistego jednego z małżonków**. Przykładowo chodzi o sytuację, w której w toku sprawy rozwodowej małżonek opuszcza wspólne miejsce zamieszkania stron i zabiera ze sobą stanowiące jego wyłączną własność meble, wykorzystywane dotychczas przez pozostałych członków założonej przez małżonków rodziny. W przypadku wystąpienia sporu sąd rozstrzygający przedmiotową kwestię powinien kierować się stanem korzystania przez małżonków z tych przedmiotów przed rozejściem się i potrzebą posiadania ich po rozejściu się małżonków. Ocenie sądu nie powinny przy tym podlegać wyłącznie osobiste potrzeby jednego z małżonków, ale także potrzeby ich wspólnych małoletnich dzieci. Należy podkreślić, że orzeczenie tego rodzaju nie rozstrzyga o własności czy obowiązku wydania omawianych w tym miejscu rzeczy, a jedynie o sposobie bieżącego korzystania z nich przez małżonków oraz pozostałych członków założonej przez nich rodziny⁶¹⁵.

⁶¹⁰ Kodeks rodzinny..., red. J. Wierciński, LEX, komentarz do art. 24; por. wyrok WSA w Warszawie z 7.03.2018 r., II SA/Wa 785/17, LEX nr 2746048.

⁶¹¹ J. Haberk, *Kilka uwag na temat zgody na zabieg medyczny wyrażanej przez małżonka w trybie art. 68 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, RPEiS 2010/1, s. 49.

⁶¹² Orzeczenie SN z 16.11.1951 r., C 260/51, OSN 1951/3, poz. 90.

⁶¹³ Orzeczenie SN z 19.05.1972 r., II CZ 105/72, OSNC 1972/12, poz. 222.

⁶¹⁴ Orzeczenie SN z 29.12.1955 r., IV CR 1338/55, OSNCK 1956/3, poz. 86.

⁶¹⁵ Orzeczenie SN z 25.08.1953 r., II C 847/53, PiP 1953/11, s. 730.

7. Do istotnych spraw rodziny można też zaliczyć **spory między małżonkami na tle utrzymania jednakowej stopy życiowej członków rodziny**⁶¹⁶. W orzecznictwie wskazuje się, że małżonek pozostający ze współmałżonkiem w ustroju wspólności majątkowej z chwilą zaniechania kontynuowania wspólnego pożycia nie traci prawa do uczestniczenia w dochodach, jakie przynosi majątek wspólny pozostający w wyłącznym władaniu współmałżonka. Nie chodzi tu o pomoc materialną czy zaspokajanie osobistych potrzeb małżonka, ale o uzyskanie dalszych korzyści, jakie przynosi majątek wspólny. Kwestia aktualnego uczestniczenia w dochodach stanowi niewątpliwie istotną sprawę rodziny, co jest podstawą do rozpatrywania omawianego problemu w oparciu o art. 24 k.r.o., na którego podstawie sąd może rozstrzygnąć roszczenie małżonka o wypłaceniu do jego rąk części dochodu z majątku wspólnego⁶¹⁷.
8. Zgodnie z ugruntowanym orzecznictwem Sądu Najwyższego **do istotnych spraw rodziny nie należy skorzystanie przez żonę z bezpłatnego urlopu w celu opieki nad małym dzieckiem**: „skorzystanie przez matkę z urlopu w celu opieki nad dzieckiem leży w interesie dziecka i rodziny, jest jednak jednocześnie osobistym uprawnieniem kobiety pracującej, zagwarantowanym jej przez ustawodawstwo pracy. Jeżeli więc pracująca kobieta odczuwa potrzebę osobistego otoczenia pieczą swego małego dziecka i pragnie w tym celu przerwać na pewien czas pracę zarobkową, to nie sposób przyjąć, aby to jej osobiste uprawnienie mogło być uzależnione od dalszych przesłanek w postaci zgody męża czy też zezwolenia sądu. Stanowiłoby to zbyt daleko idącą ingerencję w osobiste uprawnienia małżonka i w jego życie emocjonalne, wyrażające się w danym wypadku potrzebą bezpośredniego zajęcia się własnym dzieckiem”⁶¹⁸.
9. W doktrynie wskazuje się, że **w trybie art. 24 k.r.o. rozstrzyga się spory na tle niektórych spraw z zakresu zarządu majątkiem wspólnym**. W stosunkach wewnętrznych między małżonkami każdy z nich powinien wziąć pod uwagę wyraźną czy dorozumianą wolę współmałżonka. Przepis art. 24 k.r.o. znajduje jednak zastosowanie jedynie do tego rodzaju czynności, do dokonania których nie jest wymagana zgoda współmałżonka – w znaczeniu złożenia oświadczenia woli aprobowanego czynności. Jednakże o podjęciu takiej czynności, będącej istotną sprawą rodziny, małżonkowie powinni zadecydować wspólnie⁶¹⁹. Analiza porównawcza przepisów art. 24 i 101 k.r.o. pozwala na sformułowanie następujących wniosków:
- 1) z zakresu spraw majątkowych do istotnych należy zaliczyć głównie te, które mieszczą się w ramach zwykłego zarządu;
 - 2) sprawy nieistotne to niektóre sprawy z zakresu zwykłego zarządu;
 - 3) sprawy z zakresu zwykłego zarządu, lecz o dużej doniosłości gospodarczej, zaliczyć należy do spraw istotnych⁶²⁰.
10. Warto też zwrócić uwagę na **niektóre sprawy z zakresu zarządu majątkami osobistymi małżonków**⁶²¹ – na przykład sprzedaż lub zamianę należącego do majątku osobistego lokalu mieszkalnego zaspokajającego potrzeby mieszkaniowe małżonków i ich rodziny czy zbycie lub obciążenie gospodarstwa rolnego lub przedsiębiorstwa przynoszących dochody zasilające ma-

⁶¹⁶ J. Winiarz [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2003, s. 281.

⁶¹⁷ Postanowienie SN z 8.01.1969 r., I CZ 138/68, OSNC 1969/9, poz. 165.

⁶¹⁸ Uchwała SN z 7.08.1974 r., III CZP 46/74, OSNC 1975/12, poz. 160.

⁶¹⁹ J. Panowicz-Lipska, *Skutki prawne separacji. Zarys problematyki*, RPEiS 1977/2, s. 111.

⁶²⁰ A. Kunicki, *Pojęcie zwykłego zarządu w prawie rodzinnym i opiekuńczym*, RPEiS 1968/3, s. 115.

⁶²¹ M. Goettel, *Majątek odrębny małżonków*, Szczytno 1986, s. 261.

jątek wspólny⁶²². Należy się zgodzić z twierdzeniem M. Nazara, że przepis art. 24 k.r.o. nie daje podstawy prawnej udziału jednego małżonka w zarządzie majątkiem osobistym współmałżonka, zwłaszcza nie wymaga ani łącznego działania małżonków, ani uzyskania zgody – w sensie technicznoprawnym – jednego małżonka na czynność drugiego. Wnioskując natomiast za pomocą reguły instrumentalnego nakazu i zakazu, można odnotować obowiązek uwzględnienia przez małżonka dokonującego czynności zarządu własnym majątkiem osobistym stanowiska współmałżonka względem planowanej czynności zarządu, która pozostaje w związku z istotnymi sprawami rodziny⁶²³.

11. Jeżeli małżonkowie nie mogą porozumieć się co do istotnych spraw rodziny, każdy z nich może zwrócić się o rozstrzygnięcie do sądu⁶²⁴. Podstawą rozstrzygnięcia sądu na mocy przepisu art. 24 k.r.o. jest łączne wystąpienie dwóch przesłanek:

- 1) materialnej, tj. brak porozumienia oraz
- 2) formalnej, polegającej na zwróceniu się do sądu o rozstrzygnięcie, przy czym należy zauważyć, że przesłanka ta zostaje spełniona zarówno wtedy, gdy wniosek o rozstrzygnięcie pochodzi od jednego z małżonków, jak i w sytuacji gdy wniosek taki małżonkowie złożą wspólnie⁶²⁵.

Rozstrzygnięcie sądu jest w tej mierze wiążące. **Sąd może rozstrzygać każdą istotną sprawę rodziny: mogą to być sprawy osobiste lub majątkowe, dotyczące w szczególności zorganizowania i wyboru środowiska materialnego, kulturowego, rodzinnego, w którym przebywają członkowie rodziny.** Trzeba zaznaczyć, że niektóre z tych sporów rozstrzyga sąd na podstawie innych jeszcze przepisów. Można bowiem zwrócić się do sądu o zezwolenie na dokonanie czynności zarządu majątkiem wspólnym małżonków na podstawie art. 39 k.r.o. Mogą także wystąpić sprawy, w których przewijają się kilka wątków prawnych. Przykładem może być sprawa dotycząca osobiście małżonków, połączona ze sprawą dotyczącą ich dziecka (dwa wątki), podobnie jak sprawa łącząca decyzję o budowie domu z decyzją o wspólnym zamieszkaniu z rodzicami jednego z małżonków⁶²⁶.

Sąd rozpoznaje sprawę w postępowaniu nieprocesowym (art. 565 k.p.c.), w składzie jednego sędziego bez udziału ławników (odmiennie jednak w przypadku spraw o przysposobienie – art. 509 k.p.c.)⁶²⁷. Właściwy do rozpatrywania jest sąd rejonowy miejsca zamieszkania wnioskodawcy, a w braku miejsca zamieszkania – sąd miejsca jego pobytu (art. 507, art. 508 § 1 k.p.c.).

II. Ograniczenia zakresu działania art. 24 k.r.o.

12. Przykładowy katalog wyłączenia zakresu działania art. 24 k.r.o. wskazała M. Jadczyk-Żebrowska, która podkreśliła, że przepis ten nie znajduje zastosowania do:

⁶²² M. Jadczyk-Żebrowska, *Prawa i obowiązki małżonków*, Białystok 2014, s. 237.

⁶²³ M. Nazar [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2009, s. 366.

⁶²⁴ E. Kabza, *Zaspokajanie potrzeb rodziny w trakcie trwania związku małżeńskiego*, „Zeszyty Prawnicze” 2018/18, nr 1, s. 47.

⁶²⁵ E. Kabza, *Zaspokajanie potrzeb rodziny...*, s. 47.

⁶²⁶ T. Sokołowski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, LEX 2013, komentarz do art. 24.

⁶²⁷ T. Smoczyński, *Prawo rodzinne...*, 2001, s. 87.

- 1) spraw, w których porozumienie między małżonkami jest wprawdzie możliwe, ale z uwagi na istniejącą regulację prawną nie mogą one być rozstrzygane na podstawie wyłącznie ich porozumienia;
- 2) spraw, w których orzeczenie sądu nie może zastąpić zgodnych oświadczeń małżonków lub zgody jednego z nich, gdy wymaga tego wyraźny przepis prawa;
- 3) sytuacji, gdy istnieją przepisy stanowiące podstawę rozstrzygnięcia albo przewidujące szczególny tryb załatwiania określonych spraw;
- 4) spraw rodziny o charakterze tak ściśle osobistym, że ingerencja sądu jest niemożliwa, a gdyby nastąpiła, to byłaby sprzeczna z istotą więzi małżeńskiej;
- 5) spraw o wzajemnych roszczeniach majątkowych między małżonkami;
- 6) spraw w przedmiocie rozstrzygnięcia przez sąd o istotnych sprawach dziecka, które uzasadniają ingerencję sądu opiekuńczego;
- 7) spraw w przedmiocie rozstrzygnięcia przez sąd świadczeń pieniężnych z tytułu obowiązku wzajemnej pomocy;
- 8) spraw, w których porozumienie z drugim z małżonków napotyka trudne do przewyżczenia przeszkody⁶²⁸.

Art. 25. [Nazwisko małżonka]

§ 1. O nazwisku, które każdy z małżonków będzie nosił po zawarciu małżeństwa, decyduje jego oświadczenie złożone przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego. Oświadczenie może być złożone bezpośrednio po zawarciu małżeństwa albo przed sporządzeniem przez kierownika urzędu stanu cywilnego zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa.

§ 2. Małżonkowie mogą nosić wspólne nazwisko będące dotychczasowym nazwiskiem jednego z nich. Każdy z małżonków może również zachować swoje dotychczasowe nazwisko albo połączyć z nim dotychczasowe nazwisko drugiego małżonka. Nazwisko utworzone w wyniku połączenia nie może składać się z więcej niż dwóch członów.

§ 3. W razie niezłożenia oświadczenia w sprawie nazwiska, każdy z małżonków zachowuje swoje dotychczasowe nazwisko.

1. Jak wskazuje się w doktrynie, na mocy przepisu art. 25 k.r.o. małżonkowie mają zagwarantowane równe prawa w wyborze nazwiska. Obecne brzmienie komentowanego przepisu jest bezpośrednią realizacją wyrażonej w art. 23 k.r.o. zasady równości małżonków, która ma swoje oparcie w art. 33 ust. 1 oraz art. 47 Konstytucji RP⁶²⁹. W zależności od zaistnienia określonych zdarzeń przepisy kodeksu w różny sposób określają brzmienie nazwiska⁶³⁰. Zawarcie małżeństwa jest jednym z nielicznych – ze względu na zasadę stałości oznaczeń indywidualizujących osobę w obrocie prawnym – zdarzeń prawnych mogących wywierać wpływ na kształt nazwiska⁶³¹.
2. W art. 25 k.r.o. **ustawodawca daje wyraz trzem założeniom, które determinują kwestię ukształtowania nazwiska małżonków**. Po pierwsze, skoro nazwisko jest dobrem osobistym człowieka, to niezbędne jest zapewnienie jednostce swobody w zakresie jego dookreślenia. Po drugie, skoro przyjęto zasadę równouprawnienia małżonków, to **każdy z nich musi mieć pełną i jednakową swobodę w wyborze nazwiska**, jakie chce nosić po zawarciu małżeństwa.

⁶²⁸ Zob. szersze omówienie przedmiotowego zagadnienia ze wskazaniem przykładów: M. Jadcak-Żebrowska, *Prawa i obowiązki...*, s. 246–250.

⁶²⁹ W. Borysiak [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, LEX, komentarz do art. 25.

⁶³⁰ M. Jadcak-Żebrowska, *Prawa i obowiązki...*, s. 177.

⁶³¹ A. Zielonacki, *Nazwisko a zawarcie małżeństwa*, PIP 1983/3, s. 61.

Po trzecie, uznanie rodziny za spójną komórkę społeczną uzasadnia przyjęcie wspólnego nazwiska małżonków i opartej na małżeństwie rodziny. Można bowiem wskazać, że wspólnota rodzinna będąca następstwem zawarcia małżeństwa uzasadnia istnienie jednego nazwiska dla obojga małżonków i ich wspólnych dzieci⁶³².

3. O nazwisku, które każdy z małżonków będzie nosił, decyduje jego oświadczenie złożone przed kierownikiem u.s.c. Jeżeli małżonek chce zmienić swoje nazwisko, ustawodawca wymaga od niego wyrażenia takiej woli poprzez złożenie stosownego oświadczenia. Artykuł 25 § 1 k.r.o. uznaje kierownika u.s.c. za jedyny organ właściwy do odbierania oświadczeń dotyczących nazwisk małżonków i ich dzieci⁶³³.
4. W przypadku zawarcia małżeństwa przed kierownikiem u.s.c. (zgodnie z art. 1 § 1 k.r.o.) oświadczenie w tej sprawie może być złożone bezpośrednio po zawarciu małżeństwa, o czym stanowi art. 25 § 1 zdanie drugie a także art. 7 § 2 k.r.o. Sformułowanie przez ustawodawcę zwrotu „bezpośrednio po zawarciu małżeństwa” oznacza, że oświadczenie powinno zostać złożone bezpośrednio po ogłoszeniu przez kierownika u.s.c., jeszcze w czasie trwania ceremonii ślubnej, faktu zawarcia związku małżeńskiego. W przypadku zaś, gdy małżeństwo jest zawarte przed duchownym, zgodnie z art. 1 § 2 k.r.o., „oświadczenie o nazwisku może być złożone przed sporządzeniem przez kierownika u.s.c. zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wykluczających zawarcie małżeństwa”⁶³⁴.
5. W aspekcie art. 25 k.r.o. w orzecznictwie podkreśla się również konieczność ustalenia, czy zachodzą ważne powody uzasadniające uwzględnienie wniosku o zmianę nazwiska w świetle wyważenia z jednej strony interesu społecznego i celów, jakie ma realizować zawarta w art. 4 ust. 1 u.z.i.n. **zasada względnej stabilizacji imion i nazwisk**, a z drugiej indywidualnego interesu wnioskodawcy. Pozostawanie przez osoby w związku o charakterze konkubinatu, bez względu na to, czy chodzi o związek osób jednej płci, czy o związek heteroseksualny, ale w innym związku niż związek małżeński, nie stanowi „ważnego powodu”, w rozumieniu art. 4 ust. 1 u.z.i.n., zmiany nazwiska jednego z partnerów na nazwisko drugiego partnera⁶³⁵.
6. Warto rozważyć sytuację, w której jedno z nazwisk, które ma ulec połączeniu w nazwisko złożonym (nazwisko żony lub nazwisko męża), samo jest nazwiskiem złożonym. Wówczas mechaniczne połączenie nazwisk skutkowałoby nazwiskiem co najmniej trójczłonowym. W takim wypadku, jak podaje K. Konieczny, stosuje się redukcyjny dobór członów. Zgodnie z komentowanym przepisem, utworzone w ten sposób nazwisko nie może składać się z więcej niż dwóch członów. Jeżeli zatem dotychczasowe nazwisko żony bądź nazwisko męża jest złożone, drugi małżonek decyduje o wyborze członów, które mają wejść do jego nazwiska⁶³⁶.

Art. 26. (uchylony)

⁶³² T. Smoczyński, *Prawa i obowiązki...*, s. 8; P. Telusiewicz, *Zasada wspólnoty małżeńskiej w polskim prawie rodzinnym*, Stalowa Wola 2008, s. 183.

⁶³³ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo...*, s. 136.

⁶³⁴ M. Jadczyk-Żebrowska, *Prawa i obowiązki...*, s. 181–182; J. Winiarz [w:] *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, s. 284; J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012, s. 91.

⁶³⁵ Wyrok WSA w Łodzi z 21.10.2015 r., III SA/Łd 679/15, LEX nr 1930825.

⁶³⁶ K. Konieczny, *Nazwisko małżonków*, PS 2003/5, LEX 2024.

Art. 27. [Obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny]

Oboje małżonkowie obowiązani są, każdy według swych sił oraz swych możliwości zarobkowych i majątkowych, przyczynić się do zaspokajania potrzeb rodziny, którą przez swój związek założyli. Zadośćuczynienie temu obowiązkowi może polegać także, w całości lub w części, na osobistych staraniach o wychowanie dzieci i na pracy we wspólnym gospodarstwie domowym.

1. Regulacja przepisu art. 27 k.r.o. stanowi konkretyzację obowiązku z art. 23 k.r.o., w którym wyrażono m.in. obowiązek małżonków do wzajemnej pomocy i współdziałania dla dobra rodziny. **Obowiązki przewidziane w komentowanym przepisie obciążają każdego z małżonków odpowiednio do jego sił oraz możliwości zarobkowych i majątkowych.** Zgodnie z utrwaloną praktyką orzecniczą można dochodzić roszczeń alimentacyjnych zarówno na zaspokojenie potrzeb zbiorowych rodziny, takich jak mieszkanie, światło, opłaty, jak i na zaspokojenie usprawiedliwionych indywidualnych potrzeb członków rodziny. Przesłanką roszczenia jest okoliczność, że uprawniony małżonek nie ma wystarczających źródeł dochodu na zaspokojenie swych potrzeb. Sąd Najwyższy w wytycznych w sprawach o alimenty⁶³⁷ wyraził pogląd, że zakres obowiązków wynikający z treści przepisu **art. 27 k.r.o. kształtuje zasada, w myśl której stopa życiowa małżonków, choćby pozostających w faktycznym rozłączeniu, powinna być równa.** Małżeński obowiązek utrzymania rodziny ma na celu zapewnienie członkowi rodziny zaspokojenia potrzeb na podobnym poziomie, co inni członkowie rodziny. **Potrzeby rodziny obejmują, oprócz utrzymania i wychowania dzieci, potrzeby, które z istoty swej są wspólne, a także takie, które mają charakter indywidualny.** Te ostatnie mogą one być jednak zaliczone do kategorii potrzeb rodziny, gdy zaspokojenie ich jest w danych okolicznościach usprawiedliwione interesem rodziny i odpowiada zasadom współżycia społecznego, a przede wszystkim zasadzie jednakowej stopy życiowej wszystkich członków rodziny⁶³⁸.
2. Sprawą o zaspokojenie potrzeb rodziny w rozumieniu art. 445 § 1 i 2 k.p.c. jest oparta na art. 27 k.r.o. sprawa z powództwa jednego małżonka przeciwko drugiemu małżonkowi o wykonanie obowiązku przyczyniania się do zaspokojenia potrzeb rodziny przez płacenie w tym celu stosownych kwot. **Celem obowiązku alimentacyjnego przewidzianego w art. 27 k.r.o., który ma szerszy zakres niż zwykły obowiązek alimentacyjny, jest uzyskanie od obojga małżonków środków materialnych do zapewnienia prawidłowego funkcjonowania rodziny jako całości oraz zaspokojenia uzasadnionych potrzeb jej poszczególnych członków, przy zachowaniu zasady równej stopy życiowej.** Potwierdza to m.in. wyrok SN z 18.06.2024 r., I USKP 14/24, LEX nr 3727701. Małżonek może wystąpić przeciwko współmałżonkowi z żądaniem ustalenia obowiązku dostarczania małoletniemu dziecku środków utrzymania i wychowania na podstawie art. 27 k.r.o. lub – jako przedstawiciel ustawowy dziecka – może żądać zasądzenia alimentów na jego rzecz na podstawie art. 128 i n. k.r.o.
3. Małżonek występujący z takim roszczeniem lub z wnioskiem o jego zabezpieczenie działa w imieniu własnym, a nie w imieniu dzieci, których potrzeby – także gdy są pełnoletnie, lecz niesamodzielne finansowo i obowiązek ich utrzymania obciąża rodziców – pokrywać ma zasądzona kwota.

⁶³⁷ Uchwała SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1998/4, poz. 42.

⁶³⁸ Wyrok SR w Tarnowskich Górach z 27.04.2015 r., III RC 427/14, LEX nr 1863811.

4. **Obowiązek alimentacyjny między małżonkami na podstawie art. 27 k.r.o. ma charakter bezwzględny** i nie uchyla go zdolność małżonka do samodzielnego utrzymania się z pracy zarobkowej lub prowadzonej działalności gospodarczej. Okoliczności te mogą mieć jedynie wpływ na zakres tego obowiązku. Podobnie o wygaśnięciu obowiązku alimentacyjnego decyduje kryterium osiągnięcia przez dziecko zdolności do samodzielnego utrzymania się. Spełnienie tego kryterium zależy od okoliczności faktycznych. Należy przyjąć, że dziecko osiąga zdolność do samodzielnego utrzymania dopiero wtedy, gdy ukończy naukę i otrzyma należyte przygotowanie do pracy; bez znaczenia jest, czy naukę pobiera w trybie dziennym, czy zaocznym, o ile nie pracuje⁶³⁹.
5. Rodzinę w rozumieniu art. 27 k.r.o. stanowią **małżonkowie i ich wspólne małoletnie i pełnoletnie, lecz niesamodzielne dzieci (zarówno biologiczne, jak i przysposobione), oraz pasierbowie przebywający stale we wspólnocie domowej**. W piśmiennictwie przyjmuje się także, że do rodziny powinno się zaliczać małoletnie dzieci umieszczone w rodzinie zastępczej i dzieci obce przyjęte dobrowolnie na wychowanie i utrzymanie⁶⁴⁰. Należy wskazać, że dzieci jednego ze współmałżonków z poprzedniego małżeństwa będą stanowić część rodziny, która powstaje przez zawarcie nowego związku małżeńskiego przez tego małżonka. W takiej sytuacji osoba, która zawiera związek z osobą posiadającą małoletnie dzieci z poprzedniego małżeństwa, pomimo że nie sprawuje pieczy prawnej nad nimi, powinna wspólnie ze współmałżonkiem starać się o ich utrzymanie i wychowanie⁶⁴¹. W odniesieniu do pasierba obowiązek alimentacyjny rodzica rozwiedzionego lub matki/ojca pozamałżeńskiego dziecka wyprzeżdża obowiązek z art. 27 k.r.o. ojczyrna (macochy), który pozostaje z dzieckiem i z drugim jego rodzicem we wspólnym gospodarstwie domowym⁶⁴².
6. Zgodnie ze stanowiskiem Sądu Najwyższego w sprawie o rozwód sąd może na wniosek jednego z małżonków orzec o obowiązku przyczyniania się do zaspokojenia w czasie trwania postępowania potrzeb rodziny, także obejmujących koszty utrzymania pełnoletnich dzieci⁶⁴³. Odmienny pogląd wyrażono w judykaturze sądów powszechnych⁶⁴⁴, bowiem u podstaw zaprezentowanej przez Sąd Najwyższy koncepcji legło niezwykle szerokie rozumienie zakresu normy art. 27 k.r.o. i uznanie, że na jej podstawie jeden z małżonków dochodzić może we własnym imieniu od drugiego małżonka dostarczania środków utrzymania dzieci (także pełnoletnich) w ramach przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny, niezależnie od przysługującym tym dzieciom roszczeń alimentacyjnych, a właściwie w konkurencji do tych roszczeń. Oczywiście normę tę, pomimo zamieszczenia jej w dziale zatytułowanym „Prawa i obowiązki małżonków”, a więc nakierowania jej na stosunki między małżonkami, można w ten sposób odczytywać, sprzeciwiają się temu jednak ważkie względy. Przede wszystkim zwrócić trzeba uwagę na **wysoki poziom ogólności regulacji art. 27 k.r.o., która normuje zaspokajanie potrzeb rodziny we wszystkich aspektach, a więc także w aspekcie potrzeb psychicznych, zdrowotnych itp.** Sąd Apelacyjny w Katowicach wskazał, że „wyprowadzanie

⁶³⁹ Wyrok SA w Gdańsku z 15.07.2015 r., I ACa 205/15, LEX nr 1785280.

⁶⁴⁰ *Kodeks rodzinny...*, red. J. Wierciński, s. 250.

⁶⁴¹ Orzeczenie SN z 7.03.1953 r., C 2031/52, OSNCK 1953/4, poz. 123; orzeczenie SN z 16.04.1952 r., C 697/52, NP 1953/5, s. 80. Tak też T. Mróz, *Zgoda małżonka na dokonanie czynności prawnej w ustroju majątkowej wspólności ustawowej*, Warszawa 2011, s. 101, oraz w odniesieniu do prawa szwajcarskiego – B. Bugajski, *Majątkowe skutki małżeństwa niezależne od ustroju majątkowego w prawie szwajcarskim*, KPPr. 2015/4, s. 852 i cytowana tam literatura.

⁶⁴² T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. T. Smoczyński, s. 229.

⁶⁴³ Uchwała SN z 28.11.2012 r., III CZP 77/12, LEX nr 1227986.

⁶⁴⁴ Zob. postanowienie SA w Katowicach z 10.09.2014 r., I ACz 670/14, LEX nr 1509017.

z niej roszczeń o charakterze alimentacyjnym znajdowałoby uzasadnienie tylko wtedy, gdyby ustawa nie zawierała innych regulujących tę kwestię norm, jak ma to miejsce w przypadku roszczeń o dostarczanie środków utrzymania między małżonkami, choć i w tym przypadku, jeśli pozostają oni we wspólnym pożyciu, roszczenia te realizowane być mogą (i powinny być) w oparciu o normę art. 28 k.r.o.⁶⁴⁵. Nie bez znaczenia jest też to, że przyjęcie prezentowanej w uchwale Sądu Najwyższego wykładni prowadzi do **niemożności stwierdzenia, jaka część zasądzonej na rzecz jednego z rodziców na podstawie art. 27 k.r.o. kwoty przypada na rzecz danego członka rodziny. Rodzic to musi w przypadku usamodzielnienia się któregoś dziecka komplikacje** (nie tylko dla sądów, ale również, co jest daleko ważniejsze, dla samych zainteresowanych) oraz konieczność zmiany wcześniejszego rozstrzygnięcia. Jeszcze większe problemy pojawić się mogą, gdy dorosłe dziecko, na rzecz którego „pośrednio” na podstawie art. 27 k.r.o. zasądzone zostały „alimenty”, zechce samo na podstawie art. 133 § 1 k.r.o. realizować swoje roszczenie alimentacyjne. Wszystkie te okoliczności przemawiają za wnioskiem odmiennym od przyjętego przez Sąd Najwyższy w sprawie III CZP 77/12, a mianowicie że w sprawie o rozwód sąd na żądanie jednego z małżonków nie może orzec o obowiązku przyczyniania się przez drugiego z małżonków do zaspokajania potrzeb dorosłych dzieci, a orzekając o takim obowiązku względem dzieci małoletnich – powinien określić go indywidualnie w stosunku do każdego dziecka⁶⁴⁶.

7. Jedynie w wypadkach zupełnie wyjątkowych, szczególnie rażących i budzących powszechną dezaprobatę, można rozważać odmowę uwzględnienia roszczeń alimentacyjnych z uwagi na zasady współżycia społecznego⁶⁴⁷. Ponadto należy wskazać, że proces o dostarczanie środków do zaspokajania potrzeb rodziny nie może przekształcić się w proces quasi-rozwodowy⁶⁴⁸.
8. Zakres przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny wyznaczają możliwości zarobkowe każdego z małżonków, a nie faktycznie uzyskiwane dochody. W konsekwencji **nie powstaje obowiązek jednego z małżonków zaspokajania potrzeb rodziny w miejsce drugiego z nich, który w sposób nieuzasadniony nie wykorzystuje własnych możliwości zarobkowych**. Także zupełne zerwanie pożycia małżeńskiego i założenie przez jednego z małżonków faktycznej nowej rodziny – jakkolwiek nie uchyla obowiązku przewidzianego w art. 27 k.r.o. – może wpłynąć na ukształtowanie tego obowiązku i jego zakres⁶⁴⁹.
9. Podstawą materialnoprawną wniosku o udzielenie zabezpieczenia alimentów na rzecz małżonka w trakcie trwania procesu o rozwód jest art. 27 k.r.o. Brak podstaw do stosowania art. 60 k.r.o., gdyż przepis ten normuje przesłanki roszczeń alimentacyjnych między rozwiedzionymi małżonkami, a więc po zakończeniu procesu o rozwód⁶⁵⁰.
10. Porównując zakres obowiązku alimentacyjnego pomiędzy małżonkami określonego w art. 27 k.r.o. (na zasadzie tzw. równej stopy) do obowiązku alimentacyjnego pomiędzy byłymi małżonkami z art. 60 § 2 k.r.o. (w granicach istotnego pogorszenia sytuacji materialnej

⁶⁴⁵ Postanowienie SA w Katowicach z 10.09.2014 r., I ACz 670/14, LEX nr 1509017.

⁶⁴⁶ Postanowienie SA w Katowicach z 10.09.2014 r., I ACz 670/14.

⁶⁴⁷ Uchwała SN z 7.08.1974 r., III CZP 46/74, LEX nr 18481.

⁶⁴⁸ Wyrok SN z 26.05.1999 r., III CKN 153/99, LEX nr 50731.

⁶⁴⁹ Wyrok SN z 17.11.1999 r., III CKN 446/98, LEX nr 1126908.

⁶⁵⁰ Postanowienie SA w Łodzi z 28.10.2011 r., I ACz 1252/11, LEX nr 1168815.

małżonka niewinnego wynikającego z faktu orzeczenia rozvodu), należy wskazać, że zakres obowiązku z komentowanego przepisu jest szerszy, niż wynika to z art. 60 § 2 k.r.o.⁶⁵¹

11. Niedopuszczalne jest domaganie się podwyższenia alimentów orzeczonych wcześniej na podstawie art. 27 k.r.o., bowiem obowiązek alimentacyjny przewidziany w art. 27 k.r.o. wygasa na skutek ustania małżeństwa, nawet w sytuacji, gdy jest orzeczony na podstawie prawomocnego wyroku⁶⁵².
12. Separacja faktyczna małżonków może uzasadniać oddalenie powództwa o świadczenie „alimentów” z art. 27 k.r.o.⁶⁵³, jednak okoliczność ta nie wyłącza *per se* możliwości ich zasądzenia, nawet gdy nie wychowują oni wspólnych małoletnich dzieci⁶⁵⁴.
13. W orzecznictwie wskazano się, że małżonek pozostający w separacji faktycznej i nieobarczony obowiązkiem wychowania dzieci, nawet jeżeli jest zdolny do pracy zarobkowej bądź pracuje lub ma możliwość taką pracę uzyskać, nie jest pozbawiony roszczenia do współmałżonka na podstawie art. 27 k.r.o.⁶⁵⁵ o zaspokojenie swych potrzeb w zakresie odpowiadającym zasadzie równej stopy życiowej małżonków⁶⁵⁶. Jednakże judykatura prezentuje także przeciwnie stanowisko, zgodnie z którym separacja faktyczna małżonków uzasadnia oddalenie powództwa o świadczenie alimentów z art. 27 k.r.o. Stanowisko to uzasadniane jest tym, że o potrzebach rodziny można mówić, gdy rodzina jest związana węzłem wspólnego pożycia. W przeciwnym razie trudno utrzymywać, że powstają potrzeby dotyczące zespołu osób tworzących rodzinę⁶⁵⁷. Wykładnia funkcjonalna przemawia za wnioskiem, że skoro więzi rodzinne pomiędzy małżonkami *de facto* już nie istnieją, to tym samym gaśnie obowiązek przewidziany w art. 27 k.r.o.⁶⁵⁸
14. Warto wskazać, że zakres obowiązku małżonków przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny kształtowany jest przez ich siły, tj. możliwości wypełnienia obowiązku wynikające ze stanu fizycznego i psychicznego każdego z małżonków oraz możliwości majątkowe i zarobkowe każdego z nich. **Ustalając zakres obowiązków małżonków, należy stosować regułę, według której stopa życiowa wszystkich członków rodziny powinna być w zasadzie równa, przy uwzględnieniu usprawiedliwionych potrzeb każdego z nich**⁶⁵⁹.
15. Zasada równej stopy życiowej nie może być jednak traktowana jako zasada o charakterze absolutnym. Kluczowy w tej kwestii jest wyrok SN z 28.01.1998 r., II CKN 585/97, OSP 1999/2, poz. 29, w którym wskazano, że zasada egalitaryzmu małżonków wynikająca z art. 27 k.r.o. nie może być rozumiana w sposób czysto matematyczny. Nie można zatem, bez względu na okoliczności konkretnej sprawy, sumować dochodów obojga małżonków i dzielić ich na dwie równe części, w ten sposób zasądzając kwotę dla małżonka, który osiąga mniejsze dochody. Ponadto należy uwzględnić to, że każdy z małżonków ma obowiązek wykorzystywać swoje

⁶⁵¹ Wyrok SA w Krakowie z 12.12.2023 r., I ACa 801/22, LEX nr 3672975.

⁶⁵² Wyrok SA w Krakowie z 28.11.2012 r., I ACa 1091/12, LEX nr 1289462.

⁶⁵³ Wyrok SN z 28.01.1998 r., II CKN 585/97, LEX nr 33362; wyrok SO w Białymstoku z 6.03.2013 r., II Ca 73/13, LEX nr 1849388.

⁶⁵⁴ Postanowienie SA w Poznaniu z 25.02.2014 r., I ACz 108/14, LEX nr 1438134.

⁶⁵⁵ Wyrok SN z 28.01.1998 r., II CKN 585/97, LEX nr 33362.

⁶⁵⁶ Uchwała SN z 13.10.1976 r., III CZP 49/76, LEX nr 7855.

⁶⁵⁷ Uchwała SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, LEX nr 3342.

⁶⁵⁸ Wyrok SN z 28.01.1998 r., II CKN 585/97.

⁶⁵⁹ Wyrok SO w Sieradzu z 2.10.2013 r., I Ca 354/13, LEX nr 1716780.

możliwości uzyskania dochodów i w pierwszej kolejności powinien zaspokajać swoje potrzeby własnymi siłami⁶⁶⁰.

16. W doktrynie i judykaturze pewne kontrowersje wzbudza charakter obowiązku z art. 27 k.r.o. **W szczególności chodzi o to, czy jest to obowiązek alimentacyjny⁶⁶¹, czy też obowiązek zaspokajania potrzeb rodziny o „alimentacyjnym charakterze”⁶⁶².** Należy zauważyć, że obowiązek z art. 27 k.r.o., w przeciwieństwie do tzw. zwykłego obowiązku alimentacyjnego, ciąży na małżonkach w interesie całej grupy rodzinnej oraz gospodarstwa domowego. **Nie służy on zatem zaspokajaniu wyłącznie potrzeb indywidualnych, lecz potrzeb postrzeganych z perspektywy rodziny jako jednostki społecznej⁶⁶³.** Ponadto obowiązek ten nie powstaje i nie zależy od tego, czy drugi małżonek znajduje się w niedostatku. Przyjmowanie bowiem takiej sytuacji jako podstawy powstania omawianego obowiązku byłoby sprzeczne z zasadą równej stopy życiowej rodziny⁶⁶⁴. Można też wskazać, że inne jest uzasadnienie dla istnienia obowiązku alimentacyjnego (więzi o charakterze osobistym) oraz obowiązku z art. 27 k.r.o. (w tym przypadku – uzasadnienie natury socjologicznej)⁶⁶⁵. Dominuje (jak się wydaje trafne) zapatrywanie, że roszczenie z art. 27 k.r.o. ma charakter alimentacyjny⁶⁶⁶ i tym samym korzysta ze wszystkich przywilejów, jakie przewidziane są dla roszczeń alimentacyjnych⁶⁶⁷.
17. Sądy przyjmują, że art. 27 k.r.o. jest materialną podstawą obowiązku alimentacyjnego między małżonkami w sprawach o zasądzenie renty odszkodowawczej (art. 446 § 2 k.c.)⁶⁶⁸. Nie jest przy tym istotne, czy obowiązek dostarczania środków na zaspokojenie potrzeb rodziny był stwierdzony wyrokiem, czy zmarły go wypełniał⁶⁶⁹, ani czy małżonek był zdolny do samodzielnego utrzymania się z pracy zarobkowej lub prowadzonej działalności gospodarczej. Ostatnia okoliczność może mieć jedynie wpływ na zakres tego obowiązku.
18. **Obowiązek wynikający z art. 27 k.r.o. ma charakter alimentacyjny i odpowiada on definicji wynikającej z art. 128 k.r.o., pomimo oczywistych różnic między alimentacją grupową rodziny a alimentacją uregulowaną w art. 128–144 k.r.o.**⁶⁷⁰ Rozbieżności mają bowiem

⁶⁶⁰ T. Smoczyński, *Glosa do wyroku SN z 28.01.1998 r., II CKN 585/97*, OSP 1999/2, poz. 29.

⁶⁶¹ Tak np. w postanowieniu SO w Słupsku z 6.11.2013 r., IV Cz 626/13, LEX nr 1719889.

⁶⁶² Tak np. uchwała SN z 13.07.2011 r., III CZP 39/11, LEX nr 852349; wyrok SO we Wrocławiu z 5.03.2014 r., XIII Ca 559/13, LEX nr 1891976; wyrok SO w Koninie z 17.01.2014 r., III U 1158/13, LEX nr 1882670; wyrok SA w Warszawie z 15.12.2010 r., I ACa 435/10, LEX nr 1120131.

⁶⁶³ J. Gwiazdomorski, „Alimentacyjny” obowiązek między małżonkami, Warszawa 1970, s. 6, 12 i n., 24 i n., 52; S. Rzonca, *Z problematyki dostarczania środków utrzymania*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1981/98, s. 96.

⁶⁶⁴ J. Gwiazdomorski, „Alimentacyjny” obowiązek..., s. 6, 29 i n., 52, 63, przyp. 18; S. Rzonca, *Z problematyki...*, s. 96, przyp. 18.

⁶⁶⁵ S. Rzonca, *Z problematyki...*, s. 96, przyp. 18.

⁶⁶⁶ Odmienne SN w uchwale z 13.07.2011 r., III CZP 39/11, LEX nr 852349, oraz w wyroku z 20.03.2015 r., SNO 9/15, LEX nr 1723789. Tak też G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Małżeństwo. Komentarz do art. 1–616*, Warszawa 2013, s. 120; T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. T. Smoczyński, s. 213.

⁶⁶⁷ Uchwała SN (7) z 29.01.1954 r., I C 3074/52, OSN 1955/4, poz. 68.

⁶⁶⁸ Tak np. wyrok SO w Świdnicy z 19.02.2013 r., II Ca 987/12, LEX nr 1854875; wyrok SO w Świdnicy z 5.12.2013 r., II Ca 801/13, LEX nr 1854692; wyrok SO w Lublinie z 20.11.2015 r., I C 812/11, LEX nr 1955349. Odmienne wyrok SN z 18.05.2004 r., IV CK 371/03, LEX nr 174213; postanowienie SN z 29.11.2012 r., IV CSK 466/12, LEX nr 1288724.

⁶⁶⁹ Wyrok SA w Katowicach z 10.10.2012 r., V ACa 425/12, LEX nr 1236640. Por. wyrok SN z 11.03.1999 r., III CKN 204/98, LEX nr 1214426; wyrok SN z 1.09.1986 r., I CR 239/86, LEX nr 1211012.

⁶⁷⁰ Wyrok SN z 24.08.1990 r., I CR 422/90, OSNC 1991/10–12, poz. 124.

charakter raczej ilościowy, a nie jakościowy⁶⁷¹. Wskazane w art. 27 k.r.o. przyczynianie się do zaspokajania potrzeb rodziny występować może w różnych postaciach. Polegać może bowiem zarówno na uzyskiwaniu materialnych środków do życia drogą pracy zarobkowej, jak i na pełnieniu niezarobkowych zadań rodzinnych – prowadzeniu wspólnego gospodarstwa domowego i pracy w tym gospodarstwie czy też wychowywaniu dzieci. Czasami również pomoc rodzinie współmałżonka może być sposobem realizacji obowiązku alimentacyjnego między małżonkami. Realizacja obowiązku zaspokajania potrzeb rodziny może przejawiać się także w świadczeniu pracy na rzecz drugiego małżonka, który prowadzi działalność gospodarczą⁶⁷².

19. Zgodnie z przyjętą linią orzeczniczą w przypadku, gdy w czasie istnienia wspólnego pożycia małżeńskiego tylko jeden z małżonków zajmował się opieką nad dziećmi oraz gospodarstwem domowym, drugi małżonek, który dobrowolnie opuścił rodzinę, nie może zwolnić się od obowiązku alimentacyjnego względem współmałżonka, nawet wtedy, gdy jest on zdolny do wykonywania płatnej pracy. Obowiązek ten wynika zarówno z zasady współżycia społecznego, a także z samego brzmienia przepisów art. 23 i 27 k.r.o. Wyjątkiem uzasadniającym odmowę przyznania alimentów na rzecz współmałżonki jest sytuacja, w której żona jest tylko i wyłącznie winna rozpadu pożycia małżeńskiego⁶⁷³.
20. Zgodnie z komentowanym przepisem zadośćuczynienie obowiązkowi małżonków współdziałania dla dobra rodziny może polegać także, w całości lub w części, na osobistych staraniach o wychowanie dzieci i na pracy we wspólnym **gospodarstwie domowym**. W wyroku z 3.07.2024 r., III USKP 134/23, LEX nr 3732411, Sąd Najwyższy przypomniał, że nie musi to być gospodarstwo rolne, tylko jakiekolwiek inne gospodarstwo domowe.
21. W kontekście zaspokajania przez małżonków potrzeb rodziny w odniesieniu do dzieci warto wspomnieć, że w orzecnictwie istnieją rozbieżne poglądy dotyczące tego, **czy świadczenie 800 plus wpływa na zakres alimentowania dziecka przez rodziców**. Jest to świadczenie wychowawcze w ramach rządowego programu „Rodzina 800 plus”, który ma na celu wsparcie rodzin w częściowym pokryciu wydatków związanych z wychowywaniem dziecka, w tym z pieczą nad nim i zaspokojeniem jego potrzeb życiowych. Od 1.01.2024 r. wysokość świadczenia wychowawczego wynosi 800 zł miesięcznie na jedno dziecko (wcześniej wartość tego świadczenia wynosiła 500 zł)⁶⁷⁴. Problematyka świadczenia 800 plus w kontekście alimentacji jest ważna procesowo i nadal aktualna. Nie ulega wątpliwości, że małoletnie dziecko powinno mieć zaspokojone usprawiedliwione potrzeby, czyli takie, których zaspokojenie pozwala uprawnionemu żyć w warunkach odpowiadających jego wiekowi, stanowi zdrowia, wykształceniu. Katalog owych potrzeb jest sprawą indywidualną. W przypadku obowiązku alimentacyjnego rodziców względem dzieci zakres wzajemnych uprawnień i obowiązków alimentacyjnych wyznacza przede wszystkim dyrektywa zaspokajania przez te osoby potrzeb ekonomicznych zgodnie z zasadą równej stopy życiowej. Usprawiedliwione potrzeby dziecka nie mogą być określone na poziomie elementarnym, lecz takim, jaki odpowiada stopie życiowej rodziców. Autor komentarza podziela pogląd Sądu Rejonowego w Toruniu, wyrażony w wyroku z 21.03.2024 r., III RC 837/23, LEX nr 3737772, zgodnie z którym zarówno w ustawie z 11.02.2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci (Dz.U. z 2024 r. poz. 1576 ze zm.),

⁶⁷¹ Wyrok SO w Świdnicy z 5.12.2013 r., II Ca 801/13, LEX nr 1854692.

⁶⁷² E. Kabza, *Zaspokajanie potrzeb rodziny...*, s. 49.

⁶⁷³ Uchwała SN z 9.06.1976 r., III CZP 46/75, LEX nr 1966.

⁶⁷⁴ Zob. <https://www.gov.pl/web/rodzina/rodzina-500-plus> (dostęp: 17.04.2025 r.).

jak i w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym posłużono się tym samym pojęciem zaspokojenia potrzeb dziecka, a to oznacza, że **ustalając obowiązek alimentacyjny, Sąd nie może pominąć faktu otrzymywania przez rodzica 800 zł** na częściowe pokrycie wydatków związanych z wychowywaniem dziecka. Gdyby finansować wszystkie potrzeby dziecka tylko poprzez obowiązek alimentacyjny każdego z rodziców, to tzw. świadczenie 800 plus byłoby zbędne, ponieważ potrzeby dziecka byłyby w całości zaspokojone przez rodziców w ramach ich obowiązku alimentacyjnego. Wtedy należałoby uznać, że świadczenie 800 plus to czysty zysk rodzica je otrzymującego, co pozostaje w sprzeczności z *ratio legis* programu „Rodzina 800 plus,” który – jak wyjaśnia Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej – ma na celu wsparcie rodzin w częściowym pokryciu wydatków związanych z wychowywaniem dziecka.

Art. 28. [Wypłata wynagrodzenia do rąk drugiego małżonka]

§ 1. Jeżeli jeden z małżonków pozostających we wspólnym pożyciu nie spełnia ciężącego na nim obowiązku przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny, sąd może nakazać, ażeby wynagrodzenie za pracę albo inne należności przypadające temu małżonkowi były w całości lub w części wypłacane do rąk drugiego małżonka.

§ 2. Nakaz, o którym mowa w paragrafie poprzedzającym, zachowuje moc mimo ustania po jego wydaniu wspólnego pożycia małżonków. Sąd może jednak na wniosek każdego z małżonków nakaz ten zmienić albo uchylić.

1. Jeżeli wspólne pożycie małżonków ustało, małżonek „zobowiązany” z art. 28 k.r.o. może domagać się uchylenia wydanego na podstawie tego przepisu orzeczenia, przy czym przyczyny zerwania pożycia oraz kwestia, który z małżonków je zerwał, nie mają znaczenia⁶⁷⁵.
2. W małżeńskim ustroju wspólności majątkowej (ustawowym lub umownym) może zdarzyć się, że jeden z małżonków uchyli się od obowiązku przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny, a drugi nie korzysta z sądowego wymuszenia realizacji tej małżeńskiej powinności w trybie art. 27 lub 28 k.r.o. Niekiedy z przyczyn osobistych (np. z powodu bezrobocia) lub zdrowotnych małżonek nie może ekonomicznie przyczyniać się do utrzymania rodziny, co nie przekreśla istnienia innych płaszczyzn pozostawania w rzeczywistej wspólności małżeńskiej. Oznacza to, że realne więzi małżeńskie kreujące faktyczną wspólność małżeńską wymaganą do nabycia przez wdowę (wdowca) prawa do renty rodzinnej mogą być zachowane w każdym ustroju małżeńskiej wspólności majątkowej. Pozostawania we wspólności małżeńskiej nie wyklucza w szczególności uzgodnienie ustroju rozdzielności majątkowej, który przecież nie wpływa ani nie ogranicza powinności małżeńskich, o jakich stanowi art. 23 k.r.o. Sądowe stwierdzenie obowiązku (nakazanie) przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny, w trybie art. 27 lub 28 k.r.o., stanowi orzeczenie o charakterze alimentacyjnym, a w każdym razie prowadzi do potwierdzenia alimentacyjnego obowiązku wzajemnej pomocy i współdziałania dla dobra rodziny, obejmującego powinność przyczyniania się do utrzymania także współmałżonka, co w razie śmierci alimentacyjnie zobowiązanego ubezpieczonego kreuje uprawnienie do nabycia renty rodzinnej, tak jakby wdowa miała w dniu śmierci męża prawo do alimentów z jego strony ustalone wyrokiem lub ugodą sądową (art. 70 ust. 3 *in fine* u.e.r.). Wspólność małżeńska w rozumieniu tego przepisu nie ustaje wskutek ustanowienia rozdzielności majątkowej pomiędzy małżonkami, ale może funkcjonować w każdym ustroju małżeńskiej wspólności majątkowej⁶⁷⁶.

⁶⁷⁵ Wyrok SN z 29.03.1972 r., III CRN 585/71, LEX nr 1450.

⁶⁷⁶ Wyrok SA w Gdańsku z 16.02.2016 r., III AUa 1643/15, LEX nr 2009606.

3. „Za zmianę stosunków uzasadniającą uchylenie zarządzenia o wypłacaniu części zarobków jednego małżonka do rąk drugiego (art. 28 k.r.o.) nie należy uważać w przypadku zerwania bez ważnych powodów wspólności małżeńskiej przez małżonka, przeciwko któremu zarządzenie to zapadło, po jego wydaniu upływ paroletniego okresu w układzie stosunków nie wskazującym na prawdopodobieństwo powrotu tego małżonka do wspólnego pożycia z drugim małżonkiem, pozostającym we wspólności z dziećmi z małżeństwa uprawnionych do alimentacji”⁶⁷⁷.
4. Uchwała SN z 30.09.1976 r., III CZP 97/75, LEX nr 2054, przesądza, że gdyby intencją ustawodawcy polskiego były „wszelkie należności”, zbędne byłoby wyodrębnienie w tym przepisie „wynagrodzenia za pracę”, gdyż pojęcie to już mieściłoby się w szerszym pojęciu „należności”. **Użycie sformułowania „wynagrodzenie za pracę albo inne należności” uzyska właściwy sens wówczas, gdy przyjmiemy, że ustawodawcy chodziło o takie „inne należności”, które swym charakterem są zbliżone do wynagrodzenia za pracę w tym sensie, że stanowią „dochody”, „zarobek” zobowiązanego, osiągany z tytułu jego działalności zawodowej czy twórczej.** Ponadto w uchwale 16.12.1987 r., III CZP 91/86, LEX nr 3342, Sąd Najwyższy stwierdził, że nakaz wydany na mocy art. 28 k.r.o. może dotyczyć tylko należności okresowych lub wprawdzie nieokresowych, lecz powtarzających się i opartych na stałym stosunku. W praktyce nakaz, o którym mowa, może mieć **zastosowanie najczęściej do wynagrodzenia za pracę, w tym także premii ze wszelkimi dodatkami**, jak np. dodatki za pracę w godzinach nadliczbowych, tzw. trzynastych i czternastych „pensji”, deputatów pracowniczych i innych świadczeń związanych ze stosunkiem pracy, nie wyłączając odszkodowań za bezpodstawne zwolnienie z pracy bez wypowiedzenia lub ekwiwalentu pieniężnego za niewykorzystany urlop. Omawiany nakaz może dotyczyć także należności członka spółdzielni pracy lub rolniczej spółdzielni produkcyjnej z tytułu udziału w dochodach (łącznie z zaliczkami na poczet przepracowanych dniówek obrachunkowych), rent, emerytur, czynszów najmu, dzierżawnych itp., jak również należności za pracę w tzw. zespołach gospodarczych, gdy należności te będące cechować trwałość i okresowość. **Za niekwalifikujące się do objęcia orzeczeniem wydanym na podstawie art. 28 k.r.o. Sąd Najwyższy uznał wierzytelności jednorazowe ze sporadycznych prac zleconych, publicystycznych, literackich, recenzyjnych itp., choćby nawet stanowiły one jedno ze źródeł utrzymania rodziny.**
5. W piśmiennictwie kwestionuje się również zasadność owego zapatrywania, słusznie przyjmując, że z normy prawnej zawartej w art. 28 k.r.o. nie wynika ograniczenie jej stosowania tylko do świadczeń powtarzających się, a zatem w grę powinny wchodzić także należności przypadające małżonkowi jednorazowo. Prezentujący ten pogląd autorzy⁶⁷⁸ podnoszą, że brak

⁶⁷⁷ Uchwała SN z 30.08.1966 r., III CZP 67/66, LEX nr 6028.

⁶⁷⁸ Na przykład: J. Gwiazdomorski, „Alimentacyjny” obowiązek..., s. 73, 94; T. Smoczyński, *Obowiązek alimentacyjny rodziców względem dziecka a polityka socjalna państwa*, Warszawa 1978, s. 12, 78; J. Mulak, A. Oleszko, *Roszczenia o zaspokojenie potrzeb rodziny w świetle spraw o nakazanie wypłaty wynagrodzenia współmałżonkowi*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1981/14, s. 71–73; T. Sokołowski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, Warszawa 2010, s. 104; T. Sokołowski, *Wynagrodzenie za pracę i inne zarobki małżonka w ustroju wspólności ustawowej małżeńskiej oraz nakaz ich zapłaty do rąk małżonka*, GSP 2007/17, s. 238–239; S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 90; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2005, s. 344; G. Jędrejek, *Zaspokajanie potrzeb rodziny w trybie art. 28 k.r.o.* [w:] *Prawo rodzinne w dobie przemian – zbiór rozpraw z prawa rodzinnego*, Lublin 2009, s. 289; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Małżeństwo...*, s. 129–130.

precyzyjnego określenia w art. 28 k.r.o. rodzajów należności uzasadniony jest tym, iż byłoby to przedsięwzięcie trudne, a nawet niewykonalne⁶⁷⁹.

Art. 28¹. [Prawo do korzystania z mieszkania]

Jeżeli prawo do mieszkania przysługuje jednemu małżonkowi, drugi małżonek jest uprawniony do korzystania z tego mieszkania w celu zaspokojenia potrzeb rodziny. Przepis ten stosuje się odpowiednio do przedmiotów urządzenia domowego.

1. Z racji zawarcia małżeństwa współmałżonek uzyskuje własne prawo do zajmowanego mieszkania drugiego małżonka oraz przedmiotów urządzenia domowego, które ma charakter wyłącznie osobisty i polega na korzystaniu z mieszkania w celu zaspokojenia potrzeb rodziny⁶⁸⁰.
Przepis art. 28¹ k.r.o. ma zastosowanie niezależnie od daty zawarcia małżeństwa i bez względu na ustrój majątkowy małżonków. Małżonek korzystający z prawa podmiotowego w oparciu o art. 28¹ k.r.o. traci to uprawnienie, jeżeli ustanie stosunek małżeństwa na skutek śmierci małżonka, rozwiązania małżeństwa przez rozwód, orzeczenia separacji. Taki skutek wywoła także trwale zaprzestanie korzystania z takiego mieszkania w celu zaspokajania potrzeb rodziny przez małżonka realizującego swoje uprawnienie z art. 28¹ k.r.o. **Bez wpływu na uprawnienie ustanowione na podstawie art. 28¹ k.r.o. na rzecz małżonka niedysponującego tytułem prawnym do lokalu naganne pozostaje zachowanie drugiego małżonka (mającego prawo do lokalu), który w trakcie trwania związku małżeńskiego porzuca czasowo wspólne lokum czy trwale zmienia miejsce swego zamieszkania**⁶⁸¹.
2. Małżonka najemcy lokalu, ze względu na prawo do korzystania z mieszkania określone w art. 28¹ k.r.o., należy uznać za „inną osobę mającą tytuł prawny do zajmowanego lokalu mieszkalnego” w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 4 ustawy z 21.06.2001 r. o dodatkach mieszkaniowych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1335 ze zm.)⁶⁸².
3. Przydzielenie rozwiedzionemu małżonkowi na podstawie art. 58 § 2 zdanie pierwsze k.r.o. do korzystania wyodrębnionej części wspólnie zajmowanego mieszkania, jeżeli nie posiada on jakiegokolwiek prawa do tego lokalu, nie może stanowić skutecznego zarzutu niweczącego żądanie drugiego z małżonków oparte o dyspozycję art. 222 § 1 k.c. Jednakże małżonek nieposiadający tytułu prawnego do mieszkania pozostaje pod ochroną przewidzianą w art. 28¹ k.r.o. i ustawie o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i zmianie kodeksu cywilnego⁶⁸³.
4. Małżonek, którego prawo do korzystania z mieszkania wynika z art. 28¹ zdanie 1 k.r.o., jest lokatorem w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 1 u.o.p.l.⁶⁸⁴
5. Sąd ma obowiązek orzeczenia w wyroku nakazującym opróżnienie lokalu o uprawnieniu do otrzymania lokalu socjalnego bądź o braku takiego uprawnienia wobec osób, których nakaz

⁶⁷⁹ T. Smoczyński, *Art. 28 w doktrynie i praktyce*, SP 1976/4, s. 261–263.

⁶⁸⁰ Wyrok SA w Warszawie z 28.04.2021 r., I ACa 4/21, LEX nr 3240510.

⁶⁸¹ Wyrok SA w Gdańsku z 17.01.2017 r., I ACa 571/16, LEX nr 2381491.

⁶⁸² Wyrok WSA w Gliwicach z 21.01.2014 r., IV SA/Gl 284/13, LEX nr 1532088.

⁶⁸³ Wyrok SA w Gdańsku z 25.02.2011 r., I ACa 928/10, LEX nr 936510.

⁶⁸⁴ Wyrok SN z 21.03.2006 r., V CSK 185/05, LEX nr 182894.

dotyczy. Brak rozstrzygnięcia w przedmiocie uprawnienia do lokalu socjalnego nie pozbawia byłego najemcy (obecnie lokatora) możliwości zaskarżenia wyroku⁶⁸⁵.

6. Nie ulega wątpliwości, że małżonek korzystający z prawa podmiotowego w oparciu o art. 28¹ k.r.o. traci to uprawnienie, jeżeli stosunek małżeństwa ustanie na skutek śmierci małżonka, rozwiązania małżeństwa przez rozwód, orzeczenia separacji. Taki skutek wywoła także trwale zaprzestanie korzystania z takiego mieszkania w celu zaspokajania potrzeb rodziny przez małżonka realizującego swoje uprawnienie z art. 28¹ k.r.o. Bez wpływu na uprawnienie ustanowione na podstawie art. 28¹ k.r.o. na rzecz małżonka niedysponującego tytułem prawnym do lokalu pozostaje naganne zachowanie drugiego małżonka (mającego prawo do lokalu), który w trakcie trwania związku małżeńskiego porzuca czasowo wspólne lokum czy trwale zmienia miejsce swego zamieszkania. Istotne jest, by mieszkanie to, które było miejscem wspólnego zamieszkiwania przez małżonków i realizacji w ten sposób potrzeb rodziny, nadal stanowiło przedmiot uprawnienia małżonka bez tytułu prawnego do dalszego korzystania z mieszkania w celu zaspokojenia potrzeb rodziny. Z tego względu **bez znaczenia dla tego uprawnienia pozostaje istniejący między małżonkami ustrój majątkowy, a także możliwa wielość mieszkań będących odrębną własnością każdego z małżonków, bowiem prawo podmiotowe wynikające z art. 28¹ k.r.o. uprawniające do korzystania z mieszkania będącego odrębną własnością drugiego małżonka odnosi się do takiego lokalu, który służy rodzinie do zaspokajania jej potrzeb mieszkaniowych**⁶⁸⁶.
7. Przepis art. 28¹ k.r.o. ma charakter bezwzględnie obowiązujący, podobnie jak pozostałe przepisy regulujące prawa i obowiązki małżonków. Stąd **niedopuszczalne jest nawet umowne wyłączenie czy też ograniczenie uprawnień przysługujących każdemu małżonkowi na podstawie art. 28¹ k.r.o.**⁶⁸⁷
8. Zasadniczo art. 28¹ k.r.o. **przyznaje każdemu z małżonków prawo podmiotowe względne, któremu odpowiada obowiązek współmałżonka udostępnienia do korzystania z mieszkania oraz przedmiotów urządzenia domowego w celu zaspokojenia potrzeb rodziny**. Przepis ten nie wyłącza prawa do mieszkania i praw do przedmiotów urządzenia domowego z majątku osobistego małżonka, któremu te prawa przysługują.
9. W myśl art. 28¹ k.r.o., jeżeli prawo do mieszkania przysługuje jednemu z małżonków, drugi z małżonków jest uprawniony do korzystania z tego mieszkania w celu zaspokojenia potrzeb rodziny. Przepis ten obowiązuje od 20.01.2005 r., jednakże w okresie wcześniejszym takie samo uprawnienie małżonka wywodzone było z art. 23 i 27 k.r.o.
10. „Potrzeby rodziny” to sformułowanie, które ustawodawca wykorzystuje w różnych przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, np. w art. 27 czy 28, a także w art. 30. Szczególnym rodzajem potrzeb rodziny są potrzeby zakwalifikowane jako „zwykłe”. Jednakże w art. 28¹ k.r.o. ustawodawca przyznaje małżonkowi, do którego nie należy mieszkanie, uprawnienie do korzystania z niego, w celu zaspokajania potrzeb rodziny, bez ograniczenia zakresu tego pojęcia do „zwykłych potrzeb rodziny”⁶⁸⁸.

⁶⁸⁵ Wyrok SN z 22.04.2005 r., II CK 655/04, LEX nr 148318.

⁶⁸⁶ Wyrok SA w Gdańsku z 17.01.2017 r., I ACa 571/16, LEX nr 2381491.

⁶⁸⁷ Wyrok NSA z 7.07.2022 r., II OSK 1015/19, LEX nr 3349283.

⁶⁸⁸ E. Kabza, *Zaspokajanie potrzeb rodziny...*, s. 53.